

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 270

Yıl: 22

ARALIK 2016 Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

12 TL (KDV dahil)

AĞAÇ ANA'DAN BOZKURT'A

TÜRK MITOLOJİSİ

PROF. DR. ÖZKUL ÇOBANOĞLU
HANDE ALTAR

Birki kökeni ve
ağaç orman kültürü

Anaerkil Umay'dan
Ataerkil
Gök Tanrı'ya

Toplayıcılık, avcılık ve
çobanlık dönemlerindeki
dönüşüm

Eski Türk inançları ve
günümüzdeki izleri

BEŞİNCİ TEMEL KUVVETİN
AYAK SESLERİ
ARŞ. GÖR. ALI ENRE GENÇ

ORYANTALİZMDEN EMPERYALİZME
BATI MERKEZCİLİK ELEŞTİRİSİ
PROF. DR. H. ÇAĞATAY KEŞKİNOĞLU

BİR BENZETİMİN
İÇİNDE MİYİZ?
DOÇ. DR. SİTKİ ÇAĞDAŞ İHAM

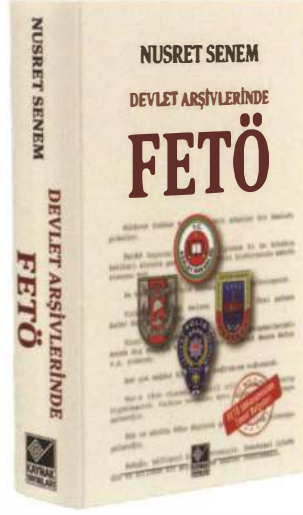
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

2016'YI UĞURLARKEN YILIN KEŞİF VE BULUŞLARI

TÜRKİYE'NİN ROTASINI ÇİZEN KİTAPLAR

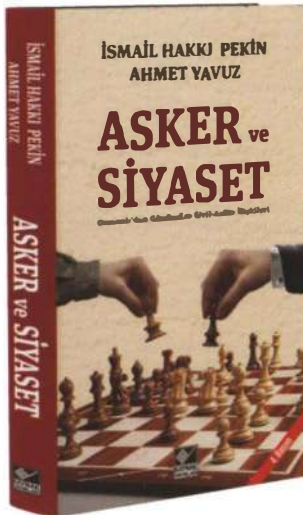
Emperyalizm; insanı, doğayı ve aşkı yıkıma uğrattırken, Doğu Perinçek yeni bir devrim dalgasını, ilerici Asya'nın gerici Batı'ya karşı zaferini müjdeliyor!

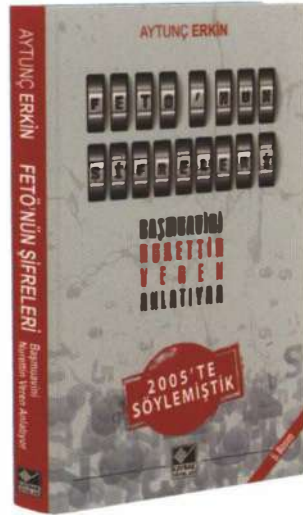
Emniyet'in, Genelkurmay'ın, Jandarma Genel Komutanlığı'nın FETÖ raporları, mahkeme kararları...

Em. Tümamiral Soner Polat, Türkiye için, önyargılardan arınmış ve ezberlenmiş kalıpları kıran yeni bir jeopolitik rota çiziyor.

Türk ordusunun tarihinin kurumsal olarak incelendiği, böylece asker ve siyaset ilişkilerinin yanı sıra ordunun kendi iç ve toplumla ilişkilerinin de masaya yatırıldığı bir araştırma.

Fethullah Gülen'in, Cemaatle yollarını ayıran başmuavini Nurettin Veren anlatıyor, FETÖ'nün şifreleri çözülüyor...

Fethullahçı Terör Örgütü'nün hedefindeki Yargıtay Cumhuriyet Savcısı Kurtuluş Tayanç Çalışır'ın kaleminden FETÖ'nün analizi.

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK **YAYINLARI**

www.kaynakyayinlari.com

0212 252 21 56 / 99

SAYI : 270 Aralık 2016

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. H. Zafer KARS

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

İdari Sorumlu: Gökalep ÇİFTÇİOĞLU

Görsel Yönetmen: Burak BAŞCI

Yazı Kurulu: Doç. Dr. Cüneyt Akalın,
Çağrı Mert Bakırcı, Dr. Necmi Dayday,
Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç,
Prof. Dr. Erkan Savaş, Efe Can Gürcan,
Erkan İldiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Prof. Dr. Çağatay
Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray,
Prof. Dr. Tülin Özgür, Feyziye Özberk,
Prof. Dr. Hüseyin Özal, Doç. Dr. Hakan
Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr. Osman
Sadi Yenen, Nurcan Ülker, Doç. Dr. Hüseyin
Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yildirim Beyatlı
Doğan, Prof. Dr. Nurdan İnan, Prof. Dr.
Bilal Kılıç, Prof. Dr. Gökhan Taner, Doç.
Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Doç. Dr. Burçin Aşkın
Gümüş, Harun Çakan, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa
Sevim, Orçun Gökürk, Nisa Şencan, Gökalep
Çiftçioglu,
Yönetim Ye. i: Dr. Mediha Eldem Sokak No 51/1
Kültür Mahallesi Kızılay Çankaya ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.net
Telefon: (0312) 418 52 64

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Hazal SARAL
Tel: 0533 461 32 96
hazalsa.al@gmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

Gaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoryigun@hotmail.com

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyükc Çarşı İshani at:1 No:450 Iskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

A manya Temsilcileri:
Aachen: Turan KILIÇ
turankilic58@hotmail.de Tel: 17622618769

Berlin: Şivan KAYAŞ
sivankayas@gmail.com Tel: 15755840472
Bielefeld: Can ÇAKIR
cancakir@gmx.net Tel: 01621886801,
015147431089

Bremen: Basri Erol KIZILDENİZLİ
bkizildenzili@gmail.com Tel: 15205649352

Dortmund ve Ruhr Üniversitesi Bochum:
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com Tel: 17631548167

Duisburg Üniversitesi: Çağla KILIÇ
cagla_kilic@hotmail.de Tel: 15205649375

Frankfurt: Leyla DENİZHAN
denizhan.leyla@gmail.com Tel: 17666121870

Hamburg: Canel YILMAZ
canelim.m@live.com Tel: 17670922260

Ön: Sevdâ SERBEST
sevdâ.serbest@gmx.de Tel: 1634717485

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAŞ
ulas.saritas@gmail.com Tel: +0484 130 819

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com - 31614612207

İngiltere Temsilcisi: Musa BALLIKAYA
musaballikaya@hotmail.co.uk Tel: 447961953300

İsviçre Temsilcisi: Ethem KAYALI
Tel: +0041 - 79 744 41 03
e.kayali@hispeed.ch

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 60.00 TL.
Yıllık: 120.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 75
Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 120 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi

(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi (Ankara)
4276 - 0292027
IBAN TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27
(EUR)

İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi 4276 - 0239523
IBAN TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23
Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 5.5 Euro

Basıldığı Yer: Sonörs Gazetecilik ve Matbaacılık
Rek. *İns. San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 35. Cad.
No:56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 18696 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım: Turkuvaaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717 Aylık Yayın Süreli Yayın

Türk mitolojisi nasıl ortaya çıktı?

Mitolojiler toplumun kültürel ve edebi köklerini oluştururlar. Onlar bir coğrafyada yaşayan insanların evreni, dünyayı ve türdeşini algılayış ve anlamlandırışının ilk ürünleridir. Bu nedenle mitoloji toplumsal gerçekliğin, üretim ve hayatta kalma mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmış, bu süreçten etkilenmiş ve bu süreci etkilemiştir. Dolayısıyla topluluk ve mitoloji arasındaki ilişki tek yönlü değil karşılıklıdır.

Doğada küçük kabilesinden başka hiç kimsesi olmayan yabancı bir insan düşünün. Bu insan toprakta ve ağaçta bulduğunu topluyor, gücü yettiği hayvanı avlıyor. Yarım yamalak karnını doyuruyor. Tüm bunları yaparken kandaşlarından önemli bir bölümü ölüyor. Ve yaşadığı mekânı, o mekânı çekip çeviren insan cinsini, o mekânın örgütlenmesindeki araçları kutsallaştırıyor. Ormanda yaşarken en büyük kutsal ağaç oluyor. Gölgesine sığınıyor, ona saygısını sunuyor, ölüsünü ağacın kabuğunu oyup içine gömüyor. Ona ana diyor, çevresinde yiyebileceği bitkileri topluyor.

Sonra buzul dönemi başlıyor ve ormandan mağaralara çıkıyor. Mağaralarda yaşamak için ormanın kralı aylarla mücadele etmek zorunda kalıyor, ateşi buluyor, ocak haline getirdiği mağarasını aydınlatıyor. Kadınlar bu süreçlere önderlik ediyor. Erkekler ise avda. Ve hayata tutunması, aç kalmaması, nüfusunu beslemesi gerekiyor ve gitgide avcılıktan hayvanların evcilleştirilmesine yani çobanlığa doğru adım atılıyor. Ormandan mağaralara, mağaralardan bozkıra yönelik başlıyor. Toplayıcı-avcılıktan avcı-çobanlığa ve tarıma doğru atılan bir adım bu aynı zamanda. Bu sürecin sonunda erkek cinsi toplumsal örgütlenmenin liderliğini ele alıyor.

Ağaç anadan başlayan yolculuk, ayı ata, kuş ata, geyik ata ve bozkurta kadar uzanıyor. Saydığımız simgeler topluluğun birbirinden farklılaşma, dolayısıyla devletleşme, dolayısıyla sınıflaşma yönündeki gidişatının geçiş dönemine denk düşüyor.

Türkler mitolojilerini böyle bir toplumsal ve iktisadi iklimde oluşturuyorlar. Her kritik dönemde değişen, dönüşen, birbiriyle mücadele eden karşıtlıkların, harman olmanın ve yeni bir senteze ulaşmanın ürünü olarak ortaya çıkıyor Türk mitolojisi.

Kapak makalemizi kaleme alan Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu hocamız ufuk açan çalışmasında çok kısa olarak sunmaya çalıştığımız bu süreci detaylı olarak

sizlere anlattı. Aydınlatıcı makalesini merakla okuyacağınıza eminiz. Hocamız çalışmasını önümüzdeki aylarda kitaplaştıracak. Onu da heyecanla bekliyoruz. Kendilerine katkılarından dolayı çok teşekkür ediyoruz.

Dosyamızın ikinci yazısını genç bilimcilerden Hande Altar kaleme aldı. Eski Türk inanışlarının bugüne yansımalarını birçok örnekle anlattığı yazısını okurken Türk tarihinin derinliklerinden bugüne bir yolculuk yapacaksınız. Hande'ye emeği için teşekkür ederiz.

Bu dosyayla aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili kurumlarına ve kültür araştırmacılarına bir çağrı yapıyoruz. Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada mitolojiye ilişkin, yaşayan hazineler yatıyor. Bizi kendilerine çağırıyorlar. El verme zamanı! Onların derlenmesi, sistemleştirilmesi ve bir kuramsal çerçeve içinde yerli yerine oturtulması gerekiyor. Bu görev, Türk tarihinin aydınlatılması, kültür birikimimizin gün ışığına çıkarılması ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından da kritik bir öneme sahip.

Oryantalizmden emperyalizme

Yazı Kurulu üyemiz Prof. Dr. Çağatay Keskinok'un kaleme aldığı doğu toplumlarına batı merkezci yaklaşımı eleştiren yazı Marx ve Engels'in oryantalist tezlere eklemlendiği görüşünün çürüklüğünü göstermesi bakımından dikkat çekici. Çalışma konuyu çeşitli boyutlarıyla inceliyor.

"Karanlık Foton"

Arş. Gör. Ali Emre Genç beşinci temel kuvvetin ayak seslerini, bilim dünyasında birçok şeyi yerinden oynatacak Karanlık Foton'u yazdı.

2016'nın bilimsel gelişmeleri

Dergimizin Yazı Kurulu üyesi akademisyenler 2016'yı uğurlarken bu yılın bilimsel gelişme ve keşiflerini kaleme aldılar. Zevkle okuyacaksınız.

2017'nin siz okurlarımız başta olmak üzere yurttaşlarımıza ve ülkemize aydınlık günler getirmesini umuyoruz.

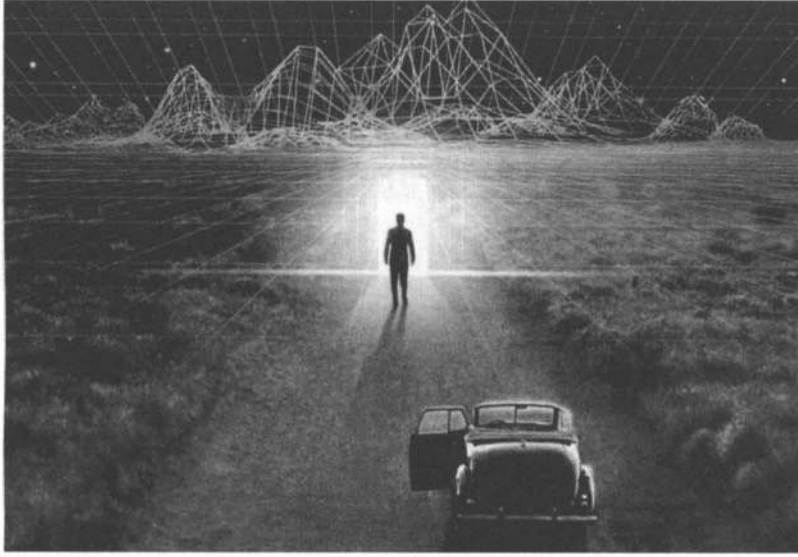
Özür: Dergimizin Kasım 2016 tarihli sayısının 52. sayfasında yer alan, üstteki kutunun önemli bir bölümü tasarım hatasından dolayı tekrar basılmıştır. Bu hata nedeniyle başta Dr. Mehmet Perinçek olmak üzere okurlarımızdan özür dileriz.

BİLİM VE ÜTOPYA
UNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoglu@gmail.com
Ahi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
aikanyaren@gmail.com
(0 537) 87 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
ieraycelebi@hotmail.com
(0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
Emre CAN
emre-akan-can@hotmail.com
(0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
Emincan CEYLAN
emincanoyun@gmail.com
(0 533) 129 36 42
Bahçeşehir Üniversitesi
Arda İŞİKOĞLU
arda532@hotmail.com
(0 538) 612 17 18
Belikeseir Üniversitesi
Alican VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Baskent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
hell_ein91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilkent Üniversitesi
Defne DURU
defneduru96@gmail.com
(0 542) 766 70 31
Bilim Üniversitesi
Firat UZUN
firatuzun@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Bogaziçi Üniversitesi
Şafak ERDEM
safakerdem12@gmail.com
(0 531) 627 05 07
Celal Bayar Üniversitesi
Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir@hotmail.com
(0 555) 519 43 07
Cumhuriyet Üniversitesi
Emrah ZORBA
emrahzorbaog@gmail.com
(0 41) 285 92 83
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Hüna SARI
husnasari@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Sefa APAYDIN
sefa.apaydin@gmail.com
(0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YÜRTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunozmaz@hotmail.com
(0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utoxia@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Güney KARAGÖLLÜ
guneykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
İnönü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56
Gazi Üniversitesi (İİBF)
Berk BOGAZLIYANLI
berkbogazliyanli@hotmail.com
(0 555) 881 99 33
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
Erdem ÖZBASAN
ozbasanerdem@hotmail.com
(0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
Elif İŞÇEN
elif-iscen@hotmail.com
(0 542) 531 42 15
İstanbul Aydın Üniversitesi
Çağdaş BABACAN
cagdasbabacan@hotmail.com
(0 537) 926 61 22
İstanbul Üniversitesi
Mert ÖZÇELİK
rsmmert@gmail.com
(0 541) 798 06 53
İstanbul Teknik Üniversitesi
Ali Rıza ERESE
feyzicant@gmail.com
(0 535) 351 99 41
Kadir Has Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyzici@gmail.com
(0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Servet CEVNI
servetcevi@gmail.com
(0 539) 399 52 48

Türk mitolojisinde “ağaçtan yaratılma miti” oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

■	Çiviyazısı	1
■	GÜNCEL BİLİM 2016 yılındaki keşif ve buluşlar	4
■	Kapak Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU Toplumsal ve iktisadi kökenleriyle Türk mitolojisi	11
■	Kapak Hande ALTAR Eski Türk inanışlarının hayatımızdaki izleri	36
■	Arş. Gör. Ali Emre GENÇ Beşinci temel kuvvetin ayak sesleri	42
■	Yerden Göğe Doç. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM Bir benzetimin içinde miyiz?	45
■	Prof. Dr. H. Çağatay KESKİNOK Oryantalizmden emperyalizme doğru Doğu toplumlarına Batı merkezci yaklaşımların eleştirisi	48
■	Prof. Dr. Kürşat YILDIZ “Proje Okulları” uygulaması: Üniversitelerimizin fidanlıkları tarumar ediyor	56
■	Kondor'un Güncesi Özgür UYANIK 2016'nın ardından Latin Amerika bilanço çıkarıyor	58

Bir simülasyonun içerisinde olabilir miyiz?

- Yrd. Doç. Dr. Gürsen TOPSES
Psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla
"kendini gerçekleştirme" kavramı 63
- Kimyahâne
Dr. Emine Cansu ERGÜN
Yeni jenerasyon plastikler:
İletken polimerler 67
- Arş. Gör. Dr. Serap KALAYCIOĞULLARI
Penelope'den Odysseus'a mektup 70
- Matematiğin Sesi
Prof. Dr. Süleyman Gökhan TANYER
Dalga Salınımları – 2
Müzikte frekansın önemi 72
- Zhimin HAN - Doç. Dr. Abdulhakim MEHMET
Çin'deki Uygur destan anlatıcıları üzerine 77
- İz Bırakanlar
Feyziye ÖZBERK
Direncin ve aydın onurunun simgesi bir bilim insanı:
Cevat Geray 82
- Klasik Batı Müziği Defteri
Prof. Server ACİM
"İkili" - "Duo" türü üzerine birinci örnek 96

Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 535) 788 62 68

Kırklareli Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Kocaeli Üniversitesi
Yesim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 536) 601 02 74

Koç Üniversitesi
Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64

Marmara Üniversitesi
Hüseyin Gül
sair1993@hotmail.com
(0 534) 359 56 42

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Ersoy İRSİ
ersoy12@hotmail.com
(0 534) 332 35 61

Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98

Mugla Üniversitesi
Gözen SORGUCU
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19

Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31

Namık Kemal Üniversitesi
Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75

Niğde Üniversitesi
Süleyman Açıkgoz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00

ODTÜ
Erman DERE
e185456@metu.edu.tr
(0 534) 522 50 61

Pamukkale Üniversitesi
Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak6@gmail.com
(0 538) 933 17 33

Sakarya Üniversitesi
Emre GUMUŞSU
emregumus@gmail.com
0537 889 62 87

Selçuk Üniversitesi
Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 83 36

Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serha_1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81

Trakya Üniversitesi
Gürol Bora ATEŞ
gurolbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 46

Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi
Eda AKGÜL
edaakgul96@gmail.com
(0 539) 782 59 80

Yıldız Teknik Üniversitesi
Yiğit Yazgılı
ygt.yazgili@gmail.com
(0 531) 693 60 60

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryl@yahoo.com
ALMANYA (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Ha an DAGISTANLI (hakan.d@gmx.net)
ALMANYA (Kuzey Bölgesi)
Bielefeld Üniversitesi
Can Çakır (can.cakir@gmx.net)
Siegen Üniversitesi
Simel GULTEKİN
simel-94-62@hotmail.de Tel: 1788314852
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
Guangdong Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr

İNGİLTERE
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

POLONYA
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
RUSYA FEDERASYONU
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

SURİYE
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN
turkkan.turhan@gmail.com

2016 yılındaki keşif ve buluşlar

Güncel Bilim sayfamızda bu ay, 2016 yılına veda ediyoruz. Her biri alanında uzman bilim insanlarının Bilim ve Ütopya okurları için derlediği, yılın en çok konuşulan, en çarpıcı bilimsel gelişmelerini dikkatinize sunuyoruz. Bilimle dolu nice yıllara!

Biyoloji

Doç. Dr. Burçin Aşkın GÜMÜŞ

Gazi Üniversitesi Biyoloji (Zooloji) Bölümü

* Austin'deki Texas Üniversitesi'nden Jared W. Ellefson ve arkadaşları, ters transkripsiyon sürecindeki "güvenilmezliği" ortadan kaldırdı. Bu süreci yürüten ters transkriptaz enzimi ile virüsün kendi gen kopyalama sürecini düzeltmesini engelleyen 3 milyar yıllık bir genetik hatayı hedef alan araştırmacılar, ürettikleri yeni enzim (RTX) ile bu hataları düzelterek 3 ila 10 kat yanlışsız genom dizileri oluşturabilmeyi başardılar (Science 24 Jun 2016: Vol. 352, Issue 6293, pp. 1590-1593, doi: 10.1126/science.aaf5409).

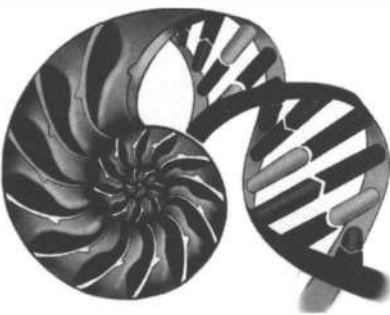
* Masao Doi ve arkadaşları, insan vücudundaki birçok döngüyü düzenleyen (biyolojik saat) Suprachiasmatic Nucleus (SCN) bölgesinde bulunan yeni bir G-protein çift reseptörü (G-protein-coupled receptor-GPCR) buldular. Gpr176 adı verilen bu reseptör sadece SCN'de bulunmakta oluşuyla diğer GPCR'lerden farklılığını ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, makalele-

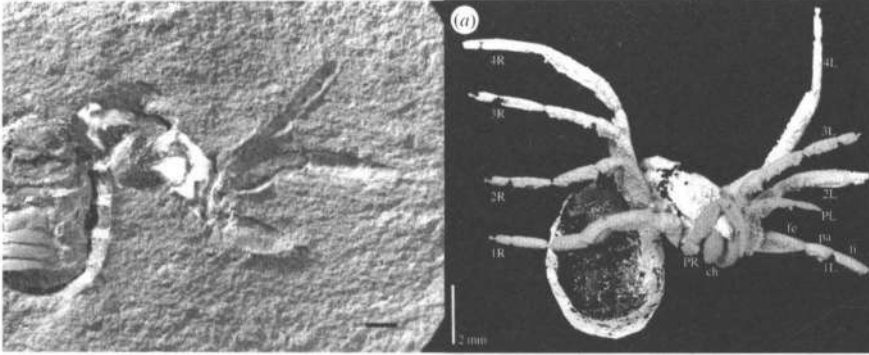
rinde, Gpr176 reseptörünü hedefleyen, keşfedilebilecek yeni moleküller sayesinde biyolojik saatin bozulmasıyla oluşabilecek uyku hastalıkları, kanser ve obezitenin kolayca engelleneceğini vurgulamışlardır (Nature Communications 7, Article number: 10583 (2016), doi:10.1038/ncomms10583). Bakterilerin CRISPR/CAS tekniği ile kendilerine saldıran virüslerin DNA'sını tanıyarak, bir sonraki saldırı için bağışıklık sistemlerini aktif tutabildiklerinin bilgisi son yılların genetik alanında en önemli gelişme olarak kabul edilmektedir. Bugüne değin CRISPR/CAS'ın, bakterilere bulaşmış yabancı DNA'ları parçacıklarına ayırıp onu tanımlamayı sağladığı bilinmekteydi; ancak Silas ve arkadaşları bakterilerin kendilerine saldıran virüslerin RNA'larını da kesip parçacıklara ayırıp onları tanımladığını aydınlatıldılar. Bu keşifle birlikte sadece DNA değil aynı zamanda RNA kökenli hastalıkların tedavisinde önemli gelişmeler sağlanacağı düşünülmektedir (S. Silas, G. Mohr, D. J. Sidote, L. M. Markham, A. Sanchez-Amat, D. Bhaya, A. M. Lambowitz, A. Z. Fire. Direct CRISPR spacer acquisition from RNA by a natural reverse transcriptase-Cas1 fusion protein. Science, 2016; 351 (6276): aad4234 DOI: 10.1126/science.aad4234).

* Shira Knafo ve arkadaşları, Alzheimer hastalığının neden olduğu hafıza kaybını önleyici anahtar mekanizmaları

keşfettiler. Bir tümör baskılayıcı proteini olan PTEN, aynı zamanda beyinde sinirlerin birbirleri ile iletişim etkinliğini sağlayan plastisite üzerinde rol oynayarak sinirlerin sağlıklı bir plastisiteye sahip olmasını sağlıyor. Alzheimer hastalığının, bu proteinin sinirlerde fazla üretilmesine neden olup sinir plastisitesine zarar vererek hafıza ve öğrenme kaybı gibi problemlerin oluşmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu keşif ile araştırmacılar Alzheimer hastalarında bu proteinin üretilme miktarını kontrol altına alarak hastalık esnasında oluşan hafıza kaybını önleyeceklerini öne sürmüşlerdir (Nature Neuroscience 19, 443-453 (2016), doi:10.1038/nn.4225).

* *Brugia*, *Wuchereria* and *Loa* türü nematodlar (yuvarlak solucanlar), konakları sıvrisinekler aracılığıyla insanlarda lenfatik filariasis (fil hastalığı) ve loiasis (göz kurdu) gibi parazitik hastalıklara sebep olurlar. Alexander Suh ve arkadaşları, bu nematodların 7 tropik kuş türü ile benzer retrotranspozona (AviRTE) sahip olduğunu tespit ettiler. Kuşlar ve nematodların genomları arasındaki retrotranspozonların yayılma transferinin 25-22 milyon yıl önce (*Brugia/Wuchereria* hattı) ve 20-17 milyon yıl önce (*Loa* hattı) gerçekleştiğini vurgulayan araştırmacılar, insanlar için patojen olan flariyal nematodların, kuşların endoparazitlerinden bağımsız olarak evrimleştiklerini öne sürmekte-

Idmonarachne brasieri

ler (Nature Communications 7, Article number: 11396 (2016), doi:10.1038/ncnoms11396).

* Erik I. Svensson ve arkadaşları, iki simpatrik ve konjenerik *Calopteryx* türü (yusufluk, kız böceği) üzerinde, intraspesifik uygun eş seçiliminin (assortative mating) seksüel izolasyon ile bağlantısını araştırmışlardır. Evolüyon'da yayınlanan makalelerin sonuçlarının, özellikle soyları tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan türlerin korunması çalışmalarında önemli bir kaynak olduğu düşünülmektedir (onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/evo.12939/full).

* Japon entomolojistler, Papua Yeni Gine ve Fiji adalarındaki tropikal yağmur ormanlarından *Pheidole* cinsi 4 yeni karınca türü tanımladı ve adlandırdı. Yeni karınca türlerinden ikisine Game of Thrones ejderhalarının ismi verildi: *Pheidole viserion* ve *Pheidole dragon* (Hymenoptera, Formicidae) (Sarnat E.M. et al. 2016. Inordinate Spinescence: Taxonomic Revision and Microtomography of the *Pheidole cervicornis* Species Group (Hymenoptera, Formicidae). PLoS ONE 11 (7): e0156709; doi: 10.1371/journal.pone.0156709. Fischer G. et al. 2016. Revision and Microtomography of the *Pheidole knowlesi* Group, an Endemic Ant Radiation in Fiji (Hymenoptera, Formicidae, Myrmicinae). PLoS ONE 11 (7): e0158544; doi: 10.1371/journal.pone.0158544).

* Patagonya'da bulunan ve Laura Codorniu ve arkadaşları tarafından *Al-lkaruen koi* (ancient brain-eski beyin) adı verilen yeni bir pterosaur türü keşfedildi. 199.6 ila 175,6 milyon yıl önce yaşadığı düşünülmektedir (Codorniu L, Paulina Carabajal A, Pol D, Unwin D, Rauhut OWM. (2016) A Jurassic

pterosaur from Patagonia and the origin of the pterodactyloid neurocranium. PeerJ 4:e2311 https://doi.org/10.7717/peerj.2311).

* Russell J. Garwood ve arkadaşları tarafından Fransa'da, *Idmonarachne brasieri* adı verilen 305 milyon yıllık bir araknid fosili bulundu. Gerçek örümcek kategorisine girmeyen bu fosil türü günümüz örümceklerinin evrimi hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır (Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences, 2016; 283 (1827): 20160125, doi: 10.1098/rspb.2016.0125).

* Ülkemizde de 2016 yılında bilim insanlarımız tarafından güncel ve fosil, çok sayıda yeni canlı türü bilim dünyasına sunuldu. Bunlardan bazıları:

1) *Arenosetella lanceorostrata* (Arthropoda: Crustacea: Copepoda) (Sönmez, S., Sak, S., Karadağ, S., 2016. A new species of *Arenosetella* Wilson, 1932 from Turkey with notes on the genus (Copepoda, Harpacticoida, Ectinosomatidae), Zoosystematics and Evolution 92(1): 119-129, https://doi.org/10.3897/zse.92.7003).

2) *Triturus anatolicus* (Amphibia: Caudata: Salamandridae) (Wielstra, B., Arntzen, J. W., 2016. Description of a new species of crested newt, previously subsumed in *Triturus ivanbureschi* (Amphibia: Caudata: Salamandridae), Zootaxa 4109 (1): 073-080, http://dx.doi.org/10.11646/zootaxa.4109.1.7).

3) *Centaurea nallihanense* (Plantae: Angiosperms: Asteraceae) (Uysal, T., Hamzaoglu, E., Ertugrul, K. & Bozkurt M. (2016) A new species of *Centaurea* (Asteraceae) from Turkey. Phytotaxa 275 (2): 149-158, http://dx.doi.org/10.11646/phytotaxa.280.2.11).

4) *Bellevialia vuralii* (Plantae: Asparagaceae) (Şahin, B. Aslan, S., Karabacak, O., Martin, E., 2016. Turkish Journal of Botany, Vol. 40 Issue 4, p394-401, doi:10.3906/bot-1505-6).

5) *Morchella mediterraneensis*, *M. fekeensis*, *M. magnispora*, *M. conifericola* (Fungi: Ascomycota: Pezizomycetes) (Taşkın, H., Doğan, H. H., Büyükalaca, S., Clowez, P., Moreau, P., A., O'Donnell, K., 2016. Four new morel (*Morchella*) species in the elata subclade (*M. sect. Distantes*) from Turkey. Mycotaxon, April-June 2016—Volume 131, pp. 467-482, http://dx.doi.org/10.5248/131.467).

6) *Microtus elbeyli* (Mammalia, Rodentia) (Yiğit, N., Çolak, E., Sözen, M., 2016. A new species of voles, *Microtus elbeyli* sp. nov., from Turkey with taxonomic overview of social voles distributed in southeastern Anatolia. Turk J Zool (2016) 40, doi:10.3906/zoo-1404-19

7) *Mus denizliensis* (Mammalia, Rodentia) (Erten, H., S. Sen, and E. K. Sagular. 2015. Miocene and early Pleistocene rodents (Mammalia) from Denizli Basin (southwestern Turkey) and a new species of fossil *Mus*. Journal of Vertebrate Paleontology. DOI: 10.1080/02724634.2015.1054036). Kıta Avrupası ve Anadolu'nun en eski fosil *Mus* türü.

8) *Zercon ekizi*, *Z. emirdagicus* (Acari: Mesostigmata: Zerconidae) (Urhan, R., Duran, E., H., Karaca, M., 2016. Two new species of the genus *Zercon* C. L. Koch from the Inner Aegean Region of Turkey (Acari: Mesostigmata: Zerconidae). Journal Zoology in the Middle East Volume 62, 2016- Issue 2, http://dx.doi.org/10.1080/09397140.2016.1182780).

9) *Gobio kizilirmakensis*, *G. artvinicus*. (Pisces: Teleostei: Cyprinidae) Description of two new species of the genus *Gobio* (Teleostei: Cyprinidae) from the Black Sea coast of Turkey. Journal Zoology in the Middle East Volume 62, 2016- Issue 2, http://dx.doi.org/10.1080/09397140.2016.1182780).

Bilim ve Ütopya okuyucularına bilim ve teknoloji ile ilgili haberleri "www.bilim.org" ve "www.biyologlar.com" sitelerinden takip etmelerini öneririm.

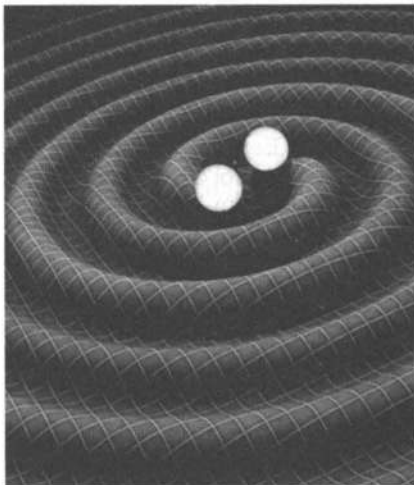
Fizik

Prof. Dr. Ali Ulvi YILMAZER

Ankara Üniversitesi Fizik Mühendisliği Bölümü

Günümüz dünyasında bilimsel keşiflerin sayısı bilindiği üzere hızla artmakta. 2016 yılında da aynen öyle oldu. Google arama motoruyla yapılabilecek bir taramada neredeyse her gün önemli bir buluşa imza atılmış olduğu derhal görülüyor. Ancak bunlardan özellikle birisi, bilim camiasındaki hemen herkes tarafından insanoğlunun en muhteşem bilimsel zaferlerinden biri olarak değerlendirilmekte:

11 Şubat 2016 tarihinde, ABD-Caltech ve MIT Üniversitelerinin başını çektiği uluslararası LIGO kolaborasyonu (GEO ve VIRGO kolaborasyonlarıyla işbirliği halinde), gravitasyonel dalgaları gözlemlediklerini dünyaya duyurdular [1]. Toplam 90 Üniversiteden 1000 kadar araştırmacının yer aldığı bu dev proje kapsamında, kırk yılı aşkın bir süredir gerçekleştirilen tasarım ve veri alma çabalarının sonucunda, A. Einstein'ın bundan bir asır önce uzay-zamanın dokusunda öngördüğü kütleçekimsel dalgalar gözlemlendi ve genel görelilik teorisi böylece bir kez daha doğrulanmış oldu. Bu deneyde gözlenen özette şuydu: İçinde bulunduğumuz Samanyolu Galaksisi'nden 1,3 milyar ışık yılı uzaklıkta, kütleleri güneş kütlelerinin birisi 36, diğeri ise 29 kat büyük olan iki karadelik, birbirlerinin

Caltech ve MIT Üniversitelerinin başını çektiği uluslararası LIGO kolaborasyonu, gravitasyonel dalgaları gözlemledi.

etrafında spiral hareketi yaparak hızla yaklaştıktan sonra çarpıştılar. Çarpışma sonrasında bu ikisi, 52 güneş kütleli tek bir karadelik şeklinde birleşiyor ve geriye kalan güneş kütlelerinin üç katına eşdeğer bir enerji, gravitasyonel ışıma şeklinde yayılıyor. Uzay-zamanın metriğinde çok küçük tedirgemelere yol açan bu radyasyon dalgaları, ABD'nin Hanford ve Livingstone kentlerindeki LIGO girişimölçer dedektörleri tarafından çarpışmadan 1,3 milyar yıl sonra Eylül 2015 günü sabah 05:51'de 7 ms aralıkla algılandı ve ışık hızıyla tüm evrene yayılmakta. Dalgalar, L biçimli girişimölçer kollarının dört km uzunluğundaki boylarını ancak bir protonun çapının birkaç katı kadar değiştirilmekte. Başka bir deyişle eğer bu tür gravitasyonel dalga, uygun yönelimde, örneğin sizin bulunduğunuz yerden geçmekteyse elinizdeki kalem ya da bizzat bedeniniz yaklaşık milyarda bir oranında büzülme veya genişlemekte. Son derece zayıf olan bu etkinin gözlenebilmesi bile başlı başına bir teknolojik zafer olarak görülmeli. Zira hem metrenin milyarda birinin milyarda biri (yani protonun çapının binde biri kadar) gibi çok küçük mesafelerin girişimölçerler aracılığıyla ölçülebilmesi gerekiyor hem de ortam ısısının yol açtığı titreşimleri bertaraf etmek üzere, sıcaklığın mutlak sifıra kadar düşürülmesine ihtiyaç var. Üstelik fotonların parçacık karakterlerinden ve elektron yükünün sonlu olmasından kaynaklanan ve "Poisson gürültüsü" ("shot noise") diye iyi bilinen akım ölçümlerindeki istatistiksel hataların da giderilmesi şart. Bu nedenle her biri kendi alanının büyük uzmanlarını bir araya getirmek kaçınılmazdı ve gravitasyonel dalgaların gözlenmesi çabaları uzun yıllar aldı. 11 Şubat 2016 tarihindeki bu ilk gözlemden sonra yine LIGO kolaborasyonu, 26 Haziran 2016 tarihinde ikinci kez benzer bir olayı duyurdu. Bu sefer 8 ve 14 güneş kütleli iki karadelik, 1,4 milyar ışık yılı önce ve neredeyse ışık hızıyla birbirleriyle çarpışmışlar ve 21 güneş kütleli bir karadelik yaratmışlardı. LIGO dedektörleri ise bu olayı 26 Aralık

2015 saat 03:38'de gözlemliyor. Kuşkusuz ki veri analizleri aylarca sürmekte ve ancak tamamen emin olunduktan sonra (5 sigmanın üzerindeki bir güvenirlilik düzeyine ulaşıncaya) dünyaya duyurulmakta. Böylece karadeliklerin varlığına ve çarpıştıklarına dair yeni, güçlü kanıtlar da elde edilmiş oldu. Öte yandan modern kozmolojinin günümüzdeki büyük başarılarına rağmen hala cevap bekleyen pek çok temel sorunun çözülme kavuşturulmasında gravitasyonel dalgalara dayalı bu tür astronomik gözlemlerin gelecekte önemli rol oynayabileceği şimdiden tahmin ediliyor. LIGO deneyinin diğer ayrıntıları için ayrıca Bilim ve Ütopya Dergisinin Mart 2016 sayısında çıkan makalelere bakılabilir [2].

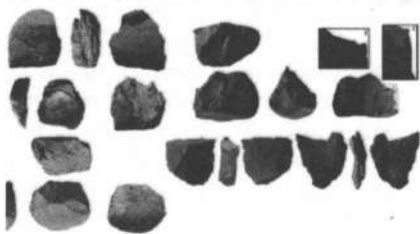
Öte yandan 2016 yılında ülkemizde fizik alanında ses getiren başarılı çalışmalar bakacak olursak, Bilkent Üniversitesi Fizik Bölümü araştırmacılarının öne çıktığını ve övgüyü hak ettiklerini söyleyebiliriz. Katihâl fiziği, nanoteknoloji, optoelektronik, fotonik, lazerler ve uygulamaları, kuantum optiği ve grafenler gibi alanlarda uzun yıllardır çok başarılı araştırmalar gerçekleştirmektedir. Nitekim bu bölüm öğretim üyesi Prof. Dr. Oğuz Gülseren, nanobilim ve yoğun madde fiziği alanındaki, nanoteller, karbon nanotüpler ve boya duyarlı güneş pilleri konularındaki uluslararası düzeyde üstün nitelikli özgün çalışmaları nedeniyle 2016 yılı TÜBİTAK Bilim Ödülü'ne layık görüldü. Söz konusu bu araştırmaların şimdiden oldukça geniş uygulama alanlarının bulunduğunu belirtmeliyiz.

Kaynaklar:

- (1) B.P.Abbott et.al. (LIGO Scientific Collaboration and Virgo Collaboration) Observation of Gravitational Waves from Binary Black Hole Merger, *Physical Review Letters* 116, 061102 (2016). Ayrıca bkz. <https://www.ligo.caltech.edu>.
- (2) C.Saçlıoğlu, Gravitasyonel Dalgalar Gözlemlendi, *Bilim ve Ütopya* 20, Cilt. 22 Sayı 261 s.20 (2016)
- (3) M.Boz, Evrenin Derinliklerine Doğru Yeni bir Adım : Gravitasyonel Dalgalar, *Bilim ve Ütopya* 20, Cilt. 22 Sayı 261 s.22 (2016)

Paleoantropoloji

Dünya genelinde Paleoantropoloji Bilim Dalına giderek artan ilgi, yoğun araştırmalara ve bunun sonucunda da yeni buluntulara neden olmaktadır. Fossil atalarımıza ilişkin son buluntuların insan evrimine ilgi çekici bakış açıları getirmesinin yanı sıra, Kenya'da Turkana Gölü'nün batısında bulunan taş aletler Homo genusunun kökeni konusunun yeniden sorgulanmasına neden olan sürpriz buluntular olarak tanımlanabilir. Lomekwi 3 buluntu yerinden çıkarılan taş aletler, 2,6 milyon yıl öncesine tarihlenen Oldowan alet kültürünü birdenbire 700.000 yıl öncesine çekmektedir. Bilindiği gibi Tanzania Olduvai Gorge bölgesinde "Oldowan" olarak adlandırılan en eski taş aletler (2,6 my) keşfedilmiştir ve *Homo habilis*'e "becerikli insan" sıfatı atfedilmiştir. 3,3 milyon yıl öncesine ait olan bu buluntular o tarihte "insan" olarak tanımlanan fosil buluntularının yokluğu/bilinmeyişi nedeniyle alet yapımının sadece Homo genusu ile sınırlandırılmayacağı fikrini doğurmaktadır. Ayrıca Lomekwi 3'ün, ilk aletlerin bulunduğu ortamdakine oranla çok daha fazla ağaç içeren bir ekoloji sergilemesi de ilginçtir. Bu buluntu *Ardipithecus ramidus*'dakine paralel olarak insan evriminde savana ortamının rolünün o kadar da baskın olmadığına işaretidir. Ayrıca bu durum Homo genusun ilk örneklerinin kafatası ve vücut yapıları ile davranışsal dağılımının düşünüldüğünden çok daha değişken ve farklı olabileceğini akla getirmektedir. "Lomekwian" olarak tanımlanan bu alet endüstrisine ilişkin 2011 ve 2012 yılında bulunan ve sayıları 149'u bulan taş aletler, ağır ve geniş boyutlu yassı taşlardan ya da lav bloklarından yapılmıştır. Basalt ve fonolitler (volkanik kayalar)

Lomekwi 3 buluntu yerinden çıkarılan taş aletlerin bazıları.

baskın hammadde materyalidir ve yakın çevrede bulunmaktadır. En ağır ve büyük parçalar ise 15 kg'a kadar ulaşmaktadır.

Lomekwian taş aletlerin heyecan verici keşfine paralel olarak Neandertaller ve modern insan konusundaki yoğun araştırmalar, özellikle de eski DNA araştırmaları enteresan sonuçlar vermektedir. Neandertallerin tipik aletleri olan Musterien endüstrisi uygulayıcısı olan ve genetik olarak Avrupa Neandertalleriyle yakın özellikler gösteren Sibiry'a'daki Altay dağlarında yer alan Okladnikov Mağarası buluntuları, Neandertallerin yaşadıkları alanı 2000 km doğuya götürmüştür. Okladnikov Neandertalleri, Neandertal bağlantısı olmakla birlikte göreceli olarak modern insanlara daha yakın olan Denisova insanlarıyla çağdaştır. Bu durum bizi -günümüzdeki bilgilerle- Flores adasında yaşayan insanlarla birlikte, dört ayrı insan türünün yeryüzünü paylaştığı sonucuna götürmektedir. Denisova insanları modern insanlarla çiftleşti. Ancak modern insanlardaki Denisova DNA izleri, Denisova'dan binlerce mil uzakta olan Melanezya insanların bulunduğu. Böylece Denisova insanların bir zamanlar Asya'nın karşı tarafında yaşamalarını sürdürdüğü sonucu çıkmaktadır.

Bu arada Lee R. Berger ve ekibi tarafından ilk kez 2013 yılının Ekim ayında Rising Star mağara sisteminde bulunan ve bazı bilim adamlarınca farklı bir türe konulan (*Homo naledi*) buluntular üzerindeki çalışmalar da yoğun bir şekilde devam etmektedir. Naledi kelime olarak Sotho dilinde "yıldız" anlamına gelmektedir. Kısa sürede gerçekleştirilen kazılar sonucunda minimum 15 bireye ait 1550 fosil parça keşfedilmiştir. Mevcut fosil kalıntıları içerisinde iskelet sisteminin birçok parçası yer almaktadır. Fosilin ölümlerini gömdüğü ve ayrı bir tür olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir.

H. naledi morfolojik açıdan hem *Australopithecus* hem de *Homo* genusunun karmaşık bir bütünlüğüne sahiptir. Küçük boyutlu insan topluluğunu anımsatan/düşündürülen bir boy ve vücut morfolojisine sahiptir. Kafatası, alt çene ve dişlerin

Prof. Dr. Erksin SAVAŞ

Ankara Üniversitesi DTCF
Antropoloji Bölümü

morfolojisi *Homo* üyelerine (*Homo erectus*, *Homo habilis*, *Homo rudolfensis*), beyin hacmi ise *Australopithecus* türlerine benzerlik göstermektedir. İlkel olmasına rağmen dişler genel olarak oklüzal morfolojide basit ve küçüktür. El, el bileği, parmak uçları ve parmak oranlarının yanı sıra ayak ve alt uzuv morfolojileri insanımsı özellikler sergilemektedir. Ancak gövde, omuz, kalça kemiği ve uyluk kemiğinin üst kısmı *Australopithecus* türlerine benzemektedir. Omurga *Homo* cinsinin Pleistosen üyelerine, göğüs kafesi ve pelvis ise *Au. afarensis*'lere benzerlik gösterir. *H. naledi* alt çene molar dişleri boyut açısından M1<M2<M3 dizilimine sahiptir. Bu dizilim *Australopithecus* ve bazı erken *Homo* türleriyle ortakır.

Erişkin bir *H. naledi*'ye ait tama yakın sağ el üzerinde yapılan çalışmalar uzun, robust bir başparmağı ve türemiş el bileği morfolojisini (Neandertal ve modern insan özelliği) ortaya çıkarmaktadır. Parmak kemikleri daha uzun ve çoğu *Australopithecus* türlerinden daha kavislidir. Bu durum elin sürekli olarak kullanımına işaret etmektedir (asılma ve tırmanma sırasında güçlü bir kavrayışa işaret etmektedir.)

Ayak yapısına ilişkin birçok buluntu, morfolojide önemli ölçüde modern insan benzeri özellikler göstermekle birlikte *H. naledi*'nin kendine has bir lokomasyon tarzı sergilendiği fikrinin üretilmesine neden olmaktadır.

Sibiry'a'daki Altay dağlarında yer alan Okladnikov Mağarası

Astronomi ve Astrofizik

2016, astronomi ve astrofizik alanında pek çok gelişmenin yaşandığı bir yıldır. Bilimsel gelişmeler arasında Laser Interferometre Kütleçekim Dalgası Gözlemevi'nin (LIGO'nun), daha önce bir atarca çift sisteminde dolaylı olarak varlığı gösterilmiş olan [1,2] kütleçekim dalgalarını doğrudan gözlemesi en çok ses getireniydi. Bir karadelik çift sistemindeki karadeliklerin birbirleriyle birleşmesi sürecinde ortaya çıkan kütleçekim dalgaları aslında 2015 Eylül'ünde gözlenmişti. Gözlemlerin detaylı bir analizi sonrasında, 2016'nın Şubat ayında, sonuçlar Physical Review Letters dergisinde yayınlandı [3]. Yine benzer fiziksel yapıdaki diğer bir karadelik çift sisteminde gelen kütleçekim dalgalarının LIGO tarafından gözlenmesi [4], evrende güçlü kütleçekim dalgaları ortaya çıkaran bu tür süreçlerin düşünüldüğünden de yaygın olabileceğini ortaya koydu.

Astronomi ve astrofizik alanında diğer dikkat çekici gelişmeler şunlardır:

Hem Kepler uydu teleskopunun hem de Dünya'daki büyük teleskopların yardımıyla yeni dış-gezegen keşifleri

yapıldı. Bunlardan en dikkat çekici olanı Güneş'ten sonra bize en yakın yıldız olan Proxima Centauri'nin çevresinde keşfedilen gezegendi [5]. Bu gezegenin hem kayasal olması hem de yıldız çevresindeki yaşanabilir bölge içinde yer aldığı düşünülmesi heyecan vericiydi.

* Gözlenebilir evrende daha önce düşünüldüğünden on kat daha fazla gökada olabileceği hesaplandı [6].

* Evrenin genişleme hızının arttığına dair Tıp la Süpernova verilerinden elde edilen sonuç sorgulandı, daha geniş bir süpernova gözlem veritabanından aynı sonuca ulaşılamayacağı iddia edildi [7].

* 234 Güneş benzeri yıldızın tayf verilerinde dikkat çekici ve standart kuramlarla açıklanamayan değişimler gözlemlendi. Bu değişimlerin belirtilen yıldızların etrafında Dünya dışı akıllı yaşamın varlığının göstergesi olabileceği iddia edildi [8].

* Japon X-ışını Teleskopu Hitomi (Astro-H) [9] ve Avrupa Uzay Ajansı (ESA) tarafından Mars'a yollanan Schiaparelli sonda-

sı [10] bu yılın başarısız girişimleri olarak üzüntü yarattı. Öte yandan Çin'in kurulumunu tamamladığı büyük radyo teleskopu, radyo astronomisine ve uzay dışı yaşam arayışlarına yeni soluk getirecek bir teleskop olarak değerlendirildi [11].

Kaynaklar:

- [1] Weisberg, J.M. vd. 2010. "Timing Measurements of the Relativistic Binary Pulsar PSR B1513+16", the Astrophysical Journal, 722, No. 2.
- [2] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1993/index.html
- [3] Abbott, B.P. vd. 2016. "Observation of Gravitational Waves from a Binary Black Hole Merger", Physical Review Letters, 116, 061102.
- [4] Abbott, B.P. vd. 2016. "GW151226: Observation of Gravitational Waves from a 22-Solar-Mass Binary Black Hole Coalescence", Physical Review Letters, 116, 241103.
- [5] Anglada-Escude, G. vd. 2016. "A terrestrial planet candidate in a temperate orbit around Proxima Centauri", Nature, 536, 437.
- [6] Conselice, C.J. vd. 2016. "The evolution of galaxy number density at $z < 8$ and its implications", the Astrophysical Journal, 830, No. 2.
- [7] Nielsen, J.T. vd. 2016. "Marginal evidence for cosmic acceleration from Type Ia supernovae", Scientific Reports, 6, 35596.
- [8] Borra, E.F. vd. 2016. "Discovery of Peculiar Periodic Spectral Modulations in a Small Fraction of Solar-type Stars", Publications of the Astronomical Society of the Pacific, 128, 969.
- [9] <http://bigstory.ap.org/article/9e60d7cf40db4751926a92-471663e55a/japan-abandons-costly-x-ray-satellite-lost-space>
- [10] <http://phys.org/news/2016-10-european-space-agency-mars-probe.html>
- [11] <http://phys.org/news/2016-10-world-biggest-radio-ear.html>

Doç. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM

Astrofizikçi, Başkent Üniversitesi
Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü

Onkoloji

Geçtiğimiz yıl onkoloji açısından immünoonkoloji yılı olmuştur diyebiliriz.

İmmünoterapi alanındaki gelişmeler kanser tedavisinde çok başarılı sonuçlar alınmasına yol açmıştır. İmmün sistemin yeniden uyarılmasını hedefleyen yeni ilaçlar kemoterapötiklere kıyasla daha az yan etki ile etkin sonuçlar alınmasını sağlamaktadırlar ve kanser tedavisinde yeni bir dönemin aktörleri olarak sahneye çıkmışlardır.

Bu yılın immünoterapi alanındaki en önemli çalışmalarından biri, metastatik akciğer kanserinde "Pembrolizumab ile kemoterapinin karşılaştırıldığı" ve pembrolizumabın kemoterapiye belirgin üstün olduğunun gösterildiği KEYNOTE-024 çok heyecan yaratmış ve yoğun olarak tartışılmıştır. "İmmünoterapi kemo-terapiyi yendi", "Akciğer kanserinde yeni bir gün", "Akciğer kanserinde deprem: İmmünoterapi" gibi başlıklarla tanıtımı

yapılmıştır. İmmünoterapinin seçilmiş hasta grubunda kemoterapiye karşı hastalısız sağkalım ve genel sağkalım katkısı göstermesi, yan etki profilinin daha iyi olması nedeniyle pembrolizumab bu heyecanı hak etmektedir.

Kuşkusuz, diğer önemli immünoterapi çalışmaları arasında birisi de çok ölümcül bir tümör olan *malign melanomun* adjuvant tedavisinde ipilimumab (CTLA-4 inhibitörü) kullanılmasıyla ölüm riskini azalttığı ve sağkalımı artırdığını gösteren çalışmadır. Aynı zamanda metastatik malign melanomda immünoterapilerin (ipilimumab-nivolumab) beraber kullanılmasıyla hastalısız sağkalım ve yanıt oranlarını artırdığı da saptanmıştır.

Bu yıl meme kanseri tedavisinde de önemli gelişmeler olmuştur. Meme kanseri çok heterojen bir grup hastalıktır. İmmünoterapi tedavileri özellikle triple negatif meme kanserinde devam etmektedir ve androjen

blokör tedavilerinin de bu grup hastalarda yanıt sağladığı gösterilmiştir. Hormon pozitif meme kanseri hastalarında hormon tedavisine direnç gelişimini önleyen tedaviler siklin bağımlı kinaz inhibitörleri (CDK4-6 inh.) palbociclib, abemaciclib ve ribociclib ile yanıt oranlarında ve hastalısız sağkalımda uzama sağlanmıştır.

Glioblastoma tedavisi güç ve ölümcül bir beyin tümörüdür. İleri evrede tanı alır ve ortalanca sağkalım 1,5 yıldır. Bu hastaların %25'inde bulunan özgül bir genetik mutasyonu (EGFRvIII) hedefleyen terapötik özelliği olan Rindopepimut aşısı ile tümörde hızlı küçülme ve hastaların yaşam süresinde uzama olduğu bildirilmiştir. Bu sonuç üzerine aşı, EGFRvIII-glioblastomda hızlandırılmış FDA onayı almıştır. Halen aşının etkinliğini gösterebilmek için bir faz III çalışma yürütülmektedir.

Öğr. Gör. Dr. Neyran KERTMEN

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Onkoloji Bilim Dalı

Yerbilimleri

Prof. Dr. Nurdan İNAN

Mersin Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü

* Ülkemizde ve dünyada yerbiliminin en önemli konusu yine enerji oldu. Kömür, petrol derken, kaya gazı (şeyl gazı) adı verilen yeni bir fosil yakıt daha tüketime sunuldu. Kaya gazı, organik madde yönünden zengin kil ile kuvars ve kalsit minerallerinden oluşan şeyl kayacının küçük gözeneklerinde bulunan gaz. Ancak her şeyl kayasında gaz yok. Kayacın gaz içerebilmesi için belirli oranda organik maddeye sahip olması gerekiyor. Kaya gazı, yeni bir sondaj tekniğiyle yatay sondaj kullanılarak, yüksek basınçlı kimyasallı su ve kum kullanılarak çatlatma/kırılma (hidrolik kırma) yöntemiyle çıkarılabilir. Kaya gazının geleceği açısından en yüksek üretim ve tüketimin Çin'de olacağı düşünülüyor. Amerikan Enerji Enformasyon Ajansı'nın (EIA) yayınladığı bir rapora göre Türkiye'de Güneydoğu Anadolu ve Trakya havzasında çıkarılabilir kaya gazı mevcut. Kaya gazı çıkarma faaliyetlerine karşı şimdiden, çok geniş arazi gerektirdiği, çok miktarda su kullanıldığı, doğalgaza kıyasla aynı miktarda üretim için çok daha fazla

sondaj yapmak gerektiği, yeraltı su kaynakları ve çevrenin kimyasallarla kirletildiği, arazi tahribatının çok yüksek olduğu, arazinin tarım yapılamaz hale geldiği belirtilerek insan sağlığını etkileyecek riskleri nedeniyle geniş bir karşı cephe oluşmuş durumda.

* Gelişen teknolojinin kullanılmasıyla mühendislik jeolojisinde yeni deformasyon ölçüm tekniklerinin uygulanması, yersel bazda ölçüm tekniklerinin kitle hareketlerinde kullanılması, insansız hava araçları (drone) yardımıyla heyelanların incelenmesi gibi pek çok yeni alan açıldı. Benzer şekilde, Türkiye'nin deprem bölgeleri haritasının çıkarılması için Raster tabanlı veri sistemlerinin uygulanmasına geçildi.

* 15 yıl süreyle "Le Suroit" araştırma gemisiyle Marmara Denizi tabanını inceleyen deprembilimci Prof. Le Pichon, olası İstanbul depremiyle ilgili tezlerini yayınlarak, Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın Marmara denizi tabanındaki parçasının tek parça halinde kırılmasıyla

7.6, iki parçalı olarak 1-2 aylık periyot içinde kırılması durumunda ise 7-7.2 büyüklüğünde deprem olacağını belirtti. Yılda 18 mm kayan fay hattının en son 1766'da yaşanan büyük İstanbul depremiyle kırıldığı, aradan geçen 250 yılda fay hattının 4,5 metre bozulmaya uğradığı ileri sürülerek, İstanbul'da 15 yıl içinde büyük bir depremin olacağı uyarısında bulunuldu.

Ülkemiz yerbilim çalışmalarının ana merkezi durumundaki MTA Genel Müdürlüğü, pek çok bilimsel kongre ve çalışmaya ev sahipliği yaptı, diğer kurumlarda yapılanları destekledi. Bu anlamda en kapsamlı toplantı, 11-15 Nisan 2016 tarihlerinde yapılan "69. Türkiye Jeoloji Kurultayı" oldu. "Doğal Kaynakların Jeopolitikası", kurultayın ana temasıydı. Türkiye'nin dünyanın enerji jeopolitikasının merkezinde yer aldığı belirtilen kurultayda, ülkemizin dünyanın en büyük enerji üreticileriyle tüketicileri arasındaki köprü konumunun yanı sıra, bölgenin en önemli enerji oyuncularından biri olmayı da hedeflediği belirtildi. 26-27 Ekim 2016'da MTA Genel Müdürlüğü salonlarında yapılan "Deniz Araştırmalarının Bilimsel ve Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi Çalıştayı" ve Karadeniz Teknik Üniversitesinde 2-4 Kasım 2016'da yapılan "Uluslararası Karadeniz Madencilik ve Tünelcilik Sempozyumu" da bu kapsamda desteklenen çalışmalarından oldu. MTA Genel Müdürlüğü, uzun yıllardır üzerinde çalıştığı, Türkiye'nin 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli jeoloji haritalarını tamamlayarak internet üzerinden satışını da başlattı.

* TPAO'nun Silivri'de oluşturduğu doğalgaz depolama tesisinde genişletme çalışmaları devam ediyor. Mevcut doğalgaz depolama kapasitesi 2,8 milyar m³ olan tesisin kapasitesinin 2020 yılı sonunda 4,3 milyar m³'e çıkarılması hedefleniyor. Tesisin, Türkiye'nin yıllık doğalgaz tüketiminin %8'ini karşılayacağı ve 75 milyon m³ geri üretim kapasitesiyle enerji arz güvenliği sağlanmasında önemli rol oynayacağı düşünülüyor.

Le Suroit gemisiyle gerçekleştirilen araştırmalara göre İstanbul'da 15 yıl içinde büyük bir deprem bekliyor.

Genetik

Dr. Hakan SEÇKİN (PhD)

Lokman Hekim Ankara Hastanesi Beyin ve Sinir Cerrahisi

Bilimde 2016 yılının en heyecan verici gelişmelerinden biri genetik alanında yaşandı. Aslında 1980'li yıllardan beri bilinen CRISPR kümelerinin (düzenli aralıklarla bölünmüş palindromik tekrar kümeleri) canlıların savunma mekanizmasındaki rolü, 2005 yılından itibaren araştırılmaya başlanmıştı. Bu konuda çalışan değişik araştırma grupları, CRISPR kümeleri içinde bulunan aralıkların, o canlıyı enfekte eden virüsler ile aynı diziye sahip olduklarını saptadılar. Bunu anlamak için CRISPR yapısının oluşumuna kısaca bir göz atalım.

Organizma bir virüs tarafından enfekte edildikten sonra, viral DNA hücre tarafından parçalanır ve bu DNA'nın içinden seçilen genetik materyal, CRISPR lokusuna eklenerek "aralık geni" adını alır. Aralık genlerinden sentezlenen CRISPR, RNA'lar (crRNA) Cas proteinleri (CRISPR associated proteins) ile işlenerek CRISPR ribonükleoprotein komplekslerini (crRNP) oluşturur. Hücrenin aynı virüs ile tekrar enfekte edilmesi durumunda ise virüsün DNA'sına karşılık gelen aralık dizisini taşıyan crRNP'ler virüs DNA'sını tanır ve Cas proteinlerinin nükleaz aktivitesi ile yabancı DNA parçalanır.

CRISPR/Cas sistemi bu yapısı ile prokaryotik immün sisteminin bir parçası olarak plazmid ve fajlar gibi prokaryotik DNA içeren yabancı genetik elementlere direnç gelişiminde rol oynar.

Kümelenmiş tekrarlayan DNA yapılarının ilk tanımı Osaka Üniversitesi'nden Yoshizumi Ishino tarafından 1987 yılında yapılmıştır. 1993 yılında *Mycobacterium tuberculosis* (tüberküloz bakterisi) üzerinde çalışmalar yürüten Hollandalı bir grup araştırmacı, bu bakterinin genetik yapısında yinelenen bir küme saptadılar ve bu yapıya "doğrudan yinelenme" (direct repeat) bölgesi adını verdiler. Araştırmacılar tekrarlayan küme bölgesinin yapısal çeşitliliğini

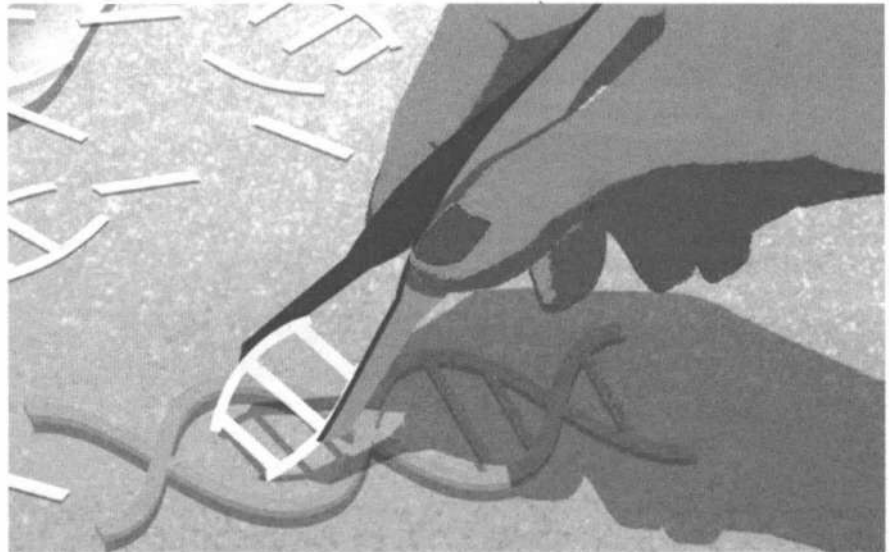
fark etmişler ve bu özellikten yola çıkarak, bugün de kullanılan ve Sponligotyping adı verilen tiplendirme yöntemini geliştirmişlerdir. (Sponligotyping polimeraz zincir reaksiyonu yöntemini kullanarak patojenlerin tanınması yöntemidir) Yaklaşık aynı sürede İspanya Alicante Üniversitesi'nde Francis Mojica, CRISPR'ları *Haloferax mediterranei* adlı bir organizmada tanımlamış ve işlevini çalışmıştır. Utrecht Üniversitesi'nden Ruud Jansen, ABD Argon Ulusal Laboratuvarı'nda çalışan Ross Overbeek tarafından geliştirilen Patscan programını kullanarak, *Haloferax mediterranei*'deki tekrarlayan kümenin CRISPR ailesinin bir üyesi olduğunu saptamıştır. CRISPR bağlantılı genlerin de (Cas-CRISPR associated proteins) tanımlanması ile sürecin tama yakın anlaşılması 2003 yılına kadar mümkün olmamıştır.

CRISPR/Cas sistemini bağışıklık sisteminin herhangi bir parçası olmaktan daha önemli kılan nedir?

CRISPR/Cas 9 sistemi moleküler biyolojide uzun süredir hayal edilen bir genetik müdahalenin kapılarını aralamaktadır. *Streptococcus pyogenes* bakterisinden elde edilen CRISPR-bağlı protein-9 nükleaz kullanılarak canlı organizmalarda hedeflenmiş genetik değişiklikler ya-

pılması olanaklı hale gelmektedir. İlk defa 2012 yılında tanımlanan CRISPR/Cas 9 sistemi geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İnsandan fareye, bakterilerden mayalara kadar pek çok organizma ve hücre serisinde hedeflenmiş genetik düzenleme için kullanılmıştır.

Bu sistemi kullanarak genetik yapıda büyük delesyonlar, yeniden düzenlemeler, genetik yapının tercümesi için özel protein alanlarının saptanması, epigenetik düzenlemeler ve özel genetik odakların izlenebilmesi sağlanabilmektedir. Ancak en önemli gelişme, germ hattı mühendisliği olarak adlandırılan ve eşey ana hücrelerinin sperm ya da olgunlaşmış yumurta haline gelme sürecinde genetik müdahale ile sperm ya da yumurtanın genetik yapısında değişiklik yapılmasına olanak veren bir sürecin ortaya çıkmasıdır. Bu sürecin henüz sağlık, etik ve toplumsal boyutları tartışılıyor olsa da genetik olarak müdahale edilerek doğacak bireylerin genetik hastalıklardan bağışık ve istenilen niteliklerde (ki burası büyük bir soru işaretidir) olmasının genetik biliminde büyük bir sıçrama anlamına geldiği kuşkusuzdur.

Genetik müdahale ile sperm ya da yumurtanın genetik yapısında değişiklik yapılmasına olanak veren bir süreç ortaya çıktı.

Toplumsal ve iktisadi kökenleriyle Türk mitolojisi

Türk mitolojisi, Türk kültür ekolojisinin meydana gelişinin temel nedenidir. Bu nedenle Türk dünyasının dini inanç ve gelenekleri başta olmak üzere, bütün sosyal ve kültürel boyutlarıyla Türk medeniyetini anlayabilmenin ve onun insana ve tabiata karşı duruşunu, tavır alışını ve kozmostan kâinata dönüşüm çizgisinde kendini idrak edişini kavrayabilmenin ana kaynağının Türk mitolojisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

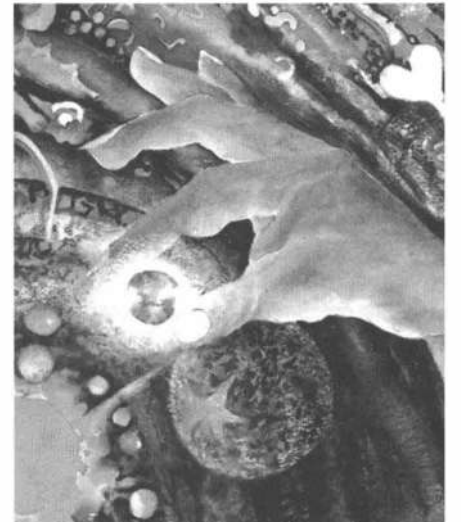
“Mit”, anlatılan “hikâye”ler şeklinde ortaya çıkar ama sıradan bir sözlü edebiyat türü olan bir “hikâye” veya “efsane” değildir. Bu tür tanımlama yanlışlarının kaynağı “mit” kelimesinin kökeninin, Yunancada “anlatı” veya “hikâye” anlamına gelen “mythos” olmasındandır.

Mit ve mitoloji nedir?

Mit (myth) sözcüğü yaklaşık 2400 yıl önce kadim Yunan’da icat edildiği günden beri kelime anlamı ve içeriği en çok tartışılan kavram ve alanlardan birisidir. Bu alanın uzmanı olmayanların aşırı bir basitleştirmeyle “mit”i, bir “hikâye” (öykü) veya “efsane” (söylence) olarak tanımlaması, aslında konuyu daha da anlaşılmaz kılmaktan başka bir işe yaramaz. Öyleki “mit”, anlatılan “hikâye”ler şeklinde ortaya çıkar ama sıradan bir sözlü edebiyat türü olan bir “hikâye” veya “efsane” değildir. Bu tür tanımlama yanlışlarının kaynağı “mit” kelimesinin kökeninin, Yunancada “anlatı” veya “hikâye” anlamına gelen “mythos” olmasındandır. Ancak, “anlatı” (narrative) ve “hikâye” (story) gibi sözlü edebiyat kategorileri herhangi bir şekilde bir tür (genre) tanımlamanın çok ötesinde son derece geniş ve bu nedenle de bir tür tanımlama yapmayı mümkün kılmayan bir muhtevaya sahiptirler. Sözel kültür üzerine çalışanlara da hemen hemen ele aldıkları bütün türlerin genel özelliklerinden başka hiçbir anlam ifade etmezler. Öte yandan, “mit”ler de “masal” (folktale), “epik destan” (epics) ve “halk hikâyesi” (romance) gibi göreceli olarak daha sabit özelliklere sahip anlatılara

nazaran çok daha değişken ve akışkan özelliklere sahiptirler ve söz konusu anlatı türleri gibi dış yapıya ait şekil özelliklerinden hareketle kolayca tanımlanıp benzemezlerinden ayıramazlar.

Biraz da bu nedenle, mitler üzerine yazı yazan, araştırma yapan uzmanlardan, popüler anlamda merakını gidermek için bu konuya eğilen okuyuculara kadar

Mit, “doğüstü varlık”ların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, “kozmos” (kâinat) olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır.

Mit, ilkel yahut ilksel veya arkaik eskilikteki zamanların yeryüzünde vücut bulan toplumlarının, "kaos"u "kozmos"a (kâinata) dönüştüren düşüncenin çiçekleridir.

hemen hemen herkes tarafından ilk sorulan sorulardan birisi, bu sözlü edebiyat türünün özelliklerini belirlemeye yönelik "mit nedir" şeklindeki soru olmalıdır. Bu bağlamda, bütün bilim adamlarının kabul edebileceği ve aynı zamanda da uzman olmayanlara da aşına gelebilecek bir mit tanımı bulmak güçtür. Bununla birlikte, Mircea Eliade'nin (1993: 12-13) en geniş kapsamlı bir mit tanımı olarak verdiği tanımı işevuruk (operasyonel) olarak kullanabiliriz. Bu tanıma göre, mit kutsal bir öyküyü anlatır ve en eski zamanlarda "başlangıçtaki" zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Dahası, mit, "doğaüstü varlık"ların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, "kozmos" (kâinat) olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (meselâ bir dağ, ırmak, ada veya bir bitki türü, bir insan davranışı veya bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır. Bu durum "mit" in en önemli özelliği olan, onun daima bir "yaratılış"ın öyküsü olduğunu ortaya koyar. Mitlerin bu "yaratılış" a dayanan tematik özellikleri onların köken ve işlevlerine dair bazı ikna edici açıklamaları da kendiliğinden getirir.

Bir başka ifadeyle, mitlerin veya bu yaratılış öykülerinin evrensel olarak son derece yaygın kültürel bir olgu oluşunun da ipuçlarını bize, tematik özellikleri vermektedir. Öncelikle, insan tabiatından hareket ederek, günümüzde olduğu gibi tarihin eski dönemlerinde de "insanlar arasında yaygın fakat üzerinde az durulan davranışlar arasında kendi dünyalarını anlamlı kılma çabaları gelir." (Mardin 1982: 110) şeklindeki hükmün geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Bundan hare-

ketle de yeryüzünde mekân tutmuş, vücut bulmuş olan bütün kültürlere mensup insanların, ister bir millet isterse kuramsal olarak, aralarında duygu ve düşünce iletişimi olan en az iki kişiden müteşekkil bir grup olarak hangi sosyal düzeyde olursa olsunlar, kendilerini içinde buldukları evreni ve bu evren içindeki yerlerini ve yaşam mücadelelerini anlamlı kılacak bir açıklama ihtiyacı içinde oldukları ileri sürülebilir. Bu bağlamda, mitlerin hipotetik olarak oluşumu, bir anlamda, dil ve düşünce birlikteliğinin birinin diğeriyle birlikte oluşumunun ve aynı zamanda insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının da öyküsü gibidir. Sosyal bir varlık aşamasında olan ve dolayısıyla birbirleriyle duygu ve düşünce iletişiminde bulunan yani "konuşan" iki insanın biyo-kültürel gelişimlerinin -evvelsiz bir şekilde- bir anda bu hale ulaştıklarını varsayalım, kendi varlıkları dahil "bilinç"lerinin dışındaki her şey sonsuz bir kargaşa ve karanlıktan yani "kaos"tan ibarettir. Vücudumuzla birlikte fiziki varlığımızın da dâhil olduğu dış dünyayı veya her şeyi içine alacak şekilde eşyayı "var kılar" ve yine var olduğunu var/sayıdığımız/inandığımız/bildiğimiz "varlık hususiyetlerine" göre sınıflayıp "tasnif" ederken "akıl" ve "dil"den başka hiçbir aracımız yoktur. Mitler işte böylesi bir dünyanın çocukları ve ilkel yahut ilksel veya arkaik eskilikteki zamanların yeryüzünde vücut bulan toplumlarının, "kaos"u "kozmos"a (kâinata) dönüştüren düşüncenin çiçekleridir.

Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, insanların toplumsal yaşamlarını belirleyen temel öğelerden biri, bu insanla-

rın içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı algılama şekilleridir. Bu bağlamda, her insan kendi toplumunun içindeki diğer kişilerle ve özellikle yakın olduğu gruplarla bir "toplum haritası" paylaşır. Bu toplum içindeki insanlar böyle bir temel haritadan hareket ettikleri için anlaşılabilirler ve içinde yaşadıkları toplumun gereklerini yerine getirebilirler. Fakat belleğimizde taşıdığımız bu "toplum haritası" gerçek bir haritada olduğu gibi kesin çizgilerle çizilmemiştir. Bu nedenle de "harita"nın taşıdığı anlamlar esnektir ve "değişime" -az veya çok- açık bir "simge dağarcığı" yoluyla toplumdan insana, kuşaktan kuşağa geçer. En genel anlamda "kültür" denilen bu simge sisteminin çalışmasına (Mardin 1982: 16-17) yukarıda çizdiğimiz toplum profili ve mitler açısından bakıldığında, mitler veya topyekün özellikleriyle birlikte ifade anlamında mitoloji bir toplumun en eski veya daha doğru bir ifadeyle bilinebilen en eski geleneksel "toplumsal harita"ları; insana, hayata ve tabiatla dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş "kültürel kodları"dır.

İnsanlık bugün ulaştığı bilgi seviyesiyle, dünyayı ve yakın uzayı bir bakkal dükkanının raflarındaki nesnelerin varlığı ve tanzimi içinde bilmekte ve bu varlık bilgisi, içine doğulan kültürün eğitim şartlarına göre nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Bu varlık bilgisine doğru yola çıkışın ilk ürünleri mitlerdir. Dış dünyamızda, etrafımızda var olan her şeyin adlandırılışı, sınıflandırılışı, anlamlandırılışı ve yüzyıllar hatta bin yıllar boyu devam eden tecrübelerin idrak edilmesiyle ve bunların aktarılmasıyla oluşan ilkel bilim ve din, mitlerin temelini teşkil eder. Bu bağlamda, hiçbir şekilde dikkatimizden kaçmaması gereken husus, etrafımızdaki alemleri sınıflandırmadan yaşama-mızın mümkün olmadığıdır. Bir an için, bir orman içinde toplayıcılıkla geçinen ilkel veya arkaik bir topluluğun bulduğu mantarları yiyerek geçinen bir ferdini düşündüğümüzde, bu konu daha iyi anlaşılabilir. Bu fert, yaşayabilmek için sadece mantar bulmak zorunda değildir. O aynı zamanda zehirsiz olan yani yenilebilen mantarı bulmak zorundadır.

Bu bağlamda "zehirli" ve "zehirsiz mantar" kategorilerinin oluşabilmesi için veya hangi mantarın zehirli olup olmadığının bilinebilmesi için ne kadar bir süre

ve ne kadar “denek” insanın bu ölümcül deneyin, yaşama mücadelesinin kurbanı olduğunu düşünebilirsiniz. Bu örnekleri salt maddi boyutu olanlar için bile sonsuz sayıda çoğaltmak mümkündür. Bu örneklerin çağrıştırdığı anlamlar içinde önemli olan, insanlık tarihinin sosyal ve kültürel anlamda başlangıcında mitlerin ortaya çıkış zeminindeki psiko-kültürel ve hatta biyolojik gereklilik zemininin nasıl cebreden bir zorunluluk veya determinist özelliğe sahip olduğunun tartışmasız bir biçimde anlaşılmasıdır.

Kısaca, “zehirli”, “zehirsiz”, “iyi”, “kötü” gibi bütün bu kelimeler dünyamızda birbirinden ayrılması çok zor olan olguların doğal karışıklığını bir sıraya koyar ve sınıflandırır. Böylelikle yaşanan tecrübe onları anlaşılabilir birer olay haline getirirler ve bu olaylar kelimelerle “simge”leştirilirler. Yaşadığımız toplumda binlerce yaşayan ve sürekli kullanılan “hazır simge” vardır. Yaşamak bir anlamda bu simgeleri kullanmak demektir. Topluma, toplum tarafından aktarılmış ve dolayısıyla üretilmiş, kullanılmaya hazır olan bu simgeler arasında önemli, belki de en önemlisi “kelimeler”dir. “Dil” bir simge sistemi olarak bize dünyayı algılamayı mümkün kılıyor.” (Mardin 1982: 98). Bu bağlamda, mitler belki de en eski “simge dağarcıklarıdır” denilebilir.

Dahası, mitler ifade ettikleri simgeler nedeniyle, içinde yaratıldıkları kültürün ideolojisini oluşturan ilkel din ve bilimin ifadesidir. Her kültür sahibi topluluk veya millet kendi varlığı da dahil içinde yaşadığı yakın çevreyi ve yaşam sonrası hayatının devam edeceği tasavvurî çevreyi anlamlandırıp oluşturduğunda, kültürel ideolojisi veya dünya görüşü anlamında mitlerini ve bunların toplam ifadesi olarak da mitolojisini oluşturmuş oluyordu. Buna göre, “Bir toplum için mitlerin ve mitolojinin en önemli yanlarından birisinin epistemolojik olarak onun mümkün olduğunca az “ithal” veya dünyayı “istila” eden mahiyetinin günümüzle göreceli olarak daha sınırlı olduğu bir toplumsal çevrenin ürünü olarak görülebilmektedir. Bir başka ifadeyle bir toplumun kâinat ve hayat karşısında aldığı olabildiğince yalın ve “kendi”ne ait düşüncelerini mitler içerir denilebilir.” (Tuna 2000: 1-2) şeklindeki tespit son derece anlamlıdır. Dahası, mitlerle bir milletin varlık sahnesine

çıkması ve ulusal kimliğini şekillendirmesi arasındaki ilişki bu bağlamda daha rahatça görülebilir.

Arkaik toplumlarda yaşandığı biçimiyle mit konusunda genel olarak şunlar söylenebilir:

1) Mit, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur;

2) Bu öykü kesinlikle “gerçek” (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve “kutsal” (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmış) olarak kabul edilir;

3) Mit her zaman için bir “yaratılış”la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini veya modellerini oluştururlar;

4) İnsan, miti bilmekle nesnelerin “köken”ini de bilir, bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; burada “dıştan”, “soyut” bir bilgi değil de (mitin ya tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) rit (tören) biçiminde “yaşanan” bir bilgi söz konusudur;

5) Şu ya da bu biçimde insan, miti,

yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleştirme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında “yaşar.”

Demek ki, mitleri “yaşamak”, gerçek anlamda “dinsel” bir yaşantıyı kapsar; dinseldir çünkü sıradan yaşantıdan, gündelik yaşamdan farklılık gösterir. Bu yaşantının “tinselliği”, mitolojiye özgü, coşturucu, anlamlı olayların yeniden gerçekleştirme aşamasına getirilmesi, doğaüstü varlıkların yaratıcı eylemlerine yeniden tanık olunması olgusundan ileri gelir; her günkü dünyadaki yaşam kesintiye uğratılır; güzelleştirilmiş, parlak, “doğaüstü varlıklar”ın hazır bulunmasından derinlemesine etkilenmiş bir dünyaya dalınır. Mitsel olayların değil ama bunların yinelenmesidir burada söz konusu olan. Mit kişileri var edilmişlerdir, insan da onlarla zamandaş duruma gelir. Bu durum kronolojik zamanda değil de en eski zamanda, olayın “ilk olarak gerçekleştirildiği zamanda” yaşandığı anlamına da gelir. İşte bu nedenlerle mitin “güçlü zaman”ından söz edilebilir. Bu “yeni”, “güçlü” ve “anlamlı” bir şeyin dolu dolu kendini gösterdiği andaki “kutsal” olağanüstü zamandır. Söz konusu zamanı yeniden yaşamak, ona elden geldiğince sık geri dönmek, tanrısal eylemler gösterisini yeniden izleyip buna tanık olmak, doğaüstü varlıkları yeniden bulmak ve onların yaratıcı derslerini yeniden öğrenmek, mitlerin

Mitler aracılığıyla her günkü dünyadaki yaşam kesintiye uğratılır; güzelleştirilmiş, parlak, “doğaüstü varlıklar”ın hazır bulunmasından derinlemesine etkilenmiş bir dünyaya dalınır.

rit biçimindeki bütün yinelenmelerinde, açıkça söylenmeyen, sezilenebilecek bir istektir. Kısacası, mitler "Dünya'nın, insanın ve yaşamın doğaüstü bir kökeni ve öyküsü bulunduğunu, bu öykünün de anlamlı, değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğunu ortaya koyar." (Eliade 1993: 23-24).

Sonuç olarak, toplumsal hayatı oluşturan iradenin ortaya çıkış sürecinde şekillenen mitlerin, toplum hayatı içinde dört önemli faaliyet sahasını mümkün kıldıklarını görüyoruz. Bunlar, dünya-mızın içindeki nesneleri sınıflandırma, yaşadığımız toplulukta önemli tutulan değerlerin neler olduğunu hatırlatma ve onlara uymaya zorlama, bu değerleri güncel olaylara bağlayarak güncelleştirme ve içermeme, bununla bağlantılı olarak bazı hislerimizi boşaltma ve açığa dökmedir. Bu bağlamda bir tek cümleyle ifade etmek gerekirse, mitleri çalışmak veya mitoloji, tıpkı bir arkeolog gibi insan hafızasının derinliklerini ve ulusal kimliklerin kültürel kökenlerini araştırmaktır denilebilir.

Türk mitolojisinin yaratılış bağlamı ve toplum

İnsan, içine doğduğu sosyo-kültürel değerler doğrultusunda şartlanır ve dünyaya görüşünü oluştururken diğer yönüyle benimseyip taşıdığı bu değerler doğrultusunda toplumu oluşturan diğer bireylerin

kültürlenme süreçlerinde onlara toplumca "istendik" olan söz konusu değerleri aktarır. Bu özellik mitler ve özellikle de onların yaratılış bağlamlarında düşünüldüğünde daha da belirginleşir. Öncelikle, bütün insanlar yaşamak için etraflarında olanları mantıklaştıran, tasnif eden veya kendi mantığı içinde tutarlı örnekler üzerinde kalıplaştıran ve bir anlam bütünlüğüne ulaştıran bir çerçeveye muhtaçtırlar. Bu çerçeve, en yalın haliyle kültürün kendini ifade ettiği dünya görüşüdür. Nitelikleri bakımından, "soyut ya da somut, kapsamlı ya da güdük, basit ya da incelikli" (Mardin 1982: 111) de olsa herhangi bir dünya görüşüne sahip olmayan kimse yoktur.(1)

O halde, en eski Türk dünya görüşünün oluştuğu ve kendini mitlerinde veya mitolojisinde dışa vurduğu felsefi zemini, kültürel evrim modeli içinde ele alarak ve bu modeli tarihsel verilerle desteklemek suretiyle temel kavramlarını, ana kültür kalıplarını ve kültür kodlarını ortaya koyarak, yukarıda işaret edilen bir restorasyon denemesine girişmek mümkündür.(2)

Geliştirilecek bir model etrafında böylesi bir restorasyon olmaksızın Türk mitolojisini anlayabilmek kolay değildir. Türk mitoloji metinlerinin, verilerin dağınık niteliği çoğu kez tek motif bazına bile düşebilmektedir. Türk mitolojisi konusunda her geçen gün gelişip genişleyen ve Bahaeddin Ögel'in devasa iki ciltte bir kısmını bir araya getirdiği mu-

teşem korpusu veya malzeme yığını, oluştukları toplumsal katmanlaşmalara dikkat etmeden kolay kolay anlamak mümkün değildir. Türk epik destanlarının ve Türk dünyasından bugüne kadar derlenmiş ve derlenecekleriyle sözlü ve yazılı kaynaklardaki Sovyetler sonrası, içinde bulunduğumuz, Türk dünyasının verimlerine daha kolay erişme süreci bu korpusu daha zenginleştirecektir. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu devasa malzeme yığınının sistematik bir model doğrultusunda eğilmediğimiz müddetçe ilk bakışta tenakuza bile düşülebilecek öğelerin yanyana durması bir yana, bunları anlayıp izah etmek mevcut zorlukları çok daha aşacak bir boyuta ulaşacaktır. Bu nedenle Türk mitolojisinin felsefi zemini ve zihniyet temellerini anlayabilmek için onları bir model etrafında değerlendirmek kaçınılmaz olarak kendini dayatmaktadır.

Yapılmasını gerekli gördüğümüz bu restorasyon işine, yöntem bakımından bir anlamda Türk mitolojisinin oluşum ve gelişiminde tesiri altında kaldığı fizyolojik ve sosyo-kültürel etmenlerin psikolojik yönünü keşfetmeye çalışarak ve bunu mevcut halkbilimsel, arkeolojik ve tarihi delillerle destekleyerek, Türk tarih ve kültürünü kökenleri itibarıyla kavrama, anlama ve izah etme girişimi de denilebilir.

Ancak en başta ve peşinen söylenmesi gerekeni söylemekle işe başlamak en doğrusu olacaktır. Bir anlamda bizim Türk mitolojisi için yapmayı tasarladığımız restorasyon işini karşılaştırmalı olarak dünya mitleri üzerinde yapmayı deneyen Joseph Campbell, mükemmel bir benzetmeyle mitleri, "dipsiz bir kuyuya" benzetir ve yine "ipimizi ne kadar derine salsak gene de daha derinlere uzandığına" dikkati çeker.

Mevcut verilerden hareketle, Türk mitolojisini ortaya çıkaran sosyo-kültürel toplumsal yapılanış, Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı dönemlerinden geçmiştir. Bir başka ifadeyle, Taş devrinin anaerkil karakterli bahçe tarımı ve yerleşiklik yaşantısının ortaya çıkmasından sonra Tunç devrinde ataerkilliğe boy veya klan düzenine yöneliş olmuş ve bunu demir çağıyla birlikte ataerkil askeri bir demokrasi ve göçerevli hayat tarzının tesisi izlemiştir.(3)

Mitler "Dünya'nın, insanın ve yaşamın doğaüstü bir kökeni ve öyküsü bulunduğunu, bu öykünün de anlamlı, değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğunu ortaya koyar."

Türk mitolojisinin tematik yapısının oluşum çizgisi

1) Toplayıcı-avcılar döneminde Türk mitolojisinin esasları

Türklerin anayurdu olan Orta Asya'da, S. V. Kiselev ve S. S. Çernikov ile diğer bilim adamları tarafından yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu M.Ö. 2000'den daha önceki zamanlara ulaşan, Türk kültürünün tecelli zeminlerinden olan, Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo kültürü (M.Ö. 2500-1700) ile özellikle aynı bölgedeki Adronovo kültürünün (M.Ö. 1700-1200) ortaya çıktığı bilinmektedir.

Ancak, bu kültürel odakların oluşumundan da önceki yapı, Emel Esin'in (1985:1), A.D. Graç'tan aktardığı "Çevrenin doğusu hakkında araştırmalar şunu göstermektedir: Aslen ana etrafında teşekkül eden küçük çapta ikinci toplumlar(4), milattan önce ikinci bin yılın sonunda, hayat tarzlarını değiştirmişlerdi. Geçimlerini çobanlık ve av ile sağlamağa başlamışlardı." şeklindeki bilgilerin gösterdiği gibi "anaerkil" ve "küçük çapta tarım"a dayalı bir yapıya sahiptir.(5) Bu yapılar ve onların aksettirdiği ekonomiye bağlı olarak, kültür ve toplumsal örgütlenme farklılıklarının sonucunda ortaya deney ve tarih farkı çıkmaktadır. "Ancak, göçebe avcılarla yerleşik tarımcılar arasında, bize farklılıklardan nihayetsiz derecede daha önemli olarak gözükken şu benzerlik sürmektedir: Bu toplum cinslerinin her ikisi de kutsallaştırılmış bir evren içinde yaşamakta, hayvan dünyası kadar, bitki dünyasında da tezahür eden kozmik bir kutsallığa katılmaktadır." (Eliade 1991: XV).(6) Söz konusu kozmik kutsallık henüz tabiatın işleyiş mekanizmasını akılcı bir biçimde kavrayamamış insanın belki de ilk kavrama temrinlerinden birisi olarak kabul edilebilecek olan bireylerin mensup oldukları klanın toplu veya kolektif kimliği etrafında "kendi"ni idraki ve buna bağlı olarak dış dünyayı bir başka bütün şeklindeki algılayış halidir. Dış dünyaya karşı "biz" teşekkül etmiştir ve bireyler "biz" ve topyekûn dış dünyayı temsil eden "onlar" arasındaki düalist bir algılayışı yaşamaktadırlar. "Onlar" olarak algılanan dış dünyadaki gerçek ve gerçeküstü her şey de kutsallığa sahiptir ve kendi içinde "iyi" ve "kötü" olarak alt gruplara ayrılmaktadır.

Böylesi bir bağlamda, söz konusu yapının daha da öncesinde yahut kökeninde, Morgan'ın hiç de hoş olmamakla birlikte toplumsal iş bölümü öncesi topluluk yapısının gerçeğini en iyi ifade eden terimiyle "ilkel sürü"den sosyal topluluk statüsüne geçişin yaşandığı dönem olan "Toplayıcı-avcılık" hayat tarzı, Türk mitolojisinin kökenlerinden birisini oluşturmuş olmalıdır. Buna göre aşağıda ele alacağımız gibi, "biz" kavramının teşekkülü, orman içinde etrafında barınılan ve gölgesinde "kutsal"ın yaşanması dolayısıyla en ilkel şekliyle de olsa ilk "tapınağın" olduğu "ağaç" (gölgeli kaba ağaç), bir toplanma, barınma ve kutsalı yaşama mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Türk mitolojisinin en erken dönemi bitki kökenli bir mitolojik modele sahiptir ve ağaç-orman kültürünü oluşturmuştur ve pek çok iziyle rahatlıkla günümüzde bile yaşadığı söylenecek bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, bu olgunun başlangıcına döndüğümüzde, toplayıcının doğanın ortasında pasif bir rol oynamakta olduğundan kaynaklandığı açıktır. Doğal olarak, toplayıcının korunma ihtiyacı onu kendi klanı (biz) dışındakilere (onlar) karşı, yalvarıcı/duacı kılar. Dua edilip yalvarılacak muhatap ise kendi dışındaki her şeydir. Doğa ortasında yapayalnız, derleyip topladığı ile geçinmeye çalışan, doğada canlı cansız her şeyi kendisine benzer bir biliş haline sahip olarak düşünmekte yani onlara ruh izafe etmektedir. Literatürde yaygın olarak "animizm" şeklinde adlan-

dırılan oluş halinin başlangıcı, sıra ve nitelik itibarıyla böyle olmalıdır. Zamanla, bu tür bir inanış beraberinde doğal olarak kimi öğelerin ve varlıkların diğerlerinden daha güçlü, olağanüstü güclere sahip olduğu inancını ve bunları etkilemeye yönelik pratikler olarak da "büyü"yü getirmiştir. Anasoylu klanın kolektif kimliğinin (biz) ardında ve etrafında olduğu "to-tem"in bizatihi kendisi, en önemli koruyucu büyü işlevine sahip durumdadır. Bu durum, doğum ve âdet görme gibi olağanüstülükler nedeniyle çok daha önceden ön plana çıkan ve büyüsel gücü yalnızca kadınların ellerinde tuttuğu, "ana soylu"-luğun olduğu, daha da ilkel dönemlerin bir devamıdır.

Türk mitolojisinin değişik dönemlere ve bölgelere göre çeşitlilik arz eden yaratılış mitleri arasında, yukarıda işaret edilen "toplayıcılık", "avcılık" ve "ilkel bahçe tarımı"nın hâkim hayat tarzı olduğu devirde oluşmuş olan "ağaçtan yaratılma" en eski yaratılış miti olmalıdır. Bir başka ifadeyle, "ağaçtan yaratılma" mitini Türk yaratılış mitleri arasında en eski "yaratılış miti" olarak var sayıyoruz ve onu diğer yaratılış mitlerinin prototipi olarak kabul ediyoruz. Bu kabulümüzün temelini de Türklerin tarih sahnesine çıkmazdan önceki devirlerde yaşadıkları kabul edilen bölgenin orman oluşu başta olmak üzere aşağıda ele alacağımız ve çile diğer kültürler ve kültürel fenomenlerle olan ilişkilerindeki sistematik tamamlanış oluşturmaktadır.

"Biz" kavramının teşekkülü, orman içinde etrafında barınılan ve gölgesinde "kutsal"ın yaşanması dolayısıyla en ilkel şekliyle de olsa ilk "tapınağın" olduğu "ağaç" (gölgeli kaba ağaç), bir toplanma, barınma ve kutsalı yaşama mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, Mircae Eliade'nin "İnsanların toprak tarafından doğurulması evrensel olarak yaygınlığa sahip bir inançtır" (Eliade 1991:118) şeklinde ifade ettiği gibi "toprakten yaratılma"nın evrensel olarak yaygınlığına karşılık Türk mitolojisinde neredeyse yokluğu ve buna karşılık "ağaçtan yaratılma" mitine dair izlerin çokluğu da, söz konusu kabulümüzün nedenleri arasındadır.

Yaygın olarak bilindiği gibi, günümüzde bile, Türk kültür ekolojisi içinde tarihi-kültürel sürekliliğini göreceli olarak en homojen biçimde sürdüren Türk boylarının başında gelen Yakutlar arasında, ilk insanın, kozmik ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanılması, tarih boyunca, bunca din değiştirmeye rağmen günümüzde dahi Anadolu Türkleri arasında kesilen ağaçların içinden çıplak bir kadının çıktığı inancının yaşaması (Roux 2000a: 27) kanaatimizi güçlendiren en önemli delillerin başında yer almaktadır.

Bu inanışların bir başka varyantı da Yakut Türkleri arasında "Er Sogotoh Destanı" adıyla bilinen metinde yer alan yaratılış mitinde de Er Sogotoh tıpkı Adem gibi yaratılmış ilk insandır ve yeryüzüne indirilir. Eşi olmadığı için çok zahmetler çeker. Burada, "çok büyük ve her şeyin anası olan, bütün varlığın kendisine bağlı olduğu, yerle göğü birbirine bağlayan Ağaç Hakan" (Ögel 1989: 98) motifi vardır. Her şeyin anası olarak nitelendirilme, orman-ağaç kültürünün en eski şekillerinden birinin izlerini barındırıyor olmalıdır. Bu nedenle, "ağaç-ana" inancı ve kadınların kamlık olgusunu başlatıp geliştirmeleri sürecinde, bir yanıyla mensubiyeti belirleyici klanın ortak sembolü olması ve totemleşmesini geliştirmiş diğer yandan da zaman içinde kozmik hayat ağacı ve buna dayalı kamların göklere yolculuğunda yer alan "taptık"larına basılarak "Gök Tanrı"ya ve onun yarattığı diğer önemli "ruh"lara ulaşılan bir yapıya dönüşmüştür. Dahası bu dönemin eseri olarak kamlar sadece görevlerini ifa etmede ağaçla iç içe değildirler, onlar ölümlerinden sonra da ağaç kültü etrafında şekillenen pratiklerle muameleye tabi tutulurlar. Tıpkı, Katanov'un geçen yüzyılda tespit ettiği gibi, "Kam öldüğü zaman ister yaz ister kış olsun, asla toprağa gömmezler. Balayla ağacı oyup yontarlar, kamın cese-

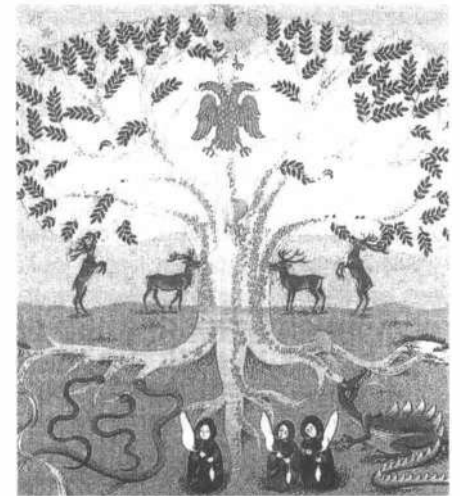
dini içine koyup üzerini bir kapakla kapatırlar. Onu gömdükleri yere bir ağaç dikip o ağaca bütün eşyalarını asmalarından" (Katanov 2000: 211) da anlaşılacağı gibi yatırırların etrafındaki ağacın kutsanmasından, ağaçların dallarına çapıt, bez ve benzeri unsurları asarak onu kutsama ve dilek dilemenin bir anlamda prototipinin nasıl oluştuğuna dair fikir edinmek mümkündür.

Kutsal ağaç, Türk mitolojisinde, yaratılış veya köken miti olarak "ana-ata", kozmik "hayat ağacı"na dayalı evren imajı (axis mundi), "beslenme", "barınma" ve tapınma mekânı "tapınak", ruhları bulunduran ve bu nedenle de kurban kesilen "sunak" ve bütün bu formların en mükemmel hali olan tanrı veya tanrısal ruhlarla iletişim kanalı olmak gibi son derece önemli işlevlere ve kavramsallaştırmalara sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ağaç-orman kültürünün Türk mitolojisindeki bu önemli yeri ve yaratılış mitlerinin en yaygınlarından birisini oluşturmalarının tarihsel dönemdeki kaynaklarda da son derece yaygın olduğu bilinmektedir. J.P. Roux'un (2000a: 27) tespitleriyle de Uygurlar, Kıpçaklar ve Oğuzlar başta olmak üzere çok sayıda eski mit, büyük insanların doğumunda ağaca bir rol verir, onu babaları ya da anaları yapar. Bazen ağaç ve insan arasındaki akrabalık, onun çocuklarına verdiği öğütlerle vurgulanmaktadır.

Bu tür ağaçtan doğum veya yaratılış mitleri arasında en yaygın olarak bilinenlerinin başında "Uygur Yaratılış Destanı" adıyla da bilinen mit vardır. Bu mit kısaca şu şekilde özetlenebilir: Karakurum dağlarından çıkan Tuğla ve Selenka ırmağlarının birleştiği Kumlanço adında bir yer vardı. Burada iki ağaç bulunuyordu. Bunlardan birisi çam diğeri de kayın ağacıydı. Bu ağaçlar dağ kadar büyüdüler. Bunlardan musikiye benzeyen sesler çıkmaya başladı. O ağaçların üzerine her gece nur iniyordu. Günün birinde bir kapı açıldı. Kapının içinde çadıra benzeyen bir ev vardı. Bunların içinde de birer çocuk bulunuyordu. Ağızlarındaki boru ile süt içiyorlardı. İnsanlar bu hali görünce şaşırды. En büyüğünden başlamak üzere beş çocuğa şu adları verdiler: Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukak Tekin, Or Tekin, Buğu Tekin. Uygurlar bu çocukların tan-

rı tarafından gönderildiğine inandılar ve en küçüğünü kendilerine başkan olarak seçtiler. (Uraz 1995: 130) Bu ağaçtan yaratılma veya köken mitinin 19. yüzyılda Katanov tarafından Altay-Yenisey'den derlenen bir metinde, "İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir." (İnan 1976: 25,26) şeklindeki ifadelerde yakın zamanlara kadar Türk dünyasının çeşitli kısımlarında yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Kaşgarlı Mahmut'un "Türkler büyük bir ağaç gibi göze büyük görünen her şeye Tengri (tanrı) adını verirler." şeklindeki naklinin kökenini aydınlatan ve Türk mitolojisinin oluşum ve gelişimini izah ediciliği daha iyi anlaşılabilir. Aynı şekilde, daha sonraki dönemlerdeki haliyle, İ. Kafesoğlu'nun kaynaklardan naklettiğine göre, "eski zamanlarda Başkurtlar tanımadıkları bir adama rastladıkları zaman, kuşunun ve ağacının ne olduklarını sormalarına" (Çoruhlu 1995: 53) neden olan "ağaç" olgusunun da nedeni ortaya çıkmaktadır.(7) Buna göre Türk mitolojisindeki en eski köken mitlerinden birisi olan "ağaç-ana" zaman içinde totemleşip bir kandaş topluluğun veya klanın totemini veya kolektif üst kimliği anlamında "biz"ini oluşturmuştur. Zaman içinde de avcılıkla ilgili uygulamalar, "kuş ata" kültürünü ortaya çıkardığında ikisinin sentezinden meydana gelen bir dünya görüşünün dışavurumu olarak kişilerin mensubiyeti büyük bir ihtimalle "ağaç-ana"nın temsil ettiği "anne soyu" ile baba-

Yakut Türkleri arasında "Er Sogotoh Destanı" adıyla bilinen metinde yer alan yaratılış mitinde de "çok büyük ve her şeyin anası olan, bütün varlığın kendisine bağlı olduğu, yerle göğü birbirine bağlayan Ağaç Hakan" motifi mevcuttur.

nın veya erkeğin temsil edildiği "kuş-ata"nın adlarının kimlik belirleyici unsurlar olarak kullanılmasının zaman içinde aldığı şekil olarak yorumlanabilir. Ancak bu tür totem veya kolektif bilinci oluşturan toplumsal büyü yahut sözel teknolojilerin geçirdiği değişim ve dönüşümlerin sosyal-kültürel hayatla ilişkili olarak geçim tarzının değişim ve dönüşümlerine daha yakından bakmak konuyu daha da açıklayıcı olacaktır.

Öncelikle, bitki toplayıcılığının ağır bastığı ve zamanla sebze ve diğer bitkileri toplamak kadar onları yetiştirmenin de mümkün olduğunun keşfi, kadınları daha da üstün duruma getirir. Artık yalnız çocukları yapan veya doğuran değil yiyeceği üreten de onlardır. Bu durum ekonomik ve toplumsal güç ve prestijin kadınlarda toplanarak anaerkil yapının oluşmasını sağlamıştır. Türk kültüründe ateşin kullanılışının da kadınlar eliyle gerçekleşmesinin ve buna dayalı olarak oluşumu hızlanan ve pekişen anaerkil yapının izi, Türk mitolojisinin pek çok verisinde yaşamaktadır. Türk kültür tarihinde, söz konusu toprağa ilk bağlanmanın ateşle birlikte yaşanabilir ve korunabilir kılınan mağaralara yerleşme, buna bağlı olarak gezici veya yarı göçebe toplayıcılığı ve bununla birlikte yapılan avcılığı ikinci plana iten karşı bir işlev oluşturduğu söylenebilir. Çünkü kadının veya ananın çocuklarıyla birlikte, "ocak ateşi"nin kutsallığının yanısıra sosyal ve kültürel bir kurumu, "aile ocağını" oluşturması ve bunun mahiyetini ele verir bir inanın izleri günümüz Altay ve Hakas Türkleri arasında yaşamakta olan ocak ateşinin kadınlar eliyle sürdürülmesi söz konusudur. Altaylarda ateş ruhunun dişi olması ve bu ruhun "ot (od) ene" ismini taşıması başta olmak üzere (Hassan 1986:119), daha yakın ve ataerkil dönemde olduğu aşikâr olan "Kırgızlarda ve Kâşgar Türklerinde, evin ocağında iki peri yaşar ki biri dişi, diğeri erkektir. Birincisine 'Od ana', ikincisine 'Od ata' adları"nın (Ziya Gökalp 1976: 36) verilmesi de ilk akla gelen örnekler arasındadır.(8) Ateşi kullanmazdan önce "ağaç-ana" miti etrafında, ağaçları kutsamaya dayanan ve belirli ağaçların toplanılan ve barınılan "kamp" ve "tapınak" olduğu ağaçların, ateşle birlikte ve muhtemelen İç Asya'nın maruz kaldığı son buzul döneminde, ana soylu klanlar şeklindeki örgütlenmelerin ateş-

Türk kültüründe ateşin kullanılışının da kadınlar eliyle gerçekleşmesinin ve buna dayalı olarak oluşumu hızlanan ve pekişen anaerkil yapının izi, Türk mitolojisinin pek çok verisinde yaşamaktadır.

ten istifadeyle mağaraları, "ayı"lar başta olmak üzere diğer vahşi hayvanlardan temizleyip ele geçirmeyi ve oralara yerleşmeyi, daha da önemlisi savunmayı sağlayarak kalıcı kılmaları son derece önemlidir.

Yerleşik hayata geçen ve mağaralarda barınmaya başlayan, ana soyluluk esasına göre oluşan bu "kandaş" (Hassan 1986) birliklerin ruhani lideri de doğa olarak ilk kadın kamlar olacaktır ve kamlık dininin temelleri bu şekilde atılacaktır. Dahası, Türk mitolojisinde mağarada yaratılışı da içeren motif ve atalar kültüne tapınmayla yakın ilişkili mağara kültürleri ve ritüellerinin kökenini bu dönem oluşturmuş olmalıdır. Aynı şekilde "ayı kültü" ve bununla ilgili pratikler de yine bu dönemin eseridir. Ormanın en güçlü ve yırtıcı hayvanı olan ayının bu özelliği nedeniyle tabulaştırılmasının ardından ateşe dayanarak ininden çıkarılması ve mağarasının daha önce de işaret edildiği gibi muhtemelen dönemin son buzul devrine de denk gelmesi nedeniyle pratik zorlamalarla barınak olarak elde edilmesi, "ağaç ana" kültü yanısıra "ayı-ata" kültürünün de başlangıcını oluşturmuştur. Öldürülerek mağarası elinden alınan bir ayının postundan yapılan elbiselerden, mağaranın

yeni sahiplerini eski ve diğer sahiplerden, daha iyi koruyucu ve meşruiyet sağlayıcı bir nesne ve belge bulabilmenin zorluğu da söz konusu durumu daha iyi açıklamaktadır. Bu nedenle de yakın zamanlara kadar yaşamakta olan Kuzey ve Güney Sibirya kamlarının "ayı-ata" elbiselerinin (Ögel 1989: 36) ilk köklerinin bu şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda ilk tapınaklar olan belli ağaçların yerini mağaralar almıştır. Bununla birlikte ağaç-ana ve onun etrafında teşekkül eden inanış ve ritüeller yani yapılanış içinde de değişme ve dönüşmelere uğrasalar da yaşamaya devam etmiştir. Nitekim, doğrudan konumuzla ilgili olmamakla birlikte, tarihsel dönemlerde de yakın zamanlara kadar "uzaklık birimi" olarak kullanılan "ağaç" (yığaç) fikrinin oluşmasının yine ilk dönemlerde etraflarında ana soylu klanların olduğu "ağaç"lardan mülhem olduğu ve adeta bu klanların hinterlandlarını veya sınırlarını belirleme fikrinden kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Türk dünyasında, "Üç Kaba ağaç", "Kara ağaç", "Yalnız çam" gibi ağaçlardan hareketle yerleşim birimlerini adlandırmanın günümüzde bile son derece yaygın oluşu, söz konusu "ağaç" mesafe biriminin oluşumundaki mitolojik kökenleri anlaşılır kılmakta ve belki de ormanda kaybolmanın önüne geçici "kutsal ağacın" dallarıyla yapılan işaretlerin oluşumuna işaret etmektedir.

Öte yandan, kamlık (şamanlık) dininin kökenlerini oluşturan kandaş toplum yapısındaki kadın egemenliğinin yol açtığı erken dönem buhran ve bunalımlardan birisi, erkeklere daha çok özgürlük alanı tanıyan avcılığa yönelmeleri ve erkek dayanışmasına, bir anlamda derneğine yol açan avcı gruplarının oluşumudur. Bitki toplayıcılığından mağara civarındaki bahçelerde iptidai veya gelgeç tarıma geçen bitki yetiştiriciliği yapısı içinde beslenme kaynaklarını göreceli olarak daha düzenli hale getiren toplum yapısında kadın egemenliğinin tartışılmazlığını tartışmaya açan unsurlardan birisi de toplayıcı dönemden kadının bitkiyi evcilleştirmesine karşı, avcı erkeğin hayvanları evcilleştirmesidir.

Ancak, bu tartışmadan önce, "...Arkaik dünya 'dindışı' eylem diye bir şey bilmez; belirli anlamı olan her eylem -avlanma, balıkçılık, tarım; oyunlar, çatışmalar, cinsellik-, şu veya bu şekilde kutsal olana katılmaktadır. ...Dindışı olan tek eylem, mitsel anlamı olmayan, yani örnek modellerden yoksun eylemlerdir. O halde diyebiliriz ki belirli bir amaca yönelik her sorunlu eylem arkaik dünya için bir ritüeldir." (Eliade 1994: 41) şeklindeki tespitin ortaya koyduğu ve bütün mitolojilerin olduğu gibi Türk mitolojisinin de kaynağını oluşturan din olgusu üzerinde durmak gerekildir.

Bugüne kadar eski Türk dini olan ve pek çok bakımdan günümüzde de hayatiyetini devam ettiren "Kamlık Dini" hakkında onun yapısal, işlevsel ve hatta tematik benzerlikler gösterdiği oluşumlardan hareketle yaygın bir adlandırmayla "şamanizm" üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.(9) Mevcut çalışmaları özetleyen bir ifadeyle söylemek gerekirse, "Orta Asya şamanlığı, bütün ilkel toplulukların inançlarıyla aynı temellere dayanan; uyguladığı "teknik"ler itibarıyla Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avustralya ve dünyanın bütün yönlerine yayılmış ilkel-kandaş topluluklardaki pratiklerle örtüşen; özel olarak *coğrafya* üretici gücü doğrultusunda oluşmuş bulunan; avcılığın geçim tarzıyla kökleşmiş; gelişimi itibarıyla avcılığın manevî mirasını devralmış olan Asya göçebeliğinin ayrılmaz bir parçası halinde olmuş; kandaşlığın toplu eylemini simgeleştirerek bir *tarih* gücü haline getirmiş temel inanç sistemidir." Ancak, "Kamlık Dini" veya "Şamanlık" inanç sistemi, kökeni ve temel özellikleriyle, tek tek kandaş topluluklar bakımından ve hayat tarzı olarak kandaş toplum bakımından arkaik bir temele dayanır; dünya gelişimi bakımından tarih öncesine aittir, yeryüzünde hiçbir uygarlığın (medeniyet, hazâret) mevcut olmadığı dönemin ürünüdür ve *societas*'la bütünleşir. Dahası, kamlık inanç sisteminin (şamanlığın) oluşum serüveni, takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan (Mezopotamya-Sümer) en az 20.000 ilâ 25.000 yıl öncesinden başlar. (Hassan 1986:71).

Böylesine eski ve köklü bir geçmişe sahip olan bu olgu, Ümit Hassan'ın (1986: 54-55) ifadesiyle "Şamanlık, dünyanın çeşitli yerlerinde ve değişik zaman-

larda ayrı görünümlere bürünmüştür. Asıl olan bu biçimlerin gerisinde yatan oluşumu kavramaktır." dediği gibi çoğunlukla benzerlikler üzerine kurulu genellemelerle ele alınmıştır. Dahası, bir hastalık biçimi olarak nitelendirilmekten ilkel bir sağlık servisi düzeyine varıncaya dek basite indirgenerek ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönem içinde pek çok yazılı kültür ürünü ve "uygar" dini sistemlerin ortadan kalktığı göz ardı edilerek basite indirgenmeye çalışılan aslında bir inanç sistemi ve değişerek, dönüşerek yaşamaya devam eden bir dünya görüşüdür.

Bir dünya görüşü ve inanç sistemi olarak "Şamanlık", Türklerdeki görünümüne "Kamlık" veya "Kamlık Dini" terimini kullanmayı yeğlediğimiz, özel bir dini anlayışa bürünmüştür. Kamlık, ananın oluşturucusu ve yöneticisi olduğu kandaş toplumun örgütselliğini açıklayan sosyal bir temeldir. Diğer bir ifadeyle, örgütsel ile kutsal planındaki yansıması olan kamlık, karşılıklı ve kaçınılmaz bir ilişki içindedir. Kamlığın işleyişi yoluyla sürdürülen birliktelik ve kolektif eylem, toplumsal örgütlülüğün dayanağı olduğu gibi, bu örgütlülüğün sağladığı gelenek-görenek platformu da Kamlığın işlevselliğini sürdürebilmesini mümkün kılmıştır. Bunlardan daha da önemlisi, Türk kültüründeki özel adıyla Kamlığın eski kandaş toplum inancı olduğu ve soy (gens) kaynağına dayandığı, Güney Asya uygarlıkları ortaya çıkmazdan önce, güney coğrafyasının şamanî kültürlerin uygarlık dinlerinin oluşumundaki etkisinin ortaya çıkmakta oluşudur (Hassan 1986: 51).(10)

Yukarıda söz konusu ettiğimiz, toplumsal "iş bölümü" öncesindeki (Morgan'ın "ilkel sürü" dediği) toplulukta filizlenen kamlık, biraz sonraki kabilesel kandaş toplumlarda meydana gelen iş bölümüne uygun ve paralel olarak gelişir ve değişir. İş bölümünün çeşitli alanlardaki biçimlenmesinin ve kamusal doğrultusunda işleminin de sosyal payandası olur. Bu demektir ki, toplum kutsallığının bütünlüğü içerisinde, bu bütünlükten doğan ve onun eylem planında sürmesini sağlayan inanç sistemi, geçerliliğini iş bölümünün evrelerinde gösterir. Kam da bütünlüğü devam ettiren bir uzmanlaşma ürünü olarak görünür. Buna göre de Türk mitolojisinde uygarlaştırıcı kahramanlar olarak kadınların "kam" kimlikleriyle en eski formu oluşturdukları söylenebilir. Kamlık, iş bölümünün bir biçiminde hayatiyet kazanırken, kabile üyeliğinin olağan işlerini de sürdürür. Kam, her şeyden önce kabile üyesidir. Kutsallığın gerektirdiği kamusal işlere zamanlarının tamamını ayırmazlar. Hatta, görevlerini dikkate aldığımızda, kamların çalışmalarının küçük bir bölümünü toplum kutsallığının gerektirdiği işlere ayırdıklarını söylemek yanlış (Hassan 1986:84-85) olmayacaktır.

Bu toplumsal yapı içinde kandaş örgütlenme, üretimin ön şartıdır. Aynı ayrı veya karışık ve katışık biçimlerdeki bütün toplayıcılık, devşiricilik-gelgeç tarım, avcılık ve daha sonraki aşamaları oluşturan ve aşağıda ele alacağımız, çobanlık ile tarımın bütün aşamalarının (ve tabiatıyla sonrasının) teknik gelişkinliğinin araştırılması "ilk kandaş örgütün ön şart olu-

Kamlık inanç sisteminin (şamanlığın) oluşum serüveni, takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan (Mezopotamya-Sümer) en az 20.000 ilâ 25.000 yıl öncesinden başlar.

şu" keyfiyetinin anlaşılmasıdır (Hassan 1986: 14). Kuşakların doğal bağlarla birbirine bağlanması ve başlangıçtan beri kandaşıyla cinsel ilişki kurma yasağı, üretimdeki emeği, ana soy çizgisi ve ana erki, erken dönemdeki anaerkil yapının oluşmasında en önemli rolü oynamış olmalıdır.

Bu oluşum çizgisi içinde, kadının büyüsel güç ve mucizelerinin evrenin kendisi kadar şaşırtıcı gelişi nedenleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kamlık dininin ortaya çıkışında, diğer benzerleri gibi bu yapıyı da etkileyip kuran bir mitolojik düşünce yapısı olarak "düş görme" düşünüldüğünden daha da belirginleşmiş olmalıdır. Nitekim kamlık dinine mensup pek çok kişinin de ileri sürdüğü gibi, en kuvvetli kamlar kadın kamlardır. Bundan daha başka pek çok delil de yine kamlığın esas itibarıyla oluşum veya kökeninde kadınların bulunduğunu göstermektedir. Günümüzde kamlık dinine inanan Yakutlarda, erkek kamlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman kadın entarisi ile ayin yaparlar. Ayrıca, özel kam cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madenî unsurlar bulunur. Genellikle kamlar ve onların Müslümanlaşmış halleri olarak kabul edilen baksılar uzun saç bırakırlar. Kırgız-Kazakların şeriata uymayan âdetlerini tenkit eden Molla Gazi'nin "Kırmızı içkeç kızın giyer külâhını/Ateşe yağ döküp tapar imdi." şeklindeki bir beytinden, ateş ruhuna yağ atan (saçı yapan) erkeklerin, kızların giydikleri külâhı başlarına geçirerek bu işi yaptıkları anlaşılmaktadır. (İnan 1986: 89, 90).

Bu bağlamda "rüya" olgusuna ve onun "kamlık"la ilişkisine dönecek olursak, günümüz geleneksel Türk kültüründe bile "uykunun kimi zaman 'geçici' ölüm sayılması ve de rüyanın ruhun serresi şeklinde dolaşması veya başka bir ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla, rüya tabiri veya düş yorumunun özünde" (Roux 1998: 71) kamlık dininin oluşumuyla yakından ilgili olduğu daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, Manas Destanı'nda rüya ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki kamdan birisi kadındır. Erkek kam (kara bakşı) ancak loğusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın kam bütün ülkede cereyan edecek ve eden olayları bilmektedir. Adı Karasaç olan

Manas Destanı'nda rüya ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Destanda zikredilen iki kamdan birisi kadındır ve ülkede cereyan eden ve edecek olan bütün olayları bilmektedir.

bu kadın kam, Müslüman kızıdır ve esir düştüğü "pis kokulu kâfir"lerin koynunda yatmamak için periye (ruhlara) dua eder ve kurtarılmasını diler. Duası kabul olunca bir doğan kuşu donuna girer ve dünyayı dolaşır. Kamlık dininin geleneklerini takip edenler arasında geleceği bildiren rüyaları daha çok kadınların gördükleri dikkati çekmektedir (İnan 1986: 90). Bütün bunların, kadınların Türk mitolojisinin oluşum döneminden kalan özel güçlerinin devam ede gelen tesirleri olduğunu düşünmekteyiz.

Rüyaların mitolojiyle ilişkisi olgusunu evrensel olarak gözleyen, J. Campbell'in (1992: 69) ifadesiyle, "Şafak ve düşler dünyasından uyanmak daima güneş ve onun doğuşuyla ilişkilendirilmiş olmalı. Gecenin korkuları ve büyüleri ışık tarafından dağıtılır. Işığın daima yukardan geldiği, kılavuzluk ve yer göstericilik yaptığı yaşanmıştır. O zaman karanlık ve ağırlık, yerçekimi ve dünyanın karanlık içi, can gıl veya denizler, bazı şiddetli korkular ve sevinçler; insan deneyiminde binlerce yıl boyunca, ölçülemez yüksekliğiyle dünyayı uyandıran güneşin ışıktandırıcı seyriyle tezat halinde güçlü bir sendrom oluşturmuş olmalıdır. Işık ve karanlık, yukarı ve aşağı, yer göstericilik ve kayboluş, güven ve korku kutuplaşmasının" ortaya çıkardığı felsefî zemin, kamlık dinini ortaya çıkaran düşüncenin kurucu ilkelerinden biri olarak kabul edilmek zorundadır.(11)

Bu, gece ve gündüzün günlük değişiminin insan zihni üzerinde yaptığı etki-

ler doğal olarak, gecenin veya uykunun rüya deneyimine dalmasıyla, ışık dünyasının mantığından farklı olarak daha dramatik bir değere sahiptir. Bilindiği gibi, nesneler rüyada, dışarıdan ışık almadan, kendiliklerinden parlarlar; büyüsel ve hızlı değişim gibi tuhaf bir yetenek gösterirler, dehşete düşürücü etkiler ve mekanik olmayan hareketler yaratırlar. Bu bağlamda, mitler dünyasının düşlerle yoğunlaştığından veya insanın rüya gördüğünden şüphe duyulmaz. Dahası, J. Campbell'in (1992: 69) aktardığı Géza Roheim'in "rüya görmenin kültürel olarak koşullandırılmış birkaç tane yolu olamaz; uyumanın iki yolu olmadığı gibi" şeklindeki tespiti konunun evrenselliğini de ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Türk mitolojisinin kozmogoni ile ilgili temalarının oluşumunda gece-gündüz farklılığı ve değişiminin bir uzantısı olarak da kabul edilecek bir başka doğal olgu olarak karşımıza, Ay ve gökyüzünün gece görüntüsü ile, yıldızlar ve Samanyolu çıkmaktadır. Nitekim, Türk mitolojisinin mevcut verileri arasında bu konularla ilgili pek çok örneğin olduğu görülmektedir.

Öncelikle, bu düalist anlayışın bir sonucu olarak, kâinatı oluşturan iki ana unsurdan, yer karanlık "kararig", gök ise parlak "yaruk" olarak sıfatlandırılmıştı. Buna istinaden bütün mevcudat aynı şekilde "kararig" ve "yaruk" olarak bir sınıflamaya tabi tutuluyordu. Ayrıca, "kararig" ile "yaruk" umdelerinin anaya ve ataya teşbih edilen şekilleri, sekiz yönden

Orta Doğu ve Akdeniz havzasındaki kültürlerde kabul edilen "su, ateş, hava ve toprak" şeklindeki dört temel unsurun tersine erken dönem Türk kültüründe beş aslı unsur vardı. Bu beş aslı unsur; su, ateş, ağaç, maden ve topraktan ibaretti.

esen yeller ile taşınarak beş aslı unsurun doğduğuna inanılıyordu. Daha önce de işaret edildiği gibi, Orta Doğu ve Akdeniz havzasındaki kültürlerde "anasırı erbaa" "su, ateş, hava ve toprak" şeklindeki dört temel unsur olarak kabul edilmesinin tersine erken dönem Türk kültüründe beş aslı unsur vardı. Bu beş aslı unsur; su, ateş, ağaç, maden ve topraktan ibaretti. Yeryüzündeki canlı ve cansız varlıkların tamamı bu beş unsurdan birine mensup addediliyor ve gök cisimlerinden biri ile irtibatlandırılıyordu. Türkler bu beş aslı unsuru ve bunların gökte ilişkilendirildikleri semavî cirmeleri muhtelif fasilelerin kökü sayıyor ve bunlara "kök, ruh" veya Türkçe "töz, oğuş" veya "kut" gibi isimler veriyordu. (Esin 1979: 4). Özellikle "kut" kavramı hayatın özünü oluşturmak ve başarılı olup yaşayabilmek için mutlaka elde edilmesi ve ondan sonra da "kaybetmemek" için sahip olunması gereken erdemlerle ilişkilendirilmişti ve toplumsal yansıması olan "töre" ile yapısal ve işlevsel süreklilikler içermektedir.

Kâinatın, "gökyüzü", "yeryüzü" ve "yeraltı" olarak üçe taksim ve tasnif edildiği daha sonraki dönemlerde de, yeryüzünde olup biten ile gökyüzünün ilişkili olduğu ve birbiriyle sürekli iletişim içinde olduğuna inanılmaktaydı. Kağan da bu ilişki ve iletişimi gerçekleştiren en yüksek şahsiyet olarak yerini almış ve erken dönemin kamlarını ikincil hatta daha da gerilere itmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. (12)

Söz konusu unsurların ve irtibatlandırıldıkları gök cisimlerinin kâinat içindeki yerini göstermek üzere bozkıra çıkış ve

daha sonraki dönemlerde pusulalar hazırlanmaktaydı. Türk kozmolojisini gösteren ve kuvvetle muhtemelen her biri değişik efsanelere sahip bu pusulalarda, yönler dört büyük yıldız grubuna göre sınıflandırılıyordu; Gök Ejder "Kök-luu" denilen yıldız grubu ve Ağaç Yıldızı "İgaç Yulduz" ile "Karakuş" denilen Müşteri Yıldızı ve Kuş Yıldızları Doğu yönünü temsil ediyorlar ve Ağaç unsuru ile ilişkilendiriliyorlardı. Kızıl Saksagan "Kızıl Sakızgan" denilen yıldız grubu ve Ateş Yıldızı "Oot Yultuz" denen Merih Yıldızı ve Sin Yıldızları, Güney yönünü temsil ediyorlar ve Ateş unsuru ile irtibatlandırılıyorlardı. Ak Pars "Ak Bars" denen yıldız grubu ile "Erklig" denilen Zühre Yıldızı ile Kara Alp Yıldızları Batı yönünü temsil ediyorlar ve Maden unsuru ile ilişkilendiriliyorlardı. Kara Yılan yıldız grubu ise Kuzey yönünü temsil ediyor ve Su unsuru ile ilişkili kabul ediliyordu. Bu dört yönü gösteren yıldız grupları ve irtibatlandıkları unsurlardan başka beşinci unsur olan "Toprak" unsuru merkez olarak kabul ediliyor ve Sarı Bayraklı "Sarig orunlug" ve "Sekentir" de denilen Zuhâl Yıldızıyla (Esin 1979: 5) ilişkilendiriliyordu.

Bu yıldız grupları ayrıca doğuda gözüktüklerindeki mevsimin sembolü olarak da kabul edilmekteydiler. Bir başka ifadeyle mevsimlerin başlangıcını ve sonunu belirliyorlardı. Gök Ejder Yıldız grubu Bahar mevsiminin başında doğuda görüldüğünde, Ak Pars batıda, Kızıl Saksagan güneyde, göğün zirvesindeydi ve inanca göre Kara Yılan seyrinin en aşağı noktasında bulunuyordu. Mevsimlerin birbirini takip ettiği bu sıraya göre

belirlenmekteydi. Bu yıldız gruplarına ilâveten takvimin belirlenmesinde Kutup Yıldızı'nın etrafında dönmekte olan Yedi Hanlar "Yitiken" denilen Büyük Ayı yıldız grubu da yer alıyordu. (Esin 1979: 13,16). Türk kozmolojisinde yer alan yıldız gruplarının "ağaç", "kuş", "ayı" başta olmak üzere Türk mitolojisinin belli başlı kültürlerinin adlarını taşımakta oluşu, erken döneminden itibaren çok varyantlı bir yapı üzerinde gelişen ve somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru gelişip şekilleniş sürecinde ilk formülasyonlarından itibaren sahip olduğu muhtevayı katmanlaşmalar halinde muhafaza ettiği görülmektedir.

Nitekim, aşağıda ele alacağımız, erkek egemen toplum yapısının oluşmasından ve ormandan bozkıra çıkış döneminde mütakâmil hale gelen, "Gök Tanrı" inancının esasını oluşturan Gök Tanrı'nın makamı olarak ise Demirkazık veya "Altın Kazık" gibi isimlendirmelerle Kutup Yıldızı kabul ediliyordu. Kutup Yıldızı'nın merkezini teşkil edecek şekilde dört ana ve dört ara yönleri ayrılarak her yönde bir sarayın olduğu taksime tabi tutulmuştu. (Esin 1979: 5, 13)

Gök Tanrı dünya görüşü döneminde ölümden sonra hayat inancının varlığını "balbal dikme" ve gömülen kişilerin zatî eşyasının da mezarlara konmasından bilmekteyiz. Ayrıca, "Kağan soyundan kimselerin ruhunun göğe veya Yitiken Yıldız manzumesine, yani Gök Tanrı'nın mekânı Kutup yıldızı cihetine uçtuğu sanılıyordu." (Esin 1979: 25) Nitekim, ölen kişilerin gökyüzüne ağıp, orda dirilmeleri fikrinin, daha sonraki yüzyıllarda yazılan Türkçe kitâbelerde, S. Divitçioğlu'nun dikkati çektiği gibi "emin" ve kati bir imanla "uçuverdiğiniz gökte dirildikçe" (Divitçioğlu 1987: 104) örneğindeki gibi yansıtıldığını görmekteyiz.

Bütün bu yıldızların Gök Tanrı'nın mekânı kabul edilen Kutup Yıldızı'nın etrafında döndüğü ve bu yıldızların bir Gök Çarkı tarafından taşındığına inanılmaktaydı. Gök Çarkı ile ilgili bir başka inanç ise bu çarkı ve zamanı çeviren bir "evren" in varlığıydı. Bu, kışın "Yer-su"-yun derinliklerinde yaşayan, baharda ise kanatlanıp uçan hem yer-su'ya ve hem göğe mensup efsanevi bir ruh olarak tasavvur edilmekteydi. (Esin 1979: 16, 32). (13) Türk mitolojisinde ve kültür tarihinde

efsanevi kahramanlardan sonraki sırayı alan atların, göl, ırmak veya denizden çıkan efsanevi veya kozmik aygırdan kaynaklanmaları bu inanç ile ilişkili olmalıdır. Nitekim Türk kozmolojisinindeki "İki Boz At", "Ak Aygır" ve "Arıkay" (Çobanoğlu 1997a) başta olmak üzere bir takım yıldız adları da bu fikri destekler mahiyettedir.

Başlangıcında uygarlaştırıcı kahraman olarak kadın kamların yer aldığı ve yukarıda işaret edildiği gibi gece-gündüz karışıklığı içinde "rüya" olgusunun son derece önemli bir rol oynadığı bu oluşum zemini içinde anaerkil yapının ataerkiye dönüşmesi ve toplayıcılıktan, mağaralara yakın orman içindeki adacıklarda iptidai "bahçe" veya "çapa" tarımına geçen ve avcılıkla desteklenen toplum yapısının, hayvanları evcilleştiren avcılarının hayvancılığa ve avcı-çobanlığa geçmeleri Türk kültür ekolojisi ve mitolojisi için son derece önemli bir kültürel dönemeci oluşturur. Ancak hemen ekleyelim ve tekrar vurgulayalım ki, bu bir anda gerçekleşen bir kopuş ve ani bir oluştan ziyade, kendi içinde süreklilikler taşıyan ve bunlar üzerinde katlanarak gelişip dönüşen bir evriliştir. Türk kozmolojisiyle ilgili tarihsel döneme ait yukarıda verdiğimiz tespitler hiç şüphesiz tarih öncesi ve Taş Devri dönemini birebir yansıtmamaktadır.

Taş Ddevri ve daha sonraki erken dönemle ilgili olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, toplayıcı doğanın ortasında pasif bir rol oynamaktadır. Toplayıcılıktan iptidai bahçe tarımına dayalı bitki yetiştiriciliğine geçiş, ateşle birlikte mağaralara yerleşmenin, kandaş bir topluluk olarak ortaya çıkan iş bölümünün yarattığı güven duygusuna ve göreceli aktifliğe rağmen kadın etkinliği, erk kullanımının dünya görüşünü oluşturmada ve erkeği ikincil planda tutmadan kaynaklanan bu yapıdaki gerilim unsurlarını oluşturmuştur.

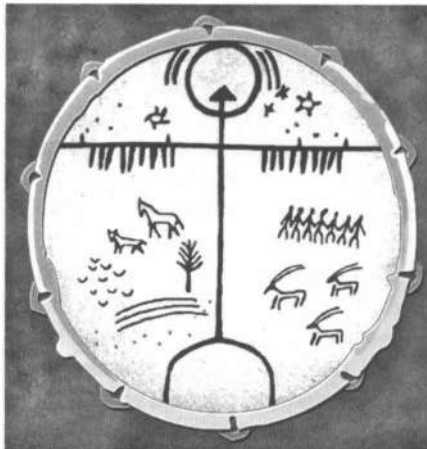
Toplayıcıdan, ilkel bahçe tarımına geçişte ve bitkileri evcilleştirmede, onları doğa karşısında göreceli olarak aktif hale getiren, güçlü kılan teknik ve aletlerdir. Bu bağlamda en güçlü teknoloji kaynakları olan taş, ateş ve demiri kutsamaya götürür. Yukarıda da işaret edildiği gibi mağaraları ısıtma, ayı başta olmak üzere yabani hayvanlara karşı korumada ateşle bağlı ocak ve onun etrafında şekillenen

kandaş ailenin ve anaerkil yapının Türk mitolojisindeki izlerini görmek kolaydır.

Bu bağlamda, 19. yüzyılda derlenmiş olmakla birlikte yukarıda işaret ettiğimiz konulara dair izleri, ateşin bulunuşuna dair bir mitte ve onunla ilişkili olan bir kamin ateşe yaptığı duada görebiliyoruz. Söz konusu mit, "İlk insanlar ot ve meyveyle beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç ortaya çıktı. Ülgen, gökten, biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üstüne koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip 'bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir' dedi" (İnan 1986: 66) şeklindedir.

Ancak bundan daha da önemlisi, W. Radloff'un Proben'inde yer alan kam dualarından birinde ateşin ruhunun kutsanışı, Türk mitolojisinin yaratılış bağlamında geçirdiği ve yukarıda ele aldığımız, ormanda toplayıcı-avcı olarak yaşanan dönemin izlerini taşıması bakımından dikkat çekici olan ateşe edilen duadır. A. İnan'ın (1986: 68-70) naklettiği bu dua şu şekildedir:

"Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan koruyorsun; gelenlerin başındasın, gidenlerin arkasındasın! Orağa benzeyen hilâl değişiyor, eski yıl gidiyor, yeni yıl geliyor. Ben de senin kurumuş ağzını (saçılarda) ıslatmağa geldim. Sen karanlık gecelerde, genç kızlar gibi saç-

Gök Tanrı, erkek egemen toplum yapısının oluşmasından ve ormandan bozkıra çıkış döneminde mükemmel hale gelen "Gök Tanrı" inancının esasını oluşturur.

larını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısırak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! Ulusun koruyucusu, sürülerimizin bekçisisin! Altın yapraklı mukaddes kayın ağacının gölgesinde dinleniyorsun! Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun! Kuyruk yağının sağ yanından kesilip dokuz tane şişte kızartılmış yağlarla ağzını yağıyorsun. Dokuz parça kırmızı beyaz şeritler, paçavralar seni süslüyor. Koyunun göğsü sana kurban olsun! Elbisen hakanlara mahsus zirhtir. Kızıl boya ile boyanmış kiş (bir hayvan) tınakları sana süs olsun! Altmış tane saç örgüsü arkanda, elli tane saç örgüsü omuzlarındadır. Önünde Abakan ırmağı, arkanda Yenisey ırmağı kıvrıla kıvrıla akıyor. Eteklerinde sıra dağlar uzanıyor, damarlarında büyük ırmaklar akıyor. Yandığın yerde ot bitmez! Ülker yıldızı arkadaşın, bir tanrıdan fermanlısın!

Göklere doğru sıvrılan dağların ilk defa yaratıldığı, kanatlı kuşlar uçmak için ilk defa kanatlarını açtığı, sert kayalar ilk defa meydana çıktığı, katı kara çelik ilk defa dövülmeğe başladığı zaman altı dalı otların başları yanmağa başladı, altı hemşire dünyayı dolaşmağa başladı. Kökleri altmış dal olan mukaddes kayın ağacının ilk bittiği günden beri sen, ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımızı kurdun, üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaydattın! Göklere yüzen ak bulutları ısıtıyorsun, kızartıyorsun! Umay anam, sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes ayın adını anarak beyaz ineğin sütüyle seni besliyorum. Ellerin, masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunda oynat, sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklarımız dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmeler çözülmesin! Önümüzde ay parlansın, çevremizi güneş aydınlatsın: Köklerimiz şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!

Ey ateş anamız, sen, dokuz ırmağın kavşağında dokuz köşeli bakır evde oturan ve ırmakların, denizlerin hatunu (melikesi) olan su tanrıçasıyla konuşuyorsun!

Bir kadın şaman (kam).

Altmış türlü ırmakların ilk defa aktıkları, mübarek kayın ağacının ilk defa kök salıverdiği, dokuz dağ sıralarında altın yapraklı kayın ağaçlarının ilk defa sallandıkları, temiz kurbanların sunulduğu, yağız yerin yedi kapısının ilk defa açıldığı yüksek Gök Tanrının ilk defa gürlediği, yağız yer altmış türlü çiçekle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kışnediği ve melediği zaman sen yaratıldın!

İrmakların ve denizlerin hâkimi olan ruhun bulunduğu yerde ak boz at üzerinde geziyorsun! Akar suyun yanında biten altın yapraklı mübarek kayın ağacını (senin şerefine) diktik, altı ayaklı altın masayı (kurban sunmak için) kuruyoruz; mübarek kayın ağacını dolaşılıyor, kara yanaklı beyaz koçu kurban ediyoruz."

Aradan geçen binlerce yıla rağmen bu duaya yansıyan ve "mukaddes kayın ana" şeklinde dışa vurulan orman kültürü ve Umayla özdeşleştirilen ateşin birlikteliği ancak yukarıdaki bir yaratılış bağlamının sonucu olmalıdır diye düşünüyoruz. Ayrıca, "ey ateş anamız" hitabıyla, "ateş" in ruhunun da dışı olarak tasavvur edilmekte oluşu ve erkek egemen bir toplum yapısında ve binlerce yıl sonra bunun sürmekte oluşu, erken mitolojik dönemdeki yapılanışın Türk kültürünü ne kadar derin bir biçimde etkilediğinin ipuçları olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, Kaç Türkleri arasında tespit edilen bir "ateş duası"nda, "Imay ana"nın "ateş ruhu" olarak zikredilmekte (İnan 1976: 26) olması da yaratıcı dışı ilah ve onun

ateşle olan ilişkisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Dahası, yaygın olarak Türk kültür ekolojisi içinde günümüzde bile uygulandığını gördüğümüz, ateşte yanmakta olan odunların çıkardığı ses ve renklerden hareketle bakılan, "ateş falı" yine söz konusu erken devirde ve anaerik dönemde teşekkül etmiş olmalıdır. Yukarıdaki duada yer alan, demir ve çelik ile ilgili unsurlar ve Gök Tanrı ise, -aşağıda ele alacağımız- toplayıcı-avcılıktan daha sonraki dönemlerin ve erkek egemen bir toplum yapısının izleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orman içindeki mağaralarda ve yarınlardaki bahçelerdeki bu ilkel bitki yetiştirici dönemin uzantıları olarak sonradan gittikçe zayıfladığını göreceğimiz orman kültürü, toprak ana anlayışı ve yine onun uzantısı olarak kabul edilebilecek olan mukaddes "yer ve sular" Türk kültüründe bu erken mitolojik dönemin eseri olarak düşünülmelidir.

Nitekim, "Yer-su"larla ilgili günümüzde yapılan çalışma ve değerlendirmelerden çıkan sonuçlar arasında yer alan şu iki tespit bu hükmümüzü doğrular niteliktedir. Ümit Hassan'a (1986: 109) göre, Yer-su'lar bir anlamda hem tekil hem çoğul olarak düşünülmelidir. Zira, "yer-su" bir bütün olarak "e"dir, yani "sahip"tir. Orman, dağ, ırmak, göllerin adları yalnızca coğrafi isimler değildir. Bu adlar o yerlerin sahiplerini, koruyucularını gösterir. Belirli bir dağ veya tepe, ırmak, göl, pınar, ağaç hatta kaya, yer-su olarak kabul edilir. Konunun en büyük uzmanlarından birisi olan Abdülkadir İnan'a göre de "Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) hep canlı nesnelerdir. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri şamanistler için konuşan, duyan, evlenen, çoluk, çocuk sahibi varlıklardır. Bir şamanistin dağlardan ve ırmaklardan bahsettiğini dinlerken bunun gözle görülen dağlardan mı, yoksa bu coğrafi isimleri taşıyan insan oğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur. Şamanistlerin bu inanmalarında çok eski ve iptidai animizm devrinin hatıraları yaşamaktadır."

Aynı şekilde, varlığı ve mahiyeti hakkında uzun tartışmaların konusu olan ve Emel Esin'in (1985: 2), "Ana tanrıça" ola-

rak adlandırdığı ve "tasavvurunun, ana etrafındaki önceki aile düzeninin mirası olduğu sanıldığına" işaret ettiği "umay" da kökeni itibarıyla, bu döneme ait olmalıdır. Bu bağlamda, umay kültüründe kadınlara has bir "umay töreni" olmalıdır. Kuvvetle muhtemelen, Kaşgarlı'nın naklettiği "Umayka tapılsa oğlan doğar." atasözü bu törenlere işaret etmektedir. Buna göre, "umay tapıncı" erkeklerle kapalı bir gizli kadın derneğinin kalıntısı olmalıdır. Toplum yapısının, avcı-çobanlığa dönüşmesi ve soy esasına bağlılığın daha da genişleyerek boy birliklerinin ortaya çıktığı dönemde meydana gelen değişim ve dönüşümlerden birisi olduğunu düşündüğümüz "Gök Tanrı" oluşumu içinde ikincil ve hatta daha da geri konumlara düşmeye başlamış ve işlevlerinde meydana gelen daralmalara rağmen bu kültün ve ilahenin izleri günümüze kadar Türk kültüründe yaşayabilmiştir. Tarihsel dönemlerde "Umay ana" veya kısaca "umay" olarak rast geldiğimiz bu dışı ilâhe, erkek egemen toplum yapısı ve onun son derece üst düzey bir soyutlamaya uğramış olmasına rağmen, "Gök Tanrı"sı oluşmazdan önce yaratıcı, doğurucu ve yaşatıcı vasıflara sahip "büyük dışı tanrı" olduğunu hatıra getirmektedir. Ancak zamanla, toplumsal yapı ve hayat tarzı değiştikçe "umay"ın da hem panteondaki hiyerarşik yeri ve önemi azalır, gelecek çevresi daralırken, etrafında oluşan kült gizli kadın derneklerine dönüşmüş olmalıdır. Nitekim, Türk dünyasında günümüzde de yaygın olan "sarılık ocağı", "temriye ocağı", "arpacık ocağı", "yılancık ocağı" gibi "kadın ocaklarını"nın "umay ana" kültürünün "Fatma ana" kültürüyle örtüşerek sureta islâmleşmek ve "el vermek" suretiyle devam ettikleri görülmektedir.

Bu bağlamda, İslâm dinini kabul etmeyen Türk topluluklarında, geçen yüzyılda yapılan tespitler arasında, Altaylıların panteonunda "Umay"dan başka yine iki dışı tanrıça vardır. Birine, "Ana Maygıl", diğerine de "Akene" (Ak ana) derler. Akene'nin bugünkü hayatta herhangi bir rolü yoktur. "Bu dışı tanrı yaratılış efsanesinde zikrolunur. Efsaneye göre bu tanrı ruh yaratma kudretini ilham eden ruhtur. Erkek tanrı Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını bu Akene'den almıştır. Ana Maygıl ise ulusu koruyan bir dışı ruhtur; buna "ulus anası" da denir." (İnan 1976: 27) Altay Türkleri arasındaki söylü

geleneklerden yapılan bu tespitlerde de yine Umay'ın anaerkil dönemdeki birincil rolünü ve özellikle "yaratmayı" ilham etmesi bakımından yaratıcı güçle-dişilik ve kadınlık arasında kurulan ilişkinin izlerinin devam etmekte olduğu görülmektedir.

Ancak, daha önce de işaret edildiği gibi erkek egemen yapının Umay inancının ve umay kültünün ortadan kalkması için büyük bir mücadele vermiş olduğu da Türk kültüründe pek çok veride rahatlıkla gözlenebilir bir olgu olduğu görülebilir. Bu tür göreceli olarak yeni ve erkek egemen yapıdaki oluşumlardan birisi de "al bastı" veya "alkızı"dır.

Türk kültür ekolojisinde, mitolojiden kaynaklanmış olan ve doğum geçiş töreniyle doğrudan alakalı bir ruh veya olağanüstü varlık olarak "albastı" günümüzde de yaşamakta ve pek çok ritin kaynağı olmaya devam etmektedir. İnaniş'a göre, "keçi", "pejmürde bir kocakarı" gibi çeşitli suretlerde görünmekle birlikte esas olarak albastı, bir "sarıkız"dır(14). Bazı Türk boylarında "kara" ve "sarı" albastı olarak ikiye ayrılırlar. Yine bazı Türk boylarınca tekil bir ruh olarak tasavvur edilirken bazılarında "altı kız kardeş", Saha Türklerinceyse, "abası" denilen bir kötü ruh zümresi şeklinde var olduklarına inanılır. Sahaların "abası" adını verdikleri bu kötü ruhların özelliği insanın "kutu"nu (ruhu) alıp götürmeleridir. Diğer Türk boylarında "albastı" veya "alkarısı" olarak adlandırılır.

lan ve tekil bir kötü ruh olarak düşünülen bu varlık insanın özellikle doğum esnasında ve loğusalık dönemi olarak adlandırılan sonrasında ciğerini alıp götürdüğüne inanılır. Altay Türklerinin inancına göre, "almıs" kötü bir ruhtur ve Erlik'in hizmetçilerindendir.

Türk halk kültüründe daha sonraki devirlerin mirası olduğu düşünülen, "peri, cin, dev, şeytan" gibi olağanüstü varlıkların yanında yaşamaya devam eden bu olağanüstü varlık, kanaatimizce Türk mitolojisinde, kamların tamamen kadınlardan olduğu ve esas itibarıyla anaerkil bir toplum yapısına sahip olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz "toplayıcı-avcı" dönemden "avcı-çobanlık" döneminin başlangıcından itibaren şekillenen "erkek egemen" toplum yapısının anlam ve işlevini değiştirip dönüştürdüğü mitolojik dönemin eseri olmalıdır. Nitekim, Abdülkadir İnan'ın (1986: 171) verdiği bilgiye göre, Saha Türkçesinde yer alan ve söz konusu kötü ruhlarla ilgili olan "albas" kelimesinin aldatmak, hile ve kadın kâmin büyüsi anlamlarında kullanılmakta oluşu da bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Bir başka ifadeyle, "albastı" inancının kökenleri, eski dünyanın neolitik, toprağa bağlı, anaerkil orman içi köylülerinin toplum yapısının avcı-çobanlığa doğru dönüşüp, ormandan bozkıra çıkarak çevrelerindeki dünyanın yaşanabilir bölgelerini yavaş yavaş fethedip gücünü

hissettirmeye başladığında ortaya çıkmış olması gereken erk ve inanç bunalımından kaynaklanmaktadır.

Kadın egemenliğinden erkek egemenliğine geçiş sürecinde meydana gelen değişimlerde, genel olarak orman kültürü, zamanla eski önemini kaybetmiş; "orman tanrıları" "kötü ruh"lara dönüşmüştür. Zamanla, avcılık ve toplayıcılığın önemini kaybetmesi, avcılığın çobanlığa ek bir geçim yoluna ve giderek sadece idman-spor'a dönüşmesi; geçimin geniş bozkırların çobanlığıyla ve savaş-işiyile, sonraları da tarımla sağlanırlar olması, orman kültürünün erimesine yol açmış (Hassan 1986: 110) olması şeklinde belirlenebilir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde daha önce de işaret ettiğimiz gibi anaerkil toplumda birincil konumda bulunan "Umay", "Gök Tanrı" karşısında ikincil konuma düşerken, anaerkilliğin güç kaynaklarından olan "ateş"in işe koşulup türetildiği metalurjik demir ve benzeri madenlerin işlenmesiyle erkek egemenliğini pekiştiren "demir" ve "demirci" kültürlerini ortaya çıkarmıştır. Demircilere atfedilen sihirlilik veya olağanüstü güce sahip olma da o güne kadar kadınların tekelinde olan, "kam"lığın erkekler tarafından da yapılabilir hale gelmesini sağlamış olmalıdır.

Albastı bu bağlamda, avcı-çoban toplum yapılanmasına direnen orman içi bölgelerin anaerkil kandaş soy topluluklarının kadın kamlarıyla özdeşleşen ve onları, ataerkil avcı-çoban kandaş boy topluluklarında yaşayan ve doğuran kadınların düşmanı olarak gösteren bir dönüşümün sonucu olmalıdır. Bir başka ifadeyle, kadının bu kötü kadın ruhlarla karşı güçsüzlüğünün veya erkekten korkan bu kadın ruhlarla karşı erkek üstünlüğünün meşruiyet zemininin felsefi kökenlerinden birisinin, belki dönemi itibarıyla en önemlisinin oluşturulmasından başka bir şey değildir. Nitekim, Abdülkadir İnan'ın (1986: 170) verdiği bilgiye göre, "albastı"nın özellikle demircilerden ve ocaklılardan korkması ve demirci ustalarının ve ocaklıların bir mendil veya külahının "albastı"yı korkutmak için kâfi gelmesi ki, başında çocuk bile olsa bir erkeğin beklemesi durumunda emin olunan, yahut bıçak ve benzeri bir demir parçasıyla korumayı sağlayan loğusalık ritlerinin altında da bu değişim ve dönüşümün

"Bir şamanistin dağlardan ve ırmaklardan bahsettiğini dinlerken gözle görülen dağlardan mı, yoksa bu coğrafi isimleri taşıyan insan oğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur. Şamanistlerin bu inanmalarında çok eski ve iptidai animizm devrinin hatıraları yaşamaktadır."

uzantılarını görmek mümkündür.(15) Bu bir anlamda daha önce de işaret edildiği gibi, kadın egemenliğinin başlangıcı olan ve kadını olağanüstü bir konuma getiren “doğum” ve “doğurma” konusunda bile, erkek kontrolünü geleneksel toplumsal yapılar düşünüldüğünde günümüzde dahi “mutlak” hale getiren bir düşünce zemininin ortaya çıkmasıdır. Türk mitolojisini ve ona ait metinleri, söz konusu yapısız dönüşümü anlamadan, onun neden olduğu tematik değişim ve dönüşümleri, kolayca ve doğru bir biçimde okuyarak izah edip anlamak mümkün değildir.

Bu bağlamda, erkek egemen veya ataerkil yapının oluşması sürecine tekrar ve daha yakından bakabiliriz. Bu sürecin başlangıcında “dağ kültü” vardır. Bilindiği gibi, dağlar da Türk mitolojisinde özel bir yere sahip varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağların Türk mitolojisi içinde, yaratılış ve köken mitine sahip olmalarının yanı sıra, kutsal kozmik dağ, tanrıya ulaşılan özel bir mekân, taş veya kayadan yaratılmayla birlikte taşların üst üste yığılmasıyla oluşturulan “oba” inancıyla birlikte geniş bir kült meydana getirdiği görülmektedir.

Bu bağlamda, Türk mitolojisinde yer alan köken ve yaratılış mitlerinin bir başkası da dağ mitleridir. Bu mitlere göre bazı dağlar, belirli kabilelerin kökeni veya yaratıcısı; “tözü” sayılırlar. Böylece belli bir kabilenin kökeni yine belirli bir dağa bağlanmış olur. Aynı şekilde bazı büyük kamların kudretlerinin kökeni de yine belirli dağlara dayanır. Fakat bu inançlardan daha yaygın olanı, oymak veya boyların ataları olarak belli dağların anılmasıdır. Bu bazı boyların bazı dağları kökenlerinin kaynağı sayarak kutsamaları inancı geçen yüzyıla kadar da varlığını sürdürmüştür.

Değişik boyların veya kabilelerin belli bir dağı ilk ataları kabul ederek “kutsal töz”leri saymalarına örnek olarak, Katanov tarafından Sagay Türkleri arasından derlenen sözlü kaynakları Türkiye Türkçesine aktaran A. İnan’dan (1986: 52-54) hareketle nakledebiliriz. “Rivayet ederler ki İçege oymağı evvelce Sakçak Dağı’nın eteklerinde bulunurdu. Bu dağ Es ırmağının başlarındadır. İçege oymağının kadınları (gelinleri) bu dağa kayın babamız derler; başka türlü söylemezler. Bu

dağ uzaktan görüldüğü zaman başlarını örterler.” Bu dağdan başka aynı inancın yaşadığı başka dağlar ve boylar vardır. Miras suyu yakınlarındaki Kölin Dağı’na da “Dağ Kargası Oymağı” halkının “bizim törediğimizi dağ” diyerek, bu dağda kam ayinleri yaptıkları ve kurban kestikleri fakat oymağın kadınlarının ona “kayın babamız” demedikleri bilinmektedir. Dağ kargası oymağının kadınları Miras suyunun karşısında bulunan ve Karatağ denilen ve kocalarının atalarının yaşadığı bu dağa “kayın babamız” derler (adını söylemezler). Bu dağda da kam ayinleri yapılır ve kam dualarında mutlaka ismi zikredilir. Sözlü olarak anlatılan efsanelere göre, Dağ Kargası oymağı mensupları bu dağda vaktiyle taştan yapılmış bir beşiğin olduğuna ve onun atalarının beşiği olduğuna inanırlar ve bunu “Ol tas pezik purungı pistiñ übekkilerdiñ pezigi pol tur.” (O taş beşik bizim kadim atalarımızın beşiği imiş) diyerek ifade ederler. Aynı şekilde Karatağ’ın yakınlarında bulunan ve Taştıp ırmağı kıyısındaki Padın Dağı yamaçlarında yaşayan Sibicin oymağının kadınları da kocalarının atalarının yaşadığı bu dağa “kayınbabamız” derler ve kamlar da dualarında bu dağın adını zikrederler.

Dağ kültürünün ve dağların köken olarak kabul edilmesi inancının erkek egemen bir yapının sonucu ortaya çıktığı yukarıdaki örneklerden çok kolaylıkla görülebilir. Kocalarının ataları olan dağlardan söz edilmesi gerektiğinde, söz konusu oymak veya kabilenin kadınlarının (gelinleri), o dağın adını anmamaları (Hassan 1986: 121), “kayınbabamız” diyerek geçiştirmeleri ve başlarını örterek ona saygı göstermeleri bu durumu göstermektedir. Nitekim günümüz Anadolu’su başta olmak üzere Türk dünyasında son derece yaygın bir davranış kalıbı olan gelinin kayınbabasının ve kocasının adını anmaması ve kayınbabasının yanında konuşmaması, ağzını baş örtüsünün ucuyla kapaması da bu inancın izlerini ve onun din değiştirmelere rağmen sosyo-kültürel yapıdaki sürekliliğini göstermektedir.

Türk mitolojisindeki dağ kültürünün tarihsel olarak varlığına ve mahiyetine dair tespitlerin başında Çin kaynakları gelir. Çin kaynakları, Göktürklerin kökenleri konusunda, onların kutsal dağlar ve onların ruhları adına çok muhteşem ayin ve

törenler yaptıklarından bahsetmektedirler. Bazı Türk boyları arasında günümüzde de yaşamakta olan bu dağ ayinlerine, Kaç ve Beltir boylarında “tigr tayı”, yani “gök kurbanı”, Sagaylarda “tay tayanı” yani “dağ kurbanı” adı verilmektedir.

Sagay Türklerinin dağ kurbanı (tay tayanı) törenleri Katanov tarafından tespit ve tasvir edilmiştir. Katanov’a göre(16) Sagaylar her üç yılda bir bir dağ tepesinde tören yaparlar ve kurban keserler. Törende kesilen kurbanlıklar üç yaşını doldurmuş beyaz koçlar olmalıdır. Bu törene 100-150 civarında erkek katılır, kadınların törene katılması yasaktır. Yukarıda işaret edildiği gibi erkek egemen yapının ürünü olan dağ kültürüne dair bu uygulamada kadınlarla ilgili bu yasak da ve bunun daha da keskinleştirilmiş bir başka ifadesi olan “törene katılan erkeklerin kısarak ata (dişi ata) binerek gelmelerinin yasak olması” ve bu törenlerin adeta bir gizli erkek derneği hükmünde oluşu, kadın egemenliğine karşı erkek egemenliğinin zaman içinde aldığı şekil olarak düşünülebilir. Ayrıca, kadın egemenliği döneminde yukarıda ele aldığımız orman ve yer-su kültürüne karşı avcı erkeklerin ruhani organizasyonlarının en eski formlarından birinin teşekkül zeminini dağ kültürünün oluşturduğunu akla getirmektedir.

Tarihsel dönemlerde “Umay ana” veya kısaca “umay” olarak rast geldiğimiz dişi ilâhe, “Gök Tanrı” oluşmazdan önce yaratıcı, doğurucu ve yaşatıcı vasıflara sahip “büyük dişi tanrı”dır.

Bazı dağlar, belirli kabilelerin kökeni veya yaratıcısı; "tözü" sayılırlar. Bazı büyük kamların kudretlerinin kökeni de yine dağlara dayanır.

Bu şekilde, tabular ve töreler gereği tamamen erkeklerden müteşekkil topluluk mensupları evlerinde hazırladıkları rakıyı (arağı) getirir ve kesilen koçların eti az gelirse iki yaşını doldurmuş bir öküz de kurban edilir. Kurbanlar hazırlandıktan sonra kam töreni yapar. Kurbanlıkların boğazları kesilmez, karınları yarılır ve yürekleri çıkarılır, derileri, kemikleri ateşte yakılır. Kam cübbesini giyer, davulunu ve tokmağını eline alır. Üç kayın ağacına on dokuz parça beyaz, kara, mavi, kızıl şeritler asar; kayın ağaçlarını birbirine ipek ipe bağlar. Kurban etlerini kayın ağaçlarından birinin altına koyup kam bu ağaçları doğudan batıya doğru dolaşmaya başlar. Törene, bazen da iki kam katılırsa da üç kam olmaz. Tören bitinceye kadar et de pişmiş olur. Et yemeden önce kam kayın ağaçlarına dokuz defa rakı serper. Bundan sonra et yenir, rakı içilir.

Dağ kültürünün yaşamakta olduğu bir başka Türk boyu olan ve kamlık dinine inan Yenisey'de yaşamakta olan Beltirli-lerin kutsal dağlarında yaptıkları kurban töreni S. D. Maynagaşev (1916) tarafından(17) tespit edilmiştir. S. Maynagaşev'in tespitlerine göre, Teye Beltir'lerinde bu tören genel bir kabile bayramı şeklinde icra olunur. Her aile bugün için arağı (rakı) hazırlar. Bundan sonra sıraları gelen yedi veya dokuz aile birleşerek belli miktarda kurban olmaya uygun beyaz tüylü ve kara başlı koyun hazırlarlar. Bayramın arifesinde veya bayram günü sabahleyin her aile "öldürbe" yapar. Kurban törenine damgasını vuran erkek egemen unsurlardan birisi olan "öldürbe"yi, sadece erkekler yapabilir,

kadınların buna dokunması bile yasaktır. Öldürbenin yapımı ise, âdet olduğu üzere aile reisi veya onun oğullarından biri kendirden bir ip bükerek; bu ipin uzunluğu şapkanın etrafını çevirecek derecede olur. Bu ipe kartal tüyleri, beyaz ve mavi renkteki kumaş parçaları bağlanarak hazırlanmasına "öldürbe" denilir. Öldürbe tüyleri için kartal, Beltirlerin kendileri tarafından öldürülmelidir. Beltirlerin inancına göre bu kartalı bizzat ruhlar gönderirler. Eğer, Beltirlerden kimse öldüremezse o zaman başka kabilelerden satın alırlar. Kartal tüyleri "öldürbe"ye ailede bulunan erkeklerin sayısına göre bağlanır. Ancak, tüylerin sayısı üçten az olmamalıdır. Eğer ailede erkek çocuğun doğması dilenirse, fazladan bir tüy bağlanabilir. Bu, "öldürbe" törene katılacak olan erkeklerin şapkalarına bağlanır. Tüyler yukarıya doğru dik durur, kumaş parçaları ise aşağıya doğru sarkar. Öldürbe başa bağlandıktan sonra "araçın-ardıç" ağacıyla tütsülerler. Erkekler, özellikle çocuklar öldürbeli şapkayı törene giderken giyerler. Beltirlerde de kadınların ve kızların bu törene katılması yasaktır, onlar evde kalırlar ve erkeklerin töreni yapıp dönmelelerini beklerler.

Törenin yapılacağı yere giderken takip edilen yolda, uzun ve oldukça dar Sarıkol (Saridere), Teye (tüü) nehrine sağ taraftan karışır. Beltirler, yaya veya atlı olarak, işte bu dereyi izleyerek yukarıya doğru çıkarlar. Başlarında öldürbeleri, heybelerinde rakıları, arabalarda tence-re, kazan, su ve kurbanlık koyunlarla derenin çıkışındaki mezarlığa kadar gelirler. Mezarlığın karşısında birleşen yolcular,

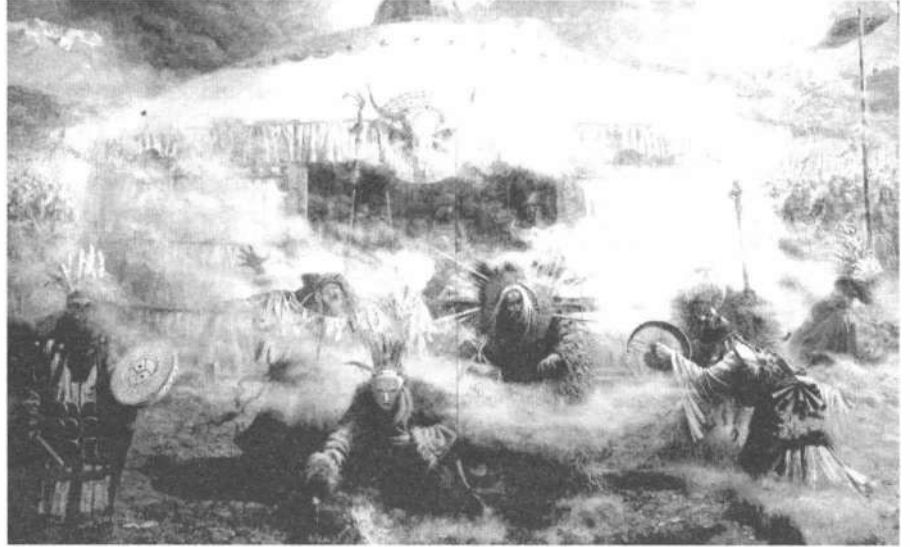
fincanlara rakı koyar ve yerden aldıkları otla mezarlığa ve etraftaki dağlara rakı serperek saçı yaparlar. Nezirlerinin kabul edilmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar. Yolun yarısına geldikten sonra bu geçilen dağların ruhlarına yine rakı serpmek için dururlar. Burada, sol tarafta, yüksek bir dağ vardır. Beltirlere göre, daha önceden "tanrı"ya kurban töreni bu dağda yapılmış.

Bu dağ Beltirlerce kutsal sayılmış ve bunun tepesine "kadın ayağı basmamış"mış, ancak bu yasağa uymayan bir kadının bu dağın tepesine çıkmasından sonra bu dağın kutsiyeti kaybolmuştur. Bu olaydan sonra ihtiyar bir Beltir rüyasında kurban törenin diğer bir dağda yapılmasının gereğini keşfetmiştir. Bundan sonra eski dağ bırakılarak yeni dağda tören yapılmasına rağmen eski dağın yanından geçilirken ona karşı rakı saçısının yapılması devam etmiştir. Nehrin sol tarafındaki yeni dağ ise, eski dağın yerine kutsal dağ olarak seçildikten sonra "Tigir Tayıcan" namını almış ve tepesine kadın ayağı basmamıştır. Bu dağın tepesinde mukaddes dört kayın ağacı ve biri "Ulug ot" (büyük ateş) diğeri "kiçi ot" (küçük ateş) adını taşıyan iki ocak yeri vardır. Ulug ot daha kutsal kabul edilir ve ondan öteye Beltirlerden başkasının geçmesine izin verilmez. Burada ateş yakıldıktan sonra Beltirler rakılarından etrafa serperler ve ateşe de birkaç damla damlatırlar. Öldürbeli şapkalarını çıkarıp toplarlar. Rakı tulumları bir araya toplanır ve başlarına özel bir bekçi dikilir. Kurbanlar kesilir ve kanlarını yere damlatmamak için özel bir itina gösterilir, bunlar büyük ateşte yakılacaktır. Kesilen diğer koyunların da etleri tencerelere konularak küçük ateşte pişirilmeye başlanılır.

Et pişerken Beltirler öldürbelerini alır ve bunları bu tören için özel olarak bükülen "çılıpağ" adlı ipe bağlarlar ve bunu ardıç ağacı dumanıyla tütsüleyip ibadete başlarlar. Çılıpağın bir ucunu dört kayın ağacının en doğuda olanına bağlarlar ve diğer ucunu da dua bilen bir adam tutar. O bunu havaya kaldırırken Beltirler de ellerini havaya kaldırıp yere doğru eğilmek suretiyle ilahiler ve dualar söyleyerek yönleri ve etraflarındaki yerleri takdis ederler. Bu ibadet bitince çılıpağın boş olan ucu en batıdaki kayın ağacına bağlarlar. Verilen küçük bir aradan sonra

pişmiş olan etleri ağaçtan yaptıkları tepsi içine koyarak yine ilahiler ve dualar eşliğinde şapkalarını çıkararak, ellerini yukarıya kaldırarak her tarafa eğilmek suretiyle güneş tarafına doğru iki daire yaparak devrederler. Bundan sonra kurbanlık etleri büyük ateşte yakılır. Et yandığında ateşe iki kaşık rakı serpip secde ederler. Ateşten çıkan dumanın durumuna göre kabileye iyilik veya fenalık geleceğinin işareti sayarlar. Bu ibadet de bitince küçük ateşte pişmiş olan etleri üç top halinde oturarak yerler, yemekten sonra rakı ikram olunur. Bu arada gelecek törende kimin kurban sunma sırası geldiği kararlaştırılır. Kurbanlardan artakalan her şeyi ateşte yakarlar. Bundan sonra törene katılanlar dağılırlar. Törenden artakalan rakıyı katılanlar özel bir önem vererek saklar ve kendileri içerler.

Türk mitolojisinde dağ kültüne bağlı olarak gelişmiş bir başka inanç unsuru da kendi sistematiği içindeki gelişmişliğine atfen "oba kültü" olarak adlandırılmaktadır. Oba, bozkırlarda toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen yapay tepeler(höyük)dir. Bu obalar bozkırlarda, kutsal dağ ve tepele- rin yerini tutarlar. Urenhalar ibadet yaptıkları çadır ve alaçıklara bile "oba" derler ki bunlara göre oba tapınak demektir. Resmen Budist olan Urenhalar, obalarda yaptıkları törene "oba taşır" adını verirler, bu tören yapılışı ve taşıdığı pek çok özellik bakımından kamlık dininin özelliklerini gösterir(18). Oba kültüne gelenek olarak Müslüman Türklerde de rastlanılmaktadır. Kırgız-Kazak boyları obalara karşı derin saygı gösterirler. Onlara göre obalar "arvagi" güçlü kahramanların mezarıdır. Tarihsel olarak oba kültürünün izlerine dair, Baganalı-Nayman kabilesinin Ulu-tav Dağı'ndaki Edige obasını, İsil (işim) ırmağı boyundaki Atıgay-Argın kabilesi Barak Batır obasını ziyaret edip kurban kestikleri bilinir. Ayrıca, XIX. yüzyılın başlarında Kırım'da seyahat eden bir seyyah (İnan 1986: 61), Kırımlı ihtiyar Türklerin, çevresinde kaba heykeller bulunan bir obanın yanına toplanıp gençlere nasihatle bulunduklarını anlatmaktadır. Öyle görünüyor ki, Türk mitolojisinde yukarıda gördüğümüz gibi özel bir öneme ve yere sahip olan yer-su kültürünün gelenek çevresindeki daralma ve genişlemelere bağlı olarak obalar da Ümit Hassan'ın (1986: 108) işaret ettiği gibi "Yer-su"lar, adla-

Çin kaynakları, Göktürklerin kökenleri konusunda, onların kutsal dağlar ve onların ruhları adına çok muhteşem ayin ve törenler yaptıklarından bahsetmektedirler

nı üzerinde, yer ve su bulunan değişik mekanlardır. Bunlar öncelikle, 'tabiat'tır; yaşanacak ve geçim sağlayacak yerlerdir. Zamanla, adeta tabiatın parçası haline gelen, tabiatı ikame eden 'oba'lar da yer-su olmuşlardır." (Hassan 1986: 108), önce yer-su daha sonraları da "yatır" veya "ziyaret" olarak adlandırılmışlarsa da esas itibarıyla işlevlerini yitirmemişlerdir.

Dağ kültü, yukarıda da işaret edildiği gibi toplayıcılık ve ilkel bahçe tarımı döneminde oluşan anaerkillik karşısında toplayıcı-avcılıkla geçinen erkeklerin, mağarada şekillenen "ana ocağı" ve "kadın kampı"na karşı, "ata ocağı" ve "erkekler kampı"nı tesis ettikleri alternatif mekân olarak çıkmıştır. Kadınların "bitki kültüne" karşı burada bir yandan "hayvan kültü" oluşurken diğer yandan da dağ kültü etrafında şekillenen erkek derneğinin "atalar kültürü" ve "alplık derneğinin" ilk teşekkül zeminini oluşturmuştur. Türk mitolojisinde Kuzey Sibirya ve Altay bölgelerinde yakın zamanlara kadar yaşayan "kuş ata" (Ögel 1989: 37-39) kam elbiseslerinin ve özellikle kartalla ilgili kültür, mağaralar çevresinde ilkel bahçe tarımı ve toplayıcılıkla geçinen kadın kamplarının önce "ağaç-ana" ve daha sonra da "ay-ata/ana" kültüne karşılık bir anlamda erkeklerin ilk baş kaldırılarının dışa vurumu olarak tekevvün zemininin dağ kültürü birlikte başladığı ve bunun da kuşları özellikle avcılıkta kullanılan avcı kuşları evcilleştirip kullanmaya başlama etkinliğine bağlı olduğu söylenilebilir.

Bir başka ifadeyle, paleolitik ve neolitik dönemlerin kadın hakimiyetini devam ettiren ve hatta "ateş-ocak" kültürü pekiştiren yalın "ateş" teknolojisine karşılık daha sonraki dönemlerde oluşan ve bir anlamda ateşin de katışık ve karışık olduğu "demire" bağlı kutsamanınsa erkek etkinliği olarak ağır basan avcılık kültürel gelişim çizgisinin ortaya çıkardığı ve onun da, hayvansal kaynakların kontrol altına alınması demek olan "çobanlık" ve buna dayalı göçerlilik ve bozkıra çıkış safhasının ön hazırlığı mahiyetinde olduğu rahatlıkla ve açıkça görülebilir.

2) Avcı-çobanlar döneminde Türk mitolojisinin esasları

Uçsuz bucaksız ormanlar içinde acımasız bir doğayla karşı karşıya olan avcı, duadan da önce pratik nedenlerle büyüye ihtiyaç duyar. Ancak bu alan onun uzun zamanlar boyunca varlık gösteremediği, son derece güçlü olan kadına tabi olduğu bir alandır. Bu yapılanıştan çıkışta da bir ölçüde yine kadını taklit ettiğini söylemek mümkündür. Kendi gelişim çizgisi içinde kadın, bitki toplayıcılıktan onları evcilleştirip yetiştiriciliğe yönelmişse, erkek de hayvan avcılığından onları evcilleştirerek yetiştiriciliğine yönelmiştir. Bir başka ifadeyle, avcılık, doğada olanı toplayıp devşirme ve zamanla evcilleştirme pratiğinin bitkisel kökenlilerin yanı sıra hayvansal olanı da kapsaması sürecinden başka bir şey değildir. Cilalı Taş Devrinin sonlarına doğru başlayan hayvan evcilleştirmele-

ri ve hayvanların yününden, sütünden, etinden ve kemiğinden yararlanma yollarını öğrenip çeşitli teknikler geliştirmesi uzun bir zaman diliminde gelişmiş olmalıdır. Aynı şekilde hayvanların bakımı, yük taşımada, binek olarak ve hatta çift sürmede kullanılması da yine bu süreçte öğrenilen ve geliştirilen teknikler (Gryaznov 1969: 67) arasındadır. Aynı şekilde, kadınların "ateşi" kültür unsuru haline getirmeleri veya evcilleştirip mağaraları onun sayesinde "ana ocağı"na çevirmesine karşılık, ateşte bakır ve demiri işleyerek yapılan silahlar sayesinde vahşi hayvanlara karşı kazanılan bir başka kalıcı zafer de, "demirci"nin şahsında kutlanmış ve erkeklerin de "kam" olabileme hakkını elde etmiş olmasıydı. Erkeklerin kam olmaya başlamalarıyla birlikte daha önceki "ayı-ata" ve "kuş-ata" cübbelerinin yanısıra "geyik-ata" cübbeleri ve buna bağlı kültür oluştuğunu düşünüyoruz. Bu fikrimizi destekleyen unsurlar arasında "geyik-ata" kültürüne bağlı kam cübbelerinde ve bilhassa başlıklarında demirin yoğun olarak kullanılması ve çok daha sonraları tarih sahnesine çıktığında ve İslâm dininin kabul edilmesinden sonra bile "geyik-ata" kültürünün izlerinin de diğer kültürlerle birlikte Türk kültür ekolojisinde devam etmesidir.(19)

Bu bağlamda, R. Grousset'in (1999) O. Lattimore'den aktardığı "Sibiryada ormanlarının ren geyiğinin yerine bozkır atının gelmesi veya geçmesi durumu, ki Pazırık mezarlarında kurban atların 'ren geyiği' şeklinde tebdil edilmesi (Tannu Tuva, Sibiryada Altayı, M.Ö. 100 yılları) orman avcılığından hayvan yetiştirici göçebelige geçmekte olan bir aşireti gözler önüne sermektedir." (Lattimore 1938: 8) şeklindeki tespit de, kadın egemen (anaerkil) yapıdan erkek egemen (ataerkil) yapıya ve yerleşiklikten göçebelige, ormandan bozkıra çıkış şeklindeki oluşumu son derece çarpıcı bir biçimde ortaya koyar mahiyettedir.

Bu değişim ve dönüşümün yaşanmasında söz konusu olan kültürlerle ilgili evrensel davranışların da "Ateşe söz geçirebilmesi ve özellikle madenler üzerindeki sihirli güçleri yüzünden, demirciler her yerde korkulan ve çekinilen büyücüler olarak tanınmışlardır." (Eliade 1999: 514) tespitinde görüldüğü gibi demircileri sıradışı veya olağanüstü özelliklere sahip in-

sanlar konumuna yükseltmiştir. Türk mitolojisindeki durumun da farklı olmadığı görülmektedir. Nitekim Yakutlar arasında yapılan bir çalışma sonucu ortaya çıkan, "Demircilik uğraşı önem bakımından şamanlık meslek ve görevinden hemen sonra gelir." Bu durumun muhtemelen bir başka nedeni de Türk kültür ekolojisinde son derece geniş kullanım alanına ve gelenek çevresine sahip olarak yaşamakta olan "kurşun dökme" ile ilgili kadın derneğinin veya ocağının kökenlerinin, erkeklerin bakır ve demiri eritmeyi başarımlarından çok daha önce, kadın kamlar tarafından bir büyü ve fal yöntemi olarak ortaya çıkmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Bu ilk örnekten hareket eden erkeklerin zaman içinde demir ve demirci kültürünün oluşumunu gerçekleştirdiklerini düşünüyoruz.

Konuyu bu bağlamda ele aldığımızda, bir Yakut atasözü "Demirciler ve şamanlar aynı yuvadan çıkar" (Us da oyun bir uyalah) der. Bir başkası da "şamanın karısının saygıya, demircinininkine ise tapılmaya lâyık olduğunu" söyler. "Demircilerde de hastalıkları iyileştirme, hatta geleceği bilme gücü vardır. Demirciler de kötü ruhların sürekli tehdidi altında ve düşman ruhları uzaklaştırmak için sürekli olarak çalışmak, ateşle oynamak, gürültü yapmak zorundadırlar." (Eliade 1999: 511-512) şeklindeki tespitler, demircilikle, erkeklerin anaerkil yapı ve onun idare ve idamecisi kadın kamlar karşısında, erkeklerin önce eşitliği ve daha sonra da üstünlüğü elde edecekleri sürecin nasıl başladığını ortaya koyar niteliktedir.(20)

Esasen her iki süreç de birbirinden özü itibarıyla ayrılmaz ve büyük ölçüde eş zamanlı olarak geliştiği düşünülebilir. Ancak başta fiziki ve ruhsal olanlar olmak üzere çeşitli nedenlerle avcılığın dominantlığı ki büyük ölçüde erkek faaliyeti biçiminde geliştiği düşünülebilir. Bununla birlikte kandaş toplumsal yapının mevzu bahis ettiğimiz anaerkil karakterinin baskısı altında olan erkeğin kendisini ifade edebilmek başta olmak üzere avcılığı aynı zamanda bir hürriyet ortamı olarak da düşünmek mümkündür. Abdülkadir İnan başta olmak üzere kaynakların naklettiği ve "orman kültürü"yle ilgili en önemli hususlardan birisi olan, orman ruhuna her avcının kurban sunabilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ormanda kamin aracılığına ihtiyaç yoktur. Bu bir cephesiyle, "orman kültürü en eski devrin, iş bölümünün şamanları dahi yaratmadığı dönemin kalıntısı" (Hassan 1986: 111) olarak düşünülebilir. Ancak diğer yandan da erkeklerin kamsız kurban sunabilmelerine bile imkân sağlayan ve bitki yetiştirici yapıya hâkim olan kadın kamların, kamlık yapma (kamlama) tekelinin kırılış çizgisinin başlangıç noktası olarak da yorumlanabilir.

Nitekim yakın yüzyıllarda derlenmiş olmakla beraber konuyu aydınlatıcı ipuçları bulunan bir belge sayılabilecek olan, A. İnan'ın naklettiği (1986: 63) Şor Türkleriyle ilgili bir örnek kanaatimizce son derece anlamlıdır. Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri, orman ruhlarına çok önem verirler. Bu ruhlar, avcılar avdan dönünceye kadar obada

Türk mitolojisinde dağ ayinleri önemli yer kaplamaktadır.

Türk mitolojisinde dağ kültüne bağlı olarak gelişmiş bir başka inanç unsuru da "oba kültü"dür. Oba, bozkırlarda toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen yapay tepelerdir.

oyun, şakalaşma, eğlence yapılmasını istemezler; ancak ilginçtir ki, başkalarının şakalaşmalarından hazzetmemekle beraber, kendilerine hikayeler, masallar anlatılmasında pek hoşlanırlar. "Hele müstehcen hikayeler pek hoşlarına gider." Bundan ötürü, avcılar yanlarında bir usta hikayeci bulundururlar. Bu hikayeci avdan avcılar kadar hisse alır.

Bu uygulamanın Şor Türklerinden başka Kuzey Altay Türkleri ve Hakaslar arasında da kayçıları (destancıları) ava götürmek ve orada kayçının dua edip destan söylemesi ve bu yolla avın daha bereketli olacağı inancıyla günümüzde de devam etmekte olduğu görülmektedir. Kayçının destan okuması ve duasını duyan dağ iyesinin (tayga eezi) bundan memmun kalacağı ve av hayvanlarını avcılarının olduğu yere süreceğine (Ergun 1998:26) günümüzde de inanılmaktadır.

Bu işlemlerdeki destancının (kayçı) üstlendiği ritüelistik işlevle, bir yandan erken dönemin kadın kamlarından erkek kamların ortaya çıkış sürecinde oynadığı rolü göstermesi diğer yandan da günümüz destancılarının dahi, kamlıkla olan ilişki ve ilintilerini açığa vurması bakımından son derece önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu süreç aynı zamanda bize, erkek kültür kahramanlarının veya uygarlaştırıcı kahramanların -ki Dede Korkut bunların en tipik ve büyük olanıdır- (İbrayev 2000; Nisanbayev 2000) Türk mitolojisinde ortaya çıkış zeminin ip

uçlarını da vermektedir.

Türk kültürünün henüz bir cenin halinde bu erken döneminde avcılarının hayvanları evcilleştirmeye başlamasıyla toplum yapısında meydana gelen değişikliğin mitleri ve onlara kaynaklık eden dünya görüşünü etkilememesi düşünülemez. Avcıların, kuşlarla ve köpeklerle başlayan evcilleştirmeleri, bu nedenle olsa gerek, Türk mitolojisinde ve komşu Moğol mitolojisinde oldukça geniş ve etkili kuş ve köpek kültürlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Köpeği takip eden evcilleştirmeler içinde yer alan keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanlar ve nihayet atın evcilleştirilmesiyle yeni oluşum neredeyse tamamlanır ve ormandan bozkıra yönelir. Üretim araçlarında meydana gelen bu değişim, kadının egemenliğine son veren veya daha doğru bir ifadeyle erkeğin önce eşitliğini daha sonra da meydana gelen başka toplumsal değişimler neticesinde üstünlüğünü veya egemenliğini tesis edeceği bir süreci de başlatır. Bu süreci hızlandıran katalizör unsurların başında demir ile sembolize ettiğimiz metalurjik keşiflerin özel bir yeri olmalıdır. Bu keşifler bir yandan onlara kendilerini korumaları için daha mükemmel silahlar yapmalarını sağlarken diğer yandan da kadın egemenliği döneminin adeta sembolü olan mağaralara da bağımlı olmaksızın kurtarıyordu.

Bu dönemde önce yeraltında inşa edilen evler ortaya çıkar ve daha sonraki dönemlerde toprak üstüne yapılan toprak ve ağaç kütüklerinden yapılan hayvan besleme nedeniyle genişliği 200 metre-kare kadar olabilen evler takip eder. Besin stoku bakımından da bahçe tarımına dayalı bitki üreticiliğine nazaran daha geniş imkânlarla sahip olan hayvancılık diğerine tercih edilir. Öte yandan hayvancılığın, bozkır tipi üretim veya göçerevli kültür içinde de uygun yerlerde iptidai bahçe tarımının yakın zamanlara kadar süregelmesi düşünülmürse, hiçbir zaman ciddi bir kayıp olarak toplumsal yapıya yansımadağı görülür. Bu husus da söz konusu değişimin gerçekleşmesini kolaylaştıran unsurlardan birisi olarak düşünülebilir de yerleşiklerle göçebeler arasında başlayan yer-yurt çekişmelerine dayalı mücadeleler, ata soyuna bağlı boy bütünlüğünde örgütlenmeye başlayan silahlı göçebelerin zaferiyle (Gryaznov 1969) son bulur. Bir başka ifadeyle, demirle bir yandan silahlanan diğer yandan zırhlanan ve son derece dayanıklı araç ve gerece kavuşan kutsal bir kağanın önderliğinde soy esasına göre örgütlenip ortaya çıkan evcilleşmiş ata, deveye ve küçükbaş hayvan sürülerine sahip topluluk veya devletlerin ormanda barınabilmeleri yapısal olarak gittikçe güçleşmiştir ve bozkırın uçsuz bucaksız otlakları pek çok araştırmacının da ittifak ettiği gibi dünyanın hayvancılık yapmak için en ideal bölgesidir ve sürünün peşinde göçebilen mükemmel "üy" veya "çadır" biçimindeki göçerevlerden müteşekkil göçen şehir, hatta devlet, bozkır tipi devletle birlikte Hunlar başta olmak üzere Türkler, tarih sahnesine çıkacakları süreci bu şartlar altında başlatmışlardır.

Bitki yetiştiriciliğinden hayvancılığa geçiş oluşumunun, Orta Doğu kaynaklı tarımın gelişmesine yönelik bir tespitini yapan J. Campbell'e (1992: 149) göre gelişip yayılması, "Çok daha yetersiz beslenen avcı toplayıcı kültürlerin yerini alan hayvancılık ve tarımcılık, geniş alanlar halinde doğu ve batıya yayılarak, İÖ. 2500 civarında Asya'da Pasifik kıyısına, Avrupa ve Afrika'da Atlantik kıyısına ulaşmış" olarak kabul edilmektedir. Ancak, başka bir tartışma konusu olmakla birlikte, pekâlâ bu konuda da çok merkezli bir yaratma (polygenesis) söz konusu olabilir ve Orta Doğu kaynaklı

bu oluşum ve yayılımın Orta Asya veya Güney Sibirya merkezli bir yaratmayla da örtüşmesi mümkündür. Orta Asya'yı da etkileyen son buzul döneminden sonra meydana gelen bu gelişmeler esnasında Kuzey'den Güney'e yönelen göçlerin veya ormandan bozkıra yönelişin altında avcı-toplayıcı-bitki yetiştiricilikten avcı-çobanlığa geçiş yer almaktadır.

Toplumsal yapıyı bitki yetiştiricilikten hayvancılığa doğru değiştiren avcılarında bu süreç içinde sayı, zihniyet veya dünya görüşü bakımından değişmesi kaçınılmazdır. J. Campbell'in (1992: 259) tespitlerine göre, "Paleolitik avcı dünyasında gruplar görece küçük -kırk elli kişiden pek fazla değildiler" ve dolayısıyla da "toplumsal baskı olarak, daha sonraki daha büyük, farklılaşmış, sistematik olarak örgütlenmiş köy ve şehirlerinkine göre çok daha azdı." Dahası, grubun çıkarları dürtülerin bastırılmasından çok onu desteklemesindeydi. Bu bağlamda, Orta Asya'da Altay dağları ve Baykal gölü civarlarındaki ormanlarda toplayıcı-avcılıktan hayvancılığa geçen avcı-çobanların toplumsal yapısı içinde artık bir yandan zor avcılık maceraları, diğer yandan beslenme ve döllenme kaynaklarında artan düzenliliği getirdiği nüfus artışının yanı sıra yeterli otlak için bozkıra yönelen ailelerin kandaş soy esasından daha da genişleyen bir biçim de soy/sülale birlikleri şeklinde örgütlenen boy esasına göre yeniden düzenlenmiştir. Bu da beraberinde "kut bulma"yla, kut-

sanın "kutsal kağan"ları ortaya çıkarmış ve kağanlar doğrudan iletişime geçtikleri gökteki biraz aylak gibi görünen "Gök Tanrı"nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilip algılanmaya başlamışlardır. Zaman içinde ve bozkırda teşekkül eden Gök Tanrı'ya ulaşan kutsal geçit "Ötüken Ormanı" (Ötüken Yış) ve dağı kimin kontrolünde ise ancak o, Gök Tanrı'yla olan iletişim geçidini elinde tutması dolayısıyla muzafer olabiliyordu.(21)

Yukarıda işaret edilen, demirin kullanılması ve kutsanmasıyla meydana gelen gelişmeler içinde, erkek kamların ortaya çıkışı da bir ölçüde kutsal demircilik mesleğiyle ilişkilidir. Toplumsal iş bölümünde kadınların yanı sıra erkek kamların ortaya çıkması ve bunun inanç sistemi içinde meşruiyet zeminine sahip olmasının bir açıklaması bu olabilir. Öte yandan, bitki merkezli ve "toprak ana" anlayışına sahip, "ağaçları kutsayan" ve hatta "ağaç ana"ları olan anaerkil yapının yanında daha önce işaret edildiği gibi hayvan merkezli "hayvan ata" kültlerinin ortaya çıkışı da "kuş, ayı" ve "geyik" başta olmak üzere yine bu dönemin ürünleri olarak görülmelidir. Bu dişi olan yer unsuruna karşı eril olan gök unsurunun yüceltilmesi sürecidir ve hayvanlar da büyük ölçüde yer menşeli değil gök kökenli olarak düşünülmüş gibidir. Nitekim daha önce kısmen de olsa değindiğimiz gibi Türk kozmolojisindeki hayvan adı taşıyan yıldızlar, tıpkı bitki adını taşıyan yıldızlar gibi bu değişim ve dönüşümlerin bir so-

nucu olarak ortaya çıkmışlardır. Dahası, yukarıda işaret edildiği gibi, uzun zamandan beri Türk mitolojisindeki bazı olguları açıklamada kullanılan, "totem" veya "ongun" gibi düşünce kalıpları ve bunların dışavurumlarını oluşturan anlatılar da köken bakımından yine bu dönemin eseridir ve söz konusu değişim nedeniyle yaşanan çekişmelerin sonucunda çeşitlenmelere uğramıştır. Bazı kaynaklarda bir bitki adıyla yer alan bir yıldızın başka kaynaklarda hayvan adını taşımakta olduğu sözünü ettiğimiz değişimi son derece net bir biçimde açıklar mahiyettedir.(22) Bitki ve ağaç kültüründen hayvan kültürüne doğru yönelen ve şekillenen hayvan kültürünün ortaya çıkışı hayat tarzı ve yaşanan fiziki çevrenin ormandan bozkıra dönüşmesi sürecinde de kaçınılmaz bir biçimde yeniden şekillenmiştir.

Bunların başında da daha önceki dönemde yaşadıkları ormanda ve bilhassa mağara ve bahçelere verdiği zararlar itibarıyla kutsanan ve kültleşen ormanın en güçlü ve yırtıcı hayvanı "ayı"nın yerine, bozkıra yönelen ve yeni bir yapılanışla bozkırı hayat sahası olarak seçen avcı-çoban kültüründe bozkırın "bozkurt"u kutsanır ve zaman içinde de yaratılıştaki "hayvan ata" veya "ana" yahut köken miti olmadan, yol gösteren ve kılavuz kabul edilen kutsal mitolojik kimliğine bürünür. Öte yandan, anaerkil yapıdan ataerkil yapıya dönüşen toplumsal hayat içinde "ana ocağı"nın, "ataocağı" etrafında toplanişi sürecinin birdenbire gerçekleştiği düşünülmemelidir. Bu bağlamda, avcı-çobanlığa geçenlerin oluşturdukları ve gittikçe genişleyen, bu yüzden de ortaya çıkan otlak kavgaları ve sınır çatışmalarının zorunlu kıldığı soy esasına bağlı boy bütünleşmelerinin idarecisi statüsü yahut kağanlık, özellikle erken dönemlerinde anaerkil yapının henüz tamamen gücünü ve önemini yitirmediği bir döneminde, ana soyunu sıradan bir kadına bağlamak yerine olağanüstü ve kozmik bir biçimde yeni toteme, bozkurta bağlayarak izah etmek zorundaydı. Bu zorlamalar da beraberinde, "bozkurt-ana" yahut yaygın olarak bilinen adıyla "asena" veya "kurtarıcı" yahut "doğuran" dişi bozkurt-ana mitlerinin oluşup bozkurt kültürünün, kağanların geldiği hanedanın kutsallığını, yani otoritenin meşruiyetinin kaynağını oluşturmışlardır.(23)

"Ateşe söz geçirebilmesi ve özellikle madenler üzerindeki sihirli güçleri yüzünden, demirciler her yerde korkulan ve çekinilen büyücüler olarak tanınmışlardır."

Türk yaratılış mitlerinin ilahi yaratılış anlayışının dışında kalan mitleri gözden geçirildiğinde bunları iki temel kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci grupta kaçırılan erkeklerle evlenen bozkurt ve benzeri hayvanlar vardır. İkinci gruptaysa kaçırılan kadınlarla evlenen hayvanlar vasıtasıyla soyun türemesiyle karşılaşmaktayız. Bu bağlamda, Türk mitolojisiindeki bozkurttan üremeye ilgili mitler olarak karşımıza çıkan ve tarihsel dönemde kaydedilmiş anlatılar şu şekilde sıralanabilir: "Wu-sunların kralına Kun-mo derler. İşittiğimize göre bu kralın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı bu Wu-sun kralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu kralı öldürmüştü. Kun-mo da o sıralarda çok küçükmüş. Hun hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında bu sefer bir dişi kurt dolaşmaya başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memmesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri Hun hükümdarı uzaktan seyretmiş. Bunları görünce çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek onu Wu-sun kralı yapmış." (Ögel 1989: 14). Bu anlatıda Türklerin kendi içlerinde, bozkurtun kutsallığı dolayısıyla onu beslediğine gösterilen hürmet ifade edilmektedir.

Oysa, doğrudan doğruya bozkurttan türemeye ilgili olan anlatılar daha yaygındır ve muhtemelen tarihsel olarak daha eski mitolojik inançların izlerini taşımaktadırlar. Bunlardan birisi olan ve Çin Sui sülalesinin tarihinde geçen Türklerin türeyiş efsanesi şöyledir: "Bazıları şöyle derler: Bir rivayete göre (Göktürklerin) ilk ataları, Hsi-Hai yani Batı-Denizi'nin kıyısında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından onların kadınları, erkekleri (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türklerin

Avcıların kuşlarla ve köpeklerle başlayan evcilleştirmeleri, Türk mitolojisinde ve komşu Moğol mitolojisinde oldukça geniş ve etkili kuş ve köpek kültürünün oluşmasına neden olmuştur.

hepsini öldürdükleri halde sadece bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber onun da kol ve bacaklarını keserek kendisini Büyük-Batakılık içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona hergün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlar ve kurt da çocuktan gebe kalmıştı. (Türklerin eski düşmanı Lin devleti çocuğun hâlâ yaşadığını duyunca) hemen adamlarını göndererek hem çocuğu hem de kurdu öldürmelerini emretmişti.

Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman kurt onların gelişlerinden daha önce haberdar olmuş ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı. Buradan kaçan kurt, Batı-Denizi doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ Kao-ch'ang (Turfan)'ın kuzeybatısında bulunuyordu. Bu dağın altında da çok derin bir mağara vardı. Kurt buraya gelince hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova baştanbaşa ot ve çayırıklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de aşağı yukarı 200 milden fazla idi. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devletini kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu. (Ögel 1989: 22-23). İçinde Ergenekon fikrini de barın-

dıran bu türeyiş veya köken mitinde bozkurt-ana açık olarak yer almaktadır. Bu mitte dikkati çeken diğer hususların başında yukarıda ele aldığımız dağ kültürünün ve bunların avcılıkla birlikte anaerkil yapıya direnişe geçen ilk erkek derneklerinin oluşmasındaki rollerini doğrular mahiyette dağ ve mağara kültürlerinden de izler taşımalarıdır. Dahası, Göktürklerin hakimiyetlerinin kaynağı veya kutsallıklarının, dolayısıyla da hâkim oluşlarının esası saydıkları bu mitin çok daha eski zamanların izlerini taşıdığı açıktır.

Nitekim aynı mitin bir başka varyantı olan bir metinde onlar aynı zamanda ateşin de kâşifi olarak gösterilmektedirler. Dahası, Oğuz Kağan'ın "yer" ve "gök"e ait iki kadınla evlenmesi fikrinin prototipini ve yada taşına sahip yağmur ve rüzgara hükmeden kutsal yadacı fikrini de barındıran ve bu nedenle diğer mitolojik unsurlarla birleşen bu köken miti şu şekildedir: "Göktürklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır. Onların kabilelerinin reisine A Pang-pu denirdi. Onun on yedi tane büyük ve küçük kardeşi vardı. Büyük kardeşlerden birinin adı da İ-ci-ni-si-tu idi. Bu çocuk kurttan doğmuştur. Bütün bu kardeşlerin yaratılış bakımından tabiatları biraz budalaca idi. Bu sebeple de devletleri düşmanlar tarafından süratle yok edildi.

Tabiatüstü bir kudrete ve özelliklere sahip olan İ-ci-ni-si-tu, yağmurun yağma-

sı ve rüzgarın esmesi konusunda emirler verebiliyordu. Onun iki karısı vardı. Bunlara yaz ve kış tanrılarının kızları denirdi. Bu iki kadından birisi dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan birisi beyaz bir leylek oldu. İkinci çocuk, A-fu ile Kem nehirleri arasında oturdu. Bunun adı da Çi-gu (Kırgız) idi. Üçüncü çocuk da Çu-cin suyunda yerleşti. Dördüncü çocuk ise Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde yıkılan eski devletin başkanı A Pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması nedeniyle) bu oymak da soğuktan çok ıstırap çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Bu yolla da oymak halkı ölmeden yaşamanın yolunu bulmuştu. Bunun üzerine diğer üç kardeş de birleşerek büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da Türk unvanı verilmişti. Bu Türk'ün özel adı da Na Tu-liu idi. On tane karısı vardı. Bu kadınların doğurdukları erkek çocukların hepsi de soy adlarını annelerinin adlarından alıyorlardı. (Göktürk devletini kuran) Aşina ailesi ise (Türk'ün) küçük karısının soyundan geliyordu. Türk ölünce on ayrı anneden doğan çocuklarının hepsi toplandılar ve aralarından birisini başkan yapmak istediler. Hepsini bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar: Ağaca doğru en çok kim yükseğe atlayabilirse, o başkan olacaktır. Aşina'nın oğlu diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen, en yükseğe

atladı ve bunun üzerine başkan seçildi." (Ögel 1989: 27-28). Bu anlatıda yine soyu nedeniyle Aşina (Asena) oğullarının diğerlerine olan üstünlüğü dolayısıyla tarih boyunca görüldüğü gibi tipik seçecilik, hatta seçerenin temel işlevi olan hanedanı yüceltme ile karşılaşmaktayız. Kağanlık döneminde kağan soyunun dışının gizlenmesi veya daha doğru bir ifadeyle kozmik bir bozkurtla örtülmesi ve yüceltilmesi, kanaatimizce, ataerkil yapıya geçişin bir göstergesi olmanın da ötesinde, yeni sosyal ve kültürel yapılanışın bir gereği olarak teşekkül etmiş olmalıdır.

Bütün bu sıraladıklarımıza ilaveten, bozkurt'un "kök bori" gökle olan ilişkisinin rengin ötesinde kökenine ilişkin açıklamalar sunması da son derece dikkat çekici ve anlamlıdır. Bu bağlamda, tarihsel zamanlardaki yorumlanışlarıyla farklı bir anlam kazanan, Ergenekon destanının alegorik olarak daha eski dönemlerin "orman"dan "bozkır"a çıkışının izlerini taşıdığı bile söylenebilir (24). Aynı şekilde, Oğuz Kağan Destanı'nın yukarıda sıraladığımız hususların ışığında Büyük Hun İmparatorluğuna varan alegorik bir hülasesi olarak yorumlanabilmesini de mümkün kılması eklenebilir.

Avcı-çobanlığın ortaya çıkışıyla ve yukarıda işaret edilen boy esasına dayalı yapılanışın bozkırda belli bir sistematik üzerinde hayvancılık yapmanın, kendilerini, hayvanlarını ve otlaklarını korumaya dayalı bir dayatmanın veya zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkışı açıktır. Ancak bu bağlamda en önemli husus,

töre esaslı olarak boyların barışına ve birleşikliğine dayanan "devlet" in ortaya çıkışıdır. Tarihte birdenbire cihanülşümül bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Hunların, bizim basite indirgeyerek birkaç çizgiyle ana hatlarını özetlediğimiz yüz binlerce yıllık geçmişlerinde yatan arka plan bu şekilde bir yapıya sahip olmalıdır. Türk mitolojisi de hiç şüphesiz böyle bir paleolitik, neolitik ile sonu demire varan metalurjik geçmişin ve tarihsel dönemlerde yer alan yapılanışların ürünü olarak görülmelidir.

Bu bağlamda, avcı-çobanlık veya göçerevli çobanlar ve avcı-toplayıcılar oldukça sık ve nispeten uzak mekanlar arasında yer değiştirir (Picon 2000: 341) ve bunda da atın evcilleştirilmesinin sağladığı imkanlar her şeyin üstündedir. Mitolojik dönemden başlayarak günümüze kadar "at"ın Türk kültür ekolojisi içindeki adeta kutsanan yerinin ve öneminin kökenini oluşturur. Dahası, Türk dünya görüşünün veya geleneksel anonim halk felsefesinin indirgenebileceği en temel kavram olan "hareket" in -ki, zamanla veya takvimle ilgili köken mitinin de temelini oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir- kaynağını da yine attan aldığı ve bu nedenle de olağanüstü kökene sahip at mitinin oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Genel anlamda, göçebelik üstüne yapılan, "avcı-toplayıcılar daha çok vahşi unsurları işlerken, çoban göçebeler doğa ile olan ilişkilerini dolaylı kılan evcil olanlar ile meşgul olurlar. Bu durumda göçebe toplumlar kendi aralarında iktisadi yapıları bakımından ayrışsalar da hepsi hareket etmeyen yeni yerleşik toplumların karıştıdır." (Picon 2000: 341) şeklindeki tespitlerde, kadın egemen ilkel bahçe tarımı ve toplayıcılıktan sonra oluşan erkek-kadın eşitliğine ve daha sonra gelişen erkek egemenliğinin çerçevelediği sosyo-kültürel yapıların ürünü olan Türk mitolojisine ait maddeleri kültürel ve kurumsal bakımlardan içinde yer alıp yaratıldıkları bu bağlamsal çerçevede yeniden kurmak suretiyle değerlendirmeye geçebiliriz. Ancak bundan önce yukarıda işaret ettiğimiz şekilde, bir yönüyle evrimleşerek göçerevli olarak gelişen yapının yanında göreceli olarak daha az değişen yapıların versiyonlarının yanyana yakın zamanlara kadar yaşamış olduğunu göz

Gök Tanrı'ya ulaşan kutsal geçit "Ötüken Ormanı" ve dağı kimin kontrolünde ise ancak o, Gök Tanrı'yla olan iletişimi geçidini elinde tutabiliyordu.

önünde bulundurarak Türk kültür tarihi ile ilgili tek çizgili bir hüküm vermenin ne kadar yanlış ve eksik olduğunu tekrarlamakta ve bu bağlamda birkaç örneği değerlendirmekte yarar vardır.

Çoban için dua yeterlidir. O yiyecek kaynaklarını, evcilleştirdiği hayvanlar sayesinde büyük ölçüde garanti altına almıştır. Kuraklık ve yaygın bulaşıcı hastalıklar dışında doğal afet korkusu azdır. Bunlar ve türevlerinin gerçekleşmemesi için dua etmek onun hayatını idame ettirmeye yeterlidir. O artık yarı yarıya (hayvansal yiyecek/içecek hatta giyecek ve barınak kaynakları düşünüldüğünde) doğa üzerinde modern anlamda hâkim duruma geçtiği söylenemese de içinde yer aldığı doğanın gerçek veya hayali neredeyse her unsuruna karşı tapınan çaresizliğini yenmiş, kendisi dışındaki nesnelerle arasını en azından eşitlemiştir. Statükonun oluşması ve devamı en büyük dileğidir. Yazla kış, yaylakla kışlak arasında yeri, zamanı, sınırları ve sosyo-kültürel konum ve rolleri belirlenmiş –töresi tutulup düzenlenivermiş- “göç”, toplumsal hayatın en büyük ritüeli mahiyetindedir. Töre de esasen bu ihtiyaçtan doğmuş ve şekillenmiş olmalıdır.

Göçrevli terimiyle ifade edilen barınak biçimi olan çadır -ki gerçekte söz konusu olan, sadece evlerin değil zamanı geldiğinde topyekûn bir şehrin göçmesidir- etrafında dünyayı algılayışın biçimi de değişir. Bu yeni dünya ve kâinat imajı-

Türk mitolojisinde Kutup Yıldızı, bir direk veya kazık olarak tasarlanır. Tamamlayıcı bir mitsel imge de görünmez bir biçimde Kutup Yıldızına bağlı olan yıldızlar imgesidir. Bu yıldızlar bir at sürüsü, Kutup Yıldızı da bu atların bağlandığı kazık olarak tasavvur edilir.

na göre, Türkler birçok başka halklar gibi gök kubbeyi bir çadır (yurt) gibi tasarlar. Bu bağlamda, Türk mitolojisinin en mümtaz simalarından Oğuz Kağan'ın “Ben sizlere oldum Kağan; alalım yay ile kalın; nişan olsun bize buyan; kurt olsun (bize) uran (savaş bağırtışı); demir kargı olsun orman; av yerine yür(ü)sün kulan; daha deniz daha müren (ırmak); güneş bayrak, gök kurikan (çadır)” (Arat.....) deyişi, bir yandan Türk dünya görüşünün üniversalizme ve cihan hakimiyeti fikrine ulaşmasını(25) diğer yandan da söz konusu dünya imajında yer alan çadır şeklinde gök kubbe anlayışını ortaya koymasının bakımlarından son derece önemlidir.

Kâinatı bu algılayış biçimi kendi içinde bir sistematığa sahiptir ve “Samanyolu çadırın dikişyeri, yıldızlar da ışık gelsin diye açılmış deliklerdir. Yakutlara göre yıldızlar “dünyanın pencereleri”dir; Göğün çeşitli katlarının (genellikle 9, fakat kimi yerlerde 12, 5, 7 kat) havalandırılması için açılmış deliklerdir. Zaman zaman tanrılar çadırın bir yerini açıp içine bakarlar; göktaşları, akanyıldızlar (meteorlar) bunun belirtisidir. Gök kubbe ayrıca bir kapak gibi de tasarlanır; bazan bu kapağın kenarlarının dünyanın kenarına tam oturmadığı olur; o zaman aralıklardan içeri şiddetli rüzgârlar girer. Aynı şekilde kahramanlar ve kam olarak adlandırılan kimi ayrıcalıklı insanlar da bu dar aralıktan süzülüp göğe girebilirler.

Göğün ortasında bu büyük çadırı bir orta direk gibi tutan Kutup Yıldızı parlar. Daha önce de işaret edildiği gibi, Türk mitolojisinde, Kutup Yıldızı bir direk veya kazık olarak tasarlanır. (Demirkazık) Tamamlayıcı bir mitsel imge de görünmez bir biçimde Kutup Yıldızına bağlı olan yıldızlar imgesidir. Bu yıldızlar bir at sürüsü, Kutup Yıldızı (Dünyanın Direği) da bu atların bağlandığı kazık olarak (Eliade 1999: 292-93) tasavvur edilir.

Bu bağlamda, ağırlıklı olarak göçrevli geçmiş ve buna dayalı dünya görüşü üzerinde duran ve bunun evvelini sorgulamayan görüşler nedeniyle bir “Türk panteonu” yaratma veya bunun zıddı olarak böyle bir oluşumu muhtelif nedenlerle reddetmeyi bir apriori kabul etmek yerine, -kışları yerleşik, yazları göçebe olmaları nedeniyle- göçrevliliğin en tekâmül etmiş formu olduğunu

Bozkırı hayat sahası olarak seçen avcı-çoban kültüründe bozkırın “bozkurt”u kutsandır, yol gösteren ve kılavuz kabul edilen kutsal mitolojik kimliğine bürünür.

düşündüğümüz, göçebelik (nomad) olgusu konusundaki evrensel gözlemleri dikkate almayı daha uygun buluyoruz. Bu konuda, F. R. Picon'un “Hür, bireyci, hiçbir devlete ve zorbaya tabi olmayan”, bu göçebe çobanlar için yapılmış “gele- nksel, basmakalıp” tanımıdır. Fakat bu aynı zamanda göçebelerin kendilerinden çıkan bir tanım olduğu sürece de nesnel bir veridir. Yerleşik toplumlarla olan sıkı temaslarda kendilerine yönelik bu bakış açısı aynı zamanda yerleşik ve göçebe ideolojileri arasındaki farkı da bilinçli bir şekilde doğrular niteliktedir. Çoban göçebeler daha gerçekçi bir dünya görüşüne ve törenler açısından oldukça fakir bir hayata sahiptirler. Kahinlik konusunda zengin uygulamalara sahip olmalarına karşın büyücülük daha az yaygındır. Din, topluma nazaran birey üzerinde daha fazla merkezileşir ve nihayet çok sayıda kutsal figürü içeren bir panteon fikri çift- çillerde daha fazladır. (Picon 2000: 341) şeklindeki tespiti, “panteon” varlığı veya yokluğu konusunda en azından aceleci veya ön yargılara istinaden kesin fikirli olunmaması gerektiğini ortaya koyar. Bundan daha da önemlisi, tarımcının duayı takvime bağlı ritüellere indirgemek zorunda olmasından kaynaklanan nedenlerle evrensel bazda yaygın bir fenomen olarak geliştirdiği “panteon” fikri ve

uygulamasının aynen ve birebir olarak "avcı-çobanlar"da veya "göçrevli"lerde aranmasının yanlışlığını veya eksikliğini açıklar. Ancak bu durumun da sadece Türklere has olmadığına altı çizilmelidir.

Nitekim, bu konuda diğer evrensel örnekler üzerinde yapılan araştırmaların neticesi olarak, avcı-toplayıcı toplumların mitolojisinin de önemli benzerlikler gösterdiği (Picon 2000) sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, toplumun kökenini anlatan mitler, genel itibarıyla evrensel ve neredeyse aynı kalıptan çıkmış gibidir. Bu toplumlara ait mitlerde de kültürel kahramanlar insanları ve geleneklerini yaratır, ateşi evcilleştirir, insana sanat ve teknikleri öğretir, çevreyi ve hayvanları tanzim eder.

Bu yapısal ve işlevsel benzerliklerin neden olduğu ve konumuzla ilgili en önemli tespit ise, Türk mitolojisinde "panteon" meselesini izah edecek mahiyette görünen, Türk kozmolojisinde ruhların tanrı olmamasıdır. Kültürel kahramanlar ya da yaratıcı ruhlar, insanların işlerine karışmazlar ve bu sebeple de onlara kült adanmaz. Bunun kuralcı ideolojiyle değil, varoluşsal ideolojiyle ilgisi vardır. Toplumda özellikle bireylerin vurgulanması gibi ruhlar dünyası da son derece bireyselleştirilmiştir. Gruptaki eşitlikçi yapı, ruhlar arasında da hiyerarşi yokluğuna tekabül eder. Sonuçta aslolan bireydir ve doğa üstüyle doğrudan temas kuran odur. Otacı (tabip-kam) ayrı tutulursa uzmanlaş-

Ergenekon destanının alegorik olarak daha eski dönemlerin "orman"dan "bozkır"a çıkışının izlerini taşıdığı söylenebilir.

mış kişilerin aracılığı yoktur. İnsanları yarıttıktan sonra onlara dünyayı bahşeden kültürel tanrı, sadece göçebe toplumlara özgü değildir. Ancak bu toplumlarda en belirgin özellik, eşitlikçi yapının ve ideolojinin varoluşçu görünümünün baskın oluşudur. Bazı otorite önderleri ile belirli bir iktidar tipinin olmayışı kimi tanrısal figürlerin yokluğuna neden olur. Diğer taraftan avcı-göçebeler doğrudan kendi etkileri altında bulunmayan şeylere daha az ilgi duymaktadırlar (Picon 2000: 341) şeklindeki tespittir. Bu tespitten hareketle, Türk mitolojisinden toprağa yerleşik çiftçiler arasında gelişmiş örneklerden yola çıkarak bir "panteon" arama-kurma veya hiçbir suretle bunun imkansızlığını

ileri sürmenin doğru olmadığını düşünürüz.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk mitolojisi, Türk kültür ekolojisinin meydana gelişinin temel nedenidir. Bu nedenle de Türk dünyasının dini inanç ve gelenekleri başta olmak üzere, bütün sosyal ve kültürel boyutlarıyla Türk medeniyetini anlayabilmenin ve onun insana ve tabiata karşı duruşunu, tavır alışını ve kozmostan kâinata dönüşüm çizgisinde kendini idrak edişini kavrayabilmenin ana kaynağının Türk mitolojisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dipnotlar:

(1) Ancak, insanlar kendi tarihleri içinde yarattıkları bugün varmış oldukları aşamadan baktıkları zaman tarihin bundan önceki devirlerinde "perspektif kısıtlılığı" dolayısıyla göremedikleri hususları seçebilirler ve o zamanki durumlarını daha mükemmel şekilde değerlendirebilirler. Böylece, insan kendi tarihine bakarak tabiat ve toplum hakkında bir zamanlar beslediği veya beslenen eksik ve yanlış düşünceleri zamanla düzeltme imkanına kavuşabilmektedir. Bu durumun başka bir biçimde değerlendirilmesi de şöyle yapılmaktadır: "İnsan us'u insanın içinde bulunduğu tarihsel şartları anlamasını sınırlandırmıştır. İnsan kendi durumunu ancak o andaki görüş imkanlarının sınırları içinde değerlendirebilir. Hegel buna "Weltanschauung" yani "dünya görüşü" (Mardin 1982: 27) demektedir.

(2) "Tarihinin zihninde geçmişin yeniden-kuruluşu ampirik tanıklara bağlıdır. Fakat olay, sadece ampirik bir süreç olmadığından, olayların anlatışı ile yetinilemez. Aksine, yeniden-kurma süreci olguları seçmeyi ve yorumlamayı gerektirir." (Carr 1976: 22'den aktaran Divitçioğlu 1987: 26).

(3) Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Gryaznov 1969).

(4) Bu toplulukların bir bölgede birkaç aileden oluşan küçük topluluklar olduğu yapılan mezarlık kazıla-

Göç, toplumsal hayatın en büyük ritüeli mahiyetindedir.

ından anlaşılmıştır. Sonraki dönemlerde hayvancılıktan tekrar toprağa yerleşen topluluklarında yine on-onbeş haneden oluşan köyler kurduğu görülür. Daha fazla bilgi için bkz. (Gryazkov 1969: 48, 67).

(5) Anaerkillik konusuyla bitki yetiştiriciliği arasındaki evrensel ilişkiye dikkati çeken bir araştırmacı bu hususu, "Anaerkillik adı altında bilinen toplumsal olgu, gıda maddesi niteliğindeki bitkilerin kadın tarafından keşfedilmesine bağlanmaktadır." (Eliade 1991:123) şeklinde ifade etmektedir.

(6) Eliade'nin işaret ettiği söz konusu kültürel seviye anlamındaki "tarih farklılığı"nın şu tespitler son derece açık bir biçimde ortaya koyar; "Ormanlık yerlerdeki yalnzlıklarının ve başka işlenecek toprakların varolduğu kavramının yerleşmesine engel olduğu kapalı topluluklar olan kara ve göl avcılığı ile yetinen XII. asır Cürcet'leri, Çengiz Han'a kadar "orman Moğolları" gibi Baykal ve Amur civarındaki ormanlık bölgeye çakılı kalan Türk-Moğol aşiretlerinin itidai kalması bulundukları çevrenin dışına çıkamamalarından ileri gelmektedir. Fakat hayvancılıkla meşgul olmalarından mecburen göçebe olan ve ot arayan sürünün peşindeki adam durumundaki bozkır Türk-Moğolları için durum böyle olmamıştır." (Grousset 1999: 15).

(7) Tarihsel dönemdeki varlığını bildiğimiz kutsal koruluk veya orman olarak, Ötüken ormanlarının (Ötüken Yış) başta Göktürkler, Uygurlar devrinde olmak üzere bütün Türklerce kutsal sayıldığı bilinmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi ağaç-orman kültürü göreceli olarak diğer kültürlerden daha eskidir ve toplayıcı-avcılık ile ilkel bahçe tarımı dönemlerinin esesidir. Ancak, Türk sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişme ve dönüşmelere rağmen tamamen ortadan kalkmamış ve pek çok unsurlarıyla günümüze kadar gelebilen bir süreklilik göstermiştir.

(8) Günümüzde bile, Türk kültüründe yeni bir evlilikle birlikte "ocak kazma" ve "aile ocağının yakılması" önemli bir rit olarak karşımıza çıkmakta ve ev kültürü bunun etrafında şekillenmektedir. Bu konuda bkz. (Yetişen 1979).

(9) Eski Türk dinin adlandırılmasıyla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. (Inan 1976; Tanyu 1987; Eliade 1999; Roux 1998; Kafesoğlu Güngör 1998)

(10) "Buda dininin esasen şamanî kökenli olduğu hakkında daha XI. yüzyılda El Birunî tarafından ortaya atılan görüş, çağımızda W. Ruben'in (1943: 115-131) incelemeleriyle tasdik edilmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Hassan 1986: 50-60).

(11) Bu bağlamda Türk mitolojisinde "karanlık-aydınlık" ve benzeri görüldükleri neredeyse her türlü düalist elementi, otomasyona bağlanmış bir davranış kalıbıyla, Maniheizm, Budizm ve hatta Avesta ile Zerdüştlüğe bağlayanların zihni sefalet ve ataletleri dikkat çekicidir.

(12) Nitekim Orhun yazıtlarında kam kelimesinin yokuşu bir anlamda "kam" ve "kağan" kurumları arasındaki çekişmenin yansıması olarak da okunabilir.

(13) Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 1997a).

(14) Türkiye Türkleri arasındaki alkızı veya albastıyla ilgili memoralara dair daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2001).

(15) Albastı inancının ve bununla ilgili benzer veya aynı pratiklerin Türk dünyasındaki yaygınlığı konusunda A. Inan'ın "Kırgız-Kazaklar demirden kötü ruhların kaçtıklarına inanırlardı. Loğusa kadınlara musallat olduğu inanılan kötü ruh 'al karısı', yahut 'albastı'nın çekikten korktuğuna dair Anadolu köylerinde bir inanç bulunduğu Dr. Şükür Elçin tarafından tespit edilmiştir. Kazakların inancına göre al ruhu demirciden korkarmış, loğusanın yanında bir erkeğin demirciyi temsil ederek çekiçle bir demire vurduğunu bu satırları yazan, kazakların Argın ve Tungay-Kıpçak boylarında müşahade etmiştir. Başkurtlar ölünün göğsüne bıçak, makas, çekiç gibi bir şey korlar." (Inan 1989: 231) şeklindeki tespitleri son derece dik-

kat çekicidir.

(16) Katanov.'dan tercüme edip aktaran Abdülkadir Inan (1986: 53,54).

(17) Maynagaşev (1916) dan tercüme edip aktaran Abdülkadir Inan (1986: 55-59).

(18) Oba kültürünün Budizmle ilişkilendirilme ve rahiplerce asimilasyon çalışmaları için bkz. (Inan 1986: 60-63).

(19) Bu bağlamda, B. Ögel'in "Kurt-ata" cüppesinin bulunmayışı ve "Kurt-ata"ya sahip kamların Kuzey Sibirya'da pek soylu sayılmamalarını "kurt-ata" inancının çok eskiliğine bağlamakta (1989: 37) ve bunun zamanla silinmiş olabileceğini düşünmektedir. Kanaatimizce, gerçek bunun tam tersidir. "Kurt-ata" veya "Bozkurt"tan yaratılış yahut köken mitleri ancak ormandan bozkıra çıkıştan sonra oluşmuştur ve çoban-avcılık döneminin özellikleri gereği kağanların yanında ikincil hatta çok daha gerilerde kalan kamları bu tür bir kültürel yeterince geliştirememiş bile olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu kültürel doğrudan doğruya kağanların şeceresine hasredilmiş ve "Asena hanedanı"na dönüşmüştür. Kağanlar kan ve soy yönünü tekellerine aldıkları "kurt-ata/ana" kültürünün kamlara geçmesine sıcak bakmadıkları gibi kağanlar karşısında gerçek anlamda ruhani liderliklerini dahi kaybederek toplumsal tabakalaşma da fiziki tabiiliklerinin yanı sıra psiko-sosyal ve kültürel tabiiliği içeren bir ara veya asalak sınıf konumuna düşürülmüşlerdir. Zaman içinde meydana gelen kültür değişimleri gereği bu konuları da meydana gelecek "otaç" ve "ozan" gibi uzmanlaşmalarla iyice sarsılacaktır. Bu nedenlerle olsa gerek kamlar da aralarında "kurt ata/ana" inancıyla ortaya çıkanları haklı olarak pek iyi bilmiş olmaları gereken ve taşıdıkları sözlü gelecekte hareketle "soylu saymamaya" ve onları küçümsemeye devam ettiklerini düşünüyoruz. Ayrıca, bu dönemde kağanlar tarafından meydana getirilen bir soyutlamayı ulusun simgesi veya ortak üst totemi olarak ortaya çıkan tuğ ve bayrak kültürlerinin de söz konusu "kurt ata/ana" kültürünü geliştirememenin ve buna ait cüppeler meydana getiremeye bağlamında karşı işlev durumunda olduğu kanaatindeyiz.

(20) Türklerin tarih sahnesine Altay'ın efsanevi demircileri olarak çıkması da bu bağlamda son derece anlamlıdır.

(21) Bu bağlamda, Göktürkler döneminde "Tanrı ve Kağanlık ilişkisi" sebebiyle "Kutlu Geçit" kabul edilen Ötüken'in (Yıldırım 1992a: 354) Gök Tanrı inancı döneminde otoritenin kaynağı olma bağlamında Türk kağanlarının hakimiyetlerini testesteki rolü ve fonksiyonu açıktır. Ötüken'i veya diğer bir ifadeyle, Gök Tanrı'ya giden yolu, göğün kapısını elinde tutan, bir anlamda Gök Tanrı'yla münasebet kurmayı, da tekeleline almış oluyordu. Bu aynı zamanda "kut bulmuş" olmanın ve hakimiyetin kaynağının Gök tanrı tarafından tasdiikle ve eş anlamlı olmalıydı. Nitekim, bu bağlamda Ötüken'in önemli Göktürk Bengütaşlarında "Devlet kurulacak, baş şehir kurulacak yer" olarak açıkça vurgulanmıştır. Ötüken'in Gök Tanrı'ya açılan "gök kapısı" olarak tarih boyunca "bir siyasî dinî odak" şeklindeki düşüncü, S. Divitçioğlu'nun, L.W. Moses'dan yaptığı, "Herhangi bir budun başkanı bütün gücünü toplayarak Moğolistan Yaylalarını denetlemek isterse, Ötüken'i denetlemelidir. Hâli bilmediğimiz sebeplerden ötürü, tarihî çağlardan beri Orhun öyle bir siyasî ve dinî odak olmuştur ki, onu ele geçiren budunun meşruluğundan hiç kuşku duyulmaz. Kökenleri İç Asya olan Hunlardan, Moğollara kadar ardışık gelen imparatorlukların istisnasız hepsi Orhun'da merkezleşmiştir." (Divitçioğlu 1987: 214) şeklindeki ifadede yer alan "bilinmeyen sebepleri" izah edecek bir açıklamanın nihai sonucu değilse de en azından başlangıcıdır.

(22) Aşağı yukarı bütün dünya kozmolojilerinde olduğu gibi Türk kozmolojisinde de, yeryüzünden çıplak gözle görülüp hareket seyirleri ve özellikleri ayrıt edilebilen yedi sekiz yıldızla ilgili olarak meydana gelen

adlandırmalar toplandığında elimize oldukça hacimli bir liste çıkmaktadır. Bu listeyi özelliklerine göre tasnif ettiğimizde: "1.) Hayvanlarla ilgili isimler: Karakuş, Akaygır, Arıkay, Kuzu, Oglak, Öküz, Arslan, Kör Arslan, Çıyan, Balık, Küçük Ayı, Büyük Ayı, Yagırsığın, Karayılan, Kızılaksağan, Kuş Yıldız, Akpars, İki Boz At. 2.) Bitkilerle ilgili isimler: Ağaç Yıldız, Bugday Baş, Koz, Samanyolu. 3.) Eşyalarla ilgili isimler: Demirkazık, Altınkazık, Direk, Yay, Ükek, Kök Çıgırsı, Sata, Bakırsokum, Sarıbayraklı, Evren, Erentüz, Ülgü. 4.) Yansıma isimlendirmeler: Yaşık, Yalçık, Yaldrak, Yıldırık, Yaldrık. 5.) Soyut isimler: Kalık, Ülker, Tengri, Uçmak, Gök Yolu, Gök Ejder, Arzu-dilek, Sevit. 6.) Somut niteliklerle ilgili isimler: Kün, Kuyuş, Güneş, Yultuz, Ay. 7.) İnsanlarla ilgili isimler: Yedi hanlar, Yedikardeşler, Karaalp, Erklig, Yediler." (Çobanoğlu 1997a) gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Bu tasnife göre isimlerin veya isimlendirmelerin dikkat çekici büyük bir çoğunluğunun hayvanlarla ilgili olması kaynaklarda Türk mitolojisinin oluşum veya başlangıç dönemine göre çok geç dönemlerde yer almasındandır. Konuyla ilgili kaynakça ve daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 1997a).

(23) Kılavuz Bozkurt mitinin kültürel sürekliliği için bkz. (Çobanoğlu 1997b).

(24) Bu sürecin yaylak-kışlak çizgisinin gelişimini müteakip 5 asırı aldığı ve M.Ö. 8'lerde tamamlandığı (Gryaznov 1969:131) düşünülürse durum daha iyi anlaşılabilir.

(25) Türk kültür tarihinde cihan hakimiyeti ve üniversalizm konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Turhan 1976).

Kaynakça:

- Arat, R. Rahmeti.1987. "Oğuz Kağan Destanı." **Ma-kaleler I**, (ed. O.F. Sertkaya) C 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 605-72.
- Atalay, Besim.1985. **Dıvanü Lugat-It Türk Tercümesi**, c.I, II, III, IV. Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Bidney, David.1965."The Concept of Myth." **A Folklore Reader**,(ed. K. ve M. Clarke), New York: A.S. Barnes Co., s. 89-100.
- Boyle, A. John.1979. "The Owl and the Hare in the Popular Beliefs of the Medieval Mongols." **Central Asiatic Journal**, C. XXIII, s. 65-71
- Chadwick, N.K.1936. "Shamanism among the Tatars of Central Asia." **Journal of the Royal Anthropological Institute**, C. LXVI, s.75-112.
- Chambpell, Joseph.1992. **İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Chambpell, Joseph.1994. (çev. K. Emiroğlu) **Yaratıcı Mitoloji**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cichocki, Dariusz.1985."Türk Mitolojisinde Kurt-Ana Sembolüne Dair." **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 37, s.117-130.
- Clauson, Sir G.1964a. "Turks and Wolves." **Studia Orientalia**, C. XXVIII, S. 2, s.3-22.
- Clauson, Sir Gerard.1964b."Early Turkish Astronomical Terms." **Ural-Altische Jahrbücher** volume 35/XXXV, s.132-150 (350-368).
- Çobanoğlu, Özkul.1997a. "Türk Kozmolojisinde Değişme ve Süreklilik Dinamikleri Üzerine Tespitler." **Blr: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S.8, s. 33-63.
- Çobanoğlu, Özkul.1997b. "Kılavuz Bozkurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevi-Bektaşî Tarikatlerindeki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler." **Kadri Eroğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı**, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay. s.165-173.
- Çobanoğlu, Özkul.1999. **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul.2001. **Türk Halk Kültüründe Memorat Türü**. Ankara: Akçağ Yayınları (baskıda).

Çoruhlu, Yaşar.1998. **Türk Mitolojisinin ABC'si**. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

De Vries, Jan.1984. "Theories Concerning 'Nature Myths.'" **Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth**. (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s. 30-40.

Divitçioğlu, Sencer.1987 **Kök Türkler: Kut, Küç ve Ülüg**. İstanbul: Ada Yayınları.

Dundes, Alan.1984. **Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth**. Los Angeles: University of California Press.

Eberhard, Wolfram.1942. **Çin'in Şimâl Komşuları**. Ankara: TTK Yayınları.

Eberhard, Wolfram. (Çev.İkbal Berk) "Eski Çin Kültürü ve Türkler." **D.T.C.F. Dergisi**, c.I, S. 4, s.11-23. Ergin, Muharrem.1980.**Orhun Abideleri**. İstanbul: Boğaziçi Yay.

Eliade, Mircea.1972. **Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy**. Princeton: Princeton University Press. Eliade, Mircea.1990. (çev. M. Aydın). **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonsiyonu**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eliade, Mircea.1991.(çev. M.Kılıçbay) **Kutsal ve Dindışı**. Ankara: Gece Yayınları.

Eliade, Mircea.1993. (çev. S. Rifat) **Mitlerin Özellikleri**. İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade, Mircea.1994a. (çev. Ü. Altuğ) **Ebedî Dönüş Mitosu**. Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea.1994b. (çev.M.Rifat-S. Rifat) "Sözlü Yazın", **Kuram Dergisi**, Eylül, s.68-72

Eliade, Mircea.1999. (çev. İ. Berkan) **Şamanizm**. Ankara: İmge Kitab.

Emiroğlu, Öztürk.2000. "Malgorzata Labeska-Koecherova'nın Türk Halkları Mitolojisi." **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 9, s. 202-205

Erhat, Azra. 1972. **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Esin, Emel.1978. **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.

Esin, Emel.1979. **Türk Kozmolojisi**. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.

Esin, Emel.1985.**Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhaları**. Ankara: AKM Yayınları.

Ergun, Metin.1998. **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı: Alıp Manaş**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Frumkin, Gregoire. 1970. **Archaeology in Soviet Central Asia**. Leiden: E.J. Brill.

Grousset, René.1999.(çev. R. Uzman) **Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gryaznov, L. Mikhail.1969. (ter.J. Hogarth). **The Ancient Civilization of South Siberia**. London: Barrie&Rockliff.

Gummere, B. Francis.1965."The Epic." **A Folklore Reader**.(ed. K. ve M. Clarke), New York: A.S. Barnes Co., s. 296-307

Günay, Umay.1990. "Ritüeller ve Hidrellez." **Millî Kültür Dergisi**, S.72, s. 10-12.

Güngör, Harun.1998. **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**. Kayseri: Kivılcım Yayınları.

Hamilton, Edith.2000.(çev. Ü. Tamer) **Mitologya**. İstanbul: Varlık Yayınları.

Hassan, Ümit.1986. **Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler**. Ankara: V Yayınları.

Honko, Lauri.1984."The Problem of Defining Myth." **Sacred Narratives: Readings in the Theory of**

Myth. (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s.41-52.

Hook, S. H.1993. (çev. A. Şener) **Orta Doğu Mitleri**. İstanbul: İmge Yayınevi.

İbrayev, Şâkir. 2000."Şaman Korkut." **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara: AKM Yayınları, s. 215-219.

İnan, Abdülkadir.1976. **Eski Türk Dini Tarihi**. Ankara: K. B. Yay.

İnan, Abdülkadir.1986. **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**. Ankara: TTK Yayınları.

İnan, Abdülkadir.1987 **Makaleler ve İncelemeler I**. Ankara: TTK Yayınları.

İnan, Abdülkadir.1991. **Makaleler ve İncelemeler II**. Ankara: TTK Yayınları.

Kalesoğlu, İbrahim.1999. **Türk Millî Kültürü**. İstanbul: Ötüken Yay.

Katanov, N. F.2000. **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**. Ankara: Türksoy Yayınları.

Kaskabasov, Seit.1994. (çev. H. Barlas) "Ölümsüzlük Arayışı: Dede Korkut Efsanelerinin Mitolojik Anlamı." **Türk Halk Kültürü Araştırmaları**, Ankara: Kültür Bak. Yay. s. 93-104.

Kirk, G.S.1970. **Myth: Its Meanings and Functions in Ancient and Other Cultures**. Los Angeles: University of California Press.

Koecherova, L. Malgorzata.1998. **Mitologia Ludow Tureckich**. Warsawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Lattimore, Owen.1938."The Geographical Factor in Mongol History." **The Geographical Journal**, C. XCI, S.1, s.

Malinowski, B.1955. "Myth in Primitive Psychology." **Magic, Science and Religion**. New York: Paul Rac. Malinowski, B.1998. (çev. H. Portakal) **İkel Toplum**. Ankara: Öteki Yayınevi.

Mardin, Şerif.1982. **İdeoloji**. Ankara: Turhan Kitabevi.

Maynagaşev, S.D.1916. "Sbornik Muzaya." **Antropologil i Etnografii**, tom III, s. 91-120.

Nerimanoglu, K. V. ve A. Acalov.2000."Azerbaycan Türk Mifologiyası" **AKM: Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi**, (Baskıda).

Nisanbayev, Addimalik.2000."Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata." **Kazaklattan'da Dede Korkut** (ed. a. Nisanbayev), Ankara: AKM Yayınları, s.1-13

Numazawa, K.1984. "The Cultural-Historical Background of Myths on the Separation of Sky and Earth." **Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth**. (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s. 182-192.

Okladnikov, A.P. 1970.(ed.) **Yakutla: Before Its Incorporation Into The Russian State**. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Ong, J. Walter.1995. **Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi**. (Çev. S. P. Banon), İstanbul: Metis Yayınları.

Ögel, Bahaeddin.1989. **Türk Mitolojisi I**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Baheddin.1995.**Türk Mitolojisi II**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Picon, F. Réne.2000.(çev. Y. K.). "Göçebelik: Göçebe Düşünce ve Dinsel Olgı", **Mitolojiler Sözlüğü I**, (ed. L. Yılmaz)Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 340-341.

Roux, Jean-Paul.1998. (çev. A. Kazancıgil) **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. İstanbul: İşaret Yayınları.

Roux, Jean-Paul.1999. (çev. A. Kazancıgil) **Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm**. İstanbul:

Kabcacı Yayınevi.

Roux, Jean-Paul.2000a."Ağaç: Türklerde ve Moğollarda Hayat Ağacı ve Kozmik Eksen. " **Mitolojiler Sözlüğü I, II**. (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 27,28

Roux, Jean-Paul.2000b."Gök: Gök-Tengri ve Türkler ile Moğollarda Yıldızlar. " **Mitolojiler Sözlüğü I, II**. (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 342-343

Roux, Jean-Paul.2000c."Hayvanlar: Türk ve Moğol Dinlerinde Öncelikleri. Kavimsel Mitler ve Av Ritleri " **Mitolojiler Sözlüğü I, II**. (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 377-378

Roux, Jean-Paul.2000d."Şamanizm: Türklerde ve Moğollarda." **Mitolojiler Sözlüğü I, II**. (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 1032-1033

Ruben, Walter.1947 (Ter.Abidin İdil). **Budizm Tarihi**. Ankara: A.Ü. DTCF Hindoloji Serisi.Sayı1, Adnan.1982. **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**. Ankara: TTK Yayınları.

Seyidoğlu, Bilge.1992. **Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller**. Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Schmidt, P. Wilhelm.1964."Eski Türklerin Dini." **İ.Ü. Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi**, c.XIII, s.75-90.

Schmidt, P. Wilhelm.1966. "Tukue'lerin Dini." **İ.Ü. Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi**, c.XV, s.63-80.

Strzygowski, J. 1935."Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi." **Türkiyat Mecmuası**, s. 1-81.

Tanyu, Hikmet.1975. "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar." **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, s. 120-135.

Tanyu, Hikmet.1987 **Türklerin Dini Tarihçesi**. Ankara: T. K. Yay.

Tarcan, Halûk.1998. **Ön-Türk Tarihi**. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tokel, Dursun A.2000. **Divan Şilinde Mitolojik Unsurlar**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tryjarski, Edward.1979. "The Dog in the Turkic Area: An Ethnolinguistic Study." **Central Asiatic Journal**, C. XXIII, s. 297-319.

Tuna, Korkut. 2000. **Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine**. Ankara: TDV Yayınları.

Tural, Sadık."1999. (ed.) **Kazak Türklüğünü Aydınlatanlara Nisanbayev'in Bakışı**. Ankara: AKM Yayınları.

Turan, Osman.1976. **Türk Cihan Hakimiyetli Mekûresi Tarihi I-II**, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Uraz, Murat.1994. **Türk Mitolojisi**. İstanbul: Düşünen Adam Yay.

Yetişen, Rıza.1979. "Naldöken Tahtacıları." **Türk Folklor Araştırmaları**, C.18, S. 360, s. 8712-8713

Yıldırım, Dursun.1991."Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme ve Oturma." **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas., s.519-530.

Yıldırım, Dursun.1992."Köktürk Çağında Tanrı Mı Tanrılar Mı Vardı." **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C.II, Ankara: Kültür Bak. Yay., s.351-361.

Yılmaz, Levent. 2000. "Mitolojiler Sözlüğü'nün Türkçesini Sunarken." **Mitolojiler Sözlüğü I, II**. (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. XI-XVIII.

Ziya Gökalp.1976. **Türk Töresi**. Ankara: K.B. Yayınları.

Eski Türk inanışlarının hayatımızdaki izleri

Mitler her ne kadar ilk anlamları unutulmuş olsalar da hala günlük hayatımızın içinde değişik şekillerde yaşamayı sürdürmektedirler. Geleneklerimizde, adetlerimizde, inançlarımızda ve alışkanlıklarımızda mitlerin izleri o kadar fazladır ki, burada bunların ancak bir kısmı incelenebilmiştir. Eski Türk inanç sistemlerini araştırmak bugünkü inanç sistemini hurafelerden arındırmayı sağlayacağı gibi, bizi aynı zamanda kültür kökenlerimizle de tanıştırmaktadır. Bu açıdan mitoloji/mit bilimi geçmişimizle bugünümüzü birbirine bağlamaktadır.

Hayatımızda önemli yer kaplayan geleneksel uygulamaların kökleri Türk mitolojisine kadar uzanmakta ve bunlar, eski Türk inanışlarının temeli olan Şamanizm, tabiat ruhlarına saygı, atalar kültü ve ölümler kültü gibi kültleri içinde barındıran unsurlar içermektedir.

Birçoğumuz günlük yaşantımızdaki birtakım geleneklerin, adetlerin ve batıl inançların kaynağını bilmez, hatta üzerine düşünmeyiz; onlar yüzyıllardır süregelen alışkanlıklarımız olmuşlardır. Onları İslamiyet'in bir parçası olarak kabul edip uygulasak da kökleri çok daha eskilere uzanmaktadır. Orta Asya'daki atalarımız İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inanışlarını tamamen terk etmemiş, eski inanışlarıyla İslami inanışların sentezi olan uygulamalar ortaya koymuşlardır. Anadolu'ya geldiklerinde bu sentez Anadolu kültürüne ait öğelerle de birleşmiş ve ortaya bugün uyguladığımız gelenekler, adetler ve batıl inançlar çıkmıştır. Bu yüzden hayatımızda önemli bir yer kaplayan geleneksel uygulamaların kökleri Türk mitolojisine kadar uzanmakta ve bunlar, eski Türk inanışlarının temeli olan Şamanizm, tabiat ruhlarına saygı, atalar kültü ve ölümler kültü gibi kültleri(1) içinde barındıran unsurlar içermektedir.

Kökleri mitlere(2) uzanan gelenekler ve batıl inançlar nasıl meydana gelmişler ve nasıl bugünkü hallerini almışlardır? Fiske bu soruya şöyle yanıt verir:

"Kelimeler gibi mitler de ilk anlamlarını kaybetmezler. İlk aşamada mit o andaki düşünce biçiminin önemli bir parça-

sıdır; o zamanki açıklaması doğal olan, mitin teması hakkında düşünen herkesin hemen aklına gelebilecek bir açıklamadır. Fakat zaman içinde düşünce biçimleri değişikliğe uğramıştır, daha önce gayet aşikâr görünen açıklamalar insanlara o kadar da açık gelmemeye başlamış ve mit bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Her ne kadar kimse niye doğru olduğunu açıklayamasa da mitler kuşaktan kuşağa doğru şeyler olarak aktarılmaya devam etmiştir. Nihayet mit tamamen yok olmuş, geride açıklaması olmayan bir gelenek ya da saçma görünen bir batıl inanış bırakmıştır." (2006, s. 213-14)

Orta Asya'daki atalarımız İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inanışlarını tamamen terk etmemiş, eski inanışlarıyla İslami inanışların sentezi olan uygulamalar ortaya koymuşlardır.

Ölenin ardından kurban edilen hayvanların boynuzları, mezar başlarına konulmaktaydı.

Orta Asya kökenli atalarımız için kutsal olan mitler de kuşkusuz onların düşünce biçimlerine göre mantıklı açıklamalar içeriyor ve hayatlarının ayrılmaz bir parçasını oluşturuyorlardı. İslamiyet'in de etkisiyle eski düşünce biçimleri zamanla değişmeye başlasa da bu mitler yaşamaya devam ettiler ve İslami inançlarla birleşerek varlıklarını sürdürdüler. Fakat en sonunda mitlerin ilk anlamları unutuldu ve geriye bugün açıklamalarını tam olarak bilmediğimiz gelenekler, adetler ve batıl inançlar kaldı.

Kurban geleneği

Kökleri çok eskilere uzanan geleneklerimizle başlamak gerekirse, kurban sunmak birçok dinde yer alan, İslamiyet'in çok öncesine dayanan bir gelenektir. "Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında dinî törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır" (Bekki, 1996, s. 2). Kurbanlar çeşitli sebeplerle sunulurlar. Bunlar; tabiata ait unsurlara duyulan hayranlık ve şükran duyguları, Tanrıların gönlünü alma, Tanrılara adak adama ve

hataların kefareti ödeme gibi sebeplerdir. Eski Türklerde kurban sunma geleneği kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde uygulanırdı. Ruhlara sunulan kanlı kurbanların başında göçebe toplumlar için çok önemli olan at gelirdi. Bunun dışında makbul olan kurbanlıklar sığır, keçi, koç, kuzu ve öküz gibi kurbanlıklardı (Bekki, 1996, s. 14). Şaman ayininde açık renk bir at kurban edilir ve eti bir merasimle ayine katılanlara dağıtılırdı (Seyidoğlu'ndan akt. Bekki, 1996, s. 14). Kurbanın rengine verilen bu önem bugün Anadolu'da hala devam etmekte ve koyunun beyazı siyahından çok olanı tercih edilmektedir. Eskiden ruhlar için kesilen bu kurbanlar günümüzde şükran ve kefareti kurbanlarına dönüşmüş ve etleri de Tanrı rızası için komşulara dağıtılmakta ya da insanlara çeşitli yerlerde ikram edilmektedir. Kesilen kurbanın kemikleri de aynı eski Türklerde olduğu gibi kırılmamaktadır (Güngör, 2007, s. 4).

Kansız kurbanlar ise ruhlara bağışlanarak başıboş bırakılan hayvanlar olan "ıduk"lar ve ruhlara saç yapma uygulamasıdır. Saçı "olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına onların rızasını ve yar-

dımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibarıyla bir cins kurbandır" (Kalafat'tan akt. Bekki, 1996, s. 15). Göçebe kavimler süt, kırmız, yağ; çiftçi kavimler buğday, darı, şarap; tüccar kavimler ise para gibi şeyleri saç olarak kullanmışlardır (İnan, 1986, s. 100). Günümüzde de çeşitli yörelerdeki düğünlerde saç yapma âdeti hala varlığını sürdürmekte, gelin ve damadın başına darı, buğday, para gibi şeyler saçılmaktadır.

Ölüm ile ilgili adetler

Günümüzdeki ölümle ilgili adetlerde de eski Türk inanışlarının izlerine oldukça fazla rastlanmaktadır. Mezar yapıları, ölünün ardından dağıtılan yemekler, ölünün belirli günlerde anılması ve gömülmeyle ilgili adetler hep eski Türk inanışlarından izler taşımaktadır. Eski Türklerde önemli birisi öldüğü zaman önce bir süre yurttan bekletilir, kurgan veya mezar inşa edildikten ve törenler tamamlandıktan sonra da mezara gömülürdü (Çoruhlu, 2011, s. 156). Çoruhlu'nun belirttiğine göre, "bu kurganlar ve çadırlar İslamiyet'ten sonraki Türk mezar mimarisinin en önemli iki kaynağını meydana getirmektedir" (2011, s. 158). Bunun yanı sıra mezarların üzerlerine dikilen "taşbaba", "taşata" ya da "taşnene" adı verilen heykeller de bugünkü mezar taşı geleneğinin temelleridir. Mezar taşı geleneği İslamiyet'e ait bir unsur değildir; nitekim Arap Yarımadasında bu geleneğe rastlanmaktadır. Ayrıca toplu mezar ziyaretleri de ölümlerle alakalı eski Türklerden günümüze ulaşan bir adettir (Güngör, 2007, s. 4). Ölü gömmeye ilgili bir diğer adet ise ölümlerin güneş battıktan sonra gömülmemesidir. Bunun sebebi eski Türklerde güneş battıktan sonra yerin mühürlendiğine ve bu vakitten sonra yer kazılırsa kötü ruhların dışarıya çıkacağına olan inançtır (Güngör, 2007, s. 4). Bugün bu inanıştan habermiz bile olmadan aynı uygulamayı yerine getirmekteyiz.

Eski Türk inanışlarındaki ölümlere ilişkin uygulamalardan günümüze ulaşanlardan biri de ölü aşısıdır. Bugün ölen kişilerin ardından dağıtılan helva ya da yemek eski Türklerdeki "yoğ" törenlerinin bir devamı şeklindedir. İltar, yoğ törenlerini "eski Türkler, ölümlerine aş vermeyi en önemli görev sayar ve yoğ adını verdikleri törenler düzenlerlerdi. İlk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani

Eski Türk inanışlarındaki ölümlere ilişkin uygulamalardan günümüze ulaşanlardan biri de ölü aşısıdır. Bugün ölen kişilerin ardından dağıtılan helva ya da yemek eski Türklerdeki "yoğ" törenlerinin bir devamı şeklindedir.

mezarına konulur veya dökülürdü" şeklinde açıklamaktadır (2003, s. 3). Daha sonra İslamiyet'te bu tören ölünün sevabına aş dağıtılması şekline dönüşmüştür. Anadolu'da kişi ölümünün kırkinci, elli ikinci, nadiren de üçüncü ve yedinci günlerinde yemekle anılır. Bu sayılar günümüzde bize bir şey ifade etmese de eski inanç sisteminde belirli anlamları vardır; "inanişlara göre ölümler ancak ölümünden üç, yedi ya da kırk gün sonra verilen cenaze şöleninin ardından bir daha dönmek üzere ölümler alemine giderler" (Eliade'den akt. Çoruhlu, 2011, s. 151). Eskiden ölümlerin ruhlarını huzura kavuşturmak için yapılan bu uygulamalar günümüzde hala farklı biçimlerde varlığını sürdürmektedir.

İsim koyma ile ilgili adetler

Ölümlerle ilgili adetlerde olduğu kadar, doğumla ilgili adetlerde de İslamiyet öncesindeki inanışların izlerine rastlanmaktadır. Günümüzde yeni doğan çocuğa verilecek olan isim büyük önem taşımaktadır. Özellikle konulacak olan ismin aile büyüklerinin isimleri arasından seçilmesi sık sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durumun atalar kültürüyle ilişkili olduğu açıktır. Çocuğun ismini taşıdığı atasının özelliklerine sahip olması istenmektedir. "Yani ismin içerdiği anlamı ve niteliği sahibine geçirdiği inanılmaktadır" (Candan, 2011, s. 413). Bu bağlamda çocuklara konulan isimlerin anlamları da çok önemlidir. Çocuklara uzun ömürlü olmaları için Durmuş, Yaşar, Satılmış, Satı gibi isimlerin konulması eski Türklerden günümüze kadar uzanan adetlerdendir (İnan, 1986, s. 207). Çocuğa konulan ismin bir nevi çocuğun kaderi olduğuna inanılmaktadır.

Nevruz, Hidrellez ve yılbaşı kutlamaları

Nevruz, Hidrellez, yılbaşı gibi kutlamalar da günümüzden çok öncesine uzanan gelenekler arasındadır. Yıl dönmeleri ve mevsim değişiklikleri tarım ve hayvancılığa bağlı ilkel toplumlar için çok önemli olgulardır; canlanan doğa ve güneşin doğuşu törenlerle kutlanır. Birçok toplulukta birbirine benzeyen bu tarz törenler görüldüğü gibi, İslamiyet öncesi Türk topluluklarında da görülmektedir. Nevruz'la başlayacak olursak, Nevruz günümüzde uygulamalardaki belirli farklılıklarla birlikte Orta Asya Türk Toplulukları, İran, Balkanlar ve Anadolu'da

Bugün Anadolu'daki Nevruz kutlamalarını Türklerin İslamiyet öncesi başka adlarla kuttadıkları bahar bayramları ve Anadolu'daki bahar şenliklerinin biçimlendirdiği söylenebilir.

aynı tarihlerde kutlanan ve her toplumun kendine özgü bir nedene dayandığı bir bayram niteliğindedir (Artun, s. 1). Genel olarak Nevruz, yeniden canlanışın, baharın ve bereketin sembolüdür. Bu bayram tarih boyunca Anadolu'da da çeşitli adlarla kutlanmıştır (Artun, 1999, s.1). Bugün Anadolu'daki Nevruz kutlamalarını Türklerin İslamiyet öncesi başka adlarla kuttadıkları bahar bayramları ve Anadolu'daki bahar şenliklerinin biçimlendirdiği söylenebilir. İslamiyet öncesi Türklerde, Nevruz'la ilişkilendirilen Yayık kaldırma töreni vardır. Bu tören adını insanların koruyucu ruhu olan Yayık'tan almaktadır. "Tören ilkbaharda, davarların ve kısrakların sağılan ilk sütüyle bulgurun karıştırılmasından oluşturulan lapanın saçılması şeklinde yapılır. Bunun baharın gelişini kutlama (Yeni Gün/Nevruz) uygulamalarıyla ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu törende de gelen yılın faydalı olması temenni edilir" (Çoruhlu, 2011, s.33). Nevruz ateşinin de İslamiyet öncesi Türk topluluklarında görülen ateş kültürüyle ilgili olduğu aşikârdır. Doğayı canlandıran güneşin uzantısı olan ateş, arındırıcı özelliği olan bir kültür; yeniden dirilişin kutlandığı bugünde, kötülüklerden arınmanın sembolüdür. İslamiyet sonrasında Nevruz'un kutlandığı gün olan 21 Mart'a yeni anlamlar yüklenmiştir. Allah'ın yer-

yüzünü 21 Mart'ta yarattığı, bugünün Hz. Muhammed'in peygamber olduğu gün olduğu, Alevi-Bektaşî inançlarında Hz. Ali'nin doğum günü ve peygamber olduğu gün olduğu öne sürülerek, İslami bir kimlik kazandırılmıştır (Artun, 1999, s. 3). Sonuç olarak, yeni yılın gelişini kutlayan bir bayram olan Nevruz bir bahar bayramı olarak yerini ve önemini korumuş, fakat farklı kültürlerle tanışmasından dolayı yeni anlamlar da kazanmıştır.

Hidrellez için de tam olarak aynı durum söz konusu olmuştur. Hidrellez de Nevruz gibi yeni yılın başlangıcının, yazın gelişinin ateşle kutlandığı mevsimlik bir bayramdır. Hızır ve İlyas efsanesiyle İslami bir biçime bürünen ve adını da bu sözcüklerin birleşiminden alan Hidrellez, içinde gül ağacı, yeşil bitkiler, ağaçlar ve su motiflerinin olması ve benzer unsurların Orta Asya'daki kutlamalarda da kullanılması sebebiyle Orta Asya kaynaklı gözükmektedir (Artun, 2007, s. 2). Su ve ağaç kültürü, İslami renge bürünen Hidrellez'de de ana unsur olmuş, Orta Asya'nın bu bahar bayramı Anadolu'nun İslami motifleriyle birleşerek günümüze ulaşmıştır.

Hidrellez ve Nevruz kutlamalarının önemli bir unsuru olarak belirttiğimiz

Su ve ağaç kültürü, İslami renge bürünen Hidrellez'de de ana unsur olmuş, Orta Asya'nın bu bahar bayramı Anadolu'nun İslami motifleriyle birleşerek günümüze ulaşmıştır.

ateş, Türkler için çok önemli bir kültür. Ateş temizler, kötü ruhları kovar. Kötü ruhları kovmak için ateş ve tütsüler yakılır. Ocaktaki ateş kutsaldır; su dökülerek söndürülmez. Türklerin ateşe olan bu saygısı devam etmekte ve geçmişteki asıl anlamı bugün unutulsa da hala tütsüler kullanılmakta, Hidrellez ve Nevruz gibi bayramlarda ateşin üzerinden atlanmaktadır.

Yılbaşı kutlamaları ve çam ağacı geleneğinin Orta Asya kökenli olduğu ise Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ'ın yaptığı araştırmalar sonucu açığa çıkarılmış yeni bir bilgidir. Çığ, Bugünkü Noel Bayramı'nın eski Türklerde "Yeniden Doğuş-Çam bayramı" olduğunu belirtmiş ve Noel'in geçmişteki adının "Nardugan" olduğunu söylemiştir (İnan, 2013). Türkler için güneş çok önemlidir ve gecelerin kısılıp, gündüzlerin uzamaya başladığı 22 Aralık'ta gece gündüzle savaşı. Uzun süren bu savaştan sonra gündüz galip gelir ve bu, güneşin yeniden doğuşu olarak algılanır. Türkler bu bayrama "Nardugan" derler; nar güneş, tугan da doğan anlamına gelir. Türkler de güneşin zaferini ve yeniden doğuşunu onlar için kutsal olan Akçam ağacı altında büyük şöenlerle kutlarlar. Nardugan bayramının Hun akınlarıyla birlikte Avrupa'ya taşındığını belirten Çığ, Hristiyanlıkla birlikte bu törenlerin İsa'nın doğumuyla ilişkilendirilip, Noel olarak kutlanmaya başladığını söylemiştir (İnan, 2013). Bu araştırmayla birlikte "Hristiyan adetleri" olarak eleştirilen Noel'e ilişkin uygulamaların kökeninin Orta Asya olduğu açığa çıkarılmış ve Hristiyanlıkla bir ilgisi olmadığı dile getirilmiştir.

Çaput bağlama, ağaçlara da sık sık uygulanan, İslamiyet öncesi inanışlarda dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına adanan adakların bir uzantısıdır.

Yağmur duası geleneği

Anadolu'daki yağmur dualarını herkes bilir; kırsal kesimlerde insanlar toplanarak kurak mevsimlerde yağmurun yağması için dua ederler. Bu geleneğin de eski Türk inançlarına dayanan uzun bir geçmişi vardır. Şamanist geleneklerde yağmur yağdırma, fırtına çıkarma veya bunları durdurma gücüne sahip olduğuna inanılan bir taş vardır. Bu taş "yada taşı" denir. Yada taşı savaşlarda bu işleviyle düşmana karşı güçlü bir silah olarak kullanılır. A. Kadir İnan'ın belirttiğine göre, İslam alimleri, Türklerin Müslüman olduktan sonra da savaşlarda bu taşı kullandıklarına inanmışlardır. Hatta daha sonra bu inancı İslam dini bakımından açıklamak isteyen bir yazar, bu taşın Nuh Peygamber tarafından oğlu Yafes'e "ismi a'zam" duasını yazarak verilmiş olduğunu söylemiştir (1952, s. 26). Böylece İslamiyet öncesine ait olan bir geleneğe yine İslami bir kimlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu gelenek Anadolu'da hala yağmur duası şeklinde devam etmektedir. Anadolu'da yağmur duasına ait toplanan folklor malzemeleri arasında "taşa dua yazıp su koymak" tespit edilmiştir ve bunun da yada taşı geleneğinin bir hatırası olabileceği düşünülmektedir (İnan, 1952, s. 27).

Evliya, eren ve dedelerin mucizeleri

Müslüman Türklerde evliya, eren ya da dede olarak anılan kişilerin birtakım mucizeleri anlatılmaktadır. Bu kişiler biçim değiştirebilme (dona girme), gizli şeyleri bilme ve su üstünde yürüme gibi kerametlere sahip kişilerdir. Güngör, Yakut, Tuva Altay şamanlarıyla, bu Müslüman evliya, dede ve erenlerin aynı kerametleri gösterdiklerini belirtmektedir (2007, s. 5). Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya kuş donunda gelme hikâyesi de buna bir örnektir. Türkler İslamiyet öncesinde inandıkları mucizeleri İslamiyet sonrasında muhtemelen saygı duydukları Müslüman kişiliklere atfetmişler ve ortaya bu türden efsaneler çıkmıştır.

Çaput bağlama geleneği

Anadolu'da evliya, dede, eren olarak bilinen kişiliklerin mezarlarının sık sık ziyaret edilip, bu mezarlara adak olarak çaputlar bağlandığına şahit oluruz. Bu mezarların ziyaret edilmesini eski Türk

Anadolu'da yağmur duasına ait toplanan folklor malzemeleri arasında "taşa dua yazıp su koymak" tespit edilmiştir ve bunun da yada taşı geleneğinin bir hatırası olabileceği düşünülmektedir.

inanışlarındaki atalar kültürüyle bağdaştırabiliriz. Atalar kültü, ölmüş atalara saygı gösterme, onlara kurbanlar sunma âdetidir. Bu kültürün temeli ölen ataların, özellikle de babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülükleri dokunabileceği inancı ve onlara duyulan minnet duygularıdır (Artun, 2007b, s.10). Çaput bağlama ise ağaçlara da sık sık uygulanan, İslamiyet öncesi inanışlarda dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına adanan adakların bir uzantısıdır (Tanyu, 1973, s. 34). Günümüzde çaputların bu anlamından habermiz bile olmadan dileklerimiz için dua ederek bunları mezarlara, türbelere ve ağaçlara bağlıyoruz. Halk arasında bu inancı İslamiyet'in bir parçası olarak düşünüp uygulayan kişiler de oldukça fazladır. Bu uygulama da ilk anlamı unutulmuş bir uygulama olarak varlığını günümüzde hala sürdürmektedir.

Umay Ana'nın izleri

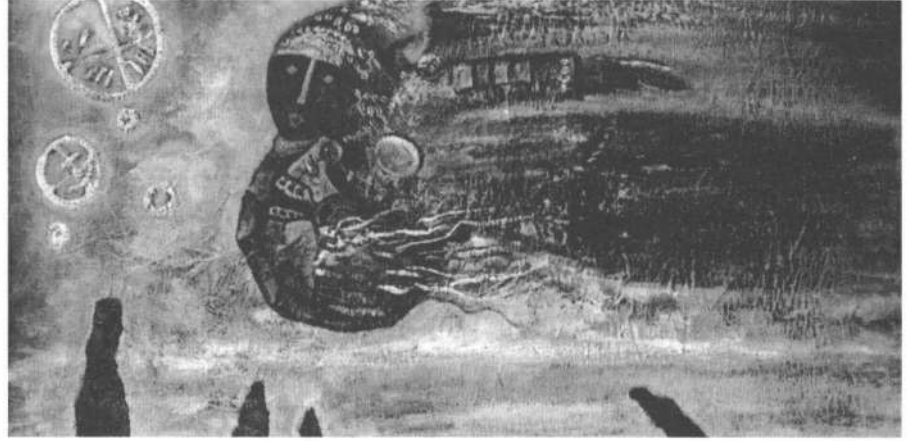
Eski Türk inançlarındaki yer, ağaç ve su kültürünün bir de Umay kültürüyle bağlantısı olduğunu gösteren uygulamalar vardır ve bunlar günümüzde de devam etmektedir. Umay, kadın (anne) ve çocuklarla ilgili bir tanrıça ya da ruhtur (Çoruhlu, 2011, s. 42). Çocuğu olmayan kadınların ağaca dua ederek çocuk dilemesi bugün de karşılaşılan bir uygulamadır. Çoruhlu'nun belirttiği üzere, mezar ve pınar başındaki ağaçlara Allah'tan çocuk dileyerek asılan bez beşikler Umay kültürünün izleri olarak değerlendirilebilir (2011, s. 47). Bugün Umay ana her ne kadar inançlarımızda yer bulmasa da izleri batıl inanç olarak varlığını sürdürmektedir.

Umay kültürü ilişkisi olan bir diğer batıl inanç da göbek bağıdır. Anadolu'da bebeklerin göbek bağlarının gelecekte iyi bir meslek sahibi olmaları için uygun görülen yerlerin bahçelerine gömülmesi

oldukça yaygın bir uygulamadır. Çoruhlu, ana rahmi ve göbek ile ilgili inanışların modern Altay-Sayan halkları ve Şorlarda da görüldüğünü belirterek, bu halkların "Imay" ismini hem göbek, hem de yeni doğan bebeği koruyan tanrıçanın adı olarak kullandıklarını ve Şorların göbeği akçaağaç kabuğuna sararak evin içinde ocağın yakınına bir yerlere gömdüklerini söyler (2011, s. 43). Muhtemelen çocuğun gelecekte evine bağlı olması için ocağın yakınına gömülen göbek bağı, Anadolu'da da çocuğun nereyle bağı olması isteniyorsa oraya gömülmektedir. Bugün bu inanış, Orta Asya'daki Türk topluluklarının inanışlarının bir uzantısı olduğu bilinmeden sürdürülmektedir.

Anadolu'da çocuklara söylenen "seni leylekler getirdi" yalanının da aslında Umay kültünün bir uzantısı olduğu düşünülmektedir. Güney ve Kuzey Sibirya Türk halklarında bebekleri koruyan dişi kuş Umay kuş şeklinde tasavvur edilmiş ve insan ruhu da kuş biçiminde algılanmıştır (Ergun, 2011, s. 140). Bugün ölen kişinin ardından "uçtu" ya da "göçtü" denmesi insan ruhunun kuş biçiminde algılanmasının bir uzantısıdır. Çoruhlu'nun aktardığına göre, Yakut mitolojisinde gökteki ebedi şamanın kapısının önüne diktiği ağacın dallarında tanrının çocukları himaye görür ve ruhlar kuş biçimini almış olarak bu dalların arasında uçuşurlardı. Bir insan doğunca buradan bir ruh uçarak ona can verirdi. Sibirya topluluklarından Teleütler ve Hakaslarda da her ailenin insan ruhlarının kuş biçiminde yaşadığı bir ağaçları olduğu ve bir kadının vücuduna bu kuşlardan biri girdiğinde hamile kaldığına inanılmaktadır (Çoruhlu, 2011, s. 140). Ergun, Türk topluluklarındaki insan ruhuyla ilgili mitik tasavvurun Türklük coğrafyasının Batı ve Güney bölgelerinde kutsallık atfedilen Leylek ön plana çıkarılarak sürdürüldüğünü öne sürmektedir (2011, s. 140). Çoruhlu'dan aktardığımız örnekler de bu fikri oldukça makul kılmaktadır. Bir kuş olarak düşünülen insan ruhu ve bebekleri koruyan Umay'ın Türkler Anadolu'ya geldikten sonra Anadolu'daki kutsal leylek motifiyle birleşerek yeni bir mit oluşturması olası görülmektedir.

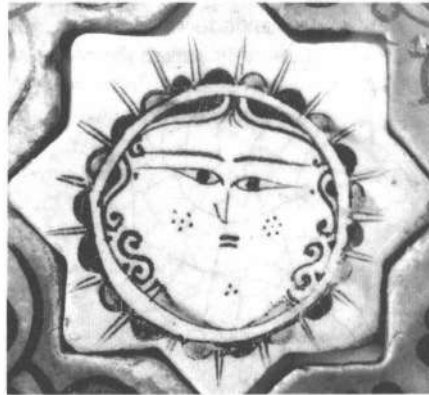
Umay kültünün Anadolu'da açık bir şekilde devamı olan inanç ise "albastı" ya da "al karısı" ruhudur. Lohusa kadınlara musallat olan bu ruh Türk mitolojisinde kimi zaman Umay'ın düşmanı, kimi zaman da Umay'ın kötü nitelikli bir hali ola-

Umay kültünün Anadolu'da açık bir şekilde devamı olan inanç ise "albastı" ya da "al karısı" ruhudur.

rak düşünülmektedir. Lohusa hummasını temsil eden bu ruha olan inanç bugün Müslüman Türkler arasında da devam etmekte ve batıl inançlar arasında yerini almaktadır.

Eski Türk inanışlarında tabiat unsurları büyük önem taşımakta ve bunlara oldukça saygı duyulmaktadır. Güneş ve ay da bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Güneş dişi, ay erkek olarak nitelendirilmiştir. Bu da Umay kültüyle bağlantılıdır; çünkü bir Tanrıça ve dişi ruh olan Umay, aynı zamanda güneşle ilişkilendirilmiştir (Çoruhlu, 2011, s. 27). Güneş ve ayın kutsallığına olan inanışın izleri günümüzde Anadolu'da Müslüman Türkler arasında da görülmektedir. Güneş ve ay tutulmasında teneke çalınarak ya da havaya kurşun sıkılarak ay ya da güneşin bu durumdan kurtarılmaya çalışılması âdeti buna bir örnektir (Çoruhlu, 2011, s. 28). Bu durumda da mitin ilk anlamı unutulmuş ve yerine sebebi bilinmeden uygulanan boş bir inanç kalmıştır.

Eski Türk inanışlarında tabiat unsurları büyük önem taşımakta ve bunlara oldukça saygı duyulmaktadır. Güneş ve ay da bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Güneş dişi, ay erkek olarak nitelendirilmiştir.

Şamanizm kalıntıları

Günlük hayatımızın bir parçası haline gelmiş batıl inançların kaynaklarını öğrenmeye çalışmak bizi kültür kökenlerimizle tanıştırmaktadır. Geceleri tırnak kesmek, kapı eşiğinde durmak, akşamları saç kesmek ve köpek ulumasına yüklenen anlamlar, kökleri hep Şamanist inançlarda olan uygulamalardır. Bir Altaylı kam olan Yuguşeva, bu inançların hepsinin kendi kültürlerinde de olduğunu belirtmekte ve ardındaki sebepleri açıklamaktadır. Örneğin, Altaylarda geceleri tırnak kesilmez ve kesilen tırnaklar toplanıp gömülür; sebebi tırnakla birlikte insanın ruhunun da kaybolacağına inanılmasıdır. Akşamları saç da kesilmez; saç çöpe atılmaz, tarandıktan sonra toplanır ve bir yere saklanır, çünkü öldükten sonra insanın ruhu bütün dünyayı dolaşır o saç bulmalıdır. Ayrıca çocukların ilk saçı hayat boyu saklanır. Bunun yanı sıra, kapı eşiğinde durulmaz; çünkü Erlik-biy'in kızları insanın canını alıp götürebilir. Canı çalınan bu insan da hastalanıp ölebilir. Köpek ulumasının ölümün habercisi olması da bir başka inançtır. Bunun sebebi köpeklerin iyi, kötü ruhları ve insan ruhunu görebiliyor olmasıdır. Köpek herhangi bir ruhu görünce de ulumaya başlar. Köpeği çok uluyan evde de yakında insan öleceği düşünülür (2011, s. 201-210). Bu tip inançların hepsi Anadolu'daki Müslüman Türkler arasında da yaygındır fakat bunların ardındaki mitler unutulmuş ve mantıklı açıklamaları olmayan batıl inançlar olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bu inançların Altaylardaki Şamanist inançlar arasında yerini alması, bunların bizlere Orta Asya kökenli atalarımızın mirası olduğunu düşündürmektedir.

Nazar ile ilgili uygulamalar da halk arasında oldukça yaygın olan ve kökleri eski Türk inanışlarına dayanan uygulamalardır. Kurşun dökme, göz değişmesine karşı nazar boncuğu takma ve "tu-tu-tu"lama bunların en yaygın olanlarıdır. Şamanizm'de "kut dökme" ya da "kut kuyma" olarak anılan kurşun dökme "kötü ruhlardan birinin çaldığı kutu, yani 'talihi, saadet unsurunu' geri döndürmek için yapılan bir sihir ayıdır" (İnan, 1952, s. 29). Günümüzde de talihi kötü giden insanlar için kurşun dökülerek talihleri açılmaya çalışılır. Göz değişmesi inancı da kişinin ruhunun Erlik'in (Şeytan'ın) buyruğu altına girdiği inancıyla ilintilidir. Kişi bu durumda her kötülüğü yapabilmekte ve kimi zaman bunun farkına varmakta, kimi zamansa varamamaktadır (Kalafat, s. 276). Kötü iyeyi (ruhu) uzaklaştırmak için en sık mavi boncuk kullanılır. Türkler bu nesneyi çok eski zamanlardan beri kullanmaktadırlar. Boncuğun mavi olmasının sebebi, Türkler arasında mavi göze çok seyrek rastlanması ve mavi gözün olağanüstü güce sahip olduğuna inanılmasıyla ilintilidir. Bu sebeple çocuklarını mavi gözlü kişilerden saklama gereği duymuşlardır (İnan'dan akt. Çıblak, 2004, s. 7). Günümüzde de hala mavi gözlü kişilerin nazarının değiştiğine inanılmaktadır. Nazara karşı alınan bir diğer tedbir ise beğeniyle bakılan canlı veya cansız varlığın olduğu yöne doğru "tü-tü-tü" şeklinde tükürür gibi yapılmasıdır. Bu davranış, içinde varlığını bildiği kara iyeyi şaşırtmaya yönelik bir davranıştır (Kalafat, 1991, s. 276). Böylelikle beğeniyle bakılan varlık kişinin içindeki kötü ruhlardan korunmaktadır.

Şamanizm büyü üzerine kurulu bir inanç sistemidir. Büyücülük bugün de halk arasında var olan, kökeni en ilkel toplumlara uzanan uygulamalardan bir tanesidir. Ancak bugünkü haliyle ilkel toplumlardaki anlamından çok uzaktır. Eski toplumlarda din, büyü ve yaşam iç içe geçmiş durumdaydı ve büyü'nün çok geniş kullanım alanları vardı; bunlar, kozmik tesirlerin çekilmesi için yapılan büyüler, doğa olaylarına etki edebilme, şifacılık, ruhsal itibatlar ve kehanet çalışmaları için yapılan büyülerdi (Candan, 2011, s. 409). Bu bağlamda büyü, o dönemlerde bugünkü bilimin yerine geçen bir uygulamaydı demek yanlış olmayacaktır. Günümüzde İslam dininde büyü'nün günah olduğu belirtildiği halde kendine "hoca" diyen birtakım şarlatanlar büyüü kullanıp çaresiz insanların duygularını

Şamanizm büyü üzerine kurulu bir inanç sistemidir. Eski toplumlarda din, büyü ve yaşam iç içe geçmiş durumdaydı ve büyü'nün çok geniş kullanım alanları vardı.

sömürmekte ve onların dertlerine çare olmayı vaat etmektedirler. Böylelikle büyü ve büyücülük de Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra varlığını sürdürmüş bir Şamanist uygulama olarak hala varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç olarak...

Mitler her ne kadar ilk anlamları unutulmuş olsa da hala günlük hayatımızın içinde değişik şekillerde yaşamayı sürdürmektedirler. Geleneklerimizde, adetlerimizde, inançlarımızda ve alışkanlıklarımızda mitlerin izleri o kadar fazladır ki, burada bunların ancak bir kısmı incelenebilmiştir. Eski Türk inanç sistemlerini araştırmak bugünkü inanç sistemini huraferlerden arındırmayı sağlayacağı gibi, bizi aynı zamanda kültür kökenlerimizle de tanıştırmaktadır. Bu açıdan mitoloji/mit bilimi geçmişimizi bugünümüzü birbirine bağlamaktadır.

Dipnotlar:

- (1) Kült: Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı, onlara tapınış, inanç örüntüsü (Çobanoğlu, Yıldırım, Tökel, Tekin & Doğan, 2011, s. 3).
- (2) Mit: İnsan davranışları ve inanışları için model teşkil eden, hayata anlam ve önem kazandıran, dolayısıyla insanın kendi hayatını ve etkinliklerini anlamlandırmasını sağlayan, yaşadıkları toplumlarca kutsal ve gerçek kabul edilen anlatılar (Çobanoğlu vd., 2011, s. 3).

Kaynakça:

- Artun, E. (1999). Türk Halk Kültüründe Nevruz, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/html/ea_turk_halk_kulturu_nevruz.htm.
- Artun, E. (2007a). Türk Halk Kültüründe Hidrellez, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_turk_halk_kulturu_hidrellez.pdf.
- Artun, E. (2007b). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretir-Dinler, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. [\[du.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf\]\(http://du.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf\).](http://turkoloji.cu.e-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisinde Kurban, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/salahaddin_bekki_kurban.pdf.

Candan, E. (2011). *Türkler'in Kültür Kökenleri*. İstanbul: Sınır Ötesi.

Çıblak, Nilgün (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/nilgun_ciblak_nazarlik.pdf.

Çobanoğlu, Ö., Yıldırım, N., Tökel, D.A., Tekin, G. & Doğan, M.C. (2011). *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı.

Ergun, P. (2011). Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine, *Milli Folklor*. http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/89/14_.pdf.

Fiske, J. (2006). *Mitler ve Mitleri Yapanlar*. Ş. Duran (Çev.). İzmir: İlyo.

Güngör, H. (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü*. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/588/578>.

İltar, G. (2003). Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/588/578>.

İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kallıntıları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/742/9466.pdf>.

İnan, A. (1986). *Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnan, M. (2013, 1 Ocak). Türk Geleneğiymiş! <http://www.gazetevatan.com/turk-gelenegi-ymis--503197-gundem/>.

Kalafat, Yaşar (1991). Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama "Tu-tu-tu" lama Uygulamaları, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sem-pozyum/sem_p_2/kalafat.pdf.

Tanyu, H. (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yuşeşeva, N. (2001). Altaylarda Kamık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu'daki Yansımaları, *Türk Dil Kurumu*. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TD-D/2001s590/2001_590_20_N_YUGUSEVA.pdf.

Beşinci temel kuvvetin ayak sesleri

Geçtiğimiz yıl içerisinde bilim dünyasında yeni bir temel kuvvet tartışmasına sebep olan bir deney gerçekleşti. California Üniversitesi Irvine'da Profesör Feng ve grubu, 2016 ortalarında Macaristan Bilimler Akademisi'nin nükleer fizikçileri tarafından yapılan bir çalışmayla karşılaştılar. Çalışmada evrenin %85'ini oluşturan karanlık maddenin kuvvet taşıyıcısı olan "Karanlık Foton" denilen bir parçacık tespit edilmeye çalışılırken doğadaki mümkün beşinci kuvvetin taşıyıcısı olabilecek bir parçacık keşfedildi.

M.Ö. 2500 dolaylarında, Antik Çağ'ın en meraklı düşünürleri olan Yunan filozofları, maddenin yapıtaşları konusunda farklı tartışmalar yürütmüşlerdi. Leukippos ve Demokritos, maddenin bölünemeyen çok küçük parçacıklardan oluştuğunu önermişlerdi. Buna "atomos" adını verdiler. Tales ise "suyun" her şeyi oluşturan madde olduğunu düşünüyordu. Sokrates öncesi düşünürlerden olan İzmirli Anaksagoras, gök cisimleri ile dünyanın aynı maddeden oluştuğunu öne sürmüş, sonsuzluğun kaynaklar içindeki başka kaynaklardan oluştuğu fikrini benimsemiştir.

Maddenin yapı taşı rüyası, bilim tarihi boyunca düşünür ve bilim adamlarını meşgul etmiştir. Antik Çağ'dan Orta Çağ Avrupası'na gelindiğinde ise düşünürler dünya ve güneş sistemi üzerine bolca kafa yormaya başlamışlar ve bu sistemi açıklamaya çalışmışlardır. Kilise ve feodal yapının baskısı altında en dikkat çekici bilimsel sonuç, daha önceki gözlemlerden habersiz olan Kopernik tarafından elde edilmişti. Kopernik'in de gözlemler sonucu elde ettiği dünyanın güneş etrafında döndüğü verisi, Danimarkalı astronom Tycho Brahe tarafından tekrar ele alındı ve bir yöntem önerildi. Bu yöntem, gezegenlerin çok dikkatli incelendiklerinde konum verilerinin yörünge-

leri hakkında bir açıklama içerebileceği düşüncesine dayanmaktaydı. Bu bakış açısı bilimin özünü içermektedir: Bir gözlem yapmak, elde edilen sonuçlar yoluyla yorum yapabilecek duruma gelmek. Toplanan veriler Brahe'nin asistanı Kepler tarafından değerlendirilerek ünlü Kepler yasalarına dönüştü(1). Bu düşünürlerin açtığı yoldan ilerleyen Isaac Newton, *Principia* adlı eserinde Kepler'in varsayımlarını matematiksel olarak ispatladı ve yerçekimi yasasını sundu. Newton ayrıca ışığın doğası üzerine yazdığı *Opticks* adlı eserinde "Bana öyle geliyor ki Tanrı, başlangıçta evreni katı, tek parça halinde, anlaşılamayan, farklı büyüklük ve formasyonlarda hareketli parçacıklar şeklinde oluşturdu" Newton'un bu yaklaşımı antik çağın devamında, maddenin bölünemeyen parçacıklardan oluştuğu fikrini tekrar ortaya çıkardı.

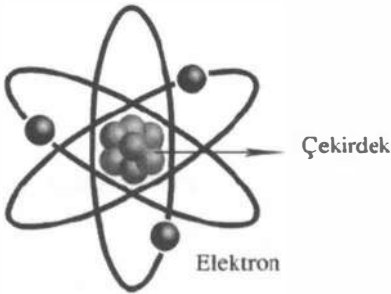
Aynı zamanda 19. yüzyıl daha önce düşünülmeyen elektrik ve manyetizmanın birlikteliğini açıklığa kavuşturacaktı. Ünlü deneyciler Faraday, Ampère ve Ørsted (telden geçen akımın pusula iğnesini sapırdığını keşfeden bilim adamı) elektrik yükleri, akım ve manyetik alan ilişkisini açıklama konusunda oldukça büyük katkılar ortaya koydular. Daha sonra James Clerk Maxwell, ünlü "4 denklem"i vasıtasıyla bu ilişkiyi for-

müle etti ve elektrik ile manyetizmanın aynı kuvvetin iki farklı tezahürü olduğunu açıklığa kavuşturdu. Matematiksel olarak kusursuz bu dört denklem vasıtasıyla Maxwell, ışığın bir tür elektromanyetik dalga olduğunu ve farklı türdeki ışınım türlerinin geniş bir spektrum oluşturmaları gerektiğini fark etti. Daha sonra Hertz, 1888 yılında Maxwell'in çalışmalarını radyo dalgalarını ispat ederek doğruladı.

1896'da Antoine Henri Becquerel, tesadüfi bir şekilde, kararsız atomların kendiliğinden yaydığı ışımayı yani Radyoaktiviteyi keşfetti. Daha sonra fizikçiler radyoaktivitenin β bozunumu adı verilen farklı bir modunu keşfettiler. Bu daha önce karşılaşılmayan bir kuvveti işaret ediyordu: Zayıf Kuvvet(2).

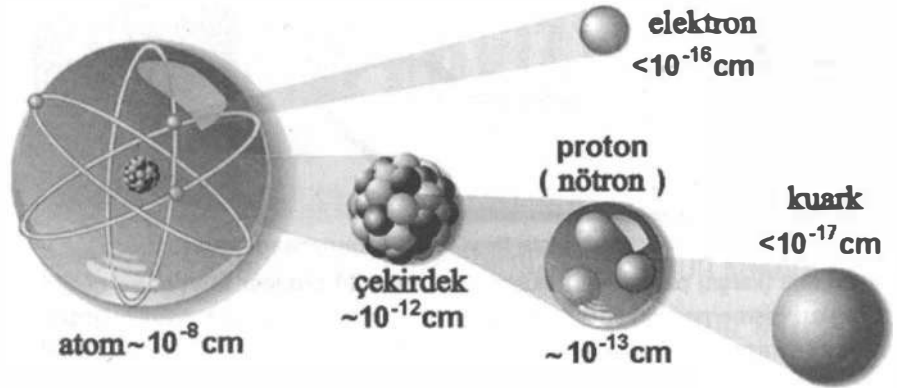
19. yüzyılda Dalton, maddelerin atomlardan oluştuğunu ve doğadaki farklı elementleri oluşturmak üzere birçok farklı atomun var olması gerektiği sonucuna vardı. 1897'de ise J. J. Thomson tarafından negatif yüklü parçacıklar keşfedildi. İlk başta Dalton'un önerdiği atom fikrine oldukça isteksiz yaklaşan Thomson, "Atomdan çok daha hafif parçacıkların varlığı fikrinden kaçılmayacağı" sonucuna ulaştı. Elektron ismi ise Thomson'un keşfinden 25 yıl önce Johnstone Stoney tarafından negatif yüklü parçacıklara verilmişti bile. 1911 yılında Ernest

Rutherford daha sonradan He atomu olduğu bulunacak pozitif alfa parçacıklarıyla metal hedefin çarpıştırılması sonucu elde edilen veriler yardımıyla Dalton'un atom fikrini genişleterek, elektronun ve çekirdeğin bir arada olmadığını, merkezde çekirdeğin, elektronların da çekirdeğin çevresindeki yörüngelerde dolandıklarını öneren bir atom modeli oluşturdu. Rutherford ayrıca o günün olanaklarıyla atomun çapını 10^{-10} m (Angström), çekirdeğin çapını ise 10^{-15} m (femtometre) olarak öngördü. 1913 yılında Niels Bohr, Rutherford atom modelini revize ederek elektronların kesikli enerji seviyelerinde bulunduğunu açıklığa kavuşturarak Nobel ödülünü kazandı (1).

Rutherford Atom Modeli.

1930'lara gelindiğinde Thomson'un deneysel olarak keşfettiği elektronun yanı sıra, proton, siyah cisim ışıması olayına kuantalı enerji paketçikleri yorumunu getiren Planck'ın fotonunun yanı sıra parçacıklar deryasına yeni bir üye eklendi: Pozitron. 1932'de Anderson, sis odası deneyleri sonucunda ilk kez elektronun anti parçacığı olan pozitronu keşfetti. Çok daha önemlisi Dirac'ın pozitronun varlığını daha önce teorik olarak ispatlamasıydı. Parçacık hızlandırıcılarının sahip olduğu enerji mertebelerinin yükselmesi de keşfedilen atom-altı parçacıkların sayısının artmasına ve bilinmezliğin daha bilinir olması yolunu açmıştır. Hatta Victor Weisskopf "eğer iki İsviçre saatinin içinde ne olduğunu bilmek istiyorsanız, olabildiğince sert bir şekilde birbirine vurun ve içerisinde ne olduğuna bakın" diyerek hızlandırıcıların önemine dair bir atıfta bile bulunmuştur. Yukarıda bahsedilen temel parçacık keşiflerinin yanı sıra geçen zaman içerisinde hızlandırıcılar yardımıyla o kadar parçacık keşfedilmiştir ki 1954 yılında Enrico Fermi, "bütün

Atom'un temel yapıtaşlarının büyüklük olarak karşılaştırmaları.

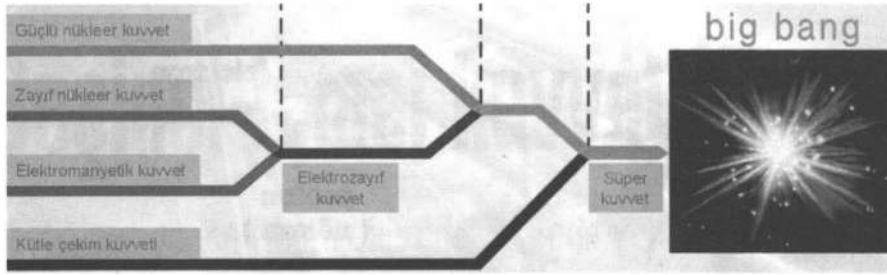
parçacık isimlerini aklımda tutabilseydim fizikçi değil botanikçi olurdum" demiştir.

Şu ana kadarki anlatım sizi biraz sıkışmış olabilir ama demek istediğimizi daha net anlatabilmemiz için atom ve atom-altı parçacıkların boyutlarını daha iyi anlamamız gerekmektedir. Tek bir atomun ortalama çapı 1 Angström (10^{-10} m) mertebesindedir. Elektronların içerisinde geçerek çekirdeğe ulaştığımızda ise atomdan 10000 kat küçük bir yapıya ulaşırız. Bu yapı çekirdektir ve çapı ortalama 10^{-14} m'dir. Çekirdeğin içerisinde bulunan proton ve nötronlar ise 10^{-15} m (1 fm: 1 femtometre) çapa sahiptirler. Proton ve nötronların içerisinde indiğimizde de "kuark" adı verilen parçacıklara rastlarız. Bunların çapı ise 10^{-19} m mertebesindedir. Bir dakika, elektronları unuttuk. Onlar kuarklardan biraz daha büyüktür. Yaklaşık 10^{-18} m mertebesinde bir çapa sahiptirler. Bu veriler karşılaştırma yoluyla daha iyi anlaşılabilir. Eğer proton ve nötronlar 10 cm çapa sahip olsalardı, kuark ve elektronlar 0,1 cm'den daha küçük olacaklar, atom çapı ise 10 km olacaktı. Yani, bir şehir efsanesi haline gelmiş "aslında bizim içimiz (maddesel anlamda) boş söylemi" bu durumdan kaynaklanmaktadır. Düşünün ki bir atom 10 km çapında bir küre ise, çekirdek sadece bunun merkezinde 10 cm çapa sahip başka bir kürecik olacaktır. Elektronlar ise çekirdek ve son yörünge arasındaki 0,1 mm çapa sahip minik küreler olarak düşünülebilir. Görmek mümkün bile olmaz. Gerçekte elektronlar atomik yörüngelerde bulutsu bir yapıda, bulutun yoğunluğunun zamanla değiştiği bir biçimde hareket eder. Kuantum me-

kaniğine göre yoğunluğun olasılıksal olarak çok yüksek olduğu yere; elektron işte buradadır diyebiliriz.

Yukarıda anlatılanların dört temel kuvvetle ilişkili olmadığını düşünebilirsiniz. Eğer öyle düşünüyorsanız üzülerek yanıldığınızı söyleyeceğim. Elektron-çekirdek etkileşmelerinden tutun da bileşik oluşumu, bizim dünya yüzeyinde durabilmemiz, gezegen sistemlerinin uzun süredir bir arada bulunabilmeleri, elektrik yüklerinin ve mıknatısların birbirlerini itmeleri veya çekmeleri, atom çekirdeğinin bir bütün halinde bulunması ve galakside gerçekleşen birçok nükleer tepkimeden, yani yaşayışımızın devamından bütünsel olarak doğada varlığı deneylerle tespit edilmiş dört temel kuvvet sorumludur. Bu kuvvetler Yerçekimi, Elektromanyetik, Güçlü ve Zayıf kuvvetlerdir. Bu kuvvetler evrenin oluşumuna sebebiyet veren büyük patlama sonrasında, çok küçük zaman aralıklarında oluşmaya başlamış ve 1 saniye bile geçmeden şimdiki 4 farklı kuvvet durumunu almışlardır.

Bilindiği gibi Büyük Patlama 13,7 milyar yıl önce gerçekleşmiştir. Büyük patlamanın başlangıcından 10^{-43} saniyeye kadar olan zaman dilimi "Planck Periyodu" olarak bilinir. Şu an hakkında çok az şey bilinen bu periyotta dört temel kuvvet bütünleşik durumda tek temel kuvvet halindedir. Bu anda evren, bir Planck genişliğinde (10^{-35} m) ve sıcaklık, Planck sıcaklığındadır (10^{32} °C). 10^{-43} ve 10^{-36} saniyeler arasındaki Büyük Birleşik Periyot'ta ise yerçekimi kuvveti diğer kuvvetlerden ayrışır, temel parçacıklar ile

Büyük Patlama sonrası temel kuvvetlerin ayrışma sıralaması

onların anti (karşıt) parçacıkları oluşmaya başlar. Şişme periyodu 10^{-36} ve 10^{-32} saniyeler arasında gerçekleşirken güçlü nükleer kuvvet diğer ikisinden ayrışır ve evren olağanüstü hızla genişlemeye başlar. Buna "Kozmik Şişme" adı verilir. Elektrozayıf periyodunda ise güçlü nükleer kuvvet ile zayıf kuvvetler birbirlerinden ayrılırlar. Bu periyotta elektrozayıf kuvvetin taşıyıcı parçacıkları olan $W^{\pm}$ ve Z bozonları oluşmaya başlar. Quark periyodunda ise bütün temel kuvvetler ayrılmış durumdadırlar (3).

Temel kuvvetler "Bozon" adı verilen taşıyıcı parçacıklar vasıtasıyla iletilirler. Kuvvet taşınması sırasında madde parçacıkları karşılıklı olarak bozon değiş tokuşunda bulunurlar. Maddenin yapıtaşları arasındaki etkileşimi açıklayan Standart Model Elektromanyetik Kuvvet, Güçlü Nükleer Kuvvet ve Zayıf Kuvvet arasında bir ilişki kurar.

Yer çekimi kuvveti, günlük hayatta tecrübe etmesi en kolay temel kuvettir ve en zayıf olanıdır. Aslında buna zayıf demek biraz yetersiz kalıyor. Elektromanyetik kuvvet ile aralarında 10^{37} mertebesinde bir büyüklük farkı vardır. Yer çekimi kuvvetinin hissedilebilmesi için kütlelerin yeteri kadar büyük olması gerekiyor. Aklımıza ilk gelen örnek güneş sistemi içerisinde yer alan gezegenlerin güneş etrafındaki hareketleri ve günlük yaşayışımıza devam edebilmemiz için dünya yüzeyinde durabilme durumumuzdur. Newton yasasına göre yerçekimi kuvveti etkileşen iki cimin kütlelerinin çarpımıyla doğru orantılı ancak aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Etkin olduğu mesafe sonsuzdur ama büyüklüğü mesafe arttıkça mesafenin karesine bölünmek suretiyle azalacağı için etkisi azalacaktır. Taşıyıcı parçacığı "graviton" olarak bilinmektedir.

Güçlü nükleer kuvvet ise çekirdeği bir arada tutan temel kuvettir. Doğadaki en güçlü kuvvet olup etkileşme mesafesi bir protonun çapı mertebesinde. Elektromanyetik kuvvetin yaklaşık 100 katı büyüklüğe sahiptir. Ancak bu kuvvet gibi ters kare yasasına uygunluk göstermez. Termonükleer tepkimelerin yıkıcı etkisinin sırrı çekirdekte hapsolan bu muazzam enerjinin açığa çıkmasındadır. Taşıyıcı parçacığı "gluon" olarak bilinir.

Zayıf kuvvet, radyoaktif bozunmalardan sorumludur. Zayıf kuvvet taşıyıcı parçacıkları $W^{\pm}$ ve Z bozonları tarafından iletilirler. Etkileşme erimi güçlü nükleer kuvvetin eriminden çok daha kısadır. Yerçekimi Kuvveti'nden daha şiddetlidir.

Elektromanyetik Kuvvet ise yer çekimi kuvveti gibi sonsuz erime sahip olup, yer çekimi kuvvetinden daha şiddetlidir. Taşıyıcı parçacığı fotondur. Yer çekimi kuvveti gibi etkileşen parçacıkların aralarındaki mesafe arttıkça mesafenin karesiyle ters orantılı olarak azalır. Elektromanyetik kuvvet yüklü parçacıklar arasında meydana gelir. Örneğin proton ve elektronlar manyetik ve elektrik alan altında sapma gösterirken, nötron sapma göstermez. Bu EM kuvvetin yükü olmayan parçacıklarla etkileşmediğini gösterir.

Tam da bu noktada aslında hiç değişmediğimiz asıl konumuza dönüyoruz. Geçtiğimiz yıl içerisinde bilim dünyasında yeni bir temel kuvvet tartışmasına sebep olan bir deney gerçekleşti. California Üniversitesi Irvine'da Profesör Feng ve grubu 2016 ortalarında Macaristan Bilimler Akademisi'nin nükleer fizikçileri tarafından yapılan bir çalışmayla karşılaştılar (4). Macar fizikçiler tarafından yapılan çalışmada evrenin %85'ini oluşturan karanlık maddenin kuvvet taşıyıcısı olan "Karanlık Foton" denilen bir parça-

cık tespit edilmeye çalışılırken doğadaki mümkün beşinci kuvvetin taşıyıcısı olabilecek bir parçacık keşfedildi. Radyoaktif bozunma sırasında ortaya çıkan bir anomaliden yola çıkarak yeni bir kuvvet taşıyıcısı parçacığın bulunmuş olunabileceği düşünüldü. Parçacık veya foton karakteri henüz tam olarak netleşmemiş "X Bozonu" elektrondan tam olarak 30 kat daha ağır. Normalde elektriksel kuvvet, elektron ve proton ile etkileşirken, X bozonu elektron ve nötronla etkileşebiliyor ancak protonla etkileşmiyor. Bu yüzden California Üniversitesi Irvine'daki Prof. Feng'in grubu bu maddeyi "karanlık foton" yerine "protofobik X-bozonu" olarak adlandırıyor (5).

Çok dikkat çekmeyen ama doğanın temel taşlarını yerinden oynatabilecek bu yeni "Protofobik X-Bozonu", hiç kuşku yok ki yakın gelecekteki çalışmalar ile doğrulanmaya çalışılacak. Eğer bu taşıyıcı parçacığın varlığına dair yeterli bilgi elde edilebilirse bilim dünyasında çok ses getireceği muhakkak. Elektromanyetik, zayıf ve güçlü nükleer kuvveti oldukça başarılı bir şekilde açıklayan Standart Model, muazzam kütle-çekim etkisiyle bütün kozmik ağı etkileyen ancak normal maddelerle etkileşemeyen karanlık maddeyi açıklayamıyor. Karanlık madde evrendeki kütle-enerji miktarının %27'sini, enerji yoğunluğunun ise %68'den fazlasını oluşturmaktadır. Standart modelde tanımlanan madde miktarı ise %5'ten daha azdır. Bu veriler bile karanlık maddenin ne kadar önemli ve bilinmez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden "Karanlık Foton" bilinmeyen birçok konuya açıklık getirebilir.

Kaynakça:

- (1) Richard Feynmann, "Fizik Yasaları Üzerine"
- (2) http://www.mosaicsciencemagazine.orgpdfm10_05_79_01.pdf
- (3) http://www.physicsoftheuniverse.com/topics_bigbang_timeline.html
- (4) <http://journals.aps.org/prl/pdf/10.1103/PhysRevLett.116.042501>
- (5) <http://www.latimes.com/science/sciencenow/la-sci-sn-fifth-force-of-nature-20160816-snap-story.html>

Bir benzetimin içinde miyiz?

21. yüzyıl başlarında Matrix film üçlemesiyle birlikte popüler kültüre mal olsa da hiç kuşku yoktur ki bir benzetimin (simülasyonun) içinde olup olmadığımız sorusunun kökeni daha eskilere dayanır. Günümüzde de bir benzetimin içinde yer alıp yer almadığımız tartışması popülerliğini sürdürmektedir.

Benzetim kelimesi, farklı bilim alanlarında ve uygulamalarda farklı anlamlar taşıyabilir. Stokastik bir zaman serisinin üretilmesinden, verilen ekonomik parametreler ışığında borsanın nasıl bir seyir izleyeceğine kadar pek çok hesaplama "benzetim" denilebilir.

nsanlık hem merak duygusu hem de kendisinin ve evrenin varlığını sorgulama güdüsü ile çağlar boyunca doğayı anlamaya çabalamıştır. Yüzyıllar, binyıllar geçtikçe Dünya'da keşfedilmedik yer bırakmayan insanlık, bununla yetinmeyerek bir yandan atom altı ölçekleri anlamaya çalışmış, bir yandan da Evrenin bütünü en büyük ölçeklerde anlamlandırma çabalarını sürdürmüştür.

Bu çabanın meyvelerinden biri de başlangıçta hesaplamaları çok daha hızlı yapmak ve algoritmaları hayata yanlışsız geçirmek için icat edilen bilgisayarlardır. Uzun yıllardır bilgisayar donanımında Moore yasasına uyan ilerlemeler, giderek daha güçlü bilgisayarların hayatımızda yer almasını mümkün kılmıştır. Paralel hesaplama vb. yöntemlerle bilgisayarlar daha önce hiç olmadıkları kadar güçlenmiş ve internetin ortaya çıkışından itibaren de vazgeçilmezliklerini adeta garantilemişlerdir.

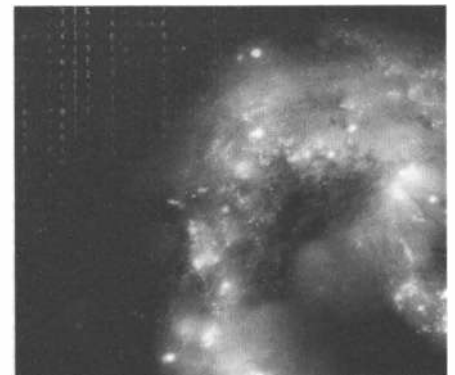
"Böyle bir hesaplama ortamı daha ne kadar gelişebilir?" sorusu aklımıza gelebilir. Mikroelektronığe dayanan bilgisayar donanımları giderek küçülmüş, böylece giderek daha fazla bellek ve daha fazla işlemci gücü daha küçük hacimlere sığabilmiştir. Bugün bu alanda nanometreler telaffuz edilmekte ve bu uzunluk mertebelerindeki yapılardan yararlanılmaktadır.

Gidişat teker teker atom ve moleküllerini sayacağımız yapıları işaret etmektedir.

Mikroelektronığın sınırlarına yaklaştığımız açıktır; ancak yapabileceklerimizin mikroelektronığın sınırlarında kalması bir zorunluluk olmayabilir: Biyolojik bilgisayarların, kuantum bilgisayarların ve hatta gelecekte atom altı parçacıkların yapıtaşı olarak kullanılabileceği, şu an hayal bile etmemizin zor olduğu hesaplama ortamlarımız olabilir.

Bilimde ve günlük hayatta benzetimin yeri nedir?

Giderek güçlenen bilgisayarların en bilindik kullanım alanlarından biri de benzetimler (simülasyonlar) olmuştur. Ben-

Teknoloji geliştikçe benzetimlerin de daha detaylı ve gerçekçi olacağını öngörebiliriz.

zetim kelimesi, farklı bilim alanlarında ve uygulamalarda farklı anlamlar taşıyabilir. Stokastik bir zaman serisinin üretilmesinden, verilen ekonomik parametreler ışığında borsanın nasıl bir seyir izleyeceğine kadar pek çok hesaplama "benzetim" denilebilir. Herhangi bir yanlış anlamaya ve isabetsiz genellemelere müsaade etmemek açısından, yazıda benzetimi "fiziksel sistemlerin" benzetimiyle sınırlandırdığımızı belirtmeliyiz.

Fen bilimlerinde benzetim, genellikle analitik çözüm bulmanın çok zor ya da imkânsız olduğu problemlere uygulanır. Söz gelimi n-cisim probleminde ikiden fazla sayıda cismin ($n > 2$) birbirleriyle etkileşimi konu edilir. İki cismin birbiriyle etkileşimiyle ilgili analitik ifade belirlidir (diyelim ki kütleçekim kuvveti) ve bununla ilgili hesap yapmak kolaydır. Ancak cisim sayısı ikinin üzerine çıkınca her t "anında" her cismin birbiriyle etkileşimini hesaplamak ciddi bir problem haline gelir. Burada bilgisayar yardımıyla çok sayıda cismin birbiriyle etkileştiği sistemlerin, birbirini takip eden her ufak Δt zaman adımı kadar sonraki durumunu (cisimlerin teker teker konumlarını ve hızlarını) hesaplayarak yapılan benzetimleri imdadımıza yetişir. Sarmal gökadalardan oluşumu (örneğin bakınız [1]) ve gökadalardan birbirleriyle etkileşiminden (örneğin bakınız [2]) moleküllerin oluşumuna (örneğin bakınız [3]) kadar evrendeki pek çok fiziksel süreci anlamada n-cisim benzetimleri önemli rol oynamaktadır.

Fiziksel sistemlerin benzetimleri, astronomi ve astrofizik, iklim bilimi, kimya, biyoloji, mühendislik, tıp, eczacılık ve belki de daha pek çok başka alanda kullanılabilir. Sadece bilim ve teknolojinin ihtiyaçları için değil, eğlenmek için de

Civilization gibi benzetim oyunları, fizik yasalarının yanında sosyoloji, politika ve ekonomi gibi alanlardaki yasaları kullanan benzetimlerdir.

benzetimler kullanılır. Fırlatıldıktan sonra kütleçekim, rüzgâr, sıvı vb. etkilerine maruz halde hareket ederek domuzları hedefleyen öfkeli kuşlar ("Angry Birds", bkz. [4]) bile aslında (biraz karikatürleştirilmiş de olsa) doğanın bir benzetimidir! The Sims, SimCity ve Civilization gibi benzetim oyunları da fizik yasalarının yanında sosyoloji, politika ve ekonomi gibi alanlardaki yasaları kullanan benzetimlerdir.

Bir benzetim ne kadar gerçekçi olabilir?

Teknoloji geliştikçe benzetimlerin de daha detaylı ve gerçekçi olacağını öngörebiliriz. Bir gökadanın, örneğin 100 bin yıldızla benzetimini yapmak yerine belki gelecekte o gökadanın "birebir" benzetimini yapacak hesaplama gücüne sahip olabiliriz.

Bir benzetimin gerçekçiliğinin birinci koşulu her geçen gün daha etkin algoritmalara sahip yazılımların ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda gerçekçiliğin sınırı insan üretkenliği ve yaratıcılığıdır ki insanların yaratıcılığı ve azmine güveniyorsak benzetimlerle ilgili yapılacakların

esas sınırının yaratıcılık olmayacağını gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.

Benzetimle ilgili çizilebilecek esas sınırın donanımla yani hesaplama ortamıyla ilgili olması daha olasıdır. Bir hesaplama ortamının (ya da bilgisayarın) hesaplama gücü onu tasarlayan bir medeniyetin bilgi ve kaynak birikimine bağlıdır. Kendi medeniyetimizdeki gelişmelere bakarsak, hesaplama gücündeki gelişmelerin hızlanması 1960'larda transistörün ve ardından entegre devrelerin kullanılmaya başlamasına dayanır. Yani yarım yüzyılı biraz aşan süredir bir bilişim devriminin içindeyiz. Eğer bu alandaki çalışmalara bizden çok daha önce başlamış olan Dünya dışı medeniyetler varsa, bu medeniyetler belki de bu işte hayal bile edemeyeceğimiz gelişmeler sağlamış olabilirler.

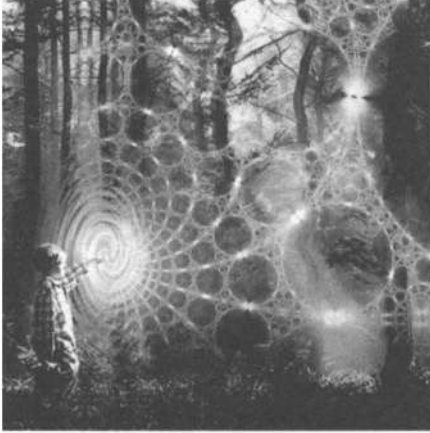
Bizden çok daha gelişmiş hesaplama güçleriyle bu medeniyetler bir gökadanın ve hatta evrenin tümünün çok gerçekçi ve gerçek zamanlı çalışabilen benzetimlerini yapacak seviyeye ulaşmış olabilirler.

Bir benzetimde olabilir miyiz?

İnsanlık, yüzyıllardır "gerçeğin" ne olduğunu sorgulamaktadır. Daha M.Ö. 300'lü yıllarda Çinli filozof Zhuangzi, "Rüyamda bir kelebek olduğumu mu gördüm, yoksa şu an insan olduğumu düşleyen bir kelebek miyim bilmiyorum" diyerek rüyaların o "gerçekçi" dünyasına duyduğu hayreti anlatmaya çalışmıştır. Özellikle 21. yüzyıl başlarında Matrix üçlemesiyle popüler kültüre de mal olan "bir benzetimin içinde yer alan bilinçli varlıklar" fikri epey ilgi çekmiştir.

Özellikle 21. yüzyıl başlarında Matrix üçlemesiyle popüler kültüre de mal olan "bir benzetimin içinde yer alan bilinçli varlıklar" fikri epey ilgi çekmiştir.

Evrenimiz pek çok benzetimden sadece biri olup sıradan olabilir, hatta bir benzetimin içindeki bilgisayarda çalışan "alt-benzetimlerin" birinde yer alıyor bile olabiliriz!

lar" fikri epey ilgi çekmiştir. Nick Bostrom tarafından 2003 yılında yayınlanan bir makalede [5] bir insan türünün evrilerek "insan sonrası" bir türe dönüşmesi sürecinde mutlaka şu üç durumdan birinin gerçekleşeceği önerilmektedir:

1. İnsanlığın, bugünkü durumundan pek de evrilemeden, soyu tükenektir.
2. İnsan sonrası tür, kendi evrildikleri insan türüne ait anlamlı sayıda benzetim yapmayacak ya da benzetim yapma hevesinde olmayacaktır.
3. Evrenimiz, şu an kendi atalarının benzetimini yapan bir insan sonrası türün bilgisayarındaki bir benzetimden ibarettir.

Eğer üçüncü ihtimal geçerliyse evrenimiz pek çok benzetimden sadece biri olup sıradan olabilir, hatta bir benzetimin içindeki bilgisayarda çalışan "alt-benzetimlerin" birinde yer alıyor bile olabiliriz!

Bir benzetimin içinde olduğumuzu anlayabilir miyiz?

Benzetimler belirlenmiş ve iyi bilinen "doğa yasalarından" yararlanır. Eğer evrenimiz de bir benzetimse doğa yasaları belirli ve istisnasız uygulanabilir olmalıdır. İnsanlık, modern bilimle birlikte, doğanın bu şekilde davrandığına genel olarak kanaat getirmiş durumdadır. En temel fizik kuramları yakın bir gelecekte belki de tek bir birleşmiş kuram haline bile gelebilir. Ayrıca tüm fizik kuramları istisnasız olarak "çalışmakta" ve bu "düşük

seviye" yasalar "daha yüksek" seviye yasalara zemin oluşturmaktadır. Prensipte bile olsa, pek çok bilim insanının hemfikir olacağı üzere, fizik yasalarının temelinin üstünde kimya; kimya yasalarının temelinin üstünde biyoloji yasaları vardır. Görünen odur ki bir benzetimin içinde olmanın önemli bir şartı olan "belirlenmiş ve istisnası olmayan yasaların varlığı" şartı sağlanmış görünmektedir.

Benzetimin içinde olup olmadığını zın diğer bir göstergesi, benzetim yapan hesaplama ortamının sınırlı hesaplama ve depolama kapasitesine sahip olması zorunluluğunun doğadaki olası tezahürleridir. Bir insan sonrası medeniyetin hesaplama gücü, hesaplama ortamının boyutu, bileşenlerinin ne kadar ufak olabileceği ve ışık hızı gibi pek çok faktöre bağlı olduğu için mutlaka sınırlı olmalıdır. Peki acaba bizim evrenimizde bu sınırlılıklarla ilgili ipuçları var mıdır?

Evrenimizin, en temel düzeyde, zaman ve uzamda "kesikli" olduğuna dair ipuçlarının var olduğu düşünülmektedir. Günümüzün pek çok popüler kuramına göre "Planck zamanı" ve "Planck uzunluğu" en küçük zaman ve uzam aralıklarıdır. Evrende bu ölçeklerde zaman ve uzam kesikliliği olabilir; hatta Evren, Planck uzunluğu mertebesindeki bileşenlerden oluşan bir kristal yapıya sahip olabilir [6]. Bu kesiklilik, evrenin sonlu bir hesaplama gücüyle oluşturulmuş bir

Ünlü astrofizikçi Neil de Grasse Tyson %50 ihtimalle benzetimde olduğumuzu öne sürmektedir.

benzetim olabileceğine dair açık bir kapı bırakmaktadır: Sonlu zaman ve uzam adımları çalışan bir benzetimin olmazsa olmazlarıdır: Bir benzetimin "sonsuz ufak" adımları hesaplayabilmesi ancak "sonsuz" bir hesaplama gücüyle mümkün olabilir!

Evrenin "sonlu hesaplama gücüyle" benzetimi yapılabilecek bir yapıya sahip olabileceğine dair kuantum kromodinamiği kuramı çerçevesinde bir çalışma yapan Silas R. Beane ve arkadaşları [7] da bu "kesikli" yapının bir tezahürünün, çok yüksek enerjili kozmik ışınların enerji dağılımlarında kendini gösterebileceğini tartışmışlardır.

Evrenin bir benzetim olup olmadığı sorusuna hem bilgisayar bilimi hem de fizik, cevaplar vermeye çalışmaktadır. Ortaya konulan argümanlar, bizi henüz bir benzetimin içinde olup olmadığımıza dair ikna etmekten çok uzaktadır. Gelecekte bilgisayar donanımı ve yazılımındaki gelişmeler daha iyi benzetimleri mümkün kılacak, aynı zamanda fizikteki gelişmeler evrenin en küçük ve en büyük ölçeklerde nasıl davrandığını daha iyi anlamamıza imkân tanıyabilecektir.

Özetle, her ne kadar düşünmesi heyecan verici hatta tüyler ürpertici olsa da bugünkü bilimiz ve hayal gücümüzle ancak Astrofizikçi Neil de Grasse Tyson [8] gibi %50 ihtimalle benzetimde olduğumuza dair bahse girebiliriz.

Kaynakça:

- [1] Guedes J. vd. 2011. "Forming Realistic Late-Type Spirals in a LCDM Universe: The Eric Simulation", the Astrophysical Journal, 742, No. 2
- [2] van der Marel, R. P. vd. 2012. "The M31 Velocity Vector. III. Future Milky Way-M31-M33 Orbital Evolution, Merging, and Fate of the Sun", the Astrophysical Journal, 753, No. 1.
- [3] Marshall D.W., Sadeghpour, H.R., 2015. "Simulating the formation of carbon-rich molecules on an idealized graphitic surface", Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, 455(3), 2889.
- [4] <https://www.angrybirds.com/>
- [5] Bostrom, N., 2003. "Are you living in a computer simulation?", Philosophical Quarterly, 53, 211.
- [6] Jizba P. vd. 2009. "Uncertainty Relation on World Crystal and its Applications to Micro Black Holes", Physical Review D, 81, 084030.
- [7] Beane S.R. vd. 2014. "Constraints on the universe as a numerical simulation", The European Physical Journal A, 50, 148.
- [8] <https://www.scientificamerican.com/article/are-we-living-in-a-computer-simulation/>

Oryantalizmden Emperyalizme doğru Doğu toplumlarına Batı merkezci yaklaşımların eleştirisi

Oryantalizmin, Doğu toplumlarının özgünlüğünü gözardı eden, düzleştirici niteliği, kendi ideolojik tezlerinin ürünüdür. Durağan ve geri olduğu ileri sürülen Doğu toplumuna karşı “ilerlemeci, uygar Batı toplumu” şeklindeki tezler, kapitalizmin emperyalist aşamaya doğru ilerlemesinin zeminini oluşturan sömürgeleştirme sürecinin ideolojik kılıfını yaratmıştır. Gerilik ve ilerilik durumları, belli bir tarihsel döneme atfedilebilecek bir tez olabilirse de, Batı merkezci ideolojinin, kapitalizmin Batı'da ulaştığı aşamayı tarihin sonu olarak yüceleştiren çerçevesinden kaynaklanır.

Sunuş

Bu çalışmanın ilk taslak metninin kaleme alındığı yıllar, dünyada yeniden kapitalistleşme programlarının uygulamaya konulduğu yıllardı. 90'lı yılların meşhur tılsımlı sözcüğü *küreselleşme* kavramıyla gizemselleştirilen emperyalizmin son dalgası henüz yaşanmamıştı. Kendilerini ilerleme ile özdeşleştirilen bu küreselleşme süreçlerine teslim eden ülkeler yeniden kapitalistleşme programlarının acı

faturalarını ödediler, yoksullaştılar, etnik ve toplumsal bölünme tehlikesi ve gerçeğiyle ve ciddi iç göç dalgalarıyla karşı karşıya kaldılar, ulusal üretim sistemlerini yitirdiler.

Doğu toplumlarını *ilerilik* ve *gerilik* ayrımı içinde ele alan klasik Oryantalizmin bir başka biçimi, günümüzde emperyalist politikalar olarak yeniden karşımıza dikiyor. Bu yeni çerçeve, ülkelerdeki çevresel kirlenme, niteliksizleşen hizmetler,

Klasik Oryantalizmden bugüne değişen tek şey, ilerilik-gerilik ayrımı içinde Doğu toplumlarına atfedilen “tarihsel durağanlık” savlarının, demokratik olan-olmayan biçimindeki tezlerle yer değiştirmiş olmasıdır.

Doğu toplumlarını ilerilik ve gerilik ayrımı içinde ele alan klasik Oryantalizmin bir başka biçimi, günümüzde emperyalist politikalar olarak yeniden karşımıza dikiyor.

Montesquieu, Asya toplumlarının "durağan niteliğini" iklim koşullarına bağlamaktadır. Bunu yaparken, coğrafi belirlenimciliğin temellerini atar.

demokratik olmadığını ileri sürdükleri yönetim sistemindeki eksikliklerin, katılım süreçlerinin zayıflığının, işkence vb. demokratik olmayan uygulamaların varlığının, kamusal yaşama ilişkin düzensizliklerin bu toplumların tarihten gelen eksikliklerinin, kusurlarının sonucu olduğu gibi savlarla ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, bu ideolojik saldırının savunucuları, yeniden kapitalistleşme programlarının ve kapitalizm-emperyalizmin eşitsiz niteliğinin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ne tür sonuçlar yarattığı konularının üstünü örtmeye özen gösterdiler. Bu çerçevede, az gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımı sorunları, yoksulluk, yolsuzluk, rüşvet, kötü çevre koşulları, insan hakları vb. sorunlar emperyalizmin yarattığı eşitsiz koşulların, ülkelerdeki yıkıcı faaliyetlerinin tetiklediği sorunlar olarak değil de, bu ulusların kendi bünyelerinden ürettikleri sorunlar olarak gizemselleştirilmektedir. Bu oyunda en önemli rolü, bütün bu sorunları emperyalizm gerçekliği içinde değerlendire(meyen ya da emperyalizm gerçeğinden bağımsız biçimde ele alan mikro alan siyasetçileri oynuyor.

Klasik Oryantalizmden bugüne değişen tek şey, *ilerilik-gerilik* ayrımı içinde Doğu toplumlarına atfedilen "tarihsel durağanlık" savlarının, demokratik olan-olmayan biçimindeki tezlerle yer değiştirmiş olmasıdır. Bu yazıda, klasik Oryantalizmin savlarının eleştirisi yapılacak ve günümüz açısından çıkarsamalarda bulunulacaktır. Elinizdeki metin, bu satırların yazarının, ODTÜ Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'ndeki yüksek lisans eğitimi sırasında, Oryantalizmin

Doğu toplumlarına bakışındaki yanlı ve ideolojik savların eleştirisi üzerine yaptığı çalışmalara dayanmaktadır.

Giriş: Doğu üzerine Batı merkezci siyasi düşüncenin oluşumu

18. yüzyıl, keşifler ve sömürgeci yayılma ile birlikte, Batı'nın daha önce Osmanlı ülkesiyle sınırlı siyasi düşüncesinin Hindistan'a, Çin'e kadar uzanacak şekilde coğrafi uygulanmasına tanıklık etmiştir. Oryantalizm, yalnızca bilimsel anlamda değil, hatta esas olarak siyasi sonuçlarıyla bu dönemde anlam kazanmıştır.

Montesquieu'nün (1748, 1752) *De l'esprit des lois* (The Spirit of Laws) [Kanunların Ruhu] adlı çalışması, Oryantalist tezlerin en kapsamlı ve derli toplu örneğini sergiler. Montesquieu, Asya toplumlarının "durağan niteliğini" iklim koşullarına bağlamaktadır. O bunu yaparken, *coğrafi belirlenimciliğin* temellerini atar. Ona göre, farklı iklim koşullarına bağlı olarak, Avrupa'da "*özgürlük ruhu*" ortaya çıkarken (İng. "*spirit of liberty*") Asya'da "*kölelik ruhu*" (İng. "*spirit of servitude*") hüküm sürer. Adam Smith (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Ulusların Refahının Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme) başlıklı çalışmasında, Montesquieu'nün *coğrafi göreliliğe* dayanan toplumsal yapı çözümlemesi yerine Doğu-Batı karşıtlığını iki farklı ekonomi düzeyinde ortaya koyar. O, Asya toplumlarının tarımsal niteliğine ve kamusal sulama sistemlerinin rolünü, toprak üzerindeki devlet mülki-

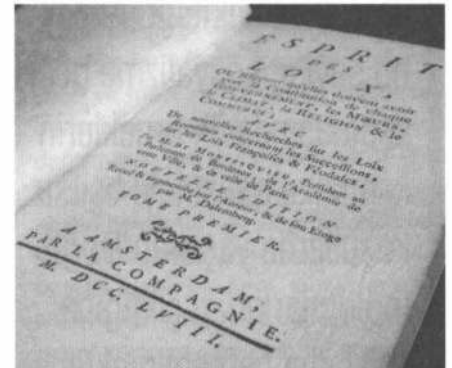
yetine, tarımın kamusal olarak geliştirilmesine vurgu yapar. Hegel (1956) de Montesquieu'yu izler. Ona göre, Çin'de özgürlüğün olmadığı bir toplumsal eşitlik hüküm sürmektedir. Asya'da *ahlaki despotizm* vardır; ancak Hegel'e göre bu, hiçbir ilkeye, ahlaki ya da dine özgü bir kurala bağlı değildir. Hegel bu savlardan hareketle Çin ve Hint toplumlarının tarihsel durağanlığına vurgu yapar.

Oryantalist tezler

Asya'nın siyasi ve toplumsal sistemlerinin doğası üzerine geliştirilen Oryantalist düşünce büyük bir oranda Montesquieu ile Adam Smith'in savları çerçevesinde biçimlenmişlerdir. Oryantalizm, Doğu-Batı karşıtlığını,

1. Toprak üzerinde *vergi-rant ikilisi* anlamına gelen, devlet mülkiyetinin varlığı ve özel mülkiyetin yokluğu,
2. Güçler ayrımının yokluğu,
3. Kendine yeterli köy topluluklarının varlığı, birbirlerinden yalıtılmış köy toplulukları ya da köyler mozaiki üzerinde hükmeden bir merkezi devletin varlığı,
4. Kölelikte ve hizmetkarlıkta eşitlik,
5. Kamusal sulama sistemlerinin varlığı ve tarımın sanayi üzerindeki baskınlığı,
6. "Coğrafi ve çevresel yazgı",
7. Tarihsel durağanlık; yani devrimlerin yokluğu tezleri (Anderson, 1977) üzerinde inşa etmiştir.

Bu tezlerin dayandığı önermeler şu şekilde özetlenebilir:

Montesquieu'nün *De l'esprit des lois* (Kanunların Ruhu) adlı çalışması, Oryantalist tezlerin en kapsamlı ve derli toplu örneğini sergiler.

1. Toplumsal gelişme toplumlara içsel niteliklerle açıklanabilir.

2. Toplamların tarihsel gelişmesi ya Avrupa örneğinde olduğu gibi evrimsel bir ilerleme ya da Asya örneğindeki gibi, özündeki bir zayıflık nedeniyle yavaş yavaş bir düşüş şeklinde olabilir.

3. Bir toplum, sonuçta içsel bir durumu gösteren bir bütünlüktür (dikey ve bağımsız birimlerin oluşturduğu). Doğu Despotizmi, birbirlerinden yalıtılmış bağımsız köy toplulukları üzerinde hüküm sürer. Bu anlamda, bir toplumun bütün kurumları onun özünün dışı vurumudur.

Oryantalistlere göre, Batı toplumlarının içindeki öz, Doğu'nun durağan toplumlarının tersine dinamik bir süreç içinde demokratikleşme, sanayileşme, devletin rasyonelleşmesi, rasyonel bir toplum olarak devlet şeklinde açılırken, Doğu toplumları siyasi oyunlar ya da seçkinlerin hareketi ya da başkaldırıları dışında, hiçbir zaman Batılı anlamda devrimci bir yeniden yapılanmayı yaşayamayan mozaik bir yapı sergiler (Turner, 1978). Bu tezlerle göre, Doğu toplumları, özlendeki ya da kuruluşlarının başındaki bir bozukluk ya da kusura, iklim koşullarına, yönetim yapılarındaki akıldışlıklara vb. nedenlere

Oryantalist savların toplumların sömürgeleştirilmelerine ideolojik katkıları göz ardı edilemez.

bağlı olarak yavaş yavaş bir düşüş süreci içindedirler.

Oryantalist tezlerde, Asya toplumları, toprak üzerinde devlet mülkiyetinin varlığı, güçler ayrımının yokluğu, özel mülkiyetin yokluğu, tarihsel olarak durağan yapılar, yoklukta eşitlik, zor ve çetin iklim koşulları ile özdeşleştirilmektedir. Bu tezlerde, özel mülkiyetin yokluğu ile kamusal sulama sistemlerinin varlığı arasındaki bağlantı, Asya toplumlarının durağan niteliğini ileri sürerken kullanılmaktadır. "Sahte toplumsal yapılar" (İng. pseudo-social) olarak görülen Asya toplumlarında devlet aşırı büyüyen bir yapıya dönüşmektedir. Oryantalist siyasi düşünce, Batı ile Doğu arasındaki ayrımı *ilerilik-gerilik* karşıtlığı temelinde yapmıştır. Bu çerçevede, özel mülkiyetin, kapitalizme ve dolayısıyla modern topluma ilerlemede özgürleştirici temeline gönderme yapılır. Doğu toplumlarında özel mülkiyetin yokluğu, bu toplumların ileri gelişme aşamasına sıçrayamamalarının nedeni olarak görülür.

Oryantalizmin, Doğu toplumlarının özgünlüğünü gözardı eden, düzleştirici niteliği, kendi ideolojik tezlerinin ürünüdür. Durağan ve geri olduğu ileri sürülen Doğu toplumuna karşı "ilerlemeci, uygar Batı toplumu" şeklindeki tezler, kapitalizmin emperyalist aşamaya doğru ilerlemesinin zeminini oluşturan sömürgeleştirme sürecinin ideolojik kılıfını yaratmıştır. *Gerilik* ve *ilerilik* durumları, belli bir tarihsel döneme atfedilebilecek bir tez olabilirse de, Batı merkezci ideolojinin, kapitalizmin Batı'da ulaştığı aşamayı tarihin sonu olarak yüceleştiren çerçevesinden kaynaklanır: "Sonsal bir aşama olarak Batı'nın gelişme düzeyi ve bu gelişme aşı-

masını yakalayamayan Doğu'nun gerilik düzeyi" Bu ideolojik tezlerin toplumların tarihlerine bakışları, doğdukları tarihten bugüne kaçınılmaz olarak sönüşe doğru ilerleyen Doğu'ya karşı, başından beri tarihin ve uygarlığın mükemmelliğini üreten Batı ikilemine dönüşmektedir. Bu böyle olunca, Doğu toplumlarının tarihi, görgül örneklerin ve tarihi gerçekliğin reddedildiği -en iyi durumda görmezden gelindiği- ve çarpıtılan bir tarihe dönüşmektedir.

Toprak mülkiyeti konusunda bu Oryantalist tezlerin görgül düzeyde bir karşılaştırması dahi durumun hiç de ileri sürüldüğü gibi olmadığını göstermektedir(1). Feodal yapının çözülüşünde Batı'da özel mülkiyetin varlığı, ilerlemenin ve yüceltilen (toplumsallaşan üretim ve özel mülkiyet çelişkisine dayanan) kapitalist toplumun en önemli itici gücü olarak ileri sürülmektedir. Ancak bu savlar, neden sosyalizme geçiş aşamasında ilk örneklerin kapitalist gelişmeyi eşitsiz koşullarda yaşayan Doğu toplumlarından çıktığına açıklama getirebilmekten uzaktır. Oryantalist tezlerin eksikliğinin ve yanlışlığının gösterilmesi açısından görgül bir karşılaştırma kuşkusuz yeterli olmayacaktır. Ancak bu Oryantalist tezler bu yönüyle bile gerçeğin en iyi durumda yanlış kavranışının, en kötüsünde bilinçli biçimde gerçeğin çarpıtılmasının örneğini sergilerler. Şüphesiz, kapitalizmin yükseliş dönemindeki özelliklerinin Batı'nın tüm tarihine yansıtılması ve bu özelliklerin penceresinden Doğu toplumlarına bakılması, en iyi durumda bilimsel değildir. Ancak bundan da önemlisi, bu savların toplumların sömürgeleştirilmelerine ideolojik katkıları göz ardı edilemez.

Feodal yapının çözülüşünde Batı'da özel mülkiyetin varlığı, ilerlemenin ve yüceltilen kapitalist toplumun en önemli itici gücü olarak ileri sürülmektedir. Ancak bu savlar, sosyalizme geçiş aşamasında ilk örneklerin kapitalist gelişmeyi eşitsiz koşullarda yaşayan Doğu toplumlarından çıktığına açıklama getirebilmekten uzaktır.

Daha başında belirtmeliyiz ki, Asya tarihinde büyük kamusal sulama sistemlerine sahip toplumlarda toprak üzerinde özel mülkiyet var olmuştur. Örneğin Çin tarihine bakıldığında, iki farklı *tasarruf biçiminin* (İng. *forms of appropriation*) birlikte varoluşu söz konusudur (Keskinok, 1983c). Tarihsel veriler, olgusal düzeyde iki farklı tasarruf biçiminin birbirleriyle eklenmiş biçimde var olduklarını göstermektedir. Burada okuyucu tarafından, neden sömürge öncesi dönem ile ilgilendiği sorusu sorulabilir. Oryantalistler Asya toplumlarında toplumsal değişme ve ilerlemeyi -bu toplumların durağan bir yapıya sahip olduklarını ileri sürdükleri için- yalnızca bu toplumlara dışsal etkenlere bağlamaktadırlar. Yani bu savlara göre Doğu toplumlarının gelişmesinin itici gücü dışsaldır. Bu nedenle, Doğu toplumlarının, kapitalist nüfuz edişin öncesindeki koşulları ve durumuna ilişkin bilgi önem kazanmaktadır. Tabii ki, bu girişimde görgücü (İng. *empiricist*) bilgi kuramının tuzağına düşme tehlikesi bulunmaktadır. Diğer yandan, Doğu toplumlarının mülkiyet ile ilgili kavramlarının Batı'dakilerden çok farklı olduğu ve bunlarla birebir örtüşmediği de bir gerçektir. Karşılaştırma amaçlı çalışmalarda kaçınılmaz olarak bir görelilik söz konusudur.(2)

Kuramsal düzeyde, toprak üzerinde devlet mülkiyeti konusu, *vergi/rant* ikilisi ile özdeşleştirilmektedir. Bu ikilide vergi ve rant birbirlerinden ayrıştırılamamaktadır. Vergi ile rant birliğinde iki farklı

Klasik Batılı siyasi düşünürlerin, Doğu toplumlarının çözümlemesinde görelilik anlayışının dışında geliştirebildikleri bir şey yoktur. Bu düşünürlerin yaklaşımları, "ilerilik" ve "gerilik" ayrımının ötesine geçebilmiş değildir.

tasarruf biçiminin bir arada bulunuşu, toplumda işbölümünün yokluğu ya da gelişmemişliği, ziraat ile el sanatlarının birliği, işlevsel bir öge olarak Doğu despotizminin varlığı, kendi kendine yeterli köy topluluklarının varlığı vb. bu toplumları niteleyen özellikler olarak ortaya konulmaktadır. Büyük bir oranda Montesquieu'nun çalışmalarına dayanan bu Oryantalist savlarda her bir ulus ana inceleme birimi olarak alınır. Bu tezlerde tarihin kavranışı, *sonsal bir duruma* (İng. *"end-state"*) doğru tek yönlü bir gelişme şeklindedir. Uluslararası düzey ise, kendi içinde yapılanmış bütünlükler mozaiği biçimini almaktadır. Bu bütünlükler içinde, siyasi, iktisadi ve ideolojik yapılar içsel bir mantığa göre birbirleriyle birleşirler. Bunların hepsi, kendi içinde kendi başı-

na bütünlükler olarak kavranırlar. Doğu toplumlarına bir kez durağan bir yapısal nitelik atfedildiğinden, bütün toplumsal yapıyı denge durumunda tutan şey, hiç bir zaman değişmeyen öznel bir etmen, yani *despotizm, korku* vb. olmaktadır.

Oryantalizm en iyi ifadesini Hegel'in (1956:102) ifadesinde bulur. Ona göre, "Dünya tarihi doğudan batıya yolculuk eder; Avrupa kesinlikle tarihin sonu, Asya ise başıdır"

Asya Tipi Üretim Tarzı kuramı ve Oryantalist tezler

Doğu toplumlarının, özellikle de Çin ve Hindistan'ın çözümlemesine yönelik girişimlerinin başında, Marx ve Engels'in düşünceleri, Montesquieu ve Hegel ile Adam Smith, Stuart Mill ve Richard Jones gibi İngiliz siyasi iktisatçıların düşünceleri ile belirli benzerlikler gösterir. Marx, *The British Rule in India* adlı makalesinde "Asya Tipi Üretim Tarzı" (buradan sonra ATÜT) kavramını ilk ortaya attığında, Sahra'dan Arap ülkelerine, İran'a, Hindistan'a, Orta Asya'ya ve Uzak Doğu'ya kadar uzanan çok geniş bir bölgedeki coğrafi koşullara vurgu yapar (Marx ve Engels, 1972). ATÜT ile Feodal Üretim Tarzını ayırt eden en önemli özellik olarak, özel mülkiyetin yokluğu, tarımda büyük ölçekli kamusal sulama sistemlerinin varlığı, kendine yeterli, zanaat ile çiftçiliğin iç içe geçtiği ve ortaklaşa (İng. *"communal"*) toprak mülkiyetine dayanan köy topluluklarının varlığı, durağan ve edilgen biçimde rantlarla yaşayan bürokratik kentler, artığın büyük bir bölümünü yutan ve yalnızca yönetici bir sınıfın baskısının merkezi bir aygıtı olarak değil esas olarak ekonomik sömürünün en temel aracı olarak despotik devlet aygıtının hakimiyeti. İşte bu yapıda, toprakta özel mülkiyetin ve mülk sahibi sınıfın bulunmaması nedeniyle toplumsal sistemin, toplumsal değişimin en temel bileşeninin yokluğunu çektiği ileri sürülür; yani toprak sahipleri ile sömürülen köylülük arasındaki sınıf mücadelesi. Marx ve Engels üretim tarzları kuramını Asya toplumlarının incelenmesine uygulamışlardır. Ancak bu genel kuramın özel olan bu alana uygulanması aşamasında, Oryantalist tezlerin etkilerinden kurtulabildiklerini söylemek

Marx ve Engels "Asya Tipi Üretim Tarzı" kuramını ortaya atmış, Asya toplumlarını da bu kuram aracılığıyla incelemişlerdir.

Oryantalist tezlerle göre doğuda devlet doğrudan üreticilerin hem toprak sahibi olarak hem de hükümler olarak tepesinde durur. Bu konu Hegel tarafından geliştirilmiş Marx tarafından da izlenmiştir.

zordur. Marx ve Engels, Doğu toplumlarının durağan niteliğine ve kapitalizmin, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının parçalanmasında oynayacağı ilerici role işaret ederler. Yaklaşımları, küçük ulusların ve azınlık grupların başkaldırıların, Dünyayı saran ekonomik ilişkiler sistemi olarak kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunmadığı, yani kapitalizme direnen milliyetçi başkaldırıların ilerici taşımadığı savlarına dayanmaktadır; bu nedenle de, klasik Marksizm ulusal kurtuluş hareketleri için devrimci bir kuram vaat etmemektedir (Turner, 1978).

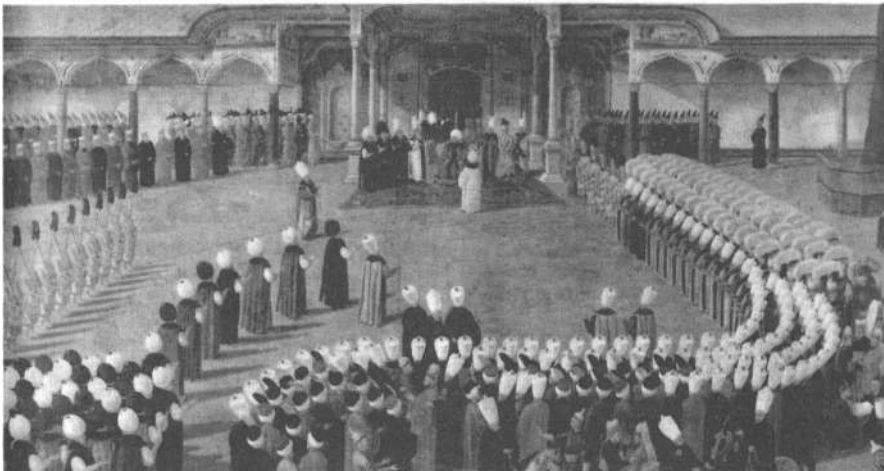
Oryantalist tezler ile ATÜT Kuramı arasındaki bağlantılar konusu (Wittfogel, 1957), kanımızca sömürgeciliğin yayılması dönemindeki toplumsal ilişkilerin

dünya ölçeğinde yeniden belirlenmelerinin sonuçları olarak ele alınmalıdır. Yukarıda Oryantalist tezler ile ATÜT Kuramı arasındaki benzerliklere gönderme yapılmakla birlikte, Marx'ın Batı dışındaki toplumların incelenmesine yönelik yaklaşımını klasik siyasi düşüncülerden ayırt eden en önemli yanı, toplumların gelişmesine ilişkin *üretim tarzları* ve *üretim tarzlarındaki hareketin ve dönüşümün* yasalarını oluşturma konusundaki kuramsal çerçevesini Doğu toplumlarının incelenmesinde uygulama girişimi olmuştur. Marx ve Engels'in çalışmaları, yükselen Batı kapitalizminin (henüz emperyalizm aşamasına gelmemiş olduğu dönemde) hareketinin ve büyümesinin yasalarından hareketle Batılı olmayan toplumların incelenmesi girişimidir.

Batı kapitalizminin gelişme evrelerinden hareketle bir kuramsal çerçevenin doğu toplumlarına uygulanmasının belirli sorunları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu, kavrayışa ilişkin bir sorun olmasının ötesinde maddi gelişmenin, yani kapitalizmin Doğu toplumlarına dışarıdan sokulmasının doğasından kaynaklanmaktadır. ATÜT kuramsal çerçevesinin Oryantalist tezlerle ortak yanları saptanmakla birlikte, Marx ve Engels, Batı toplumlarının dünyasından, Batı merkezci bakış açısını aşarak, feodalizme karşı ileri bir uygarlık aşaması olarak kapitalizmin, sömürgeleştirilen Doğu toplumlarındaki gelişme seyri konusunda en eleştirel düşünceleri geliştirmiş Batılı düşünürlerdir. Marx ve Engels'in kuramları, esas

olarak Batı'da yükselen kapitalizmin hareketinin yasalarının çözümlemesidir. Ancak bu kuramın çözümleme araçları, Oryantalist tezlerden çok farklı biçimde, dünya ölçeğinde toplumsal gelişmenin çözümlenmesine izin vermektedir. Oysa klasik Batılı siyasi düşünürlerin, Doğu toplumlarının çözümlenmesinde görelilik anlayışının dışında geliştirebildikleri bir şey yoktur. Bu düşüncülerin yaklaşımları, "ilerilik" ve "gerilik" ayrımının ötesine geçebilmiş değildir. *İlerilik* ve *geriliğin* nasıl oluştuğu, toplumların gelişmesinin ve hareketinin üretim ilişkileri temelinde çözümlenmesi gibi bir kaygı da taşınmadığından, bu yaklaşımlar Batı'nın sürekli ilerlemesi karşısında, sürekli düşüş içindeki Doğu şeklindeki ikilemin üretilmesinden başka bir amaca hizmet etmemiştir. Yani, yükselen ve ileri toplumsal gelişme ve uygarlık aşamasını temsil eden Batı karşısında kendi doğasındaki, kapitalist gelişme aşamasını üretemeyen etkenlere bağlı olarak düşüş ve gerileme yaşayan Doğu toplumları. Bu yazarların göz ardı ettikleri konulardan biri de, uygarlığın ilerlemesinde belirli bir toplumsal gelişme aşamasındaki ileri öğelerin neden bir sonraki gelişme aşamasına geçişte engelleyici işlevler sunuyor olduklarıdır.

Marx ve Engels, ATÜT kavramında açıktır ki, Batı dışındaki tarihi kendi içinde ele almaya çalışan, kendilerinden önceki diğer düşünürler gibi bu toplumların doğasını anlamaya çalışmışlardır (Ulmen, 1979). Bu aşamada Batı toplumlarının tarihini kendi içinde ele almaya yönelik bir çabayı reddetmek anlamlı görünmemektedir. Burada sorun, genel kuramın Batı toplumları dışındaki toplumlara uygulanması aşamasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Marx ve Engels, doğal olarak feodal toplum içinden kapitalizmin ortaya çıkışını Batı toplumuna içsel özelliklerden hareketle çözümlenmiş ve kapitalist üretimin hareket yasalarını çıkarmıştır. Bu içselci yaklaşım yalnızca bilgi kuramsal nedenlere bağlanacak olursa, idealist bir tutuma düşmek kaçınılmaz gözükmektedir. Bu nedenle, dile getirilen yaklaşım, dönemin henüz emperyalizm aşamasına ulaşmamış olan kapitalist gelişmesinin koşulları ile ilişkilendirilmelidir.

Oryantalistlere göre Doğu toplumlarında, Devlet bürokrasisinden bağımsız bir hakim sınıf ve gelişmiş bir işbölümü bulunmamaktadır. Devlet artığa hem vergi olarak hem de toprağın sahibi olarak rant biçiminde el koymaktadır.

Oryantalistlere göre Doğu toplumlarında gelişme ancak dışsal etkenler ya da etkilerle sağlanabilir. Bu çerçevede en iyi durumda Doğu toplumları için gelişme reçeteleri önermektedir. Ancak en kötüsünde de bu toplumlara dışsal müdahalelerin haklılığını ileri süren ideolojik tezlerle zemin oluştururlar.

Toprak mülkiyeti ve Oryantalist savlar

Vergi-rant ikilisinde, bir başka deyişle vergi ve rantın iç içe geçişinde, artığın tasarrufu biçimi olarak rant ve vergi ayrılmamaktadır. "Bu ikili, hükümlanlık ve toprak mülkiyetinin devletin elinde toplanmasının ürünüdür. Toprakta özel mülkiyetin yokluğu devlet içinde ayrı bir yönetici sınıfın yokluğunda, devletin kendisi toprağın zilyetlik hakkı ve kullanımı, yani rant için yapılan ödemelerin toplandığı, rantların ve verginin aynı anda ödendiği yer oluyor" (Hindess ve Hirst, 1975). Devlet artığa hem vergi olarak hem de toprağın sahibi olarak rant biçiminde el koymaktadır. Bu ikilinin varlığının koşulu, toprakta özel mülkiyetin yokluğudur. Burada vergi toplumsal üründen koparılan şey olup devletin baskı araçlarına bağlıdır. Bu aynı zamanda rant biçimini alır. Toprakların sahibi olan devletin büyük kamusal sulama sistemlerini de yaratıyor olması artığa rant olarak el koymasının meşru zeminini oluşturur. Oryantalistlere göre Doğu toplumlarında, Devlet bürokrasisinden bağımsız bir hakim sınıf ve gelişmiş bir işbölümü bulunmamaktadır. Bu yaklaşıma göre, devlet üretim araçlarının bölüşümünde siyasi denetim uygular. Devlet görevlileri tarafından toplanan

vergiler emek olarak (devlet çiftliklerinde ya da kamusal işlerde çalışarak), aynı olarak veya para olarak ödenir. Bu durum Oryantalist tezlerde kapitalist gelişme aşamasına geçememenin nedeni olarak konulmaktadır. Burada feodal rant ile vergi-rant ikilisi arasındaki fark şu şekilde konulmaktadır:

•Devlet toprağın tek sahibi olduğundan devletin dışında bir toprak sahibi sınıf bulunmamaktadır.

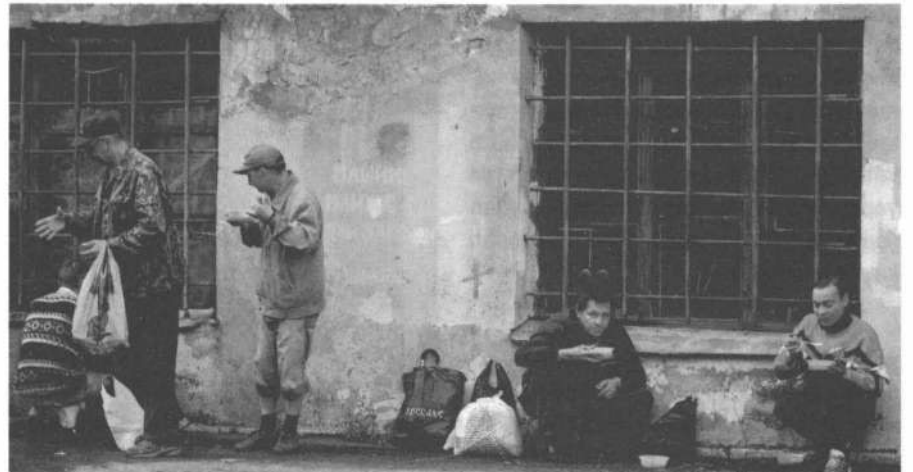
•Feodal rant doğrudan üreticilerin toprak sahibine kulluğunun siyasi ve yasal olarak kayıt altına alınmasını gerektirir. Buna karşın vergi-rant ikilisinde artık ürüne el koymak için özel bir siyasi hükümlanlık tarzına gerek yoktur (Hindess ve Hirst, 1975).

Devlet doğrudan üreticilerin hem toprak sahibi olarak hem de hükümlan olarak tepesinde durur. Bu konu Hegel tarafından geliştirilmiş Marx tarafından da izlenmiştir. Yani devlet kendine yeterli (yörel zanaatların ve tarımın birlikteliğini içeren) ve hiçbir zaman değişmeyen bünyeler üzerinde despotizm uygulamaktadır: "Bu yüzden, Oryantal Doğu Despotizmi, mülkiyetin yasal olarak yokluğuna da yol açıyor gözükmemektedir. Ancak gerçekte bunun temeli kabilesel ya da ortak mülkiyettir. Gerçekte bu, bütünüyle kendine yeterli ve kendi içinde üretim koşullarını ve artık üretim koşullarını barındıran küçük topluluklar örneklerinde, imalat ile ziraatın birlikteliğinin ortaya çıkardığı bir durumdur" (Marx, 1971).

Marx ve Engels (1845, 1932), *A Critique of The German Ideology (Alman İdeolojisinin Bir Eleştirisi)* adlı çalışmalarında toplumsal işbölümünün farklı aşamalarının farklı mülkiyet biçimlerine denk düştüğünü belirtir. Onlara göre komünal (ortaklaşa) mülkiyet ilk aşama olarak, ikinci aşama olarak komünal mülkiyet ile devlet mülkiyetinin birlikteliği ve üçüncü aşama olarak feodal mülkiyet (köylünün toprakla ilişkisi) ortaya çıkar. Özel mülkiyetin yokluğunu, yüceltilen nihai bir duruma, yani sanayi toplumuna doğru gelişme önünde engel olarak gören Oryantalistler ile bunun yokluğunu kapitalizm öncesi aşamadan kapitalizme, daha sonra da sosyalizme geçişte bir engel olarak gören ATÜT kuramı dahil, bütün Batı düşüncesindeki ana eğilim, toplumsal gelişmenin toprakta özel mülkiyetin varlığına dayandırılmasıdır. Bu böyledir; çünkü Oryantalist bakış açısında özel mülkiyet, toplumsal uyum, bireycilik ve sanayi gelişmesi belitleri ile denk düşmektedir.

Batı merkezci yaklaşımların eleştirisi-Karşı savlar

Tikel olandan evrensel olana doğru bir gelişmenin doğası yaklaşımların çerçevesini de belirlemektedir. O nedenle bu konular, kapitalist gelişme aşamasına sıçrayan Batı toplumu ile ondan önce çok daha ileri bir üretim ve kültürel gelişme aşamasına erişmiş, feodal nitelikteki toplumsal yapıların bir araya gelişinin/çatışmasının sonuçları olarak ele alınmalıdır.

Oryantalist tezler, Doğu toplumlarının sömürgeleştirilmesi sürecinde, kapitalist sızmanın "geri toplumlar" olarak nitelenen bu toplumları ilerleteceği şeklindeki siyasi tezlerle zemin hazırlamışlardır.

Bunlar ne toplumların içsel hareketleri ile ne de tek başına dışsal etkenlerle açıklanabilir. Bu farklı, ancak birbirleriyle ilişkili hale gelen toplumsal yapıların çatışma, yarışma ve hatta bütünleşme biçimlerinde (ulaşım, iletişim vb., ile ilişkili üretici güçlerin, mekansal sınırlamalarla belirlenen coğrafi koşullarda) karşımıza çıkan bir araya gelişleri ve yeniden üretimleri ya da yeniden üretilemeyeşleri ile açıklanabilir.

Kapitalizmin, İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde başat üretim tarzı olarak gelişmesi ve bu ülkelerin "kapitalizmin merkezleri" durumuna gelmeleriyle birlikte dünyanın geri kalanında gelişme koşulları kesin olarak değişmiş, kapitalizmin bu yayılması başka yerlerde benzer kapitalizmlerin gelişmesini engellemiştir (Turner, 1978). Bu çözümleme kapsamında Turner, Doğu toplumlarının gelişme sorunlarına ilişkin kuramları ikili bir ayrıma sokmaktadır. Birincisi, "İçselci Kuram"dır. "İçselci Kuram"a göre, gelişme eğitim sisteminin düzeltilmesine, geleneksel liderlerin etkinliğinin azaltılmasına, yönetimin demokratikleştirilmesine, iletişim sisteminin modernleştirilmesine yönelik reformlarla yaratılabilir. Turner'a göre "İçselci Kuram" yukarıda dile getirilen dünya ölçeğindeki ilişkiyi göz ardı etmektedir. Bunun sonucu olarak da çevredeki gelişmenin hakim niteliği olarak eşitsizlik ve toplumsal dengesizlik baş başa gitmektedir. İkincisi ise "Dışsalci Kuram"dır. Bu, gelişmekte olan toplumların sorunlarının kaynağını, toplumun kendisine dışsal olarak saptayan gelişme kuramıdır. Bu gelişme kuramında, gelişmekte olan toplumlar, yapılanmış bir uluslararası bağlamin içinde konumlanmış bir birim olarak ele alınmaktadır. Bu kurama göre, geri toplumların temel çıkmazı kapitalist ilişkilerin genel yapısına bağımlı olmalarından, uygun ticaret koşullarını oluşturamayışlarından kaynaklanmaktadır.

Bu yöntemsel ayırmadan hareketle, şu savları ortaya atabiliriz. Oryantalist yaklaşımlarda Doğu toplumlarının gelişme sorunlarının kaynağı "içselci" bir yaklaşımla, yani tümüyle bu toplumlara içsel neden ve koşullara bağlı olarak ele alınırken, bu sorunlardan çıkış olarak tam ter-

si biçimde "dışsalci" bir yaklaşım izlenir. Yani gelişmenin ancak dışsal etkenler ya da etkilerle sağlanabileceği düşüncesi. Bu çerçeve en iyi durumda Doğu toplumları için gelişme reçeteleri önermektedir. Ancak en kötüsünde de bu toplumlara dışsal müdahalelerin haklılığını ileri süren ideolojik tezler zemin oluşturlar.

Bu nedenle, Oryantalist tezler daha çok siyasi sonuçlarıyla değerlendirilmelidir. Bu tezler, Doğu toplumlarının sömürgeleştirilmesi sürecinde, kapitalist sızmanın "geri toplumlar" olarak nitelenen bu toplumları ilerleteceği şeklindeki siyasi tezler zemin hazırlamışlardır. Kapitalist sızma ve sömürgeleştirme aşamasından emperyalizm aşamasına geçişin henüz yaşanmadığı bir dönemde, kapitalist sızmanın, yıkıcı ve gelişmeyi geciktirici etkilerinden yine de ilk söz eden Marx olmuştur. Bu yıkıcı etkilerin, kuramsal inceleme düzeyinde en belirgin hale gelişti emperyalist gelişme aşamasını temsil eden 20. yüzyılın başındadır. Bu nedenle, kapitalizmin dünya ölçeğinde geldiği aşamayı yalnızca iktisadi düzeyde değil siyasi olarak çözümleyen, Marx ve Engels'in miras bıraktığı tarihsel materyalist çözümlemelerden hareket eden Lenin olması rastlantı olmasa gerek.

19. yüzyılda, sömürgelerden aktarılan değerler, Batı'da kapitalizmin yükselişini desteklemiş, iktisadi birikimin koşullarını oluşturmuş ve emperyalizm aşamasına geçişin zeminini hazırlamış-

20. yüzyılın bütün tarihi, Oryantalizmin Doğu toplumlarına attığı tarihsel durağanlık savlarına karşı Doğunun müthiş toplumsal hareketliliğine ve canlılığına tanıklık etmiştir.

Eşitsiz gelişme ve emperyalist sömürü koşullarında, kapitalizmin Doğu toplumlarına nüfuzu, Batı Avrupa deneyimindeki gibi bir ilerici rol taşımıyor. Tersine bu toplumların ilerleme süreçlerini gerileten bir etki yaratıyor. Bu ülkelerde kapitalist birikim koşulları, ulusal bir direniş olmaksızın gerçekleşmiyor.

tır. Uzakdoğu'da, özellikle Çin ve Hindistan örneklerinde, Batı'daki Sanayi Devrimi öncesi ile karşılaştırılamayacak bir üretim ve kültürel gelişme aşamasının yakalanmış olduğu, gelişmiş bir kamusal üretim altyapısının varlığı dikkate alındığında, Uzakdoğu'nun sömürgeleştirilmesi ve kapitalist ilişkilerin zorla bu ülkelere sokulması ve kapitalist bütünleşme ile sömürgeleştirmenin iç içe geçişinin, dile getirilen gelişmiş üretim ve kültürel gelişme düzeyleri üzerinde ne denli yıkıcı etkileri olduğunu görmek zor olmasa gerekir.

Oryantalist tezlerin kuramsal çerçevesine ilişkin eleştirel bakışın önemli adımlarından birinin görgül karşılaştırma, yani tarihsel veriler ile kuramın karşılaştırılması olduğundan söz etmiş idik. Kuşkusuz görgül karşılaştırmamızın da kendine özgü kimi tehlikeleri vardır. Ancak yine de görgül tarihsel verilere uygunluk, tarihsel incelemede kuramsal çerçevelerin geçerliliğini tartışırken en belirleyici ölçütlerden biridir. Doğu toplumlarının, kapitalizmin yükseldiği Batı toplumlarına göre özgünlüğü ve farklılığı ortadadır. Sorun Batı'nın kapitalist toplumunun yüceleştirilen kavramlarının dünyasından Doğu toplumlarına indirgemeci bir bakışla yaklaşılmasıdır.

Sonuç

Doğu toplumlarının içsel özelliklerini vurgulayan Oryantalistleri, bu toplumlarının özgül koşullarını tersine incelemekten alıkoyan ve doğrudan kendi savlarıyla ilişkili gerçeklikleri göz ardı etmelerine yol açan en temel eksiklikleri, Batı toplumlarının eriştiği gelişme aşamasını nihai bir durum ve uygarlığın en son aşaması olarak kavramaları ve yüceleştirmeleri ve Doğu toplumlarına bu gözlükle bakmalarıdır. Ancak bu tezlerin Batı'daki kapitalizmin gelişmesinde ve emperyalizm aşamasına geçişte iktisadi ve siyasi temeli oluşturan sömürgecilğe ideolojik kılıf oluşturduğu üzerinde düşünülmalıdır. Batı merkezci bakışın etkileri hissedilmekle birlikte, Marx ve Engels'i bu bakış açısından ayıran en önemli fark Batı kapitalizminin uygarlığın geldiği en son aşama olarak yüceleştirilmesi bir yana, bu aşamanın reddedilmesidir. Onlara göre, feodal toplumdan kapitalizme, oradan sosyalizme ve sınıfsız topluma geçişte kapitalist gelişme, ileri bir aşamayı oluştursa da bir başka aşama ile yıkılışı kaçınılmaz ve gerekli olan bir aşama olarak öngörülür. Hatta Marx'da bu aşamayı izleyecek olan sosyalizm aşaması da yüceleştirilmez. Çünkü o da kapitalizmin, sınıfların ortadan kalkacağı aşama öncesine yayılan bir karşı tezidir.

Bu nedenle, ATÜT kavramı, üretim tarzları genel çerçevesi içinde Doğu toplumlarını Batı feodalitesine göre açıklamaya ve çözümleme kaygılarının ürünü olarak değerlendirilmelidir. Kuşkusuz, Doğu feodalitesini, Batı feodalitesinden ayıran kimi özelliklerin, Batı örneğindeki gibi bir kapitalist gelişme aşamasına geçişi engelleyip engellemediği sorusu kadar, kapitalist gelişmeyi emperyalizm aşamasında, kapitalist sızma/nüfuz etme şeklinde yaşayan ve günümüzde eşitsiz biçimde gelişen ve kendi içlerinde feodal kalıntıları önemli düzeylerde barındıran geri kalmış/az gelişmiş ülkelerde sosyalist topluma neden daha kolay geçişin koşullarını oluşturduğu soruları üzerinde durulmalıdır. Diğer yandan, feodalizmden kapitalizme geçiş, önemli bir uygarlık aşaması olarak görülse bile, kapitalizmin emperyalizm aşamasına sıçrayışında, sömürgeciliğin Batı toplumlarına önemli

bir iktisadi ve siyasi büyüme olanakları yarattığı açıktır. Bu nedenle, feodalizme göre ileri bir aşama olarak kapitalizmin çelişkilerini, hareketini ve eşitsiz gelişme, çözülüşü ve yok oluşu koşullarını çözümleyen Marx'ın, Doğu toplumlarını Batı feodalizminden ayıran koşulları çözümlemesindeki amacı ile Oryantalistlerin Batı toplumunu yüceleştirmeye ve kapitalizmin emperyalizm aşamasını meşrulaştırmaya yönelik ideolojik çıkarsamalarını ayırt etmek gerekir.

Doğu toplumlarının emperyalizm çağında kapitalizmi, Batı Avrupa kapitalizmindeki gelişme süreçlerinden farklı biçimde yaşadıkları açıktır. Eşitsiz gelişme ve emperyalist sömürü koşullarında, kapitalizmin Doğu toplumlarına nüfuzu, Batı Avrupa deneyimindeki gibi bir ilerci rol taşıyor. Tersine bu toplumların ilerleme süreçlerini gerileten bir etki yaratıyor.

İşin ilginç, bu ülkelerde kapitalist birikim koşulları, ulusal bir direniş olmaksızın gerçekleşmiyor. Sömürgelerden aktarılan ve eşitsiz gelişme koşullarında yaratılan birikim Batı'daki kapitalizmi besliyor. Bu koşullarda Oryantalizmden miras kalan ilerilik-gerilik ayrımı, Doğu toplumlarının her yeni sömürgeleştirilmesinde emperyalizmin önemli ideolojik aracına dönüştürülüyor. Oysa, 20. yüzyılın bütün tarihi, Oryantalizmin Doğu toplumlarına attığı tarihsel durağanlık savlarına karşı Doğu'nun müthiş toplumsal hareketliliğine ve canlılığına tanıklık etmiştir. Sömürgecilikle emperyalist aşamaya sıçramış olan Batı kapitalizminin, Doğu toplumlarına nüfuz etmesinin yıkıcı ve gelişmeyi geriletici etkilerinin geçiş sürecinde yarattığı durağanlık ve diğer koşullar, Batı merkezci ideoloji tarafından Doğu toplumlarının tüm tarihsel dönemlerini yansıtan genel bir özellik olarak, sahte-bilimsel bir teze dönüştürülmektedir. Bu ise, köleci toplumdan başlayarak feodal topluma, oradan da kapitalizme doğru, Dünya uygarlık tarihinin Batı merkezci ve yanlı biçimde tahrif edilmesinden başkaca bir şey değildir.

Uygarlığın ilerlemesinde Doğu toplumlarının "geriliğinin" aşılmasında her şey bir yana Batı merkezci bakış açıla-

rının eleştirisi ve sürekli eleştirisi önemli bir tarihsel gerekliliği/momenti oluşturuyor. Buna karşın, Batı'da kapitalizmin yükselişini, kapitalizmin eşitsiz gelişme doğasını ve Dünya ölçeğinde eşitsiz gelişme eğilimlerini ve bu gelişmesinin emperyalizm olmaksızın sürdürülmesinin olanaksızlığını dikkate almaksızın öne çıkaran yaklaşımlar ise oluşturdukları ideolojik kılıf bir yana, bilimsellik adına en iyi durumda safsatadan öte bir anlam taşımamaktadır.

Dipnotlar:

(1) Burada hemen belirtmeliyiz ki, Oryantalizmin eleştirisinde görgül karşılaştırma, kuramsal bir çerçevenin olumsuzlanması için yeterli olmayacaktır. Ölçütlerden biri olabilir. Bu girişimde her zaman, sorgulanan kuramsal çerçevenin sorunsalına teslim olma tehlikesi de vardır. Ancak burada sorulması gereken soru, Oryantalizmin ve yeni türlerinin kuramsal çerçevelerindeki, görgül gerçekleri görmelerini engelleyen şeyin ne olduğudur.

(2) Mülkiyet kavramlarının farklılığı konusunda bkz: Schurman (1956) ve Anderson (1977).

Kaynakça

- Althusser, L., Balibar, E. (1977) *Reading Capital*, NLB, London.
- Anderson, P. (1974) *Lineages of the Absolutist State*, NLB, London.
- Bailey, M.A., Liobera, R.J. (1979) "Karl A. Wittfogel and the Asiatic Mode of Production: A Reappraisal", *Sociological Review*, 27(3).
- Bary, T., Chan W.T., Watson, B. (Der.) (1971) *Sources of Chinese Tradition*, Columbia University Press, New York, London.
- Eberhard, W. (1969) *A History Of China*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Hegel, G.W.F. (1956) *Philosophy of History*, Dover Publications, New York.
- Hindess, B., Hirst, Q.P. (1975) *Pre-Capitalist Modes of Production*, Routledge And Kegan Paul, London, Henley, Boston.
- Jones, R. (1964) *An Essay on the Distribution of Wealth and the Source of Taxation*, London.
- Keskinok, H.Ç. (1983a) *Intellectual Background of Orientalism*, (Oryantalizmin Düşünsel Temeli), "Contemporary Theories in Political Science" dersine sunulan basılmamış çalışma, ODTÜ, Ankara.
- Keskinok, H.Ç. (1983b) *Theoretical and Historical Development of the Asiatic Mode of Production*, (Asya Tipi Üretim Tarzı Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi), "Selected Topics for Individual Study" dersine sunulan basılmamış çalışma, ODTÜ, Ankara.
- Keskinok, H.Ç. (1983c) *A Critique of Orientalist Theses on China in the Aspects of Ownership of Land*, (Toprak Mülkiyeti Açısından Çin Üzerine Oryantalist Tezlerin Eleştirisi), "Pro-Thesis Seminar" dersine sunulan basılmamış çalışma, ODTÜ, Ankara.
- Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory*, NLB, London.
- Marx, K. (1971) *Pre-Capitalist Economic Formations*, International Publishers, New York.
- Marx, K., Engels, F. (1845, 1932) *A Critique of The German Ideology*, Progress Publishers, Moscow.
- Marx, K., Engels, F. (1972) *On Colonialism*, International Publishers, New York.
- Mill, J. (1966) "Of the Hindus" extracts from the "History of British India", *Selected Economic Writings of James Mill*, The University of Chicago Press.
- Montesquieu, B.C.L. (1752) *The Spirit of Laws*, J.Nourse and P.Vaillant, London.
- Schurmann, F., Schell O. (1967) *Imperial China*, Vintage Books, New York.
- Smith, A. (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, W.Strahan and T.Cadell, London.
- Sun, Z. E-tu., Francis, de J. (1966) *Chinese Social History*, Octagon Books, Inc., New York.
- Takei, F. (1982) "Some Contentious Issues in the Interpretations of the AMP", *Journal of Contemporary Asia*, 12(3).
- Turner, B. (1978) *Marx and the End of the Orientalism*, George Allen and Unwin, London, Boston, Sydney.
- Ulmen, G.L. (1979-80) "Book Reviews: Lawrence Krader, 'The Asiatic Mode of Production', Marian Sawer, 'Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production', Telos, (42).
- Wittfogel, A. K. (1957) *Oriental Despotism*, Yale University Press, New Haven, London.

"Proje Okulları" uygulaması: Üniversitelerimizin fidanlıkları tarumar ediliyor

Cumhuriyet'in aydınlanma devriminin önemli kaleleri, tüm Anadolu'ya dağılmış liselerdi. Trabzon'dan Tokat'a, Sivas'tan Niğde'ye, Adana'dan İzmir'e, Urfa'dan Edirne'ye dönemin en güzel binalarında, bazıları yatılı okul olanaklarıyla eğitim verdiler. Yoksul Anadolu çocukları, her biri üstün görev bilincine sahip öğretmenlerden aldıkları derslerle hem öğrendiler, hem de eğitildiler. Birçoğu İstanbul ve Ankara'daki üniversitelere devam ettiler. Öğretmen olmak isteyenler için ise Gazi Eğitim Enstitüsü güçlü kadrosuyla Ankara'da bir çekim merkezi ve aydın ocağı oldu.

Cumhuriyetin devrimci yöneticileri, Osmanlı'dan devraldıkları Darülfünun'u ancak 1933 reformu ile dönüştürebildiler. Üniversiteye on yıl sonra sıra gelmişti. Bu liselerde keşfettikleri parlak gençleri Avrupa'ya eğitime gönderdiler, "Sizi bir kıvılcım olarak gönderiyorum, volkan olup dönünüz" dediler. "Türk prometheler" beklentileri boşa çıkarmadı. İkinci Dünya Savaşı'nın şafağındaki Avrupa'nın kaotik ortamında temel bilimlerden arkeolojiye, mühendislikten tarihe her alanda yetişmiş gençler olarak ülkelerine dönüp üniversitelerde kurucu görevler üstlendiler.

Hitler faşizminden kaçan bilim insanları, Cumhuriyet üniversitelerinin atılımında bir başka altın fırsat oldu. Avrupa ve ABD, Yahudi ırkçılığının kurbanı olan bu aydınlara kapılarını kapatırken, Tür-

kiye Cumhuriyeti yüzlercesini konuk etti, yaşamlarını kurtardı. Özellikle Atatürk ölene kadar el üstünde tutup üniversitelerini ve gençlerini teslim etti. Üniversitelerimize insan gücü yetiştiren bir diğer kaynak da Köy Enstitüleri oldu. Temel amaç, Anadolu bozkırının yeşermesi için kırsal alanda çalışacak lider eğitimciler yetiştirmektir. Ama onların bir kısmı, daha çok da çocukları, iyi eğitim görerek üniversitelerde öğretim elemanı oldular.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaöğretim değişti

İkinci Dünya Savaşı sonrası, yöneticiler Batı kampına kayarken, eğitim politikalarımızı da kökten değiştirdi. İlköğretimden üniversiteye kadar Cumhuriyet'in kurucu felsefesi terk edilip yabancı uzmanların projeleri temel alınmaya başlandı. "Küçük Amerika" modeli, bireyin kendi eğitiminden sorumlu olduğu, ailelerin, çocuklarının öğrenimi için özel çaba içine girmelerinin gerektiği bir dönemi başlattı. Öğretmenlerin nitelikli kuşaklar yetiştirme görev bilinci bulandırıldı. Anadolu'nun parlak liseleri güvenilir olmaktan çıktı, kan kaybetti. Türk üniversitelerinin temel görevi diploma vermek olmaya başladı.

İstihdam politikaları diploma kaygısını, diploma kaygısı üniversiteye girme yarışını, üniversiteye girme yarışını çoktan seçmeli sınavları ve dershaneciliği, sınav yarışları ezberciliği ve kalıp düşünceleri besledi. Türk eğitim sistemi milyarlarca liranın harcadığı, ama sonuçtan kimsenin mutlu olmadığı bir kısır döngüye dönüştü.

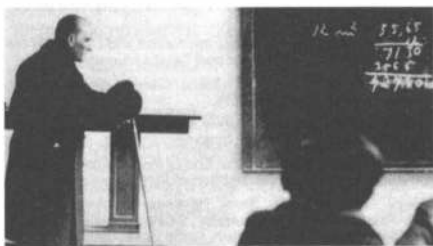
Yine yanlış istihdam politikalarının bir sonucu, yabancı dil eğitiminin "iş bulmak için gerekli" bir takıntı haline gelmesidir. Normal ortaöğrenim kurumları çökerken

özellikle orta sınıfın, çocukları için nitelikli eğitim arayışı kolejlerin gelişimine neden oldu. Osmanlı döneminden beri özel statüde faaliyet gösteren yabancı kolejlerin yanı sıra 1950'li yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı "Maarif kolejleri" açıldı. Türkiye'nin gelişmişlik bakımından ikinci altın dönemi olan 1960'lı yıllarda nitelikli öğretmen kadrosuyla yabancı dil eğitimi verirken üniversiteye gidecek adayları yetiştirdiler. Bu okullarda gelir durumu iyi olan aileler yanında sınavda başarılı olan yoksul öğrenciler "parasız yatılı" eğitim gördüler.

Üniversitelerin fidanlığı: Anadolu Liseleri ve Fen Liseleri

Daha sonra "Anadolu Lisesi" adını alan bu okullar ve sayıları artan Fen Liseleri, Türk üniversitelerinin fidanlıkları oldu. Her ne kadar yetiştirdikleri öğrencilerin bir kısmı yabancı dil bilmelerinin de katkısıyla Batı'ya göçerek gittikleri topluma karıştırlarsa da büyük çoğunluk, Türkiye'nin yetişmiş insan gücü potansiyelinin gelişmesine neden oldu. "Meyvelerini Batılılar da yedi, biz de yedik."

Yobazlık ise bu gidişten hep rahatsız oldu. Batılılaşmaya tepki görüntüsü altında aydınlanma ve çağdaş eğitim çabalarını hedef aldı. İktidar ortağı olmayı başardığı yıllardan beri Milli Eğitim Bakanlığı'nda yuvalanmaya öncelik verdi. Öğretmen yetiştiren kurumları "ele geçirmek", imam-hatip okullarını yaygınlaştırmak, milli eğitimde imam-hatip kökenlilerin ağırlığını artırmak, din eğitimi zorunlu hale getirmek, kız-erkek öğrencilerin birlikte eğitim görmelerini ortadan kaldırmak temel amaçları oldu. Danıştay ve Anayasa Mahkemesi ile Ahmet Necdet Sezer'e kadarki dönemde Cumhurbaşkanlığı, eğitimdeki yobazlık girişimlerinin hukuki

Cumhuriyet'in aydınlanma devriminin önemli kaleleri, tüm Anadolu'ya dağılmış liselerdi.

zemin bulmasına izin vermedi. Ama yobazlığın Cumhuriyetle hesaplaşmak için ısrarlı ve enerjik çabalarına son veremediler. "Laikliğe karşı eylemlerin odağı" olan iktidar partisi, kapatma davasından para cezasıyla kurtuldu. Onlar için zaten hiç para sıkıntısı olmamıştı! Cezayı halkın vergileriyle oluşan bütçeden fazlasıyla aldıkları parayla ödeyip ajandalarında ki özgörevlerine devam ettiler.

2000'li yıllarda Anadolu Liseleri'nin, Fen Liseleri'nin ve üniversitelerin sayısı çoğalırken, nitelikleri ters orantılı olarak hızla azaldı. Üniversite hocaları lise mezunlarının, lise öğretmenleri ortaokul mezunlarının, ortaokul öğretmenleri ilköğretim mezunlarının iyi yetişmediğinden giderek daha çok yakındılar. Osmanlı özlemi duyan, Cumhuriyet karşıtı, ümmetçi anlayış, politik hâkimiyeti arttıkça genç kuşakların beyinlerini adım adım fethetme çabasını sürdürdü. *Eğitimin Birliği Yasası* fiilen çiğnenerek İmam Hatip Ortaokulları açıldı, öğrenciler İmam Hatip Liselerine yönlendirildi.

"4+4+4 Sistemi" küçük çocukların erken yaşta diledikleri gibi şekillendirilmeleri için bir çırpıda geliştirildi. Taze beyinlerde milyonlarca hasara rağmen ısrarla uygulandı. Arapça ve din eğitiminin küçük yaşlara kadar indirilmesini pedagoji bilimi ilkeleriyle açıklamak mümkün değildi.

Cumhuriyet yıkıcılığında sıra Anadolu Liseleri ve Özel Statülü Okullarda

Fethullah Gülen ve diğer cemaatlerin yetenekli çocukları devşirerek boy atması, cemaatlerin örgütlendiği yurtlar, yasal ve kaçak Kuran kursları, iktidar hanedanı mensuplarının kurduğu eğitim vakıflarının sermaye sahiplerinden ve belediyelerden destek alarak kamu eğitim kurumlarına bir seçenek oluşturmaları, son olarak bir tür paralel devlet yapılanması olarak "Türkiye Maarif Vakfı" adıyla bir vakıf kurulması, bu dönemin kaydedilmesi gereken diğer gelişmeleridir.

Yabancı dille eğitim veren özel statülü okullar, eski gelenekleri olan Anadolu Liseleri ve Fen Liseleri, cumhuriyetçi orta sınıf çocuklarının eğitimi için izin verilmiş alanlar olarak varlığını sürdürdü. Parasız yatılı sınavlarını kazanabilen yoksul çocukları da bu okullarda eğitim görme

"Proje okulları" uygulaması, artık "fetih" sırasının bu okullara geldiğini göstermektedir.

olanağı buldular. "Proje okulları" uygulaması, artık "fetih" sırasının bu okullara geldiğini göstermektedir.

"Derşaneler Yasası" olarak bilinen 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Milli Eğitim Bakanlığı'na, Proje Okulu kapsamına alınan okullara sınavla değil, doğrudan bakan tarafından öğretmen ve yönetici atama yetkisi verildi. 1 Eylül 2016 günü çıkarılan yönerge ile bu okullarda 4 yıllık çalışma süresini doldurmuş yöneticilere ve 8 yıllık çalışma süresini aşmış öğretmenlere başka okullara nakil hükmü getirildi.

Müdürler ve kıdemli öğretmenlerin tasfiyesi

Üniversite sınavlarında yüksek başarı oranlarına sahip olan birçok okul, bu kapsama alınarak apar topar yönetici ve öğretmen tayinleri yapılmaya başlandı. Bu uygulama, bu okullara girmek için büyük çaba ve fedakârlık göstermiş olan öğrencilerin ve velilerin tepkisini çekti.

İstanbul Erkek Lisesi öğrencileri, diploma töreninde müdür Hikmet Konar'ın konuşmasını arkalarını dönerek protesto etti. Mezuniyet öncesi okul yönetiminin uygulamalarını eleştiren bir bildiri yayınladılar. Bu müdür, son dört yıldır vekil müdürlerin görev yaptığı İstanbul Lisesi'ne Bakan Nabi Avcı tarafından sınavsız olarak atanmıştı.

Bu uyarıya aldırmış edilmeden 44 lisede öğretmenler telefon emri ile merkeze çekildi. Bunun ilk adımı da Ağustos 2015'te atıldı; İstanbul'da bulunan Hüseyin Avni Sözen Anadolu Liseleri'nin 44 öğretmeninden 26'sı görevden alındı. Vefa, Pertevniyal, Cağaloğlu, Kabataş, İstanbul (Erkek), Kadıköy Anadolu Liselerindeki öğretmenlerin yaklaşık yarısının tayini çıkarılırken Avni Akyol Güzel Sanatlar Lisesi gibi özel nitelikli bir

okulun 39 öğretmeninin 28'i başka yere atanarak boşaltıldı. Kadıköy Anadolu Lisesi öğrencileri bu duruma tepki amacıyla bir günlük boykot ve oturma eylemi yaparken mezun ve veli dernekleri birlikte mücadele kararı aldılar. İstanbul'da Vefa Lisesi, Kabataş Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi veli ve öğrencileri de uygulamaya tepki gösterdiler.

Üniversitelerimizin fidanlıkları kurutuluyor

"Proje okulları" uygulaması, eğitim niteliklerini, Cumhuriyet kurumları olarak varlıklarını bir ölçüde koruyabilmiş okulların açık tasfiyesidir. Yönetim ve öğretmen kadrosunun iktidar partisinin güdümünde yeniden oluşturulması temel amaç olarak görünmektedir. Öte yandan Türk Üniversitelerinin fidanlıklarının kurutulması sonucunu doğuracağı açıktır. Cumhuriyet ve aydınlanma yanlısı yurttaşlara eğitim kurumlarında yaşam hakkı tanımayan bu tahribat, kısa sürede üniversitelere de yansacaktır. Bunun kaçınılmaz sonucu ise Türkiye'deki nitelikli insan gücü konusundaki kan kaybının hızlanması, çarenin yurtdışında aranması olacaktır.

Eğitim alanındaki sendikaların açtıkları davaların bu tahribatı bir an önce durdurmasını diliyoruz. Öğrencilerin nitelikli eğitim hakkı, öğretmenlerin hak ve hukuk mücadelesi aydınlanma ve Cumhuriyet karşıtı güçler yenilgiye uğratılana kadar sürecektir. Ancak gençlerini ve çocuklarını politik iktidar amacıyla bu kadar hoyratlıkla harcayan uygulamaların bedeli giderek ağırlaşmaktadır. Bunu ne yazık ki hep birlikte ödüyoruz.

Oysa 40 yıl önce lise kitaplarımızdan birinin giriş sayfasında yer alan cümle çok yol göstericiydi: "Düşünceye set çekmek, geleceğe ihanettir."

2016'nın ardından: Latin Amerika bilanço çıkarıyor

Latin Amerika son on beş yılın en zor dönemini geçiriyor. Venezuela'da ekonomik kriz Bolivarçı yönetimi sarsıyor. Brezilya'da Başkan Dilma Rousseff parlamenter bir darbeyle devrildi. Arjantin'de neoliberal hükümet birinci yılını doldururken son on yılın tüm halkçı kazanımlarını yok ediyor. Uruguay'daki yeni yönetim ABD'ci sağ ittifaka yanaştı. Küba yarım asırlık düşmanıya barışırken devrimin geleceğine yönelik kaygılar artıyor. Kolombiya, Peru ve Şili'de sağ neredeyse alternatifsiz. Brezilya, Venezuela, Arjantin ekonomilerindeki çöküş Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR'u zayıflattı. Buna karşılık ABD ile serbest ticareti bulunan Pasifik İttifakı güçleniyor. Uzunca bir süredir Latin Amerika'dan koparak NAFTA bölgesine dahil olan Meksika'da bir sol iktidar beklenti dahilinde bile değil. Bu ülkenin tek gündemi artık hücrelerine kadar işleyen narkoterör ve halkın tek umudu sınırın öteki tarafına geçip ucuz işçi olmak. ABD'de Trump'un Başkan seçilmesinin en hızlı sonuçları da Meksika'da görülecek. Trump söz verdiği duvarı ördüğünde Meksika'da şiddet ve yoksulluk daha da yükselecek. Ülke içindeki nüfusları kadar ABD'de göçmeni olan küçük Orta Amerika ülkelerinde büyük istikrarsızlıklar ortaya çıkabilir. 2017 Latin Amerika için belki de kader yılı olacak.

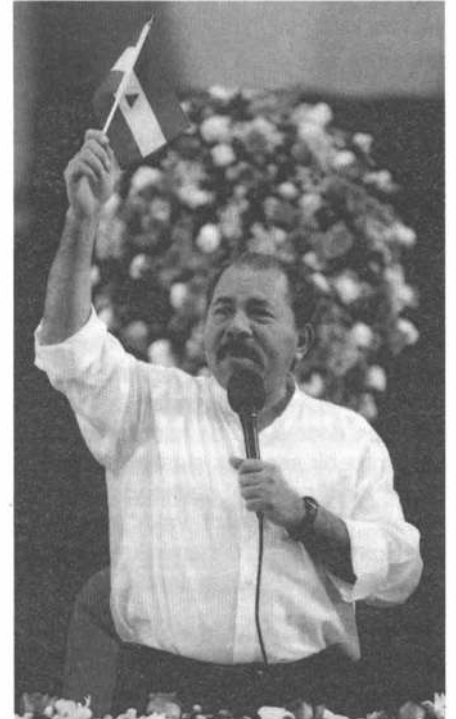
Nikaragua: Sandinist Devrim şaşırtmaya devam ediyor

2016 yılının en iyi haberi Orta Amerika'nın güçlü ülkesi Nikaragua'dan geldi. 6 Kasım günü yapılan Başkanlık seçimlerini Sandinist Devrimin efsanevi lideri Daniel Ortega yeniden kazandı. %72,5 oy alan Ortega en yakın rakibine %57 fark attı. Seçimin öncesinde ABD Senatosuna gelen "Nikaragua Investment

Conditionality Act" olarak tanınan bir yasa ise Kuzey'in efendisinin Ortega'ya bakışını gösterdi. Yasa Nikaragua'ya uluslararası kredileri ve yatırımları engellemeye dönük önlemler içeriyordu. Kuşkusuz seçimlerden bir ay önce ABD senatosuna gelen bu kanun Ortega'ya desteği düşürmeyi hedefliyordu. 1979 Devriminden beri Sandinistlerden bir türlü kurtulamayan ABD, yalnız Ortega'ya değil Nikaragua'ya karşı yeni bir savaş ilan ediyordu.

Tüm Latin Amerika'da sol iktidarların gerilediği bir dönemde Nikaragua'da gücünün doruğuna çıkmasında en önemli faktör tartışmasız biçimde Daniel Ortega liderliğidir. 71 yaşındaki Ortega'nın liderliği, şaşırtıcı biçimde, dünya devrim tarihinin en istisnai sonuçlarını beraberinde getirmiştir. Sandinist Devrim, 1979 Temmuz'unda, yarım asırlık Somoza diktatörlüğünü silahlı bir devrimle yıkarak gerçekleştirmişti. Oysa Ortega 1974 Aralık ayında yedi yıldır Somoza rejiminin zindanlarında hapisti. Ta ki on beş yoldaşının 27 Aralık gecesi Merkez Bankası Başkanı'nın evinde gerçekleşen partiyi basarak ABD Büyükelçisi dahil bazı Somoza ailesi üyelerini rehin alana dek esareti sürdü. Diktatörlük Ortega ve arkadaşlarını bir uçağa bindirip Küba'ya göndermek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra Ulusal Kurtuluş'un Sandinist Cephesi (Frente Sandinista de Liberación Nacional-FSLN) politik liderliğine dahil oldu. 1978 Şubat'ında, kardeşi Camilo Ortega'nın hayatını yitirmesiyle Sandinist Güneydoğu Cephesi Komutanlığını ele aldı. 22 Ağustos'ta içinde üç bin kişi olan Ulusal Meclis Binasını ele geçiren Sandinistler, yarım asırlık ABD destekli Somoza rejiminin yaklaşan sonunu ilan ettiler. 1979 Mart'ında başlayan "Nihai Taarruz" ise 19 Temmuz'da Sandinist

birliklerin başkent Managua'ya girişi ve hemen öncesinde diktatör Anastasio Somoza'nın ülkeyi terk etmesiyle hedefine ulaştı. Ortega içinde liberaller dahil tüm kesimleri temsil eden bir Devrimci Cunta Yönetimi kurdu. ABD kaçan diktatörün ordusunu Kosta Rika'da yeniden organize ederek Nikaragua'ya saldırttı. Sandinistler, otuz binden fazla Kontrgerilla üyesine karşı on yıl süren yıpratıcı bir savaşa girdi. Bu arada toprak ve eğitim reformları gerçekleştirdiler. Ortega savaş koşullarında iki kez genel seçime gitti ve kazandı. Kontrgerilla ordularını ezdiler. Fakat savaşın ekonomik yıkımı ve Sovyetlerin çöküşüyle beraber ABD ile barış anlaşması kaçınılmaz hale gelmişti. Ortega 1990 Şubat'ında yapılan seçimleri küçük bir farkla kaybedince, iktidarı

2016 yılının en iyi haberi Nikaragua'dan geldi. 6 Kasım günü yapılan Başkanlık seçimlerini Sandinist Devrimin efsanevi lideri Daniel Ortega yeniden kazandı.

bıraktı. Tarihte ilk kez silahlı devrimle gelen bir hareket seçimle iktidarı devre diyordu. Ancak Sandinistler ordu teşkilatını daima ellerinde tuttular. 2006 yılına dek iktidarda kalan neoliberal yönetimler silahlı kuvvetlerin üst kademelerine dokunamadılar. 1995-2006 yılları arasında görev yapan üç Genelkurmay Başkanı (Lacay-Carrión-Halleslebens), Daniel Ortega'yı 1974'te cezaevinde kurtaran operasyonu yapan gerilla grubunun üyeleriydi. Böylece kontrgerilla unsurları ülkede etkin bir güce dönüşemedi.

Ortega 15 yıllık bir neoliberal yıkım sonrası 2006 yılında %38 halk desteğiyle yeniden başkan seçildi. Bu tarihe kadar Sandinist Cephe bazı küçük gruplar sayılmazsa Ortega liderliğinde bir arada durmayı başardı. Onu izleyen yıllarda ise geçmiş devrimci geleneğin militan dinamizmine dayanarak hızla güçlendi. Ortega esnek bir ekonomi politikası izledi ama asıl olarak Chávez'in Venezuelası ile kurduğu ittifaka yaslandı. Venezuela'yla kurulan ortaklıklar sayesinde bu küçük ülke beş milyar dolar ekonomik destek elde etti. 2007'den itibaren Nikaragua her yıl %5 ortalamaıyla büyüdü. Enerji, ticaret ve tarım alanlarında olağanüstü gelişme kaydedildi. Dünya Bankası verilerine göre Ortega liderliğinde Nikaragua'da yoksulluk 2009-2014 yılları arasında yarıya düştü. Topraksız ve hayvansız köylü kalmadı. Devlet kurumlarında bulunan kadın oranı erkeklere eşitlendi.

Orta Amerika'da uyuşturucu kartelleri ve terörünün giremediği tek ülke Nikaragua'dır. Devlet giderlerinin sıkı denetim altında ve yolsuzluğun en düşük olduğu ülke de burasıdır. Bu sayede Sandinist yönetim 2011 seçimlerinde %62 olan halk desteğini 2016'da %72,5'e çıkarmıştır.

Küba: Ambargonun zayıflaması değişimin habercisi mi?

26 Ekim'de Birleşmiş Milletler salonunda ABD ve İsrail ilk kez Küba'ya yönelik ambargoyu kaldırmaya karşı oy kullanmadı. Böylece dünyaya bu iki devletin dayattığı ambargo, Birleşmiş Milletler'in gündemi dışına çıkarak ABD ile Küba yöneticileri arasında yapılacak görüşme-

Obama'nın Küba açılımı aslen dogmatik ABD dış politikasını esnetmekten ibaretti. Gerçekte 2000'lerin başından bu yana ABD, Latin Amerika bölgesinde giderek yalıtılmaya başlanmıştı.

lere bırakıldı.

Ambargo, Fidel Castro yönetimi henüz ABD ile çatışmaya girmeden önce başlamıştı. Devrimden bir ay sonra banka hesaplarını inceleyen "Che", yarım milyar doların ABD'ye kaçırıldığını tespit etmişti. Kaçırılan paralar asla geri iade edilmediği gibi ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, devrimden bir ay sonra Küba'ya yönelik kredileri kesme kararı almıştı. Sonrasında Küba'nın tek gelir kaynağı olan şeker fabrikalarını devletleştirmesi ABD tarafından düşman politikası geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirilmişti. Castro yönetimi geri adım atmamıştı. ABD'nin ülkedeki enerji ve iletişim tekeline son vermişti. Kennedy döneminde Küba'ya yönelik ambargo mutlak hale vardı. Kennedy bununla yetinmeyerek bir karşı devrim ordusu kurarak adayı işgale kalktı. Böylece ekonomik ambargo, askeri kuşatmayla beraber katlanarak büyüdü. Ada, 1990'a kadar Sovyetler Birliği'nin desteğiyle varlığını sürdürdü. Sovyet Bloğu'nun yıkılışıyla Küba Devriminin de sona geldiği beklentisi güçlendi. ABD ambargoyu daha da güçlendirerek bu sonu çabuklaştırmaya çalıştı. 1992'de Bush ve 1996'da Clinton adadaki rejimi yıkmak için Küba karşıtı iki yasa çıkardı. Üstelik Clinton 1999'da ticari ambargoyu daha da sertleştiren önlemler aldı. 1990'lar boyunca birkaç kere adadaki kıtlığı kullanarak ayaklanma ve toplu kaçıışı provoke etti. İlginçtir oğul Bush döneminde, 2003'ten itibaren, ABD ya-

vaş da olsa kuşatmayı esnetti. Küba'ya yönelik turizm kısmen serbest hale geldi. Stratejik olmayan ürünlerde küçük ticaret gelişti. ABD'de yaşayan Kübalıların ailelerine para göndermesine dönük engeller kalktı.

Ambargonun kalkacağına yönelik ilk önemli işaret Nelson Mandela'nın cenazesi sırasında Obama'nın Raul Castro'nun yanına giderek elini sıkmasıydı. 2013 Aralık ayında gerçekleşen bu olaydan tam bir yıl sonra ABD Başkanı Küba'yı ziyaret etti. İki ülke düşmanlık politikasına son vererek karşılıklı temsilcilikler açtı. Bununla beraber ABD Kongresinden henüz bu yakınlaşmayı destekleyen bir yasa çıkmadı.

Obama'nın Küba açılımı aslen dogmatik ABD dış politikasını esnetmekten ibaretti. Gerçekte 2000'lerin başından bu yana ABD, Latin Amerika bölgesinde giderek yalıtılmaya başlanmıştı. Bu yüzden, yarım asırdır hiçbir siyasi sonuç vermeyen, etkisiz ambargo politikasından ülkesini kurtararak, bölgede daha etkin olmaya dönük bir adım attı. Diğer yandan ambargo ve askeri kuşatma Küba'da rejimin direnme yeteneğini artırmış, adeta çelik bir bilyeye dönüştürmüştü. Canavar, bu bilyeyi her çiğneme denemesinde kendine zarar veriyordu. Ambargonun şeklen de olsa zayıflaması Küba'daki rejimin daha önceki yalıtılmış koşullardan farklı biçimde kontrolünü zayıflatacağı. ABD, adanın serbest ticarete açılmasını, rejimin devletçi ve halkçı karakterine

zarar vereceği beklentisi içinde hızlandırmak istemekte. Oysa 2011'de yapılan Küba Komünist Partisi 6. Kongresinden beri buna hazırlanılmaktaydı. Mariel Özel Kalkınma bölgesi adında dev bir serbest ticaret limanı bu amaçla kuruldu. Ayrıca 2014'te bir "Yabancı yatırım yasa" çıkararak Küba %15 vergi indirimi ve kendi işgücünü getirme olanağı sundu. Fakat yine de yabancıların hisse sahipliği %49'la sınırlı tutuluyor. Eğitim ve sağlık gibi Küba sistemi için önemli alanlarda ise yabancılara yatırım hakkı tanınmıyor.

6. Kongrede alınan ekonomik kararlarda Venezuela'daki durumun da fazlasıyla etkisi var. Chavéz'in Bolivarçı Devrimi'nin bölgede birçok Latin Amerika ülkesiyle gösterdiği dayanışmadan Küba da faydalanmaktaydı. Fakat petrol fiyatlarındaki olağanüstü düşüş son yıllarda Venezuela'nın bu desteği sürdürmesini engelliyor.

Başkan Raul Castro, belki de son yarım asrın en önemlisi olacak kongrenin, Nisan ayında yapılacağını açıkladı. Gelecek Kongrede 2011'deki "Devrimin ve Partinin Ekonomik ve Sosyal Politika Çizgisi" belgesinin yeniden değerlendirilmesi bekleniyor.

Adadaki değişim liderliğe de yansıyor. Kongrede Raul Castro bu değişimin

2016 yılında Bolivya ekonomisi Latin Amerika'da %4,9'la en hızlı büyüyen ülke oldu. Morales liderliğindeki Bolivya'nın ekonomik "mucizesi"nin tek kaynağı devletleştirmeydi.

tarihini de verecek. Muhtemelen 2018 yılında başkanlık dahil karar mekanizmalarında ağırlık Devrim sonrası doğan kuşağa geçecek. Yeni kuşaktan liderlikte şu an başkan yardımcısı olan Miguel Diaz Canel, Dışişleri Bakanı Bruno Rodriguez, Ekonomi Bakanı Marino Murillo ve Raul Castro'nun çocukları Alejandro ve Mariela Castro'nun adları ön plana çıkıyor.

Bolivya'da devrim yeni zenginlerle çarpışıyor

2006'da bir dizi ayaklanma sonrası iktidara gelen Sosyalizme Doğru Hareket'in lideri Evo Morales 2020'ye kadar başkanlığa devam edecek. Böylece Bolivya'nın yalnızca ilk seçilmiş yerli kökenli lideri değil aynı zamanda en uzun süre iktidarda kalan başkanı da olma rekoruna sahip olacak. Morales'in bu başarısı ise temelde ekonomik. Zira Bolivya son on yıldır istikrarlı biçimde %5 ortalama ile büyüyor. 2016 yılında Bolivya ekonomisi Latin Amerika'da %4,9'la en hızlı büyüyen ülke oldu. On yılda GSYİH'sı neredeyse üç katına çıktı. Merkez Bankası döviz rezervleri ise 2000-2014 arasında 14 kat büyüdü.

Morales'in ekonomik "mucizesi"nin tek kaynağı devletleştirmeydi. Bolivya, Morales yönetimi öncesi aynen Chavéz Venezuelası gibi yağmalanan bir ülkeydi. Devletin petrol gelirleri Morales yönetiminde 300 milyon dolardan 5 milyar dolara çıktı. Haberleşme, enerji gibi stratejik sektörler ulusallaştırıldı. Bolivya internetin dünyada en hızla yaygınlaşan ülkesi haline geldi. Yoksulluk oranı kentlerde dört kat, ülke genelinde yarı yarıya düştü. Bolivya iki asırdır beyaz elitler tarafından yönetilen bir ülke olmaktan çıkıp yerleşti. Koka sendikacılığından gelen Morales gibi devlet yöneticilerinin %90'ı sosyal liderlerden seçildi. Anayasa ve yasalar halkçı bir temelde yeniden yapıldı. Geçmişte rütbe almak için ABD büyükelçisinin konutu önünde komutanlarının sıraya girdiği Bolivya Silahlı Kuvvetleri, antiemperyalist bir modele kavuştu. Morales, Bolivarçı İttifak'ın en sadık üyesi oldu. Rusya, Çin ve İran'la stratejik ortaklıklar kurdu.

Devlet gelirlerindeki artış eğitime ayrılan paya da yansıdı. 2006'da GSYİH'sının %3,5'ini eğitim yatırıma ayıran Bolivya bu oranı 2014'de %8,7'ye çıkardı. Morales yönetimi 2017 bütçesinde eğitime %14 pay ayırarak bu alanda Küba'dan sonra dünya ikincisi konumuna yükseldi.

Ancak, devletçi ekonomik modelin başarısının olumsuz sonuçları da ders niteliğindedir: On milyon nüfuslu ülkede iki milyon yeni orta sınıf mensubu ortaya çıktı. Venezuela'ya benzer biçimde, zenginleşen yoksul halk, sağ politika-ya daha fazla destek vermeye başladı. Ekonominin halka yayılması için maden kooperatiflerine verilen ayrıcalıklar yeni çıkar gruplarına yol açtı. Hükümet "Maden Kooperatifleri Kanunu"yla bu ayrıcalıklara son vermek istediğinde ise büyük çatışmalar çıktı. Öyle ki geçtiğimiz Ağustos sonunda Devlet Başkan Yardımcısı Rodolfo Illanes bir maden bölgesi ziyareti sırasında linç edilerek öldürüldü. Bu olay Şubat ayında, Morales'in 2020 seçimlerine girmek için yaptığı referandumu kaybetmesinden sonraki en ciddi gelişmeydi. Hiç kuşkusuz bu komplonun ardında ABD vardı. Komşu Brezilya'da Başkan Dilma Rousseff'in parlamenter darbeye devrilmesinin etkisi büyüktü. Bolivya elitlerinin Morales döneminde ortaya çıkan yeni sınıfla ittifak kurmayı başardığının da bir göstergesiydi. Zira kooperatifler bir süredir özel şirketlerle ortaklık kurmaya başlamıştı. Bu şirketler arasında yabancı kökenli olanlar da vardı.

Bolivya'da kooperatifler elinde 1700 maden işletmesi var. Buralarda 120 bin madenci çalışıyor. Fakat çalışan madencilerin yalnızca %25'i kooperatif üyesi. Geri kalanlar sigortasız ve emeklilik primi olmayan sözleşmeli işçi. Kooperatif üyelerinin aylık kazancı 4 bin dolarken bu işçiler 300 dolar maaş alıyor. Şimdi Morales yönetiminin çıkardığı yasa, sözleşmeli işçilerin sendikalaşmasını sağlıyor, kooperatiflerin yabancı şirketlerle ortaklık kurmasını yasaklıyor ve madenlerin çevreye verdiği zararların hükümet tarafından kontrol edilmesi olanağını getiriyor.

Morales'in görev süresinin tamamlanacağı 2020'ye doğru çatışmanın artma-

sı beklenmelidir. Geleneksel oligarşiyle yeni zenginler arasındaki ortaklık kolayca kırılmaz. Bolivya'da devrim yeni bir meydan okumayla karşı karşıya. Kararlı ve sağlam adımlarla ilerlemekten başka yolu da yok.

Venezuela: Bolivarcı Devrim direniyor

Küba'dan sonra Latin Amerika'da yaratılmış en önemli sosyalist deneyim olan Bolivarcı Devrim on altı yaşını dolduruyor. Hala ABD'nin en önemli hedeflerinden biri olmayı sürdürüyor. Chávez'in Bolivarcı Hareketine kadar solun belki de tek kökleşemediği ülke olan Venezuela, "Comandante"nin kaybindan sonra bile yoluna devam ediyor. Ancak hayati sorunlarla karşı karşıya olduğu herkesçe biliniyor.

Venezuela Devrimi'nin sorunlarını yapısal ve ekonomik olarak ikiye ayırabiliriz: Yapısal problemlerinin başında bu ülkenin daha önce hiçbir üretim deneyimine sahip olmaması ve yalnızca petrol ihraççısı modele dayanması yatıyor. Daha önceki tüm sosyalist deneyimlerin kanıtlandığı üzere bir ülke ancak kendi öz kaynakları üzerinden birikim sağlayabilir. Sovyetlerde Lenin'in NEP politikasına dönüşüne, Küba'da şeker üretiminin artırılma çabalarına benzer biçimde Venezuela'nın da petrol gelirine dayanmaktan başka çaresi yoktu. Kapitalizmin bu zehirli meyvesine sahip olmak, devrimin ihtiyacı olan birikim için gerekliydi. Chávez bir defasında bu durumu bisiklete binmekle arabayla gitmek arasındaki farka benzetmişti. Daha hızlı ilerlemek ve daha çok iş yapmak için bu arabaya binmek gerekiyordu. Fakat bu öyle bir paradoks ki petrol gelirine sahip olabilmek için bile büyük bir savaşı göze almak zorundaydılar. 2000'lerin başlarında ülke bu nedenle yangın yerine döndü. Petrolün millileştirilmesine karşı sendikalarından patronlara, çok geniş bir çıkar çevresi harekete geçmişti. Petrol kuyuları ateşe verildi. Neredeyse bir yıl petrol üretimi gerçekleşemedi. Sokaklarda silahlı çatışmalar oldu ve silahlı kuvvetlerin üst kademesi Başkan Chávez'i tutuklayarak darbe yaptı. Milyonlarca Venezuelalı ayaklanarak başkanlık sarayını kuşattı. Chávez'e sa-

dık askeri birlikler de aynı anda başkanı kurtarma operasyonuna başladı. Karayip denizinde bir adada esir tutulan Chávez kurtarıldığında, darbeyi yapan yasadışı yönetimi hemen tanıyan ABD'nin hevesi kursağında kaldı.

"Comandante", ülkenin yapısal sorunlarının başında "üretici bir kültüre" sahip olmamasını sayıyordu. Venezuela sömürge döneminden beri bir üretim deneyimi yaşamamıştı. Meksika, Bolivya, Kolombiya ve Peru gibi değerli madenleri yoktu. Brezilya gibi büyük üretim çiftlikleri de bulunmuyordu. Sıradan bir askeri karkol, kıtanın İspanya'daki kraliyet merkezine en yakın noktası olarak ticaret limanıydı. Sonrasında en kanlı bağımsızlık savaşları ve iç çatışmaların yaşandığı dağınık bir "cumhuriyet" olarak varlığını sürdürdü. ABD'ye bağımlı, üretici olmayan oligarşik bir sınıfın aracılığıyla bir asır Venezuela petrolü yağmalandı. Chávez'e kadar halkın neredeyse yarısının kimliği bile yoktu. Kaçak kölelerin torunları olan bu halk ne toprağı işlemeyi ne de fabrikayı tanıyordu. Devrim sıfırdan başlamalıydı. Eğitim ve sağlık alanlarında seferberlik ilan edildi. On yıl içinde Venezuela üniversiteleşme oranında dünya beşincisi oldu. Her türlü sağlık hizmeti tam olarak ücretsiz hale geldi. Tüm yaşlılar ve engelliler maaşa bağlandı. Bolivarcı yönetim süresince tam bir milyon iki yüz bin konut yapılarak halka karşılıksız teslim edildi.

İki şey kırılmadı: Biri yanki tüketim kültürü. Halkın alım gücü arttıkça daha çok markalı ürün kullanmaya başladı.

Aşırı bir tüketim olgusu toplumu sardı. Diğeri de yolsuzluk. Her iki özellik de Karayip bölgesine özgüdür. Bu bölgede toplum yüzyıllardır rüşvete ve dilenmeye alıştırmıştır. Ne yazık ki bu konularda oturmuş bir kültür ve disiplin sağlanamadıkça sert önlemler almak da mümkün değildir. Bir yandan düşmanın ağır saldırıları altındayken diğer yandan içeride geçmişin mirasıyla şiddetli bir kavgaya girmek zordur.

Yine de petrolün varili 140 dolarken işler bir şekilde yürüyordu. Son dört yılda bu değer 30 dolara kadar gerileyince altyapıdan yoksun olan Venezuela'da durum hızla bozuldu. Temel olarak petrodolar'a bağımlı sosyal bütçe sarsıldı. Daha da önemlisi suni enflasyon, dolar spekülasyonu ve karaborsa halkın gündelik yaşamını cehenneme çevirdi.

Bolivarcı yönetim geçen yıllar boyunca ABD'ci sağ ittifakın ekonomik kaynaklarını kesememiştir. İthalata olan bağımlılık sermayeyi beslemiş; gıda, ilaç, temizlik malzemesi ve yedek parça ithalatını elinde tutan tekellerin yarattıkları karaborsa iç pazarı ele geçirmiştir. Mal arzını tekelinde tutan devrim karşıtı ittifak suni kıtlık yaratarak halkın iktidara olan desteğini zayıflatıyor.

Petrol fiyatlarındaki büyük düşüş devlet hazinesini zayıflattıkça, tüccar ve banker oligarşisi daha etkin hale gelmiştir. Venezuela'da dövizin ülkeden çıkışını ve değerini kontrol amacıyla uygulanan sabit kur politikası gereği, ithalatçı firmalara ihtiyaçları olan döviz devlet vermek-

Petrol rantına dayalı kapitalizm iflas ederken sosyalist komünler ve kooperatiflerde üretmekle direnen yüzbinlerce Venezuelalı devrimi sürdürmekte ısrarcı.

Arjantin'in en zengin iş adamlarından ve başkent valisi Mauricio Macri, sağ cephenin desteğiyle iktidara geldi ve neoliberal politikaları hayata geçirdi.

tedir. Ancak bu firmaların girdileri yeterli biçimde denetlenmediğinden, devlet on milyarlarca dolar dolandırılmıştır. Geçen yıllar boyunca ucuz döviz devletten alan şirketler ülke içinde mal ve taşınmazları elde ederek ekonomik güçlerini artırmışlardır. Devlet rezervlerinden büyük bir paralel döviz piyasası spekülasyon biçiminde ulusal parayı çöktürmektedir. Denetlenemeyen enflasyon, alım gücünde düşmeye, talep daralmasına, işyerlerinin kapanmasına ve işsizliğe yol açıyor.

Tüm bu sabotajlar çeteleşme ve toplumsal dejenerasyonla beraber geliyor. Ancak Chávez'in liderliğindeki Bolivarıcı Devrim, hataları ve başarılarıyla, eksikleri ve erdemleriyle kendi yolunu açmayı bildi. Petrol rantına dayalı kapitalizm iflas ederken sosyalist komünler ve kooperatiflerde üretirken direnen yüzbinlerce Venezuelalı devrimi sürdürmekte ısrarcı. Bolivarıcı Silahlı Kuvvetler ABD'ci sağın her kalkışması kararlı biçimde eziyor.

Arjantin: Sağın geleneksel iktidar araçları "dış borç, özelleştirme, işsizlik"

Geçen yıl Aralık ayında yapılan seçimlerde, anayasa gereği iki dönemle sınırlanan başkanlığını tamamlayan, Cristina Kirchner aday olamadı. Sol'dan önemli bir ismin aday çıkamadığı koşullarda sağ cephe ülkenin en zengin iş adamlarından ve başkent valisi Mauricio Macri'yi destekledi. Macri ikinci turda %1,5 farkla seçimi kazandı. İktidar kol-

tuğuna oturur oturmaz da döviz ve dış ticareti serbest bıraktı, faizleri yükseltti. Başkanlığı devraldığı iki gün içinde 31 kararname yayınladı. Kararnamelerden birinde kanuna aykırı biçimde Anayasa Mahkemesi'ne iki yeni üye atadı. Diğerinde ise medya tekellerini sınırlayan yasa-yı askıya aldı, iletişim kurumuna müdahale ederek işleyiş polisin gücüyle durdurdu.

Ağırlıklı tarım ihracçısı bir ülke olan Arjantin uzun süredir katı devletçi politikalarla yönetiliyordu. Neoliberal yönetimin ilk misyonu uluslararası finans kesimleriyle ilişkiyi düzeltmekti. Öncelikle Kirchner döneminde "Akbaba Fonları"na ödenmesi reddedilen "borcun" finansmanı için kritik bir yasa meclis ve senatodan geçti. Oylamadan bir hafta önce Obama Arjantin'i ziyaret etti. Bu ziyaret neredeyse on yıldır kesik olan Arjantin-ABD ilişkilerinin neoliberal iktidar döneminde yeni bir yola girdiğinin işaretiydi. Ekonomideki bedeli ise ağırdı: Macri yönetiminde Arjantin 2016 yılında dünyanın en hızlı borçlanan ülkesi haline geldi. Arjantin 2016 Ekim ayına kadar 34 milyar dolar net dış borç aldı. Kasım ayında meclise sunulan bütçede de 2017 için 40 milyar dolar daha borçlanma planlandı.

Neoliberal iktidarın ilk on ayında 210 bin kişi işsiz kaldı. İki milyon Arjantinli daha yoksullar ordusuna katıldı. Katolik Üniversitesinin araştırmasına göre ülke nüfusunun %32,6'sı yani 13 milyon yurtaş yoksulluk koşullarında yaşamaktadır.

Bu süre içinde mutlak yoksulluk oranı %5,3 artarak 2,3 milyon kişiye ulaştı.

Devleti ekonomiden uzaklaştırmak için alınan önlemlerin iki hızlı sonucundan biri işsizlik oldu. Bu hiçbir koruma önlemi kalmayan iç üretimdeki gerilemenin de bir neticesiydi. Dış ticarete vergi duvarları kaldırıldığından bütçe açığı bir önceki yıla göre ikiye katlandı.

Devletin piyasa üzerindeki denetimi kalktığından bu yana Arjantin ulusal para birimi %60 değer kaybetti. Bu da alım gücünün-tüketimin hızla düşmesine ve iç pazarın daralmasına yol açtı. Tüketim düşmesine rağmen enflasyon %40 düzeyinde kaldı. Nisan-Haziran döneminde 23 eyalet ekonomisinin 21'i %1-9 aralığında küçüldü. En güçlü gelir kaynaklarına sahip olan otonom başkent Buenos Aires bile %2,8 resesyona uğradı.

Tüm bunlar devletçilikten uzaklaşmanın makroekonomiye yansıyan kısa vadeli sonuçlarıydı. Neoliberal yönetimin devamı halinde, Arjantin'i tam anlamıyla bağımlı bir ülke haline getirecek yıkım kaçınılmazdır. Macri yönetimi sosyal patlamayı ertelemek ve çatışmayı kısa vadede engellemek için borçla elde ettiği kaynağın bir kısmını sübvansiyonlara ayırmıştır. Çocuk ve kira yardımı ile işsizlik maaşlarında artırıma gitmiştir. Bu politika Latin Amerika sağ için çok yenidir ve son on beş yıldır etkin olan sol yönetimlerden taklit edilmiştir. Yardımlarla yoksul kesimleri frenleyen hükümet rüşvetle eyalet ve sendika yönetimlerini bir süre daha kendine bağlamayı sürdürebilir. Ancak orta vadede bile kontrolü yitirme olasılığı yüksek. Arjantin'i ayakta tutan; kendine yeterli bir ekonomi, yüksek eğitim düzeyi, sağlık sisteminin işlerliği gibi alanlardaki hızlı erozyonun sonuçları yakında görülecektir. Finans merkezlerine uzak, dar bir iç pazara, düşük üretime ve geleneksel olarak tarım ihracçısı modele dayanan bu ülkede neoliberal normların oturmasına imkân yoktur. Sendikal hareketin güçlü, solun zengin bir geleneğe ve yaygın örgütlenmelere sahip olduğu Arjantin'de, koşullar sertleştiğinde, geçmişte olduğu gibi, radikal bir hareketin iktidarı alması büyük ihtimaldir.

Psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla “kendini gerçekleştirme” kavramı

İnsanın kendini gerçekleştirme süreci, belirli bir üretim gücü olarak üretim süreci içinde yerini aldığı anda, yetenekleri üretime dönüştürüldüğünde, insanın insanı sömürmesiyle ilgili yabancılaşmalardan kurtulduğunda, özgür ve yaratıcı nitelikleriyle fizyolojik ve psikolojik gereksinimlerini aştığında, kısacası kişisel ve toplumsal bütünlüğe ulaştığı zaman başlar. İnsanın gizil güçlerinin, yeteneklerinin belirginleşmesi, saydamlaşması, aile içindeki etkileşimin yanında bilimsel olarak eğitim süreci içinde kazanılır.

“Kendini gerçekleştirme” (self actualizm) terimi kavramsal boyutu ve psikolojik kuramlar literatüründeki yeriyle,

Amerikalı hümanistik kuramının kurucusu sayılan Carl Rogers'ın geliştirdiği temel bir kavram olma niteliğini taşır. Kendini gerçekleştirme, bireysel boyutuyla ve çeşitli kaynaklarda kişinin kendine özgü gizil güçlerini tam donanımlı olarak kullanılabilmesi ve geliştirmesi, kendi doğasına, kendi varoluş bütünlüğüne uygun davranabilmesi, kendi yeteneklerinin yeterliliklerinin bilincinde olması ve yine kendi yeteneklerine uyumlu, eylem gücü yüksek bir varlık olma anlamlarıyla anlatılır. Tüm yönleriyle bir bütün olarak gelişmiş insan, kendini gerçekleştirme yönündeki insanın temel bir niteliğini oluşturur. (1)

Kendini gerçekleştirme, kuşkusuz felsefe tarihi düşünürlerinin sayfalarında da gizli ya da açık olarak sıkça yer alır. Örneğin rasyonalist düşünür Spinoza, kendi varlığını koruma ve gerçekleştirme anlamında “konatüs” kavramını kullanır. İnsanın kendinin dışında bağımsız var-

lığını gerçekleştirme güdüsüne vurgu yapar. İnsanın, özgür olduğu ölçüde varoluşunu ve gerçek insan olma niteliğini gerçekleştirebileceğini, bireysel özgürlüğün, insan istemine (iradesine) yol açabileceğini ve iradenin ise insanın kendini gerçekleştirebilmesinin koşulu olduğunu ileri sürer.

Varoluşun özden önce geldiğini öne süren varoluşçu düşünce, hümanistik psikologlarda eş anlamıyla “kendini gerçekleştirme” kavramına dönüşür.

Kendini gerçekleştirme kavramını ilk kez kullanan ve Gestalt psikoloji kuramını en çok etkileyen Alman nörologu ve psikiyatristi aslında Kurt Goldstein'dir.

Kendini gerçekleştirme gereksinmesi, aşağıdan yukarıya sıralanan biçimiyle, fizyolojik ve psikolojik (güvenlik, sevgi, ait olma vb) gereksinmelerin en yukarısında bulunan bir gereksinmedir.

Hümanistik psikoloji kuramının kaynağında yer alan varoluşçu (existentialist) psikoloji kuramı ise, varoluşun (existence), öz'den (essence) önce geldiğini, insan felsefesi kapsamında insanı sosyal ve ekonomik koşullardan neredeyse bağımsız olarak kabul eden bir yaklaşımla insanın kendi özünü yapabilen tek varlığın yine insan olduğunu savunur. Böylece varoluşçu düşünürlerce, varoluşun özden önce geldiğini öne süren varoluşçu düşünce, hümanistik psikologlarda eş anlamıyla "kendini gerçekleştirme" kavramına dönüşür.

Kendini gerçekleştirme kavramını ilk kez kullanan ve Gestalt psikoloji kuramını en çok etkileyen Alman nörologu ve psikiyatristi aslında Kurt Goldstein'dir. Goldstein bu kavramı, kişinin varlığında potansiyel olarak var olan bir itici güç ya da eğilim olarak yorumlar. Bu itici güç, bireyin biyolojik ve psikolojik donanımının vazgeçilmezidir. Alfred Adler'in yaratıcı benlik kavramı, kendini gerçekleştirme kavramının alt yapısını oluşturan bir kavram olma niteliği taşır. Yaratıcı benlik, insanın doğal niteliğidir, gelişim dinamiğinin temel itici gücüdür. Yaratıcı benlik içinde kişilerin geleceğe yönelik hedefleri bulunur. Hedefler, gelişimi sağlayan benliği harekete geçiren dinamik güçlerdir. Kimi yazarlar, hedef kavramı içinde kurgusal finalizm (fictional finalizm) kavramını birey davranışlarına yol gösteren "düşsel temel hedef" olarak yorumlarlar. Kurgusal hedef, böylece kişilerin her koşul ve durumda uğraş verdiği ve yetkinlik konumuna ulaşmak için bireyde var olan

imgesel gücün simgeleri olma niteliği kazanır. (2)

Maslow, kendini gerçekleştirme sürecini yaşamış olarak kabul ettiği kişilerle yaptığı araştırmada şu nitelikleri belirlemiştir:

* Kendini gerçekleştirmiş kişiler, nesnel gerçekliği çarpıtmadan algılarlar. Olumlu ya da olumsuz olsun, duygularının farkında olurlar ve onlarla yüzleşebilirler.

* Yaşadıkları her şeyi, açık yüreklilikle ve savunmasız algılayabilirler. İlkeler ve kurallara abartılı olarak bağlı olmadan zamanın her sürecini ve boyutunu içsel bir duyarlılıkla gerçekçi biçimde kavrayabilirler.

* Organizmalarının yeterlilik ve yetersizliklerinin bilincindedirler. Seçimlerini ve kararlarını desteği içten alarak gerçekleştirirler.

* Yeteneklerini etkili verime dönüştürebilirler ve daha tam olarak işlevde bulunabilirler.

* Kendilerini ve doğayı, insanın biyolojik doğasıyla ilgili özelliklerini kabul ederler. (3) Yaptıkları yanlışlar yüzünden abartılı biçimde suçluluk duyguları içinde olmazlar, kendilerini günah korkuları içinde yaşıtmazlar.

İçten geldiği gibi saydam davranırlar, sade ve doğaldırlar. İki yüzlülükten, abartılı merasimlerden, etiketlerden hoşlanmazlar, maske ve rol yapma gereğini

duymazlar.

* Kendilerini insanlık toplumunun bir parçası olarak kabul ederek, kendilerinin dışında olan yerel ya da evrensel sorunlara karşı duyarlı olurlar.

* Takdir edebilirler; yaşamının kalın çizgilerini, doğanın güzelliklerini taze ve canlı olarak algılayabilme ve onlardan etkilenme duyarlılıkları geliştirirler. Güzelliklerin farkına vararak, duygusal coşkunluklar yaşayabilirler.

* Demokratik kişilikleri vardır. Birlikte yaşadıkları kişileri, öncelikle önyargısız ve eleştirisiz kabullenmeyle ilgili değerleri vardır. Ayrım gözetmeksizin, her insandan öğrenebilecek şeyleri olduğunun bilincindedirler.

* Doruk yaşantılar yaşayabilirler: Olaylar ve durumlar karşısında duygusal coşkunlarını ketlemeden, engellemeden yaşayabilir ve gösterebilirler.

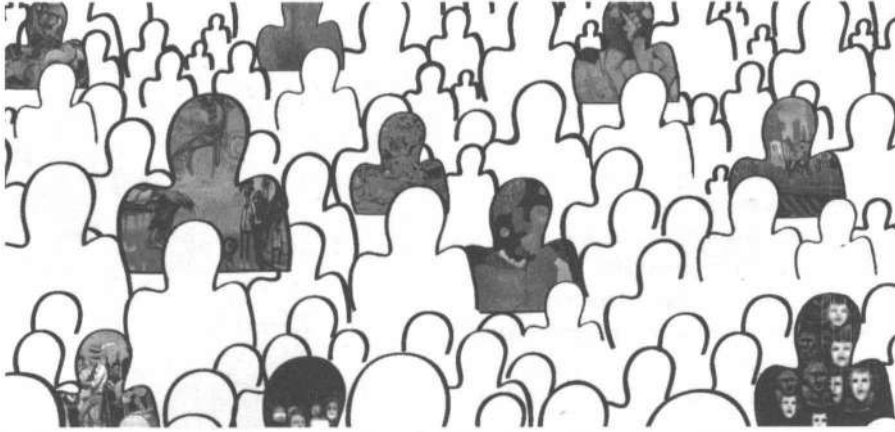
* Başkaları ile yoğun ve derinlikli ilişkiler kurabilirler: Arkadaşlıkları, dostluk niteliğinde, içtenlikli, derinlemesine ve saydamdır.

* Yaratıcı ve üretkendirler: Düşünürken, yaparken özgün, yeni ürünler geliştirmeye eğilimli olurlar.

* Aşırı toplumsal kalıplaşmaya dirençlidirler Abartılı gelenekleşmeye, kural ve normların bilinçsiz, edilgen ve katı uygulamaları olmaktan kaçınırlar.

Fromm'a göre her yaşam dönemi, kişinin bir önceki döneme göre kendini aşabilme, geliştirebilme yeterliliği olarak kabul edilir.

Psikoloji kuramcıları genel olarak insanı sosyolojik ve ekonomik boyutlarından soyutlayarak inceleme ve araştırma konusu yaparlar.

* Mahremiyetlerinin ve yalnız kalabilme gereksiniminin taşıyıcılarıdır.

* Konformist yaşam biçimine dirençlidirler. Dışarıdan yapılan ödüllere çok, kendi iç gizil güçlerini gerçekleştirme yönünde isteklidirler. Kültürel baskı karşısında kendi özgünlerini koruyabilirler.

Alfred Adler insanı ve insan davranışlarını toplumsal ve ekonomik bağlam içinde inceleme konusu yapan bir sosyal psikologdur. Yaratıcı benlik kavramını toplumun sosyal adaletçi yapısı içinde ele almaya çalışır. İnsanın geleceğe dönük imgesel gücünün gerçekleşme sürecinde ön koşul olma niteliğini taşır ve ekonomik ve toplumsal yapının sosyal adaletçi yapı temelinde yeniden düzenlemeyi amaçlar. Adler'e göre "yaratıcı benlik" aynı zamanda bir yaşam enerjisidir, insanın kendi özünü yapabilme yeterliliğinin itici gücüdür, simgesidir.

Kendini gerçekleştirme kavramını bir başka terminolojiyle açıklamaya çalışan kuramcı da Eric Fromm'dur. Fromm, kendini gerçekleştirme kavramının eş anlamlısını "kendini aşma" olarak adlandırır. Fromm'a göre her yaşam dönemi, kişinin bir önceki döneme göre kendini aşabilme, geliştirebilme yeterliliği olarak kabul edilir.(4) Fromm insanın ancak toplumsal yapı bütünlüğü içinde anlaşılabilirliğine vurgu yapar ve yine insanın fizyolojik gereksinimler yanında, toplumsal kültürel gereksinimler kapsamında incelenmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre insan, karakter ve kültürel bütünlüğüyle doğrudan toplumsal çevrenin ürünüdür.(5)

Hümanistik psikoloji kuramının diğer temsilcisi ve C. Rogers'ın yandaşı olarak kabul edilen A. Maslow, gereksinimler piramidinin son aşamasına "kendini gerçekleştirme" gereksinimi kavramını koymuştur. Kendini gerçekleştirme gereksinmesi, aşağıdan yukarıya sıralanan biçimiyle, fizyolojik ve psikolojik (güvenlik, sevgi, ait olma vb) gereksinimlerin en yukarısında bulunan bir gereksinimdir. Tüm sözü edilen bu gereksinimler birbirlerinin ön koşulu olarak aşağıdan yukarıya doğru dizilirler. Alt düzeyde olan gereksinme karşılandığı zaman üst gereksinmeye geçilir. Kendini gerçekleştirme ise, piramidin en yukarısında, en üst

Varoluşçu felsefe, insanı "kendi özünü yapan bir varlık" olarak tanımlarken sosyal ve ekonomik gerçeklikten soyutlamış, mutlaklaştırıcı bir yaklaşımla insanın tüm gerçekleştirim gücünü, insan iradesine odaklaştırmıştır. Ekonomik ve sosyal gerçeklikten yoksun, salt bir irade gücüne indirgemıştır.

düzeyde yer alır. Kişinin gizil güçlerini tam kapasiteyle kullanarak, kendi kişilik bütünlüğüne ulaşabildiği, bilişsel, duyuşsal devrimsel tüm gizil güçlerini, gizil güç olmaktan kurtarıp, denilebilirse kinetik enerjiye dönüştürerek ortaya çıkarabileceği ve sadece süreç olma niteliğini taşıyan bir gereksinimdir. İnsanın kendine olan yabancılaşmasından kurtulup, kendi gerçek kimliğine ve bütünlüğüne ulaşabildiği bir gelişim düzeyi olarak yorumlanır.

Psikolojik gereksinimlerin sosyolojik ve ekonomik boyutu

Psikoloji kuramcıları genel olarak insanı sosyolojik ve ekonomik boyutlarından soyutlayarak inceleme ve araştırma konusu yaparlar. İnsanı, alt yapısı olmayan soyut bir düzlem içinde ele alırlar. Boşlukta yüzen bir baş ya da bir gövde benzeri algılarlar. Örneğin "kendini gerçekleştirme" kavramı salt psikolojik boyutlarıyla incelendiğinde, sosyal ve ekonomik içeriğinden soyutlanır. Aslında tüm bilimlerin birbirleriyle işbirliği içinde olmasının gerekliliği ve zorunluluğu da bu eksen içinde kendini hissettirir. İnsanların kendilerini gerçekleştirmeye yönelik amaçları, sosyal ve ekonomik alt yapısal olanak ve fırsatlardan ayrı düşünülemez. Örneğin insanın kendini gerçekleştirebilmesi, kendi gizil güçlerine uyarlı bir kişilik dinamizmi kazanabilmesi, söz gelimi gelir düzeyiyle, eğitim ve öğretimle ilgili fırsat ve olanak eşitlikleriyle, aile yapısındaki düzenliliğiyle, süreciyle, ülke koşullarının ekonomik, sosyal ve eğitim yönünden gelişmişliğiyle kuşkusuz yakından ilgilidir. Ekonomik ve sosyal gelişmişlik, aydınlanma bilinciyle beslendiğinde, kişilerin önlerinde yer alan her alandaki seçim olanakları çoğaldığında, insanları kendilerini gerçekleştirmeye yönelten yollar, olanaklar açıldığında, kısacası ülkelerin ve toplumların kendilerini gerçekleştirebilme koşulları sağlandığında bireysel boyutta kendini gerçekleştirme düzeyinin alt yapıları kuşkusuz önemli ölçüde belirlenmiş olur.

Felsefe tarihi içinde irade özgürlüğüne ve insan iradesinin insanın kendini gerçekleştirmesinde belirleyici bir etken olduğunu savunan ya da vurgulayan

çok sayıda düşünür, düşünce tarihinde yer almıştır. Örneğin Volontarizm, insan iradesini mutlaklaştırıcı ve belirleyici kılan bir yaklaşımla ele alan, öncelikle de Shopenhauer'in öne çıkardığı bir felsefi yaklaşımdır. Varoluşçu felsefe, insanı "kendi özünü yapan bir varlık" olarak tanımlarken sosyal ve ekonomik gerçeklikten soyutlanmış, mutlaklaştırıcı bir yaklaşımla insanın tüm gerçekleştirme gücünü, insan iradesine odaklamıştır. Ekonomik ve sosyal gerçeklikten yoksun, salt bir irade gücüne indirgemıştır.(6) Oysa irade gücü, ekonomik ve toplumsal olanaklardan yoksun olduğunda sürekli patinaj yapan bir araba tekerleğinin benzeri olarak yorumlanabilir.

İnsanın kendini gerçekleştirme süreci, belirli bir üretim gücü olarak üretim süreci içinde yerini aldığında, yetenekleri üretime dönüştürüldüğünde, insanın insanı sömürmesiyle ilgili yabancılaşmalardan kurtulduğunda, özgür ve yaratıcı

nitelikleriyle fizyolojik ve psikolojik gereksinimlerini aştığında, kısacası kişisel ve toplumsal bütünlüğe ulaştığı zaman başlar. İnsanın gizil güçlerinin, yeteneklerinin belirlenmesi, saydamlaşması, aile içindeki etkileşimin yanında bilimsel olarak eğitim süreci içinde kazanılır. İlgili ve yeteneklerin bilimsel ölçütleriyle işlevsel olduğu ve buna uygun eğitim ve öğretim sürecinin gerçekleştiği bir toplumsal yapı içindeki insan, kendini gerçekleştirme süreci içine girebilir. Ancak bugünün Türkiye koşullarında eğitim süreciyle kazanılan insanın gizil güçleri, yetenekleri, üretime dönüştürülme sürecinde büyük bir olasılıkla, çetin güçlükler ve zorlanmalar içinde olurlar. Çünkü Türkiye'de çalışan nüfusun büyük bir bölümü, eğitim aldıkları alanlarda ya da yetenek ve yeterliliklerine uygun kesimlerde çalışmakta olduklarını söylemek zordur. Çünkü Türkiye'de işsizlik sorunu giderek büyümektedir ve insanların büyük bölümünün beyinlerinde yaşattıkları sorun iş bulabilme, atanabilme, iş sürecine yerleştirilebilme, iş güvenliğini silip süpüren taşeronlaşma ve özelleştirme süreci, adaletsiz toprak dağılımı sorunudur ve kısacası "önce ekmek sorunudur." Dolayısıyla da işsizlik, iş doyumsuzluğudur. İş ve meslek güvensizliği sorunudur. Eğitim süreçleriyle ve ekonomik süreçler arasında, istihdam sorunu açısından ortaya çıkan çelişki sorunudur. Çünkü eğitilen insan gücüyle, ekonomik yapılar arasındaki ilişkilerin sadece piyasa mantığıyla, yani sunum (arz) ve istem (talep) dengesi ya da dengesizliğiyle sözüm ona çözümlenmek istendiği bir "hikmet garibesi" sorunudur. Türkiye'de "kendini gerçekleştirme" kavramı, öncelikle ulusal gelir dağılımı dengesizlikleri, kişi başına düşen gelir düzeyleri, açlık ve yoksulluk düzeyleri yanında siyasal iktidarların kayırmalı, yandaş karar ve eylemleri düşünüldüğünde, denilebilir ki kendini gerçekleştirme kavramı ve bilincinin sadece ulusal gelirden büyük bölümünü alan küçük bir azınlık için geçerli olabileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız. Bölgeler arası ve sosyal sınıflar arası ekonomik gelir dengesizlikleri, çalışanların ulusal gelirden aldıkları pay oranları arasındaki uyumsuzluklar, eğitimdeki fırsat ve olanak eşitsizlikleri, çalışanların gelir düzeyleri arasındaki gitgide artan uçurumlar, eğitim sisteminin ilgi ve

İnsanın gizil güçlerinin, yeteneklerinin belirlenmesi, saydamlaşması, aile içindeki etkileşimin yanında bilimsel olarak eğitim süreci içinde kazanılır.

yetenekler ölçütlerine göre yapılandırılmamış olması, işe alım ya da mesleki yükseltmelerde yeterlilik (liyakat) sisteminin gitgide siyasal yönlendirmelere ve kayırmalara yön çevirmesi vb etkenler kişilerin kendilerini gerçekleştirebilmedeki eksiklik ve yoksunluklarının ana nedenini oluşturan başlıca etmenler olarak kabul edilebilir. Ekonomik ve toplumsal temelden yoksun salt bireysel çember içinde ele alınan bu kavram, toplumsal ve ekonomik bağlamlarından çözüldüğünde, salt bireysel istem (irade) dinamizmiyle yorumlandığında, sadece kapitalist mantığına uyarlı, uzun süreli olmayan, çıkmazlar ve aymazlıklar içinde bocalayan bir gerçekliğe dönüşeceği açıktır.

Dipnotlar

- (1) C.Rogers(1951) Psychotherapy and Personality Change. New york. Chicago University of Chicago Press
- (2) A. Adler (1973) İnsan Tabiatını Tanıma. Çev: Ayda Yörük. Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- (3) E.Gectan (1010) Psikanalizm ve Sonrası. Metis Yayınları, İstanbul.
- (4) A. Adler (1973) İnsan Tabiatını Tanıma. Çev: Ayda Yörük. Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- (5) A. Adler (1973) İnsan Tabiatını Tanıma. Çev: Ayda Yörük. Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- (6) A.Timuçin. (1997) Düşünce Tarihi. İnsancıl Yayınları, İstanbul.

Kaynaklar

- A. Adler (1973) İnsan Tabiatını Tanıma. Çev: Ayda Yörük. Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- C.Rogers(1951) Psychotherapy and Personality Change. New york. Chicago University of Chicago
- E.Gectan (1010) Psikanalizm ve Sonrası. Metis Yayınları, İstanbul.
- E. Fromm (1998) Çev: Sevgi Budak. Öteki yayınları. Ankara
- A.Timuçin. (1997) Düşünce Tarihi. İnsancıl Yayınları, İstanbul.

Türkiye'de "kendini gerçekleştirme" kavramı, öncelikle ulusal gelir dağılımı dengesizlikleri, açlık ve yoksulluk düzeyleri yanında siyasal iktidarların kayırmalı, yandaş karar ve eylemleri düşünüldüğünde, denilebilir ki kendini gerçekleştirme kavramı ve bilincinin sadece ulusal gelirden büyük bölümünü alan küçük bir azınlık için geçerli olabileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız.

Yeni jenerasyon plastikler: İletken polimerler

Plastiklerin keşfi ile başlayan süreç ile beraber, “polimer çağı” olarak adlandırabileceğimiz yeni bir tarih yazılmaya başlandı. Metal malzemelere kıyasla paslanmayan, ahşap malzemeye kıyasla daha hafif olan ve porselen malzemeye kıyasla kırılmayan, daha zor eskiyen, daha ucuz; yani her yönüyle günlük hayatta kullanıma uygun ve eldeki tüm malzemelere avantaj sağlayan polimerler büyük bir hızla diğer malzemelerin yerini aldı.

Birtakım küçük moleküllerin birbirinin ucuna eklenmesi ile oluşan zincir yapılara polimer adı verilir. Çok yakın geçmişte (1930) bir bilim adamı, Staudinger, “makro moleküller” adını verdiği bu malzemeleri bilim dünyasına tanıtmış ve plastik malzemelerin keşfi resmen yapılmıştı.

Günlük hayatımızda varlığına oldukça alıştığımız şeyler vardır. Bunların bir bölümü kullandığımız eşyalar ve diğer bölümü ise teknolojik malzemeler olarak sınıflandırılabilir. Mesela “pet şişe” dediğimizde ne demek istediğim daha iyi anlaşılabilir. Pet şişe hayatımızın tam içinde, evimizde, çantamızda veya elimizde. Sanki hep vardı, hep de olacak gibi görünüyor. Diş fırçası, kıyafet, oyuncak, teflon tava derken aslında hayatımızın bir parçası olmalarına izin verdiğimiz, üstüne alışıp artık onlarsız eksiklik hissedeceğimiz tüm bu malzemelerin ortak adı “plastik”, bilimsel adıyla ise “polimer”dir.

Birtakım küçük moleküllerin birbirinin ucuna eklenmesi ile oluşan zincir yapılara polimer adı verilir. Çok yakın geçmişte (1930) bir bilim adamı, Staudinger, “makro moleküller” adını verdiği bu malzemeleri bilim dünyasına tanıtmış ve plastik malzemelerin keşfi resmen yapılmıştı. Ancak Staudinger bile bu malzemelerin 85 yıl içinde bu kadar geliştirilebileceğini ve insan hayatında kullanılabilecek bu denli çeşitliliğe sahip olacağını o zaman bilseydi kesinlikle inanamazdı. Nitekim plastiklerin keşfi ile başlayan süreç ile beraber, “polimer çağı” olarak adlandırabileceğimiz yeni bir tarih yazılmaya başlandı. Metal malzemelere kıyasla

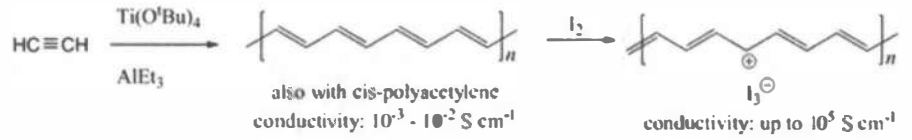
İletken polimer keşifleri ile 2000 yılında Nobel ödülü alan üç bilim adamı. Fotoğraf kaynak:
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/2000/illpres/

paslanmayan, ahşap malzemeye kıyasla daha hafif olan ve porselen malzemeye kıyasla kırılmayan, daha zor eskijen, daha ucuz; yani her yönüyle günlük hayatta kullanıma uygun ve eldeki tüm malzemelere avantaj sağlayan polimerler büyük bir hızla diğer malzemelerin yerini aldı.

Ancak polimerlerin kullanım alanları ile ilgili gelişmeler sınır tanımadı. 1977 yılında, bir öğrencisinin asetilen içeren bir deneyde iyot miktarını yanlışlıkla çok fazla kullanmasından sonra elde edilen ürün dikkat çekti. Prof. Dr. Shirakawa bu simsiyah ve katı malzemeyi incelerken oldukça ilginç bir şey keşfetti, o da malzemenin iletken olduğuydu.

Tüm buluşlarda tesadüflerin yeri yadsınmaz. Eğer Shirakawa'nın öğrencisi deneyi yanlış yaptığını anlayıp her şeyi atsaydı... Veya Shirakawa bu siyah malzeme ile ilgilenmeseydi... Tesadüfen elde edilmiş ve ilginç şekilde iletkenlik gösteren bu malzeme Dr. Shirakawa'nın çok dikkatini çekti ve iş birliği içinde bulunduğu diğer iki bilim insanı ile iletişime geçerek üzerinde çalışmaya başladılar. Buldukları şey yakın tarihteki en önemli buluşlardan biriydi; bazı polimerler iletken olabiliyordu. Üç bilim insanı (Hideki Shirakawa, Alan McDiarmid ve Alan Heeger: iletken polimerler.) bu çalışmalarını 2000 yılında Nobel ödülünün sahibi olurken, polimer çağına içinde yepyeni bir kapı daha açılmış oldu. Bu kapı çok bakir, hayallerde sınır tanımayan ve gelecek için umut vaat eden teknolojik yeniliklere doğru açılmaktaydı. iletken polimerler, fizik-kimya-malzeme-elektronik ve benzeri alanlardaki bilim insanlarının doğal olarak ilgilerini çeken bir dal oldu. Artık plastikler eşyanın tüm kategorilerinde metal, ahşap ve porselene karşı zafer kazanırken, teknolojik malzemelerin de yerini almaya hazırlanıyordu.

Bilim adamları şifreyi çözmüştü. Bir polimerin iletken olabilmesi için iki koşulun sağlanması gerekiyordu. Birincisi yukarıda belirtilen yapısal gereklilik, yani polimerin ana iskeletinde kısmi delokalizasyon sağlayabilecek, sıralı ve aksa madan giden bir tek-bir çift bağ örgüsü (konjugasyon). İkincisi ise bu yapıda

Poliasetilen'in iletkenliğinin sağlanması. İyot buharı ile yükseltgeme.

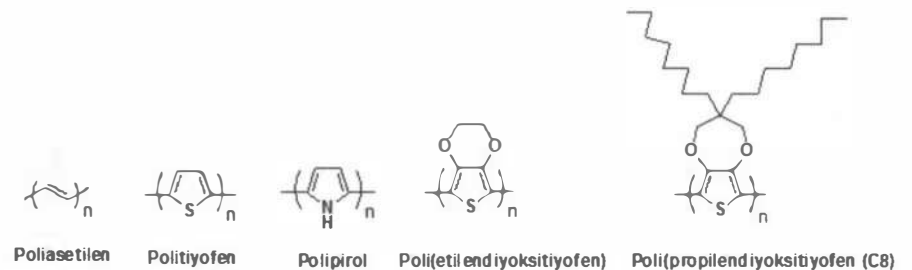
serbestçe dolaşacak elektronun varlığını yaratabilmektir. Bu tip yapılar, yarı iletkenlerdeki gibi kısmi delokalizasyon oluşturarak, aşılması gereken bir enerji bariyeri yaratırlar. Bu bariyer aşıldığında iletkenlik sağlanır. Metallerde bu bariyer olmadığı için doğal hallerinde iletkenler ancak yarı iletkenlerin var olan enerji bariyerlerini aşabilmek için yapıya ekstra elektron vererek veya yapıdan elektron çıkarak serbestçe dolaşacak elektron oluşturulması gerekir. Bu işleme "doplama (doping)" adı verilir. iletken polimerlerin enerji bariyerleri de yarı iletkenlerdeki aynı mantık ile aşılar ve doplama işlemi farklı yöntemlerle yapılabilir. Örneğin "kimyasal doplama" adı verilen yöntem ile yükseltgen bir bileşik yardımıyla yapıdan elektron koparılabilir ya da indirgen bir bileşik ile yapıya ekstra elektron sağlanabilir. Bunun yanında "elektrokimyasal doplama" yöntemi ile belirli bir elektrolit çözeltisi kullanılarak polimer yapısına dışarıdan uygulanan pozitif veya negatif potansiyel, doplama işlemi gerçekleştirilir. Ayrıca "fotodoplama" olarak adlandırılan diğer bir yöntem ile dışarıdan gelen bir ışık kaynağı ile de yarıiletken polimer malzeme doplanabilir. Sonuç olarak yükseltgenmiş veya indirgenmiş olan polimer zinciri, yapısında elektron hareketine izin verecek defektler yaratır ve böylece iletkenlik sağlanır.

iletkenliği resmi olarak ilk kanıtlanan malzeme olan poliasetilen, yapısında zincir boyunca ardı ardına giden bir tek ve bir çift bağ düzeni bulunduyordu. Yani yapısında yarı iletkenlerde olduğu gibi kısmi delokalizasyon vardı. Böylece

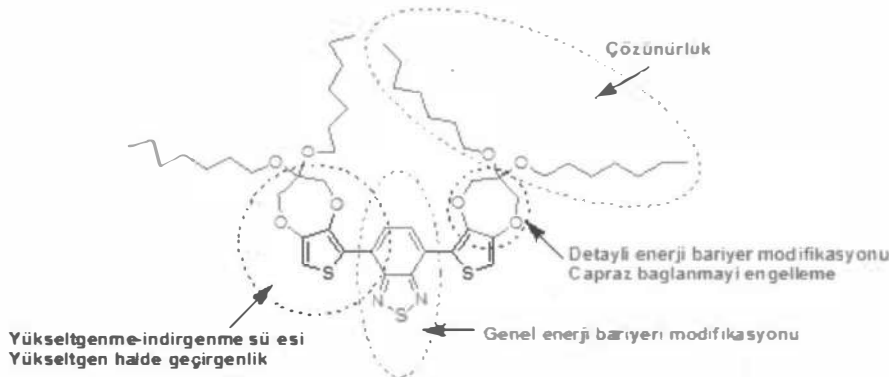
ilk koşulu sağlamış oluyordu. Kimyasal bir doplama yöntemi olan iyot buharı ile yükseltgenen malzemenin iletkenliğinde milyar kat artış görüldü. Burada belirtmek gerekir ki iletkenlik dışında başka hiçbir fiziksel özellik bu mertebelerde değiştirilemez. Oluşan malzemenin iletkenliği 10⁵ S/m olarak kaydedildi. Karşılaştırma yapmak gerekir ise, gümüş, bakır gibi metallerin iletkenlik derecesi 10⁸ S/m iken, yalıtkan bir malzeme olan cam için bu değer 10⁻⁸ S/m'dir.

"iletken Poliasetilen" gelecek vaat ediyordu. Büyük kapıların açılacağına habercisiydi. Peki, bu tür malzemeler nasıl geliştirilebilir veya nasıl başka özelliklere sahip olabirdi? Mesela poliasetilen çözünmüyordu ve işlenebilirliği için çözünmesi gerekiyordu. Ayrıca malzeme açık havada bulunduğunda, havadaki oksijen, zincir üzerindeki karbon atomları ile bağ yaparak polimerin özelliğini bozuyordu.

Bu tür problemler adım adım aşılmaya başlandı. Konjuge yapıların tasarlanmasında, poliasetilen gibi düzlemsel, yani iki boyutlu yapılar, yerini politiyofen, polipirol gibi heterosiklik yapılara bıraktı. Böylelikle yapı elektronca zenginleştirilerek aşılması gereken enerji bariyerinin düşürülmesi, yani malzemenin daha kolay iletken hale getirilebilmesi amaçlandı. Açık hava dayanıklılığını sağlamak için, yapıların oksijenle bağ kurmaya yatkın noktaları başka gruplarla kapatıldı. Örneğin fonksiyonel karbon atomlarına alkil köprülü yapılar bağlandı. Hatta alkil yerine alkoksi grupları (oksijen atomu

iletken polimerlerin soldan sağa gelişim şeması

Elektron verici-alıcı-verici tip iletken polimer ve işlevsellik şeması

içeren alkil gruplar) kullanılarak yapının elektronca zenginleşmesi, sonuç olarak daha kolay yükseltgenebilme yetisine sahip olması sağlandı (örneğin; poli(etilendioksitiyofen)). Ayrıca yapıya bağlanan değişik uzunluklardaki (4'lü, 6'lı, 8'li, 10'lu veya 12'li karbon içeren) alkil veya alkoksi grupları, malzemeye çözünürlük özelliği de vererek işlenebilirliğini sağladı (örneğin; 8'li alkil grubu içeren polipropilendioksitiyofen (C8)).

Bu iş artık bir molekül mühendisliğine dönüşmüştü. Çünkü bu tip organik yapılar ile tasarlanan her bir malzemenin özelliği daha iyi veya isteğe bağlı olarak daha farklı olabilmekteydi. Örneğin iletken polimerlerin nötral renkleri ile yükseltgenmiş hallerinin renkleri farklıdır. Bazıları indirgenmiş halde de başka bir renge bürünür. Kiminin yükseltgenme ara basamaklarında da değişik renkleri vardır. Çoğu malzeme yükseltgendiğinde şeffaf renklere bürünürken bazıları da farklı diğer renklere sahip olur. (Bu iş ile uğraşan bir bilim insanı olarak söylemeliyim ki bunu gözlemlemek gerçekten büyüleyicidir.) Bu araştırmalar sürerken, 1980 yıllarında bazı elektronca zengin yapılar ile elektronca fakir yapıların bir araya getirilmesi fikri doğdu. Bu iki yapı bir araya geldiğinde enerji bariyerinin uygulanacak alana göre ayarlanabilmesini sağlayan elektron verici-alıcı-verici yapılar geliştirildi. Bu zamana dek, renk yelpazesinde yeşil hariç tüm renklerin elde edilmiş olduğu polimerler yapılmış iken, elektron verici-alıcı gruplar kullanılarak elde edilen bazı polimerler ile yeşil renge de ulaşılmış oldu. Görüntü ekranlarındaki

temel renk olan RGB (red-green-blue, kırmızı-yeşil-mavi) prensibi sağlanmış ve artık iletken polimerler akıllı telefon, televizyon gibi teknolojik malzemelerin görüntü ekranlarında da yer bulmuştu (OLED ekranlar).

İletken polimerlerin keşfinden günümüze çok da uzun bir zaman geçmiş olmamasına rağmen, bilim ve teknoloji dünyasında bu amaçla tasarlanan ve sentezlenen binlerce molekül rapor edilmiş ve edilmektedir. Bu moleküller günümüzde birçok teknolojik veya akıllı malzeme olarak kullanılmakla beraber inorganik rakiplerine karşı kendini kabul ettirmiş durumdadır. İletken polimerler inorganik yarı iletkenlere göre daha hafif ve daha ucuzdur. En önemlisi iletken polimerlerin esnek yüzeylere uygulanabilmesidir ki bu özellik inorganik malzeme için uygulanamaz bir durumdur. Kıvrımlı TV ekranları, katlanabilir cep telefonu ve rulo halde sarılabilen bilgisayar ekranları, giyilebilir elektronikler, enerjisini güneşten alarak şarj olabilen veya renk değiştiren

rebilen kıyafetler. Yani hayal dünyanızda sınır tanımayan teknolojik malzemeler, iletken polimerler nötral, indirgen veya yükseltgen hallerinde farklı renklere sahip olmalarından dolayı akıllı camlarda ve elektrokromik cihazlarda da kullanılmaktadırlar. Görüntü ekranı olarak da (OLED) televizyon ve akıllı telefon ekranları ile beraber evlerimize girmeye başladılar bile. Doğal enerji kaynaklarımızın hızla tükendiği günümüzde, yenilenebilir enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaca da iletken polimerlerin anlamlı katkı yapacağı muhakkaktır. Organik güneş pillerinin verimliliği molekül tasarımı ve mühendisliği ile her geçen yıl daha da artıyor. %10'u geçen verimlilik gelecek vaat ediyor. Kıvrımlı yüzeylere uygulanabilme ve büyük levhalar halinde kolayca üretilbilme özellikleri sayesinde yakın gelecekte her yüzeye uygulayabileceğimiz organik güneş pilleri, güneşin ışığını bize elektrik olarak sunuyor. Dünyada bunun uygulamalarını şimdiden görmekteyiz. Örneğin San Francisco'da bazı otobüs duraklarının kıvrımlı çatıları organik malzemelerden enerjisini alıyor. Yine organik güneş pilleri bazı çantalarda telefon veya bilgisayar şarj edebilmeye olanak veren organik güneş pilleri ile donatılmış.

Yazının başında hayatımızda kanaksadığımız şeylerin bir bölümünün eşyalar, diğer bölümünün ise teknolojik malzemeler olduğunu söylemiştik. Kanaksadığımız eşyaların hemen hepsi plastiktir. Şimdi baktığımızda, teknolojik anlamda alıştığımız malzemelerin de aslında plastikler olduğunu gördük. Onlara daha da alışacağız. Çünkü plastikler artık iletken...

*egulcansu@baskent.edu.tr

Kaynakça:

Shi P, Amb CM, Dyer AL, Reynolds JR. "Fast Switching Water Processable Electrochromic Polymers." ACS Applied Materials & Interfaces. 2012;4(12):6512.

Advanced Information, The Nobel Prize in Chemistry, 2000: Conductive Polymers. Kungl. Vetenskapsakademien, The Royal Swedish Academy of Sciences

Konarka products

Shirakawa, H., Luis E J, MacDiarmid AG, Chiang CK, Heeger, A J. "Synthesis of electrically conducting organic polymers: Halogen derivatives of polycetylene, (CH) x" Journal of the Chemical Society, Chemical Communications 1977; 16:578.

Organik güneş pillerinin uygulamaları: Otobüs durakları ve çantalar. (Konarka'dan alınmıştır)

Penelope'den Odysseus'a mektup

Yunan mitolojisinin besin kaynağı olarak kabul edilen Homeros Destanlarından Odysseia'da, on yıl süren Troya Savaşı'nın ardından, on yıl boyunca yurduna dönmeye çabalayan Ithake Kralı Odysseus'un (Lat. Ulisses) maceraları anlatılır. Sarayında onu, her şeyden bihaber beklemek zorunda kalan karısı Penelope, destanda sabır ve sadakat sembolü olarak sunulur ve Homeros'tan sonra da pek çok yazarın yapıtında, bu destan geleneğine uygun olarak Penelope, aynı özellikleri ile tanıtılır. Bu yapıtlar arasında, Romalı ozan Publius Ovidius Naso'nun, Heroides (Kadın Kahramanların Mektupları) adlı çalışmasının ayrı bir yeri vardır; nitekim ozan, mitolojik kahramanların ağzından şiir şeklinde aşk mektupları yazdığı ve kaynağını büyük ölçüde Yunan mitolojisinden alan bu çalışmada, Penelope'nin ağzından, yolunu gözlediği kocası Odysseus'a acıklı bir aşk bir mektubu yazarak bu destansı kadının iç dünyasına yeni bir perde aralamıştır. Homeros'un sessiz ve sabırlı kahramanı, Ovidius'un dizelerinde, korkularını, kaygılarını paylaşmış, sıkıntılarını haykırmıştır. Aşağıda Latince'den çevirisini paylaştığımız ağıt niteliğindeki bu mektup aracılığı ile Ovidius, aşık bir kadının ruhuna ve kalbine ayna tutmuştur:

Bu satırlar sana Penelope'nden, uyuşuk Ulysses,
Üzülmem bana cevap vermezsen: Sen kendin gel!
Yunan kızların gıpta ettiği Troya yıkıldı gitti,
Priamus'un(1) ve koca Troya'nın meğer ne azmış kıymeti.

Ah keşke, donanmasıyla yol alırken Sparta'ya 5
O ahlaksız(2) gömülseydi denizin azgın sularına!
Üşüyerek yatmazdım ben de terk edilmiş yatağında,
Günler geçmiyor diye yakınmazdım ardında,
Uzun geceler geçip gitsin diye,
Yormazdım boş ellerimi dokuma tezgâhı başında. 10

Ne zaman korkmadım ben gerçektekinden
büyük tehlikelerden?
Aşktır işte bu, korku ve kaygıyla dolu.
Kurardım zihnimde vahşi Troyalıların sana saldırdıklarını,
Sarıp solardım ne zaman duysam Hector'un(3) adını.
Biri söz etse düşmanların yendiği Antilochus'tan,(4) 15
Yeni bir sebep olurdu Antilochus korkularıma.
Ya da başkasının silahlarını kuşanmışken vurulan
Menoetius oğlundan(5),
Ağlardım hilelerin bir işe yaramamasına.
Biri söz etse Troyalının mızrağını kana
bulayan Tlepolemus'tan(6),

Kaygılanırdım Tlepolemus'un ölümüyle bir kez daha. 20
Aslında vuruldukça biri Yunan ordularından
Seveninin yüreği daha da soğuk oldu buzdan.
Neyse ki adaletli tanrı bu masum âşıktan yana,
Troya kül oldu zarar gelmeden sana.

Döndüler Argos'lu önderler,
dumanlar tütüyor sunaklarda, 25
Düşman ganimetleri adanıyor koruyucu tanrılarımıza.
Kadınlar teşekkür ediyor armağanlarla
kocalarının esenliği adına.

Onlar da anlatıyorlar yendikleri Troya'nın kaderini şarkılarla.
Hayranlıkla dinliyor adaletli yaşlılar, ürkek genç kızlar,
Bir adam konuşurken asılıyor karısı dudaklarına. 30
Başka biri de masada coşkuyla anlatıyor acımasız savaşı,
Ve adeta resmediyor incecik kadehe tüm Troya'yı:
"Buradan Simois akıyordu, şurası da Sigeia toprakları,
İşte tam şurada yaşlı Priamos'un görkemli sarayı,
Aiakos oğlunun(7) çadırı burada,
Ulysses'in(8) de şurada; 35
Kan revan içindeki Hector tam burada ürküttü atları."(8)

İşte bunlar yaşlı Nestor'un anlattıkları
Seni soran oğlumza, oğlumuzun da bana.

Alman ressam Johann Heinrich Wilhelm Tischbein'in (1751-1829) *Odysseus ve Penelope (Odysseus und Penelope)* adlı tablosu.

- Ondan duydum Rhesum'un, Dolana'nın kılıçtan geçirildiğini,
Ölüm uykuda aldı birini, tuzağa kurban gitti diğeri. 40
Kalkmışsın -aileni hiç mi hiç düşünmeden-
Gece vakti hileyle Troya ordugahına girmeye,
Tek kişinin desteğiyle onlarcasını öldürmeye!
Ama dikkat etmişsin kendine aklına ben gelince!
Yüreğim korkuyla titredi, duyana dek galip geldiğini, 45
Dostlarının arasından Ismaris atlarıyla geçtiğini.
- Peki bana faydası ne, Ilium'u yakıp yıkmanızın,
Surların yerini toprağın almasının,
Benim için her şey yine Pergama direnirken olduğu gibiyse,
Kocam yine yanımda değilse? 50
Başkalarına göre Troya yıkıldı, bir tek bana göre hâlâ aynı,
Savaşın galibi çift sürüyor orada sanki yerli gibi.
Troya topraklarını orakla biçmeyi bekliyor,
Kana bulanmış toprak sanki daha da verimli;
Kıvrık sabana takılıyor toprağa saçılmış kemikler, 55
Sarmış yıkık evlerin üzerini körpe bitkiler.
Galipsin, ama yanımda da değilsin, bilemem niye geciktiğini,
Taş kalbinle dünyanın hangi köşesinde gizlendiğini?
- Ne zaman yabancı bir gemi yanaşsa kıyıya,
Sordukça sorarım seni ona, 60
Gün olur da seni görür diye tutuştururum eline
Ellerimle yazdığım mektubumu.
Mektup yolladım Pylos'a, Neleus oğlu yaşlı Nestor'un ülkesine,
Gelen haber asılsız bir söylenti.
Mektup yolladım Sparta'ya, orada da bilen yok gerçeği. 65
Hangi topraklardasın ya da nerede oyalanıyorsun şimdi?
Keşke Phoebus surları ayakta olsaydı hâlâ,
Ah zavallı ben, öfkeleniyorum önceki adaklarıma!
Bilirdim nerede savaştığını, savaş olurdu beni korkutan sadece
Ve aynı dertten yakınırdım ben de pek çok kişiyle. 70
Oysa neden korkayım bilmiyorum
-ama her şeyden de korkuyorum deli gibi,
Bana endişe veren o kadar şey var ki.
Denizde de karada da ne kadar tehlike varsa aklımda,
Her biri olabilir bu uzun gecikmenin sebebi.
Ben boş yere kaygılanırken, -tutkularınız vardır sizin- 75
Belki de başka bir aşka kapılmışsındır sen.
Belki anlatıyorsun nasıl sıradan bir karın olduğunu ona,
Elinden iş gelmediğini yün eğirmekten başka.
Keşke yanılsam, bu şüphe hafif bir esintiyle uçup gitse,
Ve özgürken dönmekte, kalmak kendi tercihin olmasa! 80
Babam Icarius zorluyor beni boş yatağımı terk etmeye
Ve söyleniyor sonu gelmeyen ertelemelerime.
İstedığı kadar söylensin -ben seninim,
senin olduğumu herkes söylesin;
Ben Penelope, sonsuza dek eşi olacağım Ulysses'in.
Aslında o da değişiyor benim sadakatim ve
içten yakarışlarım karşısında
Ve kendi kendine son veriyor baskılarına.
- Doulitchium'lular, Samos'lular ve
yüksek Zacynthos'ta oturanlar(9),
- Lüks düşkünü bu talip ordusu üşüştü başıma,
Kimse karışmadan hüküm sürüyorlar senin sarayında;
Tüketiyorlar benim etimi kemiğimi, senin servetini. 90
Şimdi sana ne diye anlatayım Pisander'i, zalim Medon'u,
Eurimachus ve Antinous'un doyumsuz ellerini?
Ya da bu uğursuz yokluğun yüzünden
Kanınla kazandığın servetinle beslediğin onca kişiyi?
Yoksul Irus ve sürünün yemeğinden
sorumlu Melanthius da 95
Sonunda ortak oldu utanmadan senin kayıplarına.
Sayıca üç kişi kaldık bu kavgaya yanaşmayan,
gücü tükenen karın,
Yaşlı Laertes ve evladın Telemachus.
Onu da geçen az kalsın hileyle alıyorlardı benden,
Herkes karşı çıkıp Pylus'a gitmeye hazırlanırken. 100
Tanrılara yalvarıyorum, kader sırayla alsın bizi,
O kapatsın gözlerimi, o kapatsın gözlerini!
Bizden yana çalışıyor yaşlı süt nine(10), inek çobanı(11),
Üçüncü olarak da kirli ağılın sadık bakıcısı(12).
Ama silah tutacak gücü kalmayan Laertes 105
Koruyamaz düşmanların arasında krallığını,
Telemachus için gelecek bir gün
mertlik zamanı, -yeter ki yaşasın-
Ama o şimdi babasının kanatları altında olmalıydı.
Benim de gücüm yok hainleri saraydan kovmaya.
- Sen bir an önce gel, sığınacak liman ol ailene! 110
Bir oğlun var, yalvarırım hayatta kalsın, o bu körpe yaşlarını
Öğrenerek geçirmeliydi babasının doğrularını.
Laertes'i de unutma; sen kapatırsın diye gözlerini
Direniyor o son güne, kaderin kendisine biçtiği.
Ya ben! Genç bir kızdım sen giderken, 115
Oysa hemen gelsen bile, yaşlı bir
kadın gibi görüneceğim gözüne.
- Dipnotlar:**
(1) Troya'nın son kralıdır ve savaşın başlamasına sebep olan Paris'in babasıdır.
(2) Paris.
(3) Kral Priamus'un en büyük oğlu. Troya'nın, Yunan orduları tarafından ancak Hector'un ölümünden sonra, savaşın onuncu yılında, tanrıların yardımı ile yıkıldığı anlatılır.
(4) Nestor ile Eurydice'nin oğlu. Achilles ile Patroclus'un yakın arkadaşıdır. Yunan ordularıyla birlikte Troya Savaşı'na katılır ve Memnon tarafından öldürülür.
(5) Patroclus. Achilles'un yakın arkadaşı. Troya Savaşı'nda, Achilles'un silahlarını kuşanarak düşmana karşı başarılı bir şekilde savaşır, ancak sonunda Hector tarafından öldürülür.
(6) Rodos Kralı. Troya adına savaşan Lycia Kralı Sarpedon tarafından öldürülür.
(7) Akhilleus.(8) Hektor, Patroclus'un öcünü almak isteyen Akhilleus tarafından öldürülür. Achilles onun cesedini atlarına bağlayarak şehrin etrafında üç kere dolaştırır.
(9) Doulitchium, Samos ve Zacynthos. Ithake Adası'nın komşusu Yunan adaları.
(10) Eurycleia.
(11) Philotes.
(12) Eumaeus.
- Kaynakça:**
85 Homeros, Odysseia, (çev.) Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 2013
Kalaycıoğulları, S., "Klasik Dönem Yunan ve Roma Yazınında Penelope: Homeros'tan
Ovidius'a Penelope Betimi", AÜ Sosyal Bilimler Dergisi 7/2 (2016): 95-112 Ovid,
Heroides and Amores, (tr.) G. Showerman, Cambridge, MA: Harvard University
Press, 1977

Dalga salınımları — 2

Müzikte frekansın önemi

Bu yazımızda, matematiğin en sade halini kullanarak ilerlediğimiz bu yolda önemli bir geçiş noktasındayız. Yemyeşil bir köy yolunda sağlı sollu dolaşarak ilerlerken, artık direksiyonumuzu müziğin geldiği yöne çeviriyoruz. Titreşimler, ses dalgaları ve duran dalgaların müzik ile ilişkisini sorgulamaya hep birlikte cesaret edeceğiz. Sıklıkla kullandığımız bir kelime olan frekans nedir, neden bu kadar önemlidir diye soracağız.

Özet

Ocak ayından bu aya kadar yürüttüğümüz bilimsel gezintimizde, logaritmadan sinüse, dalga denkleminde duran dalgalara kadar yol aldık, epeyce dolaştık. Gelecekteki yazılarımızda inceleyeceğimiz ilginç örneklerde gerektiğinde bu konulardan da faydalanacağız. Madem evrene hükmeden tek bir kural, 'her şeyin kuramı'nı arıyoruz, o zaman neden evrene hükmeden sinüs ile atom altı parçacıklarda gözlenen duran dalga oluşumlarını müzik gibi sıklıkla ayrı köşelerde oturdukları düşünülen 'bambaşka' bir konu ile eşleştirerek kendimizi test etmeyelim. 2017 yılının ötesine taşabilecek doğa ile bilek güreşine hazırsanız, haydi hodri meydan!

Bu yazımızda, matematiğin en sade halini kullanarak ilerlediğimiz yolda önemli bir geçiş noktasındayız. Yemyeşil bir köy yolunda sağlı sollu dolaşarak ilerlerken, artık yönümüzü müziğe doğru çeviriyoruz. Titreşimler, ses dalgaları ve duran dalgaların müzik ile ilişkisini sorgulamaya hep birlikte cesaret edeceğiz. Sıklıkla kullandığımız bir kelime olan *frekans* nedir, neden bu kadar önemlidir diye soracağız. Gelecekteki yazılarımızda adı geçecek –frekans ile doğrudan

ilişkili– *işaret ve görüntü işleme yöntemleri* konusunu inceleyeceğiz. Müziğin temellerinden sadece birisi olan 'frekans'ın anlamını sorgulayacağız. Aynı, Çin İmparatoru (Sarı İmparator) Huangdi (ölüm: MÖ. 2598)'nin başmüzisyeni Ling Lun gibi, aynı İbni Sina'nın öğretmeni Gürgenli Mesih (ölüm: MS. 1000), elinde udu ile Farabi (MS. 872–951) ve son ilavelerim, Başkent Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Lisans Bitirme Projeleri için heyecanla uğraşan bir elin parmakları kadar öğrencim gibi. Sohbetimizde, İkinci Dünya Harbinden, Adolf Hitler'in torpido savaşlarından, Avrupa güzeli Hedwig Eva Maria Kiesler'den ve benim Bilkent Üniversitesi'nde Habeş maymununun resmi ile geçirdiğim gece ve gündüzlerden bahsedeceğiz. Müziğin matematiği uğraşılacak en güzel konulardan biri olmalı diye düşünmeye başladıysanız, haydi gelin bu ayki Matematiğin Sesi yazımıza. Birlikte gelecekteki yazılarımıza doğru, her şeyi en baştan keşfetmeyi göze alacak bir cesaret ile ilerleyelim.

Sesin frekansının önemi

Tekrarlayan herhangi bir salınımın bir saniye içerisinde ne kadar salındığını sıklığını sayarak ölçebiliriz. Bu sayıya salı-

nımın *sıklığı*, diğer ithal edilmiş bir kelime ile *frekans* denir. İster yeşil rengi veren elektromanyetik dalgaların salınımı, ister gaza bastığınızda ön göstergenizde gördüğünüz dört bin motor devri, isterse bir anne balının çocuğunu çağırdığı ikiye kırk binlik ses salınımı, tüm bu sayıların birimi Hertz'dir. Uluslararası frekans ölçüm birimi olan Hertz, yani 'saniyedeki tur/sıklık sayısı', adını Alman Fizikçi Heinrich Rudolf Hertz (1857–1894)'den alıyor. Diğer birimlerde de olduğu gibi ön ekler kullanılıyor; bin tur için kilo Hertz (kHz), uzun dalga radyolarımızda kullanılan radyo dalgalarında milyon tur için mega-

Lamarr (Hedwig Eva Maria Kiesler)

Commodore-64 kişisel bilgisayarı

(MHz), cep telefonlarımız için giga Hertz (GHz), trafik lambasındaki yeşil için ise tera Hertz (THz) gerekiyor!

Bu bilgiyi hiç beklemeden sesleri inceleyebilmek için hemen kullanalım isterseniz. Eğer, ses yeteri kadar şiddetli ise, açık havada 20 Hz ile 16 kHz frekans aralığındaki sesleri neredeyse tüm yaş grupları rahatlıkla işitebilir. Bunun dışındaki frekans bölgelerinde kişiye özel farklılıklar çok daha fazladır. Örneğin, canlı konserlerde şiddetli 16 Hertz seslerini vücudumuzla da hissedebiliriz. Canlı müziği tercih etmemizin en önemli sebeplerindendir, küçük bir kulaklıkla bu titreşimleri hissedemeyiz. Bu frekans civarı kulaklarımız için oldukça düşüktür, düşünün bir kere ses titreşim salınımlarının saniyede sadece 16 kere olduğunu. Yarasalar 200 kHz ile avını yoklarken, fareler 70 kHz ile önündeki boşluğu farkederek, zifiri karanlıkta çatırlar ve duvar tepeleri aralarında atlayabilmektedir. Şişe burunlu yunuslar 150 kHz civarında yön bulmak için su altında kuş gibi çıkmaktadır. Balinalara gelince her biri oldukça farklı şarkılar söylemektedir. Kulağımız balinaların seslerini işitemese de, balina seslerini elektronik ortamda işitilebilir hale getirmek mümkündür. 240 KHz frekanslarına kadar çıkabilen balina seslerini dinlemek isterseniz [1-3]'ü tavsiye ederim. Çok yüksek frekanslara sahip radyo dalgalarında saklı müziği radyomuz sayesinde dinleyebiliyoruz. Örneğin, sabahları ailecek kaçırmadığımız Özgür Aksuna'nın radyo programı Max FM'de 95.8 kHz radyo frekansında yayınlanmaktadır, herkese tavsiye ederim.

Daha önceki yazılarımızda ses dalgaları ile elektromanyetik dalgaların aslında çok farklı olmalarına rağmen, dalga hareketlerinin oluşumunda merak uyandıran benzerliklerinden bahsetmiştik.

Elektromanyetik dalgalar sahip oldukları frekanslara bağlı olarak farklı isimler taşıyabilmektedir, frekans çok önemli bir bilgidir. Örneğin biraz önce bahsettiğim radyo dalgaları ile gözümüzle gördüğümüz farklı renklere (frekanslara) sahip ışığın her ikisi de elektromanyetik dalgalardır, aslında neredeyse aynı şeydir, frekansları hariç. Hatırlayanlar vardır, evimize giren ilk radyolar 'uzun' ve 'orta' dalga isimlerini taşıyorlardı. Türk Halk Müziği'nden Aşık Veysel'i, Türk Sanat Müziği'ndeki farklı bir çok eseri sıra ile tüm aile dinlerdik, tek kanallı zamanlar çok güzeldi. Her şeyden tat' alırdık. Şimdiki gibi küçük bir çukura düşüp kalakalmazdık. Her neyse. Ufak farklılıklar da olsa, genelde uzun dalga radyo 148.5 – 255 MHz arası, orta dalga ise, 526.5 – 1606.5 MHz arasında diyebiliriz. Bir MHz'lik bir salınım Mega Hertz yani bir milyon sıklığında salınmaktadır. Cep telefonlarımız 900, 1800 MHz frekanslarının yakın çevresinde çalışırken, küresel konumlandırma uydu sistemi, yani A.B.D.'nin GPS'i, Rusya'nın GLONASS'ı, yaklaşık 1.2 ve 1.6 GHz frekanslarında çalışmaktadır (1 GHz = 1000 MHz) Ses dalgalarına geri dönersek, frekans özelliğinin ses için de en önemli özellik olduğunu görürüz. Kulağımız genellikle 16 Hz – 16000 Hz frekans aralığındaki sesleri rahatlıkla işitebilir, ama her ses tabi ki müzik değildir. Sesin güzel olması için ne gerekir? Her güzel ses müzik midir? diyerek işimizi yokuşa sürmeyeceğim. Ama benim kişisel hayranlığımın bulunduğu yaylı tanburun insan sesine en yakın çalgı olduğunu, neredeyse her bir perdenin kendi başına güzel olduğunu söylemek istiyorum. Ses nasıl bir şeydir ki bir yaylı tanbur veya bir kabak kemane çıkırarak ağlama sesi çıkarır, veya daha ileri gideyim, nasıl olur da bir anne balina ile çocuğu arasındaki konuşmayı güzel bir müzik gibi dinleyebiliyoruz?

Balina sesleri ile müziğin ilişkisi olabilir mi diye benim gibi merak ediyorsanız, şarkıcı ve besteci Judith Marjorie 'Judy' Collins (1939–)'in *Whales & Nightingales* albümündeki *Farewell To Tarwathie* parçasını dinlemelisiniz. Balina ile insan sesinin uyumuna ilk güzel örneklerden. Bu şarkının İskoç balina avcılarına ait eski bir şarkı olması için üzücü tarafı. Ayrıca, David Rothenberg'in kitabı çok güzel bir kaynak [1]. Rothenberg, işin tersini de

yaparak, kendi müziğini Rusya'da beluga balinalarına dinletiyor! Müzik dili ile iletişim kurulmasının oldukça ilginç bir örneği [2]. Günümüzde artık internet ortamında çok güzel başka örnekleri kolaylıkla bulabilirsiniz [3]. Örneğin dinlediğinizde hüzünlü olduğunu düşüneceğiniz kambur balina seslerini, Türk Makam müziğinin matematiğini incelediğimizde, *Hicaz*, *Neva* ve tüm diğer makamlar ile karşılaştıracamız [3]. İşin güzel tarafı, ne ile karşılaşacağımızı henüz tam olarak ben de bilemiyorum. Yazımızın konusu *frekans* ve frekans konusunda örnek daha pek çok. İşte ilginç birkaçı, şaşırmak serbest!

İkinci Dünya Harbi ve sonrasında geçen filmlerde sıklıkla gördüğünüz sualtı tespit ve dinleme (sonar) cihazları 18 kHz'de çalışmaktadır. Bu frekanslardaki yansıma işareti (sinyali) sualtı dinleme cihazları tarafından işitilebilir hale getirildiğinde, yetenekli kulaklar pervanesinin 'ses'inden düşman denizaltılarının türünü tanıyabilmektedir. Günümüzde yaygın olan bu teknoloji İkinci Dünya Harbi'ne hazırlık döneminin bir eseri. Sıradaki hikayemizin geçtiği sahne oldukça ilginç. Bir tarafta İtalyan diktatör Benito Mussolini (1883–1945) ile Adolf Hitler (1889–1945)'i evindeki partilere davet eden Avusturyalı silah tüccarı Friedrich Mandl (1900–1977) var. Zamanında Avusturya'nın üçüncü zengini. Neden mi zengin? Tarihte biraz daha öncesine gidersek, 1800'lerde Avusturya-Macaristan bilim insanları hem Alman hem de İngilizler tarafından destekleniyorlar. İkinci Dünya Harbi öncesi gerilim döneminde, taraf seçmek zorunda kalıyor ve hemen yakın komşuları olan Hitler'e hizmet ediyorlar. Uzakta kalan İngilizler teknolojinin kendi kontrolü dışında gelişiminden rahatsız oluyorlar. Geliştirilen yüksek teknoloji silahları arasında birisi var ki, İngilizlerin rahatsızlığının başlıca kaynağı. Avusturyalı mühendis ekibinin ürünlerine sıklıkla filmlerde rastlıyoruz. Harp sırasında İngiltere'ye malzeme taşıyan A.B.D. yük gemilerini batıran Alman denizaltıları. Alman denizaltıları bu ekip tarafından geliştirilen zamanının en etkili torpidolarını kullanıyor.

Şimdi kameramızı çevirelim ve sahnemizin öteki tarafına geçelim isterse-niz. Mandl ile bu savaş öncesi gerilimli dönemde (1933–1937 tarihleri arasında) evli olan Avusturyalı bir film aktrisi

Hedy Lamarr (asıl adı Hedwig Eva Maria Kiesler, 1914–2000). Lamarr öyle güzel ki, Alman aktör-yönetmen Max Reinhardt, Lamarr'ı Avrupa'nın en güzel kadını olarak adlandırıyor, adeta yeni Greta Garbo (aslı İsveçli Greta Lovisa Gustafsson, 1905 –1990) da deniliyor. Yahudi geçmişini saklamak zorunda kalan ve görünürde Katolik olan Lamarr'ın çok önemli diğer bir özelliği var; arkadaşları tarafından özellikle matematiğe yeteneği ve hayranlığı ile tanınıyor. "GİZLİ" gizlilik seviyeli Nazi destekçisi subayların silah geliştirme toplantılarına da kocasından dolayı misafir oluyor. En baştan beri planı bu muydu bilemiyorum. İyi bir film konusu olurdu.

Uzun lafın kısıası Lamarr, söylenti doğru ise tüm mücevherleriyle birlikte, önce Paris, Fransa'ya sonra da A.B.D.'ye kaçıyor. Sonra yolu Hollywood'a kadar gidiyor; bugün Hollywood Bulvarı'nda yıldızı da var! İyi de Mandl–Lamarr ile konumuzun ilişkisi nedir? Konumuz *frekans* ile nasıl bir ilişki kurulabilir diyorsunuz, duyar gibiyim, çünkü ilk öğrendiğimde ben de şaşırmıştım. Hemen anlatayım.

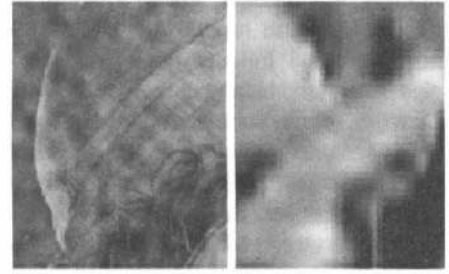
Bir Alman denizaltısı seçtiği hedefi olan bir yük gemisine doğru attığı torpidosunu belirli bir frekanstaki işaret (sinyal) ile yönlendiriyor. *Güdümlü* denilen bu işlemi basit bir sağa sap–sola sap komutuyla yaptığını düşünebilirsiniz. Torpidoyu izleyen torpido görevlisi, torpidonun yanlış yöne gitmesi durumunda RF işaret ile yön düzeltmesi komutunu gönderiyor. Bu ilk torpidolar çok sesli ve arkalarından basınçlı hava püskürttüklerinden ilerlediği rota görülebilir. Torpidonun doğrultusunu bir süre sonra gemiyi vuracak şekilde tutuyor, ta ki gemiye ulaşana kadar. Şimdi siz karşı taraftaki olsaydınız aynı torpidolardan siz de yapar ve denizaltıları imha etmek isterdiniz. Zaten torpido teknolojisinin savaş boyunca katettiği yolu incellerseniz başınız dönebilir. Sürekli ke-di-fare oyunu oynanmış olduğunu görürsünüz. Hikayemizin geçtiği bu dönemde İngilizler oldukça sıkıntılı, Almanların teknolojisi bir adım önde. Alman denizaltıları kendilerine yönelen torpidoların doğru yönü bulamaması için, İngiliz güdümlü işaretleri ile aynı *frekansta* gürültü yayını yapıyorlar. Böylece komuta işaretini 'duyamayan' İngiliz torpidoları hiç sapmadan, düz çizgide ilerlemek zorunda kalıyor ve Alman denizaltılarını kaçırıyorlar. Buna

elektronik karıştırma deniyor ve günümüzde farklı türleri hala kullanılıyor. Şu meşhur F-16 avcı uçaklarında da farklı türleri var. Her ülkeninki farklı. Bizim F-16'larımız o zamanda olsa, radyo frekansındaki her türlü haberleşmeyi etkisiz bırakabilirdi. Bugün nerede işe yararlar bilemiyorum.

Hikayemiz henüz bitmedi. Bu sefer satranç taşını ilerletme sırası İngilizlerde. Almanlar elektronik karıştırma yapsa dahi İngilizlerin attığı yeni bir teknoloji hamlesi yüzünden kendilerine atılan torpidoları etkisiz hale getiremiyorlar. Alman denizaltıları bir bir batırılmaya başlıyor. Bu güven ortamında, A.B.D. yardımını taşıyan yük gemilerinin trafiği inanılmaz boyutlara ulaşıyor. Bu işte Lamarr ve yeni kocası besteci, piyanist ve yazar George Antheil (1900-1959)'in parmağı var. Evet yanlış duymadınız, bir tarafta Nazilere hizmet eden dönemin en iyi mühendisleri, diğer tarafta "Avrupa'nın -sonra dünyanın- en güzeli, Amerika'nın yeni Greta Garbo (aslı İsveçli Greta Lovisa Gustafsson, 1905-1990)'su" ve ayrıca bir de besteci piyanist var. Günümüzde bu tür sürprizlere *yenilikçilik* diyorlar. Katı kurallarla yürütülen eğitimden zarar görmemiş ve konuya uzaktan bakabilme becerisini kaybetmemiş kişilerin düşüncelerinin çok daha rahat, kural dışı olmasına dayanıyor. Tekdüze eğitimin bir bakıma düşünce özgürlüğünü kısıtladığını anlıyoruz.

İyi de Lamarr ve Antheil ne yaptı dersiniz, çok kısaca şöyle ifade edebilirim, yeni teknolojileri ile Alman denizaltılarına attıkları "*piyanoyu dinleyen* torpido"larına "*piyano çalıyorlardı*" Evet yanlış duymadınız. Patentini aldıkları bu müthiş yenilikçi keşifleri şöyle özetlenebilir. 'Madem torpido ile yapılan karşılıklı güdümlü görüşmeler hep tek bir frekansta -tonda- yapılıyor ve hep Almanların gürültüsü iletişimi koparıyor, o zaman torpidolarımız ile tek ton yerine müzik ile iletişim sağlayalım dediler! İngiliz gemisi attığı torpidosuna, rastgele piyano tuşlarına basar gibi işaretler (sinyaller) gönderiyor, torpidosu da Alman elektronik karıştırma gürültüsünü dinlemek yerine kendisine öğretilmiş bu "müziği" dinliyor. Siz de yapmaz mısınız; konsere gitmişsiniz, yanınızdaki, cep telefonunun yeşil tuşuna hiç çekinmeden basmış, uzun uzun sohbet ediyordunuz. Rahatsız olsanız bile

müziği yine de dinleyebilirsiniz. Böylece, İngiliz torpidoları da müzik dinleyerek Alman denizaltılarını göbekten vurmaya başarabiliyorlardı. Tam anlamıyla, çal oynasın, vur patlasın! İki piyanist sevgili, ikinci Dünya Harbi'ni Hitler'in elinden kapıver-

Görüntü işleme algoritmalarında endüstri standardı haline gelmiş olan Lenna (Lenna Sjöblom)'nın fotoğrafı. (a) Akademik yayınlarda kullanıldığı ilk hali, (b) görüntü işleme sonrasındaki hali, (c) meşhur olan Lenna'nın karikatürü.

diler. Alman denizaltılarının sahadaki bu başarısızlığı Hitler'in sonunu getirdi.[4] İki sevgilinin bu patentleri onları ölümle-rinden sonra 2014 yılında, "(dost tarafa sağlanan) insani, sosyal ve ekonomik gelişmeyi mümkün kılan büyük teknolo-jik gelişmelerden sorumlu insanlar"ın yer aldığı A.B.D. Ulusal Mucitler Bulvarı'na da taşımıştır. Bugün elinizdeki cep tele-fonundan, sayısal haberleşmenin nere-deyse tüm uzantılarının arkasında bu iki sevgilinin keşfi yatmaktadır.

Günümüzde sayısal haberleşme ola-rak adlandırılan teknolojinin atası olan ve ilk defa İngiliz torpidoları için bestelen sesi merak ediyorsunuzdur. Hemen bir örnek vereyim, ülkemize giren ilk kişisel bilgisayarlardan olan *Commodore 64*'ler ile oyun oynamış olanlar bilirler. Manyetik kaset 'teyp' ile kasetteki oyun programını bilgisayara yüklerken çıkan bu ses, haya-tımda duyduğum ilk sayısal bilgi sesi-ydi. Commodore 64 ile oyun oynadıysanız, bu rahatsız edici monotonluktaki *piyano seslerini* mutlaka duymuştur.

Film aktristi Lamarr nasıl olur da pa-tent alır demeyin. Lütfen US 5255452 A numaralı patentin ne olduğunu ve özellik-le mucitlerden birincisinin ismini internet üzerinden bir inceleyin derim, şaşırabilir-siniz. Ha bir de Lamarr'dan sonra Len-na'nın fotoğrafına bakın derim, bence o da oldukça güzel bir kadın. Dünyadaki bütün elektrik-elektronik mühendisleri onu tanırsanız çok abartmış olmam. Herkes için dünya güzeli olmayabilir an-

Görüntü İşleme Teknolojileri Topluluğu konferanslarının Cambridge, Massachusetts ABD'deki 50. yıldönümünün kutlamasında, Lenna'nın yer aldığı ilk makalenin yanında, Lenna'yı iyi tanıyan görüntü işlemeci Eastman Kodak firmasından Dr. James Owens ile Lenna Sjööblom'un kendisi yanyana [6]. Bir endüstri standardı haline gelen Lenna resminden faydalanan akademik çalışmalar hakkında ilave bilgi için [7] ve 14 Ağustos 2016 tarihli BBC haberi [8].

cak, Güney Kaliforniya Üniversitesi'ndeki İşaret ve Görüntü İşleme Enstitüsü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmakta olan Alexander Sawchuk'a ve ona yar-dımcı olan stajyer öğrenciye sorarsanız, sanırım öyle. Hazırlamakta oldukları kon-ferans çalışması için gereken görüntü kalitesini 'tesadüf eseri laboratuvarda bu-lunan' kaliteli kuşe kağıda basılı Playboy dergisinin orta büyük boy sayfasında bul-dular! Lenna'nın fotoğrafının kalan kısmı için Kasım 1972 yılı Playboy dergisini bulmanız lazım. Tam olarak 7,161,561 satış ile Playboy dergisinin en çok sat-tan bu sayısını temin etmek isteyenlere hemen söyleyim, amazon.com bu eski sayıyı Türkiye'ye postalamıyor, nereden biliyorsun diye sormayın!

1988-1990 yılları arasında yüksek lisans öğrenimi aldığım Bilkent Üniversi-tesi'nde görüntü işleme ile ilgili ders ve ödevlerde bizlerin de kullandığı bu fotoğ-raftaki hanımefendinin bilim dünyasında-ki yaygın adı Lenna. İsveçli bu modelin Playboy'daki adı Lenna Sjööblom ve asıl adı Lena Söderberg. Yıllar sonra, Play-boy dergisi tarafından akademik dergile-re karşı dava açılması, biz Lena'cılarının ilgisini çekmişti. Ancak, dergilerin kâr kuruluşu olmaması, bu olayın Playboy dergisinin tanıtımına olan büyük katkı-ları nedeniyle, derginin bu yasal suçu gözardı ettiği söylenmektedir. Lenna'nın hikayesini Playboy Dergisinin kendi ağ-zından okumak isterseniz; Playboy'un "İnternetin 'First Lady'si Lenna" haberini okumanızı tavsiye ederim [5].

Detayları kaçırmadığımız ve her türlü soruyu sormadan edemediğimiz bu yazı dizisinden, acaba Playboy'un daha önce başka bir kadın resmi akademik alanda hizmet etmiş midir diye benim gibi so-ranlar olabilir. Hemen cevabım evet. Bu güzelin Playboy ismi Teddi Smith, asıl adı Delilah Henry! Temmuz 1960 sayısı Nebraska, Amerikalı güzeli Teddi güzel mi diye sorarsanız, Lawrence Gilman Roberts (1937-)'e göre sanırım öyle. Ro-bert'dan hiç detay atlamadan bahsetmek isterim. Bir şekilde konumuzla ilgili. Ken-disi elektrik mühendisliğinde lisans, yük-sek lisans ve doktorasını MIT'den almış yetenekli birisi. 500.000 dolarlık Charles Stark Draper ödülünü 2001 ve İspanyol *Principe de Asturias* ödülünü 2002 yılın-da alma sebebi, bugün *interneti geliştiren kişi* olarak kabul edilmesi. Bu ikinci ödül

bugün TCP (Transmission Control Pro-tocol) ve IP (Internet Protocol) dediğimiz kelimeleri ortaya çıkaran Robert Elliot Kahn (1938-) ve www (World Wide Web) ve HTTP kelimelerinin sahibi Timothy John Berners-Lee (1955-) ile paylaşıyor. Teddi ile Lenna'nın *akademik başarılarını* karşılaştırırsanız, bilimsel dergilerde açık ara farkla kazanan kişi meşhur Lenna!

Delilah Henry ile Lena Söderberg'i tarihe geçiren Roberts ile Sawchuk'un çalışmaları, ardından gelen binlerce öğ-rencinin akademik çalışmalarını etkile-miştir. Örneğin Roberts'ın Yüksek Lisans tezi ve Haziran 1961 tarihli doktora tez konusu, benim Bilkent Üniversitesi'nde yüksek lisans sırasında çok sevdiğimiz hocamız Dr. Mehmet Ali Tan'dan aldığım yapay sinir ağları dersinin projesi ile bir şekilde ilgiliydi. Gri tonlu fotoğrafları nok-ta vuruşlu yazıcılarda bastırabilmek için küçük siyah noktalara çevirmem gereki-yordu. Bu çalışmamda herkes gibi ben de ilk Lenna'nın fotoğrafını denedim. Ancak, görüntü kütüphanemizde bulu-nan diğer bir alternatifimiz 'Baboon' yani Habeş maymununun fotoğrafını bıyık-larından dolayı tercih etmiştim. Çünkü, yöntemimi Lenna'ya göre Baboon çok daha fazla zorluyordu ve test için çok daha uygundu. Kısaca, görüntü işleme konusunun ucunu biraz olsun aralamış olan herkes Lenna'yı iyi tanıır. Oysa, be-nim birçok gece ve gündüzümü başbaşa geçirdiğim Habeş maymunumu tanıyan çok azdır. Habeş maymunu ile Ali hoca-mın projesini zamanında tamamlamanın ötesinde, bu resmi bulmacaya çeviren bir yöntem de geliştirmiştim, görüntü işleme işte böyle bir şey.

Resimler ile müziğin ne ilgisi olabilir diyenlere, gelecekteki yazılarımızı bekle-yin diyorum. Yücel ağabeyimin beni üni-versitedeki odamda ziyaret ettiği zaman bahsettiği, resimlerden müzik yaratma fikrinden bahsedeceğimiz yazımızda gü-zel Lenna'nın resmine tekrar döneceğiz.

Biraz önce bahsettiğimiz Almanların elektronik karıştırma işaretlerine benzer son örneğimiz Osmanlı padişahlarından olsun. Padişahlarımızın cami çıkışında hemen yanındaki divan odasına geç-tiğini biliyoruz. Bazı camilerde bu özel divan odalarının içerisinde bir de çeşme var. İşte o çeşmenin, Almanlara karşı İngilizlerin yaptığı gibi karıştırma görevi

var. Yani, içerideki hassasiyet içerebilen konuşmaların dışarıdan dinlenmesini önüyor. Bu bilgiyi çok değerli tarihçimiz Prof. Dr. İsmet Görgülü'nün odasındaki sohbetimde detayları ile konuştuk. Sayın hocamızın zaman ayırarak ilave ettiği bir başka husus var ki tam yazı dizimizin can alıcı noktasında. Görgülü hocamız özellikle, Edirne'deki tarihi Şifahane'yi örnek veriyor. Avrupa'da zeka geriliği olan insanların acımadan öldürüldüğü dönemde, Şifahane'nin tam ortasındaki çeşmenin etrafına oturtulan hastalara Türk Sanat Müziği dinletiliyor. Su sesinin ve Türk Makam Müziği'nin insanlarda yarattığı duyguların çok derin olmasından ve iyileştirici etkilerinden bahsediyor hocamız. Bizzat aynı ortamı Şifahane'yi ziyaret eden Harp Akademisi öğrencileri için, akan çeşmesi ve eşlik eden bir Türk Sanat Müziği konserini düzenleyerek kendisi de bu bilimsel deneye katılım sağlamış. Deneyin sonucu, divan toplantılarında oluşabilecek gergin ortamı da rahatlatıyor çeşmenin sesi. Anlaşılan bu yazı dizimizde epeyce yolumuz var; müzik ile duyguların ilişkisi, uzaklardaki hedefimiz.

Yakın gelecekte farklı tür müzik çalgılarının tınlarını incelemek ve müzikte kullanılan farklı aralık düzenlerini karşılaştırmak ve bilgisayar ortamında yapacağımız daha birçok çalışmada doğrudan sesin frekansına bağlı olarak çalışan işaret işleme yöntemlerine ihtiyaç duyacağız. İlginc bulduğunuzu tahmin ettiğim işaret işleme örneklerinden sonra, işitme kabiliyetimizin doğrudan frekansa bağlı olduğunu ifade edebiliriz. Bizler çocuklukta 20 kHz frekans civarına kadar işitebilirken, yaşla birlikte bu üst sınır giderek aşağıya iner. Benim için bu sınırı 14 kHz'e kadar düşüğünü söyleyebilirim. Yani bu frekansın üzerindeki sesleri duyamıyorum, yakında kuşların cıvıltılarını da duyamayacağım gibi görünüyor. Evde yaptığımız bilimsel deneyler ile bu sınırın yaşımızla azaldığını bizzat ailecek ölçtük! İyi eğlendik, bilim hakikaten eğlenceli olabiliyor. Kulağımdaki bu kayıp yüzünden, üniversitedeki çalışma odamda kullandığım müzik setinin frekans denkleştirme ayarı (equalizer), bu kaybı gidermek için yüksek frekansları abartarak çalacak şekilde ayarlanmıştır. İlginc bulacağınızı umarak size, bu dönem sorumlusu olduğum Elektromanyetik-2 der-

sine ait Aralık ayında verilecek bir ödev çalışmasından bahsetmek istiyorum.

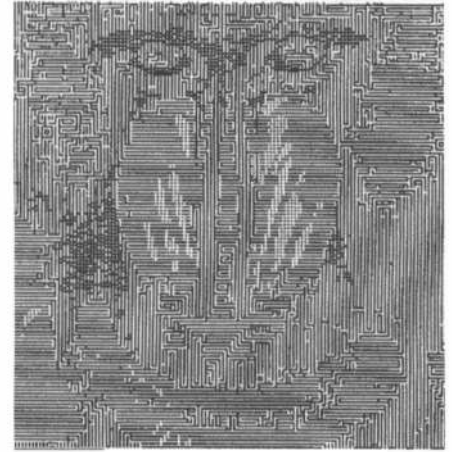
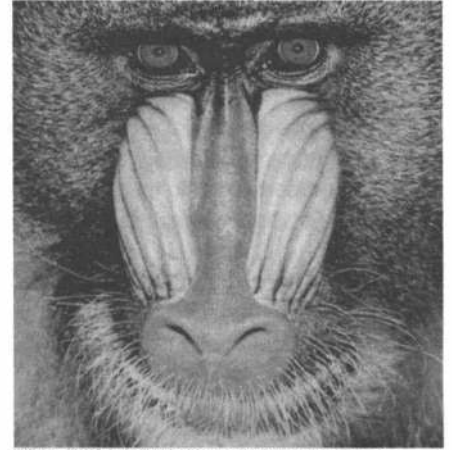
Üniversitemizde öğrencilerin dersler sırasında sürekli telefonla uğraşmaları ve özellikle telefonların alarmları bizlerin önemli bir sorunu. Ödevim bu konu ile ilgili. Öğrencilerimden telefonları için bilgisayar ortamında 17, 18, 19 ve 20 kHz frekanslarında alarm sesleri üretmelerini ve yaşı 35 ve üzerindeki büyükleri üzerinde deneyerek uygun frekansı kendilerinin belirlenmesini istedim. Böylelikle, genç olduklarından kendilerinin işitebilecekleri yüksek frekanslı telefon alarmlarını öğretmenlerinin işitemeyeceklerini garanti ediyorum!

Belki de artık öğrencilerimin telefon alarmlarını 2017 Ocak ayından itibaren duyamayağım. Balinaların, yunusların ve daha birçok canlıların çok gerisinde kalan bir işitme yetim var, kabul ediyorum. Ancak sınırlı da olsa kulağım, geçmiş belki de Sümerlere kadar giden basit görünümüne bir çalgı olan tanbur ile Tanburi Cemil Bey'in *Nevâ Peşrevi*'ni [9] ve tanburuyla hıçkırarak ağlayan *Çeçen Kızı*'nı [9] dinlerken, hatta daha da eskilere gidersek Buhurizade Mustafa Efendi (İtrî) (1640-1712)'nin *Neva Kârı* [10] ile Hamamizade İsmail Dede Efendi (1778-1846)'nin *Ferahfeza Saz Sema'i*'sini [11] dinlediğimde, bir mühendis olan ben eğer birbirinden farklı bu hisleri yaşayabiliyorsam, işin içinde frekanslardan çok daha önemli şeyler var, bunu da kabul etmeliyim. Hele hele Kudsi Erguner (1952-)'in çocukluk yıllarını hatırlatan *Gamzedeyim devâ bulmam*'ını Melihat Gülses, Müzeyyen Senar ve Barış Manço'dan ayrı ayrı dinlediğimde her bir yorumun müziğe kattıklarının bu kadar önem taşıdığını hissederek hayran olmak imkansız. Müziğin matematiğinde işimiz gerçekten çok zor.[12]

Kalın sağlıcakla.
Günleriniz müzikle dolsun.

Kaynakça:

- [1] David Rothenberg, 'Thousand Mile Song – Whale Music in a Sea of Sound', Basic Books, New York, 2008, syf. 25, 27, 44.
- [2] David Rothenberg'in kendi müziğini Rusya'daki beluga balinalarına dinleterek iletişim kurması. Erişim: 01.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=LPzkze3RHw>
- [3] Hüzünlü kambur balina sesleri. Erişim: 01.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=Ofig_4llg ve ayrıca, <https://www.youtube.com/watch?v=p-7QrQ0cbpg>

Görüntü işlemede endüstri standardı haline gelmiş Habeş maymununun fotoğrafı. (a) Asli, (b) yapay sinir ağlarından faydalanılarak bulmaca haline getirilmiş hali.

[4] <https://www.wired.com/2011/08/0811hedy-lamar-george-antheil-torpedo-patent>

[5] Lenna Sjöblom'un hikayesi için; <http://www.playboy.com/articles/playmate-first-lady-of-the-internet>

[6] Görüntü İşleme Teknolojileri Topluluğu konferanslarının Cambridge, Massachusetts ABD'deki 50. yıldönümünün kutlamasında, Dr. James Owens ile Lena Sjöblom yanyana https://www.cs.cmu.edu/~chuck/lennapng/playboy_backups/index.html, Mayıs 1997

[7] Bir endüstri standardı haline gelen Lenna resminden faydalanan akademik çalışmalar hakkında ilave bilgi <http://www.cs.cmu.edu/~chuck/nsipg/insi.html>

[8] Lenna hakkındaki 14 Ağustos 2016 tarihli BBC haberi, <http://www.bbc.com/news/technology-19260550>

[9] Tanburi Cemil Bey'in Nevâ Peşrevi: <https://www.youtube.com/watch?v=bQ3TPk43Qg0>, ile Çeçen kızı için mutlaka bu kaydı dinleyin, <https://www.youtube.com/watch?v=s5BkxmMZCs8>

[10] Buhurizade Mustafa Efendi'nin Neva Kâr'ı: https://www.youtube.com/watch?v=S_3g9kmn5nc

[11] Hamamizade İsmail Dede Efendi (1778-1846)'nin Ferahfeza Saz Sema'i'si <https://www.youtube.com/watch?v=5I5pDcB6QzE>

[12] Müziğin Matematiği iletişim adresleri: www.muziginmatematiği.blogspot.com.tr, muziginmatematiği@gmail.com

*Savunma Mühendislik Ar-Ge Teknoloji (SMART) San. ve Tic. A.Ş., Ankara.

Çin'deki Uygur destan anlatıcıları üzerine

Uygur destanları, Uygurların estetik zevkinin, hayata ve olaylara bakışının, millî şuurunun, manevî dünyasının sembolüdür. Kuşkusuz, destan anlatıcılar destan geleneğinin aktarılmasında korunmasında en büyük katkı yapan unsurlarından biridir. Uygur destan anlatıcılar, sevgileriyle ve sevdalarıyla inişli çıkışlı tarihî dönemleri geride bırakıp Uygur destan geleneğini günümüze getirmiş ve bugünün hızla değişen çetin şartları içinde de binlerce yıllık gurur kaynağı olan bu geleneği korumaya çalışmışlardır.

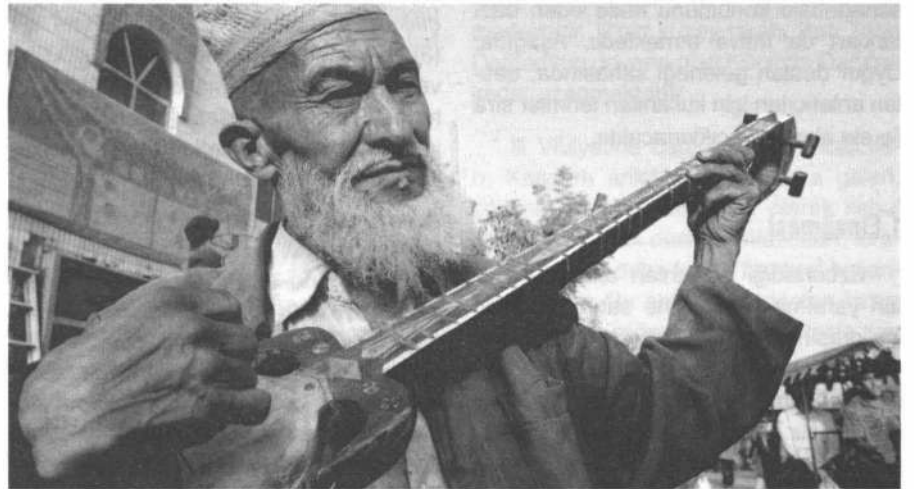
Uygur sözlü edebiyat geleneğinin en zengin ve önemli türlerinden biri olan destanlar, Uygur sahasının tamamına yayılmıştır. Bu gelenek günümüzde Çin'de yaşayan Uygurların manevî hayatının ayrılmaz bir parçası konumunda olup, yüzlerce yıllardan beri kendi varlığını sürdürülmüştür. Destan anlatma geleneğinin yaşamasında en önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz destan anlatıcısıdır. Destan anlatıcıları, Uygur toplumu için saygıdeğer ve önemli şahsiyetlerdir, bilim ve siyaset adamları kadar değerlidirler. Bu yazıda Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki destan anlatıcı-

larının adlandırılması, başlıca anlatma ekolleri ve tarihte yaşamış ünlü destan anlatıcıları tanıtılacaktır.

Uygur destan anlatıcılarının adlandırılması

Farsça "destan" kelimesinden türetilen "destancı" terimi, Türk boyları arasında destanî bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren anlamında oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Şairlik kabiliyetine sahip olan ve genellikle sözlü destan geleneği içinde yetmişmiş destancılar belli bir müzik aleti eşliğinde

Farsça "destan" kelimesinden türetilen "Destancı" terimi, Türk boyları arasında destanî bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren anlamında oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir.

Destancılık geleneği günümüzde Çin'de yaşayan Uygurların manevî hayatının ayrılmaz bir parçası konumunda olup, yüzlerce yıllardan beri kendi varlığını sürdürülmüştür.

Şairlik kabiliyetine sahip olan ve genellikle sözlü destan geleneği içinde yetişmiş destancılar belli bir müzik aleti eşliğinde destan yaratma ve anlatma işini gerçekleştirmektedirler

destan yaratma ve anlatma işini gerçekleştirmektedirler. Destanları yazıya geçirenlerin ise, bir müzik aleti kullanımından çok, şairlik yeteneklerinin ön planda olduğu düşünülebilir.

"Destancı terimi de tıpkı destan terimi gibi, belli ölçüde muğlak bir kapsama sahiptir ve tam olarak hangi tip yaratıcı veya anlatıcıyı ifade ettiği belirsizleşmiştir. Ancak, destancı teriminin en temel olarak bir destan anlatmayı bir müzik aleti veya melodi kullanarak manzum veya ağırlıklı olarak manzum, kısmen de nesir olarak bir dinleyici kitlesi önünde irticalen icra edip, anlatan kişi şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır."⁽¹⁾ Karl Reichl'in yukarıda sıraladığı destan anlatıcısıyla ilgili terimlerin bir kısmı Uygur sahasında kullanılmaktadır. Genelde Uygur destan anlatıcısına başta "Destancı" ve "Meddah" olmak üzere, "Elnağmeci", Koşakçı", "Kıssahan" ve "Makamçı" denilmektedir. Bu terimlerin hepsi, esas olarak "destan anlatan kişi" anlamına gelmekle birlikte, destan anlatan kişinin yeteneğini ve sanatındaki konumunu ifade eden bazı farkları da ihtiva etmektedir. Aşağıda, Uygur destan geleneği sahasında, destan anlatıcıları için kullanılan terimler sıra ile ele alınarak açıklanacaktır.

1. Elnağmeci

Ezberlediği destanları anlatan, destan yaratma kabiliyetine sahip olmayan ve icrasında ağırlıklı olarak müziğe yer veren anlatıcılar için kullanılan "Elnağmeci" terimi "elnağme" kelimesinden türetilmiştir. "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Elnağmeci" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: "*Elnağme; Yerli özellikleri olan ve yaygınlaşan bir takım nağme ve*

nağmelerdir. 'Elnağmeci'; nağme kılmak (etmekle) ile uğraşan kimse. 'Elnağmecilik'; Elnağme ile uğraşma işidir. Örneğin; Kaşgar, Kuçar ve Gulca'nın caddelerinde, çayhanelerinde elnağmecilik yapan fakir sazcular daima makam çalıp gün geçirirlerdi".(2) Buradan da anlaşılacağı üzere elnağmeci, destan icra etmekten çok, destan parçalarını çalan, genellikle destanların müziklerini icra ederek para kazanan çalgıcıları ifade etmektedir.

2. Koşakçı

Uygur destan anlatıcısı için kullanılan terimlerden biri de "Koşakçı"dır. Koşakçı, bir destanı baştan sona icra etmekten çok, destandan parçalar söyleyen kişilere verilen addır. Koşakçı terimi, "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde şu şekilde açıklanmıştır: "*Genelde yedi heceli, dört mısralı, ritim ve ahenk konusunda güçlü, sözcükleri basit ama canlı, obrazlı şarkı olarak söylemeye uygun bir çeşit şiir şeklinde eser. Koşakçı; koşma okuyan ve söyleyen kimse, koşma söyleyici. Koşakçılık; Koşma okuma, koşma söyleme işi"* (3) Koşakçı ve elnağmecin icra şekilleri ve icra ettikleri yaratmalar benzerlik göstermektedir. Koşakçılar, destan parçaları yanında, müzik eşliğinde başka şiirleri de icra eden anlatıcılardır.

3. Kıssahan

Farsça'dan, Uygur Türkçesine geçmiş olan "Kıssahan" terimi, destan anlatıcısı anlamına gelmektedir. Fakat, kıssahanlar, koşakçı ve elnağmeciden farklı olarak, icralarında müzikten çok anlatıma yani tahkiyeye yer verirler. "Kıssahan" terimi sözlüklerde şu şekilde açıklanmıştır: "*Kıssa; 1. Rivayet üslubunda yaratılan*

bedii eser, povest (uzun hikâye). 2. Vaka ve hadiseler veya efsaneler konu edilen epic eserler, rivayet. 'Kıssahan' toplantıda kıssa söyleyici kimse. 'Kıssahanlık' toplantıda kıssa söyleme işi".(4) Özellikle kahvehane gibi kalabalıkların toplandığı, kapalı mekânlarda destan icra eden kıssahanlar, destanların tamamını, teatral bir tarzda anlatmaları ile meşhurdur. Müzik, anlatım sırasında ikinci planda kalmakta, hikâye ve şiir ön plana çıkmaktadır.

4. Makamcı

"Makamcı" terimi, destan anlatan kişiden çok "Uygur 12 Makamı"nı icra eden kişi anlamındadır. Bu terim sözlüklerde şu şekilde izah edilmiştir. "*Makam söyleyicisi, makam mahiri. Makamcılık; Makam söyleme işi, makamla uğraşmak. Makamşunas; Makam araştırmacısı, makam uzmanı. Makamşunaslık; Makamı araştıran bilim dalı, makam araştırma işi".*(5) Makamcı, esas müzik icra etme işinde ustadır. Saz aletlerini çalma ve 12 makamı seslendirmede mahirdir. Fakat 12 makamın icrası sırasında pek çok Uygur destanı da yer almaktadır. Bu nedenle "Makamcı" aynı zamanda destan anlatıcısıdır.

5. Meddah

"Meddah" usta destan anlatıcısına verilen isimdir. "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Meddah" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: "*Pazaryeri ve cadde-sokaklarda kişileri etrafına toplayıp çoğunlukla dini konulardaki didaktik söylentileri ve tarihi kıssa ve cenknameleri söyleyen kimse. Örneğin; Yazar Zordun Kadir, çocukluğundan beri halk destanları ve masallarını, meddahların söyledikleri kıssa ve cenknameleri dikkatle dinliyordu. 'Meddahlık'; pazar yeri ve cadde-sokaklarda kişileri etrafına toplayıp kıssa ve cenknameleri söyleme işi. Örneğin; Uygurların şarkı-koşma söyleme ve meddahlık geleneğinin uzun tarihi vardır".*(6)

6. Destancı

"Destancı", "Meddah" gibi usta destan anlatıcısıdır. Destanları baştan sona kadar anlatan, destan yaratma kabiliyetine sahip anlatıcılardır. İcralarında tahki-

ye etme, şiir ve müzik bir arada yer alır. “Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü”nde, “Destancı” maddesi şu şekilde açıklanmıştır: “Destan söyleyici, destan ayıtcı.” Destancı ile aynı anlamda kullanılan bir terim de “Destancılık”tır. “Destancılık; 1. Destan söyleme ve destan ayıtma işi. Örneğin, Türk milletlerinin kaç bin yıllık koşmacılık, destan geleneği halen devam etmektedir. 2. Destan yazma işi. Örneğin, Kutadgu Bilig Destanı, ayırım dördlükler hariç, genelde şark destancılığının geleneksel üslubunda yazılmıştır.”(7) Destancı, destanlar ile dinleyiciyi buluşturan, çıraklar yetiştirerek geleneği gelecek nesillere aktaran, Uygur destan geleneğini yaşatan kişidir. Destancılar, Uygur toplumunda hürmet gösterilen, sayılan ve sevilen, toplumun önde gelen kişileridir. Destancılar, eskiden sadece destan anlatarak geçimini sağlayabilirken, bugün başka işler de yapmak zorundadır. Bu nedenle pek çok destancı, bu mesleğin dışında başka mesleklerle de sahiptir. Fakat günümüzde dahi, Uygurlar arasında esas olarak destancı kimlikleri ile tanınır ve saygı görürler.

Uygur destan anlatma ekolleri

Uygur destan geleneği; “Güney Mektebi”, “Dolan Mektebi”, “İli Mektebi”, “Kumul Mektebi” ve “Turfan Mektebi” adlı beş mektepten oluşmaktadır. Burada kullanılan “Mektep” terimi ile resmi ya da düzenli eğitim verilen merkezler değil, Destan anlatma geleneğinin farklılık gösterdiği coğrafi bölgeler kastedilmektedir. Uygur destan mektepleri, adlarını aldıkları bölgelerde icra edilen ve öğrenilen destan anlatma ekolleridir. Her mektebin anlatıcılarının, ağız özellikleri, ustaları, üslupları, repertuarları, müzik aletleri ortaklık gösterir.

Uygur destan mektepleri içinde Güney Mektebi ve İli Mektebi önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu mekteplerin anlatıcıları diğer mekteplerin anlatıcılarından daha ünlü ve daha ustadır. Güney Mektebi, Uygurların kültür merkezi olan Kaşgar’ı içine alır. Kaşgarlı meddahlar en ünlü ve usta anlatıcılar olarak tanınır. Destan anlatma geleneğinin tarih boyunca canlı ve yaygın olduğu diğer şehirler ise, Hotan, Aksu, Kuçar ve İli’dir.

Güney Mektebi’ne dâhil olan bütün anlatıcılar, genellikle “setar” adlı, telli müzik aleti eşliğinde destan anlatmaktadırlar.

1. Güney Mektebi

Güney Mektebi, Uygur Özerk Bölgesi’nin güney kısmını içermektedir. Coğrafi olarak en geniş alana sahip mekteptir. Güney Mektebi’nin sınırlarını açıklayabilmek için, bu bölgeye dâhil olan şehirler ve bulundukları konumlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Güney Mektebi; Kunlun Sıradağları’nın kuzeyinde ve Pamir Platosu’nun ortasında yer alan Yarkent şehri, Tanrı Dağları’nın güney eteğinde, Tarım Çukurluğu’nun kuzeybatısında yer alan ve Kızılsu Eyaleti’nin merkezi olan Artuş şehri, Keşmir yakınında bulunan ve Taklamakan Çölü’ne kadar uzanan Hotan şehri, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısı ile Tanrı Dağları’nın güneyinde yer alan ve bir anakent ve sekiz ilçeden oluşan Aksu Vilayeti, Tanrı Dağları’nın güneyi ile Tarım Çukurluğu’nun kuzeydoğusunda yer alan Korla ve Uygur Özerk Bölgesi’nin güneybatısında yer alan, bir anakent ve on bir ilçeden oluşan ve Uygur Türklerinin nüfusunun en yoğun olduğu bölge olan Kaşgar’dan oluşmaktadır.

Güney Mektebi’ne dâhil olan bütün anlatıcılar, genellikle “setar” adlı, telli müzik aleti eşliğinde destan anlatmaktadırlar. Uygur destan geleneğinde kullanılan müzik aletleri ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada müzik aletlerinin sadece adına yer verilmiştir. Fakat her anlatıcı kendi bölgesinin ağız özellikleri ile destanı anlatmaktadır. Bu mektebin destan anlatıcılarının ağız özellikleri farklı olsa da, ağırlıklı olarak cenknemeler ve aşk destanlarından oluşan repertuarları ve müzik aletleri ortaklık göstermektedir.(8)

Güney mektebi içinde yer alan Kaşgar Bölgesi, bu mektebin temel özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kaşgar Bölgesi’ndeki destan anlatıcıları, hem Güney Mektebi içinde yer alan diğer bölgelerde, hem de diğer mekteplerin anlatıcıları üzerinde etkili olmuştur. Kaşgar’da meddahlık yapan kişilerin sayısı çok olup, pek çok ünlü meddah da Kaşgarlıdır. Kaşgar’daki meddahların sayısının fazlalığı ve ustalığı onlara saygı duyan, daima daha güzel bir icra bekleyen ve iyi icrayı ödüllendiren Kaşgar halkı ile de ilişkili olmalıdır. Kaşgar’da meddah ve destancıların yanında kitaplardan hikâyeler okuyan “koşakçı” ve “elnağmeci”lerin olduğu bilinmektedir.

2. İli Mektebi

İli Vilayeti, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısına, İli Nehri’nin yukarı kısmında yer almaktadır. Bu vilayete, bir anakent ve sekiz ilçe bağlıdır. Gulca şehri, vilayetin merkezidir. İli’nin kuzey tarafı, Batı Tanrı Dağları’nın devamı olan Köğirçin Dağı’na kadar uzanmaktadır.

İli Vilayetine bağlı destan anlatıcıları, Kaşgarlı anlatıcılardan sonra gelen, en ünlü ve usta anlatıcılar olarak kabul edilmektedir. İli destan anlatıcıları, icraları sırasında daha fazla “Tambur” kullanmaktadırlar. Bu anlatıcılar, destan icrası sırasında müziğe biraz daha fazla yer ayırmaktadırlar.

3. Dolan Mektebi

Dolan Bölgesi, Mekit, Maralbaşı, Yopurğa, Aksu, Avat ve Şayar ilçeleri ile

bu ilçelere bağlı köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Dolan Mektebi'nin anlatıcıları icraları sırasında daha çok "Dolan Rebabı" kullanmaktadırlar. Bir çeşit "rebab" olan bu alet, Dolan'da yoğun olarak kullanıldığı için bölgenin ismi ile anılmaktadır. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Bu nedenle repertuvarlarında daha çok dini hikayeler yer almaktadır. Destancıların pek çoğu Hacca gitmiş ve hatta orada uzun süre kalmıştır. Dolayısıyla dini hikayelere daha fazla yer verdikleri düşünülebilir.

4. Kumul Mektebi

Kumul, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda bulunan, Gansu Eyaleti ile komşu bir vilayettir. Kumul'un bir anakenti ve iki ilçesi bulunmaktadır. Kumul Mektebi'nin anlatıcıları, daha çok "Gicek (Gidjak)" kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Destan anlatmakta olan meddahlar aynı zamanda vaizlik de yapmaktadırlar. Bu nedenle dini kimlikleri de destan anlatıcı kimliği kadar ön plandadır. Buna bağlı olarak, repertuvarlarının büyük bir kısmını dini hikayeler ve cenknameler oluşturmaktadır.

5. Turfan Mektebi

Turfan, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda, Tanrı Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. Turfan Mektebi'nin anlatıcıları, daha çok "Dutar" kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Turfanlı destan anlatıcıları, sevilen destanların yanında, diğer bölgelerin anlatıcıları gibi dini kıssalar da anlatmaktadır. Ayrıca, 12 Makam icrası ile birlikte çeşitli koşukları da çalıp söylemektedirler.

Tarihteki Uygur destan anlatıcıları

Uygur destan anlatıcılarına "Destancı", "Elnağmeci", "Koşakçı" veya "Meddah" denmektedir. Bu anlatıcılar içinde "Destancı" ve "Meddah" usta anlatıcılara verilen isimlerdir. Uygur halkı arasında çok ünlü destan anlatıcıları yaşamıştır ve bu ünlü anlatıcıların hepsi "Meddah" ve "Destancı"dır.

Uygur destan anlatıcıları hakkındaki ilk bilgiler Uygurlar için önemli işler yapan değerli bilim, sanat ve siyaset adamlarını tanıtan eserlerde yer almaktadır. Tarihî kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Miladi 15. yüzyılda yaşamış olan ve "Ehlakul Muhsin (Güzel Ahlak)" adlı ahlak kitabının yazarı Kemaleddin Hüseyin, Uygur tarihindeki ünlü meddahlardan biridir.

Tarihî eserler, Kemaleddin Hüseyin'in Ali Şir Nevai ve şair Abdurrahman Cami ile arkadaş olduğu belirtmektedir. Kemaleddin Hüseyin 1440 yılında Horasan'ın Sebzevar şehri Beyhek köyünde dünyaya gelmiştir. 15 yaşından itibaren meddahlık sanatını öğrenmeye başlayan Hüseyin, ömür boyu meddahlık yaparak "Meddahların Pirustadı" olarak ün kazanmıştır.(9)

Kemaleddin Hüseyin gibi 20. yüzyıldan önce yaşamış pek çok destan anlatıcısı vardır. Ancak bugüne geçilmiş olan kaynaklar az olduğu için çok az bilgiye sahibiz. 20.yüzyıldan sonra yaşamış olan anlatıcılar hakkında ise, hem tarihi kaynaklardan hem de sonraki yıllarda yaşayan ve bunların çıkarıkları olan meddahlardan ve yaşlıların hatıralarından bilgi edinmemiz mümkün olmuştur.

1. Nur Hacım

1878 yıllarında Kaşağı Şehri Güzel-Aryar mahallesinde doğan ve Kuçarlı Hudaverdi Hacım ailesine mensup olan Nur Hacım'ın babası Hudaverdi Hacım'dır. Nur Hacım'ın babası da ünlü bir meddah idi. Nur Hacım, dini okulda okuyup, eğitim aldıktan sonra Hacca gider. Haccan döndükten sonra baba-oğul iki meddah, ülkeyi gezip, Kaşgar, Aksu, Kuçar, Şayar, Hotan, Yekenler'de destan anlatırlar. Nur Hacım, 1930 ve 1940 yılları arasında meddahlık sanatında yükselip

dönemin ünlü meddahlarından biri olur. Hacım, destan anlatmakta ve çeşitli müzik aletlerini çalmakta ustadır. Bu nedenle destanları kitaba bakarak anlatan ve müzik aletlerini çalmakta usta olmayan "Elnağmeci" ve "Koşakçı" gibi diğer anlatıcılardan ayrılarak, usta anlatıcı kabul edilmiştir. Yetmiş yıldan fazla meddahlık sanatını icra etmiş olan Nur Hacım, 1964 yılında, 86 yaşında vefat etmiştir.

2. Hocahun Hacım

Hocahun Hacım, 1890'lı yılların ortalarında Kuçar ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası okumuş ve zengin bir kişidir ve çocuğunu dini bir okula göndererek iyi bir eğitim almasını sağlar. Hacım, 16-17 yaşında iken akrabalarıyla beraber hacca gider. Hacım, burada, Kalender Hacım adlı kişi ile tanışır ve ondan meddahlık sanatını öğrenir. Kalender Hacım, aynı zamanda, çok bilgili bir tasavvuf âlimidir. Uzun süre Suudi Arabistan'da kalan Hocahun Hacım, 1917 yılından sonra Kaşgar'a döner, fakat Arapça konuşmaktadır. Kısa zamanda Uygur Türkçesini tekrar öğrenen Hacım, bilgisi, güzel konuşması ve verdiği vaazları ile de meşhurdur. Meddahlık dışında mesleği olmayan Hacım, yaşamı boyunca sıkıntı çekmiştir. 1958 yılından sonra, yaşlılığı sebebi ile meddahlık yapmayan Hacım, 1964 yılında, 78 yaşında iken vefat etmiştir

Kaşgarlı Meddah Hasan Ahun, Firdevs'inin Şehname adlı eserini ezberden anlatırdı.

3. Şah Hasan (Hasan Ahun)

Hasan Ahun, 1880'li yıllarda, Kaşgar'da doğmuştur. Hasan Ahun, destan ve hikâyeleri kendine ait bir üslupla anlatması ile meşhur bir meddaktır. O, destan ve hikâyeleri, başka meddahlar gibi, büyük bir sahnede veya eğlence yerlerinde sesli olarak değil, 20-30 kişi ile sınırladığı küçük bir dinleyici kitlesine, hafif sesle ve sanki çevresindeki seyircilerle oturup güya onlarla muhabbet ediyormuş gibi anlatırdı. Anlattığı destan ve hikâyeler içinde *Cenkname*ler ve Firdevsi'nin *Şehname*'si meşhurdur. Bütün bunları kitap okumaz, ezberden anlatırdı. Başka meşhur Hayyar Kemek, Goci Emri, Kariya-Mesturiye gibi ünlü meddahların komik hikâyelerini anlattığı da bilinmektedir. Şehname'yi bilen ve anlatan meddah sayısı azdır. Bu nedenle Ahun, meddahlar arasında önemli bir yere sahiptir. Ahun, 1958 yılında 70 yaşında iken vefat etmiştir.

4. Divanı Hacım

Kaşgar şehrinde meddahlık yapan kişilerden biri de Divanı Hacım'dır. Kaşgar'ın Dokuzah ilçesinden olan Hacım'ı, ilk gençlik yıllarında ailesi Hacca götürür ve orada bırakır. Daha sonraki yıllarda memleketine dönen Hacım, başından geçen olayları komik bir şekilde anlatması ile meşhur olur. Konuşurken Uygur Türkçesi ve Arapça karışık konuşan ve Arapça şiirleri ezberden okuyabilen bu gencin akıcı ve komik konuşması halkın sevgisi ve ilgisini kazanır. Bu meddah Kaşgar Bölgesi'ni gezerek, hem kendi başından geçen olayları hem de kısa hikâyeleri anlatarak meddahlık yapar.

Uygurlar, Uygur kültürünü ve değerlerini yansıtan destanlarına sahip çıkmakta, onları kuşaktan kuşağa aktarmaktadır.

5. Yusuf Kadirhan

Kaşgar şehrindeki ünlü meddahlardan biri olan Yusuf Kadirhan, 1910 yılında Kaşgar'ın Opalda köyünde doğmuştur. Kadirhan, babasından meddahlık sanatını öğrendikten sonra, Kaşgar şehrinde, Opal ve Taşmılık'ta uzun zaman meddahlık yapmıştır. 1957-1958 yıllarında kısa bir sürede şeker ve bisküvi dükkânı açarak işletmeye başlamıştır. Kadirhan bu yıllar arasında meddahlık yapmamıştır. 1960-1963 yıllarında Pekin'de yapılan Asya-Afrika Yazarlar Birliği'nin yıllık toplantısına katılan araştırmacılardan, sözlü halk yaratmalarını derlemek ve yayımlamak isteyen bir grup, Yusuf Kadirhan'dan derleme yapmıştır. Bu çalışma sonunda Kadirhan'dan, 400'den fazla koşak (koşma), gazel, beyit ve 150'den fazla çöçek (masal) derlenmiştir. Kadirhan, Uygur halkının meşhur destanlarından *Koroğlu*, *Sultan Cem-Cem* ve *Kahraman Katifi* de anlatmaktadır. Kadirhan ile yapılan bu derleme çalışmasında toplanan sözlü anlatmalar, Çince ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Bu derleme çalışmasından sonra meddahlık yapmaya yeniden başlayan Kadirhan, 1978 yılında 68 yaşında vefat etmiştir.

6. Mömünca Karım

Kaşgar'da yaşayan meşhur destan anlatıcılarından biri de Mömünca Karım'dır. Karım, 1914 yılı Kaşgar şehri Koziçi-Yarbaşı mahallesinde dünyaya gelmiştir. Meddahlık, Karım'ın aile mesleğidir. Mömünca Karım'ın büyük dedesi Şah Pehirdin Hacım ünlü bir meddah olup, 16 yaşında başlayıp 96 sene meddahlık yapmış ve ayrıca vaaz vermiştir. Mömünca Karım'ın büyük dedesi Razi Hacım da 83 sene aynı mesleği yapmıştır. Aile mesleği olan meddahlığa, babası Mohammed Hacım'la beraber Güney Şincan'da pazarları gezip meddahlık yaparak başlayan Mömünca Karım'ın, ezberleme yeteneği çok güçlüdür. "Kıssas-ı'l-Enbiya (Sayar Şerip)"ı ve İmam Hasan ve İmam Hüseyin hakkındaki olayları duygulu anlatımı ile Kaşgar'da ün kazanmıştır.

7. Yenisarlı Yoldaşkam Kosa

1950'li yıllarda Kaşgar'da ravab ile destan anlatan meddahlardan biri de Ye-

nisarlı Yoldaşkam Kosa'dır. Kosa, çok iyi ravap çalar, bunun yanında güzel sesi ile "Seyit Noci", "Abdurrahman Hocam" gibi destanları okurdu. Hotenli meddah, Şah Mohammed de aynı dönemde "rabap" çalıp destan anlatan meddahlar arasında yer alır. Yenihisar'dan Hasan ve Hüseyin adlı ikiz kardeşler de ravab ile destan anlatan meddahlardandır.

Son Söz

Uygur destanları, Uygurların estetik zevkinin, hayata ve olaylara bakışının, millî şuurunun, manevî dünyasının sembolüdür. Uygurlar atalarından kalan bu mirası asırlardır koruyup saklamışlar ve millî bir çatı altında varolabilmek için genç kuşaklara aktarip sevdirek yaşatmaya devam etmişlerdir. Kuşkusuz, destan anlatıcılar destan geleneğinin aktarılmasında korunmasında en büyük katkı yapan unsurlarından biridir. Uygur destan anlatıcılar, sevgileriyle ve sevdalarıyla inşili çıkışlı tarihî dönemleri geride bırakıp Uygur destan geleneğini günümüze getirmiş ve bugünün hızla değişen şartları içinde de binlerce yıllık gurur kaynağı olan bu geleneği korumaya çalışmışlardır.

Dipnotlar:

- (1) Karl Reichl. *Türk boylarının Destanları: Gelenekler, şekiller ve Şiir Yapısı*. Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002, ss. 16-17
- (2) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. Urumçi:Şincan Halk Neşriyatı, 1999, s. 90.
- (3) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 810.
- (4) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 846.
- (5) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 1061.
- (6) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 1024.
- (7) *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 222.
- (8) Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *Vaiz, Meddahlık Sanatı ve Meşhur Vaiz ve Meddahlarımız*. Kaşgar Edebiyatı Dergisi. S. 3, 2003, ss. 111-122
- (9) Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm*. ss. 111-122.

Kaynakça:

1. Karl Reichl. *Türk boylarının Destanları: Gelenekler, şekiller ve Şiir Yapısı*. Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002
2. *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. Urumçi:Şincan Halk Neşriyatı, 1999
3. Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *Vaiz, Meddahlık Sanatı ve Meşhur Vaiz ve Meddahlarımız*. Kaşgar Edebiyatı Dergisi. S. 3, 2003
4. *Şincan Yıllığı-1997*. Urumçi:Şincan Halk Neşriyatı, 1997
5. *Uygur Örf ve Adetleri*. Urumçi:Şincan Halk Neşriyatı, 1996

Direncin ve aydın onurunun simgesi bir bilim insanı: Cevat Geray

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Meral Uysal, Efsane Dekan, Anılarla Cevat Geray adlı kitabında "Cevat Geray'la ilgili bir son söz söylemek olanaklı mı?" diye soruyor. Yanıtı şöyle: "Geride kalmış 80 yıllık onurlu bir yaşam bize örnek olmaya devam ediyor. Geray, hiç ödün vermediği bilimsel, demokrat, toplumdan yana tutum ve davranışlarıyla ve elbette coşkusundan hiçbir şey kaybetmeyen bir öğretmen olarak hâlâ yanı başımızda."

Geray, demokrasi için bilinçlendirme ve duyarlık eğitiminin olmazsa olmaz ön koşul olduğunu düşünen bir aydındır. Yöneticiliğinde de bunu gerçekleştirmek için çalışmış. Bazı aydınlar gibi yetki sahibi olunca demokratlığı terk etmemiş. Daima haklıların, ezilenlerin, zayıfların yanında yer almış.

Prof. Dr. Cevat Geray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Eğitim Bilimleri Fakültelerinin öğretim üyelerindendir. O, çok sevilen, saygı duyulan bir aydın. Haziran 1977 ile Eylül 1982 tarihleri arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Dekanı... Yani üç dönem üst üste seçiliyor. Geray'ın dekanlık yaptığı dönem, kelimenin tam anlamıyla zor yıllardır. O dönemin öğretim üyeleri ve öğrencileri ondan "Efsane Dekan" diye söz ediyorlar. Günümüzde de emekli öğretim üyesi olarak derslerini sürdürüyor. Kitapları ve bilimsel yazılarıyla da toplumu aydınlatma çabasına devam ediyor. Çalışma konuları şehircilik, çevre, toplum kalkınması, halk eğitimi, köy sosyolojisi, planlama, kooperatifçilik gibi oldukça çeşitli. "Çalıştığım alanlar bir bütünün farklı boyutlarıdır" diyor. "Bunlar birbiriyle ilişkili. Esas çalışma alanım şehirciliktir. Eğitimi demokratikleşmenin önkoşulu olarak görüyorum. Çevre sorunları ise kentleşmenin bir

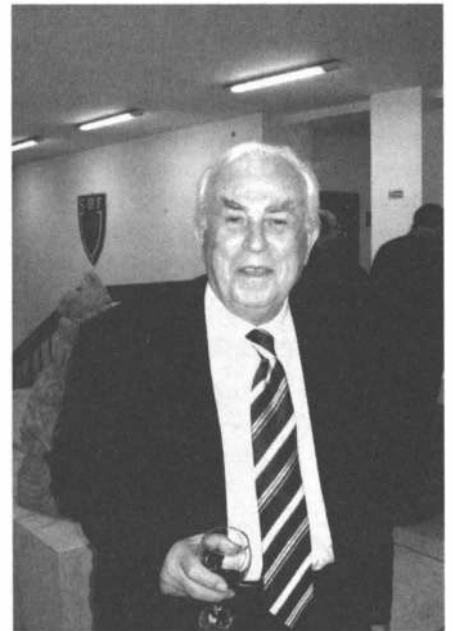
başka alanda ortaya çıkmasıdır. Halkın bilinçlenmesi ve duyarlık kazanması, katılımcılığın sağlanması için bilinçlendirici bir eğitimin vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum."

Cevat Geray, akademik olarak eğitim bilimleri içinde halk eğitimi alanının kurulum kökleşmesinde temel bir rol üstlenmiş. Doçentlik tezi "Toplum Kalkınması" alanındadır. Bu konu Türkiye'de ilk kez onun tezinde kapsamlı olarak ele alınmış. Geray, 1974 yılında, *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar* adlı kitabıyla da profesörlüğe yükselmiş.

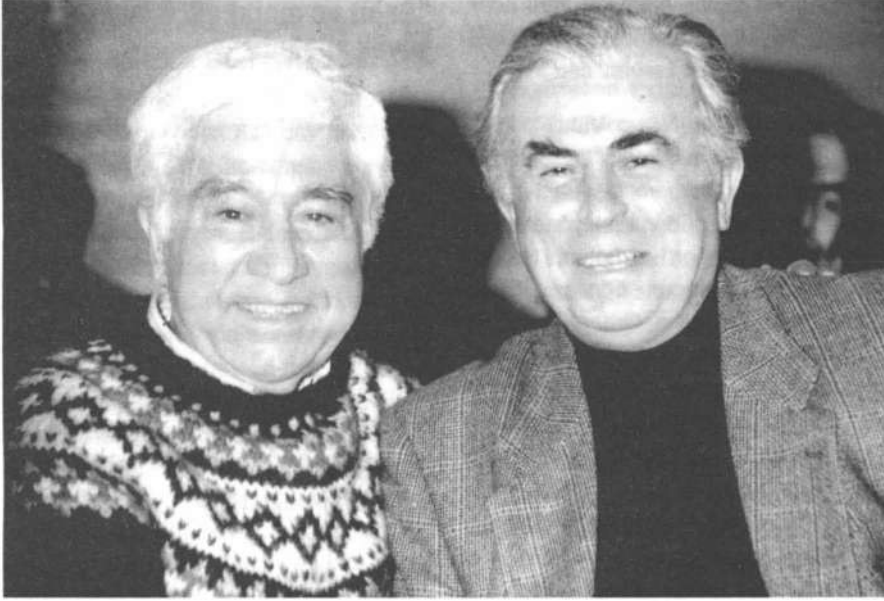
Uyuyan deviyi uyandırmanın yolu, halk eğitimidir

Geray, Cumhuriyet'le halk eğitiminde bir devrim yapıldığını belirtiyor. "Atatürk'ün önderliğinde, Türk Devrimi'nin Millet Mektepleriyle, Halkevleriyle, o dönemde oluşturulan temelleri üzerine, izleyen yıllarda kurulan Köy Enstitüleriyle, Türk Tarih Kurumuyla, Türk Dil Kurumuyla, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'yle, Konservatuvarla, Türk Operasıyla, giderek çağdaş üniversiteyle" yaratılması amaçlanan ulusun temel taşlarının konduğunu açıklıyor.

"Ülkenin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, ekinsel bunalımlara çözüm ararken halkın eğitime her zamankinden daha çok gereksinim, daha doğrusu zorunluluk vardır. Cumhuriyetin gerektirdiği yurttaşların yetiştirilmesinde, halk eğitimine büyük görevler düşmektedir.

Cevat Geray, Haziran 1977 ile Eylül 1982 tarihleri arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Dekanı. O dönemin öğretim üyeleri ve öğrencileri ondan "Efsane Dekan" diye söz ediyorlar.

Geray, Aziz Nesin'in yakın arkadaşlarından biri. Özellikle 12 Eylül 1980'den sonra birçok mücadelede omuz omuza olmuşlar.

Ama sanki gizli bir el, insanlarımızın sorgulayan, haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olan, siyasal karar verme süreçlerine en etkin biçimde katılan, usunu kullanan, siyaset ve yönetim adamlarından hesap soran, özgür bireyler olarak yetişmesini istemiyor. Üstelik ulusal bağımsızlık ve egemenliğin çeşitli kuşatmalar altına girdiği bir dönemde toplum, Fazıl Hüsni Dağlarca'nın söylemiyle 'öyle dalmış ki yüzyıllar süren uykusuna, uyandırmazsan uyanacak değil!' işte uyuyan dev, uyandırmanın yolu, yöntemi halk eğitimidir.

Egemen sınıfların, her olanağı, halk eğitimini geriletmek yönünde kullanmalarının, bu kurumları işlevsiz kılmak, hatta ortadan kaldırmak istemelerinin nedeni eğitilmiş bir halk istememeleridir. Çünkü eğitilmiş insan kişiliktir, sürü olmaz, güdülmez, özgürlüğüne düşkündür, gerekirse özgürlüğü için, eşitlik için çile çekmeyi göze alır."

Kişisel özellikleri

Cevat Geray'la 15 Haziran 2016 günü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki odasında görüştüm. Nazik ve ölçülü kişiliği ve belleğinin gücü ilk dikkatimi çeken özellikleri oldu. Bir aydın olarak topluma karşı olan görevlerini yerine getirmeye yaşamının her döneminde özen göstermiş.

Çağatay Keskinok, hocasının örnek alınacak kişisel özelliklerine dikkat çekiyor: "Şehircilik alanında öğrencisi olduğum hocayı, şehircilik gibi kısıtlı bir alandaki etkinlik ve düşünceleriyle değerlendirmenin eksik olacağını düşünüyorum. Cevat Geray Hoca, Türkiye'de üniversitelerin yüz akı, onuru, bilim ve aydınlanmada direncin ve aydın onurunun, bilimsel ahlakın, eğitim ortamında anlayış ve hoşgörünün simgesi, devrimci, yurtsever, Atatürk Cumhuriyetini doğru kavramış, gelecek kuşakların örnek alacağı bir şahsiyettir."

Geray, Aziz Nesin'in yakın arkadaşlarından biri... Özellikle 12 Eylül 1980'den sonra birçok mücadelede omuz omuza olmuşlar. Aydınlar dilekçesini hazırlayanlar arasında yer almış ve yargılanmış. Nesin gibi Geray da Madımak yangınından, son anda şans eseri kurtulanlardan. Hepimiz gibi o katliamın, yitirdiklerimizin acısını yüreğinde taşıyor.

"Madımak Katliamı, Aziz Nesin bahane edilerek laik Cumhuriyet'e karşı yapılan başkaldırının Sivas'taki provasıdır. Kubılay olayından bu yana ülkede laik Cumhuriyet'e karşı yapılan en büyük başkaldırı olayıdır. Planlanmış, örgütlenmiş bir eylemdir."

Cevat Geray'ın Aziz Nesin'le ilgili düşüncesi şöyle: "Din özgürlüğü, laiklik,

demokrasi ve insan hakları savaşımı veren Aziz Nesin, İslamcıların tehditleri karşısında inandıklarını söylemekten hiç çekinmedi. Kimilerinin 'sizi saklayalım, gizlice kaçıralım' önerisine karşı 'elbette ölmekten korkuyorum, fakat korkakça kurtulmayı istemem' diye haykırışı bugün de kulaklarımda çınlıyor. Orada da yiğitçe direnmesini bildi."

Demokrasiyi yalnızca talep etmekle yetinmemiş. Kararlı bir biçimde, bedeli neyse göze alarak mücadele etmiş, etmeye de devam ediyor. Görev omuzlamaktan kaçınmamış. Karanlık dönemlerde demokratik kitle örgütlerinin kurucusu ya da başkanı olmuş: Tüm Öğretim Üyeleri Derneği, Dil Derneği, İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Kurumu... Eğitim-İş'e üye olan ilk beş profesörden biri Cevat Geray'dır.

Dil Derneği, "Türkçenin Ustalarına Saygı" etkinliklerinin ikincisini, 18 Aralık 2007'de Cevat Geray için düzenledi. Prof. Dr. Mümtaz Soysal "savaşım arkadaşım" dediği Geray'a Dernek adına bir "Gümüş Tabak" sundu. Dernek yönetimi, "Yaşamını laik cumhuriyetimizin aydınlanmasına adan, Dil Devriminin gelişmesi için uğraş veren, 12 Eylül karanlığının hüküm sürdüğü günlerde derneğimizin kurucu başkanı olan Prof. Dr. Cevat Geray için" bu töreni düzenlediklerini belirtiyor.

Geray'ın söz etmeden geçilemeyecek bir özelliği de bir bilim insanı ve yazar olarak Türkçeyi kullanırken gösterdiği özendir. Kendinden, "Türkçenin ses bayrağını taşıyan bir erim" diye söz ediyor. Çevresinden de dilimize özen göstermelerini bekliyor.

1402 sayılı yasayla 12 Eylül darbesi yöneticileri tarafından, Geray'ın görevine son veriliyor. Dekanlığı, öğretim üyeliği elinden alınıyor. Ama o bunu da bir onur madalyası olarak değerlendiriyor. 1402'lik yıllar: 8 Şubat 1983 ile 15 Mayıs 1990 arasında yedi yıl, iki ay, yedi gün sürüyor. "1402'lik oldum. İyi ki atmışlar bizi. Onlar bizi üniversiteden atmakla toplumdaki etkimizin sıfırlanacağını sandılar. Öyle olmadı."

Cumhuriyet mitinglerinin yapıldığı günlerde Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Danışma Kurulu'nda etkin olarak görev alanlardan biri de Geray'dır.

Geray, yurttaşlığa önem veren bir yurtseverdir. Demokrasi için bilinçlendirme ve duyarlık eğitiminin olmazsa olmaz ön koşul olduğunu düşünen bir aydındır. Yöneticiliğinde de bunu gerçekleştirmek için çalışmış. Bazı aydınlar gibi yetki sahibi olunca demokratiği terk etmemiş. Daima haklıların, ezilenlerin, zayıfların yanında yer almış. Yaşam öyküsünü okuyunca hak vereceksiniz.

Efsane Dekan

Geray'ın dekanlık yaptığı dönem, kelimenin tam anlamıyla zor yıllardır. O dönemin öğretim üyeleri ve öğrencileri ondan "Efsane Dekan" diye söz ediyorlar. Onu yakından tanıyanlar, dekanlarının tutumunu sevgi yüklü şu sözlerle açıklıyorlar: "Cevat Geray'ın bütün kaygısı çok sevdiği öğrencilerine bir şey olmasın, hiçbirinin burnu kanamasın, hiçbirinin bedeni morarmasındı. Tabii eğitim de kesintisiz sürmeliydi. Dekanlık yaptığı yıllarda Geray, öğrencisini polise vermemekte direnir. Polisi sınıfa sokmaz. Emniyet Müdürünün direktmesi karşısında Yöne-

tim Kurulunu toplar, sınavları iptal eder, fakülteyi boşaltır. 'Öğrencime eziyet edilirse her türlü uğraşı veririm' der."

Geray'ın, Basın Yayın Yüksek Okulu Müdürü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı olarak yaptığı yaklaşık altı buçuk yıllık yöneticiliğin dört yılı sıkıyönetim altında geçiyor. Değerli aydınların tek tek katledildiği bir dönemdir o yıllar... Erzurum Üniversitesi'nden Orhan Yavuz'un öldürülmesiyle başlayan öğretim üyeleri katliamı Yalçın Sanalan, Bedrettin Cömert, Bedri Karafakioğlu, Necdet Bulut, Fikret Ünsal, Ümit Yaşar Doğanay, Cavit Orhan Tütengil ile sürmüş, Server Tanilli de ömür boyu sakat kalacak şekilde yalaranmıştır.

Aynı süreçte "sağ-sol çatışması" kılıfı altında gençler birbirine düşman edilmekte hatta öldürülmektedir. Geray, bu acı gerçeği görüyor ve gençleri ikna ederek, gereken önlemleri alarak, bu çatışmalı ortamı eğitimi de aksatmadan önlemeye çalışıyor. "12 Eylül öncesi sağ ve sol gruplar çatışıyorlardı. Sağcılar küçük bir grup oldukları halde sol gruplar onların okula gelişlerini tahrik olarak görüyor onları sokmak istemiyorlardı. Ben bunun doğru olmadığını, onların öğrenim haklarının ve can güvenliklerinin sağlanması bizim, yani idarenin görevi olduğunu düşünüyordum. Ama aynı zamanda bu sağcı öğrencilerin tahrik edici davranışlar yapmalarını istemiyordum. Polis ikiye bölünmüştü. Pol-Bir ve Pol-Der vardı. Sağcı grup okula Pol-Bir'in korumasında geliyordu. Önce her iki grupla da konuştum. Sonra öğretim üyelerinin de büyük özverisiyle, o küçük grubun da eğitimini, sınavlarını sağlamaya çalıştık. Polis kanunsuz davrandığı zaman ben öğrencilerin zarar görmemesi için direniyordum. Diğer fakültelerde bu tür bir dekanlık yapan yoktu.

"Bir gün beni Eğitim Fakültesi'ndeki bir öğrenci forumuna çağırmışlardı, 'Bakın arkadaşlar, sizin faşist dediğiniz gençler de bu memleketin çocuklarıdır, şimdi sizi iki kampa ayırıp birbirinize düşürmüşler, dikkat edin, güçlü bir el gelir, sizler zarar görürsünüz' dedim. O zaman darbenin geleceğini daha önce hissetmiş ve söylemişimdir çevreme."

"Sabır ve moral gücü onun en büyük silahıdır"

Geray'ın dekanlık yaptığı dönemde yöneticilik yapmak kolay iş değildir. Geçen yıllarda kaybettiğimiz, yakın çalışma arkadaşı Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın anlattıkları, Cevat Geray'ın yöneticiliği ve kişiliği konusunda önemli bilgiler veriyor: "Cevat Abi'nin, bizlerin yani meslektaşlarının ve öğrencilerinin, anılarında ve gönlünde çok ayrı bir yeri vardır. Ondaki engin insan sevgisi ve derin hoşgörü, hocalık ve yöneticilik görevlerinin yürütülmesi çerçevesinde ve de her türden insan ilişkilerinin sürdürülmesi sürecinde çok belirleyici bir unsur oluşturmuştur. Sabır ve moral gücü onun en büyük silahıdır. Üniversitelerin en çalkantılı ve en sorunlu dönemlerinde dekanlık ve okul müdürlüğü yaparken, bu nitelikleri sayesinde ki değişik yönlerden kaynaklanan ve aşılması zor görünen güçlüklerin üstesinden gelmeyi başarmıştı."

O yıllarda öğrenci olan Hasan Hüseyin Özkan'ın sözleri, Geray'ın değerinin ve çabalarının gençler tarafından da takdir edilerek benimsendiğini gösteriyor: "Cevat Geray, öğrencilik yıllarımda bizlerle ilişkilerini diğer dekanlarımızla kıyasladığımızda en üst seviyede tutarlardı. Okullara yönelik saldırılar karşısında çözümünü okul kapatmakta bulan yöneticilerin çoğunlukta olduğu bir dönemde eğitimin sürekliliğini sağlamak için elinden gelen gayreti göstererek diğer eğitim kurumlarına örnek oluyordu. Bizlerle olan diyaloglarında eğitimin sürekliliği konusunu sürekli vurguluyor, bu konuda soğukkanlı olmamızı, tahriklere kapılmamamızı söylüyordu. Hocamızın bu tavrına destek olmak için elimizden geleni yapıyorduk."

Ailesi ve çocukluğu

Cevat Geray 23 Mayıs 1930 yılında İstanbul-Kasımpaşa'da dünyaya geliyor. Babası Deniz binbaşısı, Deniz Harp Okulu'nda motor öğretmenliği yapıyor. O zamanlar Deniz Harp Okulu'nun bulunduğu Kasımpaşa daha çok denizcilerin yaşadığı bir yerleşim yeridir.

Geray, yurttaşlığa önem veren bir yurtseverdir. Demokrasi için, bilinçlendirme ve duyarlık eğitiminin olmazsa olmaz ön koşul olduğunu düşünen bir aydındır.

Babası Ahmet Kazım Geray Kırım'dan göç eden Gazi Giraylardan, Kırım Hanedanlığının yönetici ailelerinden. Türkler, Kırım'da bozguna uğrayınca biri Romanya, Bulgaristan; diğeri Kafkaslardan olmak üzere iki koldan Türkiye'ye gelirler. Geray'ın babasının ailesi Çanak-kale'ye yerleşir. Annesi Tevhide Geray, Gerede'nin bir köyünde doğmuş; dava vekilliği yapan Yakup Polatkonak'ın kızı.

Cevat Geray'ın, ikisi babasının ilk eşinden olmak üzere altı kardeşi var. Geray kendi ifadesi ile tekne kazıntısıdır. Annesi ayrı ağabeyi bıçkın, tepkilerini gösteren bir insandır. "Bizden ayrıldı, Ankara'da bir askeri fabrikaya işçi olarak girdi. Babam İtalyan Lisesi'ne vermişti, ama okulu terk etti. Çok iyi bir frezeci ustası olmuştu. Harp-İş'in ilk kurucuları arasında yer aldı. Ağabeyim komünist diye tanınan, haklarının peşinde koşan, ama sanatı iyi olduğu için de vazgeçilmeyen birisi imiş. Ağabeyimin bizimle ilişkileri pek yoğun değildi. Babam iyi okumadığı ve anneme de sert davrandığı için ona hoşgörü ile bakamıyordu. İki oğlu oldu. Bunlarda birisi Uçkun Geray'dı."

Ergenekon tertibinin şehit ettiği devrimcilerden Uçkun Geray, Cevat Geray'ın yeğenidir. Cevat Geray'ın deyişiyle "Atatürk'e bağlı, bu ülkeyi seven bir insandı." Uçkun Geray aynı zamanda İşçi Partisi üyesi idi.

Uçkun Geray

Ergenekon tertibinin şehit ettiği devrimcilerden Uçkun Geray, Cevat Geray'ın yeğenidir. "Uçkun Geray, benim ağabeyimin oğlu; yani ben onun amcasıyım. Ergenekon tertibinde onu da gözaltına aldılar. Karısı, avukatı kanalıyla ilaçlarını iletmişti halde 24 saat ilaçlarını vermemişler. Serbest bırakıldıktan kısa süre sonra onu yitirdik. O da Ergenekon tertibinin şehitleri arasına katıldı. Uçkun Geray, Orman Fakültesi'nde profesördü. Kendisi hem orman mühendisi hem de iktisat mezunuydu, o nedenle orman ekonomisi üzerinde çalışıyordu. Aynı zamanda İşçi Partisi üyesiydi. Atatürk'e bağlı, bu ülkeyi seven, pırıl pırıl bir gençti. Yazık oldu. Akkrabam olduğu için kitaplarını, makalelerini izlediğim, değerlendirdiğim için söylüyorum.

Ağabeyim ölünce, Uçkun akademisyen olduğu için işlerin başına Uçkun'un küçük kardeşi Ufuk geçmişti. Ufuk'u genç yaşta yitirdik. Ufuk çok heyecanlı bir Atatürkçü ve Cumhuriyetçiydi. İstanbul'da Atatürkçü Düşünce Derneği'ni kuranlar arasındaydı. Parti çalışmaları da vardı."

Atatürk nasıl olur da ölür?

Cevat Geray ilkokul birinci sınıftayken Atatürk'ün ölüm haberi gelir. Koşarak, ağlaya ağlaya eve gider. Atatürk'ü kafasında ölümsüz bir kişi olarak canlandırmıştır. Atatürk'ün ölümü kendi ifadesi ile "yaşamın geçici olduğunu ve ölümün de olduğunu anlamasına" neden olur.

Geray'ın babası Kasımpaşa'da çevresini etkileyen, Atatürk ve Cumhuriyet hayranı bir kişidir. Babasının emekli binbaşı maaşından başka bir geliri yoktur. Bir evleri vardır. Annesi çok tutumlu bir insandır. "Ben ve kardeşlerim annemin korumalığında Kasımpaşa ortamında yetiştik. Mahallede bazı kişiler ile görüşürülmezdik. Onlar okuldan kaçarlardı, kahveye giderlerdi. Ben kahveye gide-mezdim. Bir darp olayından yargılanan arkadaşlar beni çok düşündürmüştü. Bu olaydan sonra annemin ne denli haklı olduğunu anladım

Göz hakkı, meyve hırsızlığı gibi tatlı anılarımız da var. Bizden büyük çocuklar bizi gözetirlerdi, yanlış yaptığımızda uyarırlardı. İlkokul öğretmenim Mediha Atay'ı çok sevecen bir insan olarak anımsıyorum."

Futbol merakı ve Kasımpaşa Ortaokulu

Cevat Geray'ın okuduğu Kasımpaşa Ortaokulu, tekreden dönüştürülmüş ahşap bir binadır. Binanın içinde spor salonu yoktur. Spor yapmak için Beyoğlu Halkevine giderler, orada voleybol, salon el topu çalışmaları yaparlardı, antrenmanlara katılırlardı, ortaokullar arası karşılaşmalar yaparlardı.

O dönemin öğretmenleri iyi yetişmiş, Atatürkçü öğretmenlerdir. Geray da çalışkan bir öğrencidir. Üç yıl üst üste iftihara geçer. Resmi iftihara geçen öğrencileri tanıtan kitapta yer alır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı, Hasan-Âli Yücel'in imzasıyla *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* adlı kitabı armağan eder. Geray, çalışkan bir öğrenci olduğu için başarısız olan çocuklara ders verir, karşılığında para almayı kabul etmez.

Haydarpaşa Lisesi ve yazı yaşamına girmesi

Lise yıllarında iken mahalle arkadaşları ile karbon kâğıdı kullanarak 5-6 nüsha halinde çoğaltarak çıkardıkları *Kaynak Dergisi*, Geray'ın kendi ifadesi ile, yazı yaşamına girmesinde önemli bir etken olmuştur. *Kaynak Dergisi* el yazmasıdır. "Sonradan Haydarpaşa Lisesi'nden bir arkadaşım vardı. Altına pelür kâğıdı koyarak onların daktilosu ile çıkarmaya başladık. Yeniköy'deki evlerinin bahçesinde çalışıyorduk. O zaman başka çoğaltma olanakları yoktu. Daha sonra Dergiye mumlu kâğıda yazarak teksirle çoğaltarak çıkardık.

Dergiye çıkardık ama idare el koydu. Aramalar yapıldı. Ben o zaman 6 Edebiyat B' de sınıf müfessiliyim. Son sınıfta idim. Dolabımda Erzurum Lisesi'nden gelen, komünizm propagandası yaptığı iddia edilen bir mektup bulundu. Her sınıfın müfessiline yollamışlardı.

Geray'ın ideali kaymakam olmaktır. "Dünyanın ve ülkenin gidişini görünce, Mülkiye'nin çok önemli olduğunu anladım, benim de orada yerim olmalı diye düşündüm"

Erzurum'dan mektup geldiği zaman sol bir tabuydu. O zaman en fazla Atatürk devrimciliği söz konusu idi. Soruşturma sonunda bana bir hafta, arkadaşlarıma da üçer gün okuldan uzaklaştırma cezası verdiler. Ben yatılı olduğum için muallim muavinlerinin odasında oturuyor, derse girmiyordum. Gazete kitap okuyor, ziyaretçi kabul ediyordum. Bu ağır bir ceza idi. O zaman öğretmenler kurulu, iyi hali görülenlerin siciline cezayı işlemiyorlardı herhalde, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gelen sicilimde böyle bir kayıt yoktu. O zaman Erzurum ülkücülerin ağır bastığı bir yerd. O dönemde milliyetçilik önem kazanırken komünist gruplar da etkinlik gösteriyorlardı."

Mülkiyeli yıllar

Geray'ın ideali kaymakam olmaktır. "Dünyanın ve ülkenin gidişini görünce, Mülkiye'nin çok önemli olduğunu anladım, benim de orada yerim olmalı diye düşündüm." O dönemde Siyasal Bilgiler, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir yüksekokuldur. Geray, Siyasal Bilgiler Okulu'nun yatılı okuyan öğrencileri arasındadır. "100 kişinin ilk 40 kişisi yatılı olurdu. Yatılı olan öğrencilere birtakım olanakları değerlendirmek fırsatları doğuyordu. Örneğin elbise vermeleri, yemek ve yatak

sağlamaları, hatta kitap için harçlık vermeleri gibi kolaylıklar vardı. Biz ikinci sınıflarla beraber aynı koğuştaydık. Dolaplar vardı; soyunma, giyinme ve diğer eşyalarımızı saklamak için, uzun, yüksek. Günün en tatlı saatleri orada geçerdi; o dolaplar arasında günlük konularla, Türkiye'yle, dünyayla ilgili tartışmalarımız, sohbetlerimiz olurdu ve öyle giderdik yatağa. Okulun, fakülte olarak Ankara Üniversitesi'ne bağlanmasıyla yatılılık bitti ve bursluluk başladı. Bize 125 lira burs verdiler. Fakat ilk ay kısa sürede barda, meyhanede paramızı bitirmiştik. Annemden de isteyemezdim. Üç ayda bir maaş alıyor. Böylece para harcamasını da öğrendik."

Mülkiye, Siyasal Bilgiler Fakültesi olunca

Mülkiye, Siyasal Bilgiler Fakültesi olunca, yasayla İskân ve Şehircilik, Maliye, İşletme, İdari Bilimler, Dış İlişkiler adı altında enstitüler oluşturulur. Cevat Geray üst sınıflarla da küçük sınıflarla da iyi ilişkileri olan biridir. Fakültenin küçük, mütevazı bir kantini vardır. Radyo tek iletişim aracıdır o zaman. Kantinde radyo dinlenir. Mülkiye'nin güzel bir geleneği vardır. Birinci sınıf ve son sınıf öğrencilerinin bir arada bulunduğu bir tanışma toplantısı yapılır, çay, kuru pasta meyve suyu ikram edilir. Hocalar da orada bulunur. Son sınıftakiler birinci sınıf öğrencilerine hangi liseden geldiklerini, nereli olduklarını sorarlar, yakınlık gösterirler, sorunları olursa paylaşımlarını öğütler. Geray'ın tanışıklıkları daha çok Haydarpaşa Lisesi'ndendir.

Mülkiye'de çok değerli hocalar vardır

O yıllarda Siyasal Bilgiler öğrencileri olarak, yalnızca hocaların anlattıklarını dinlemekle yetinmezler, İstanbul Üniversitesi'nden hocaların kitaplarını da getirir, dersleri oradan da çalışırlar. Bunların arasında Sıddık Sami Onar'ın *Yönetim Hukuku* adlı dev kitabı da vardır. "Hukuka Giriş, Medeni Hukuk derslerini Prof. Dr. Fikret Arık verirdi. Çok değerli bir hocaydı. Sonradan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün genel

müdürü olmuştu. Kitap yazmamıştı ama çok güzel ders anlatırdı. Ondan çok şey öğrendik, genel bir hukuk bilgisine sahip olduk. Anayasa dersi çok önemliydi. Anayasa dersini Prof. Dr. Bülent Nuri Esen ve Doç. Dr. Turan Feyzioğlu ortaklaşa veriyorlardı. Özgürlükler, insan hakları ve demokrasi konusundaki bilincimizi onlara borçluyuz. Mehmet Karahasan, Toplum-bilim dersini verirdi. Klasik bir toplumbilim anlatmazdı. Daha çok devletle ilgili konulara sosyolojik bakış getirirdi. Örneğin Eflatun'un *Devlet* kitabından başlardık. Fransa'da öğrenim gördüğü için Fransızca çevirileri vardı. O zaman Hasan Âli Yücel'in çevirttiği klasik temel eserlerden bazılarını o çevirmişti. Dil Tarih öğretmendi. Birinci sınıfta İktisada Giriş dersini Prof. Fethi Çelikbaş okuturdu. İstatistik dersini İstatistik Enstitüsü Genel Müdürü olan Şefik İnan okuturdu. Birinci sınıfta, giriş niteliğinde, sosyal bilimlerin temel kavramlarını ve konularını öğrenmiş olduk."

Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun başarısı

Geray'ın öğrenci olduğu yıllarda fakültede biri Atatürkçü ve ilerici, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na (TMTF) bağlı Talebe Cemiyeti, diğeri tutucu eğilimli Milli Türk Talebe Birliği'ne bağlı, Öğrenci Derneği vardır. Geray, Talebe Cemiyeti'nin yönetim kuruluna ikinci sınıf öğrencisi olarak girmiştir. Yine ikinci sınıf öğrencisi olan Yılmaz Ergenekon başkandır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'dir. Tevfik İleri sonradan Eğitim Fakültesi'nde hoca olan Recep Toksat ile birlikte sol gelişmeye, aydınlanmaya ve komünizme karşı cephe oluşturmaktadır. "Bizim cemiyetimizin bağlı olduğu, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun Genel Başkanı, Hukuk Fakültesi öğrencisi Ali İhsan Çelikkan'dı. Federasyon'un yönetiminde bizden Kemal Paloğlu, Yavuz Kadioğlu ve Hukuktan Yekta Güngör Özden vardı. *Devrim Gençliği Dergisi* düzenli biçimde yayınlanmaktaydı. TMTF Atatürk Devrimleri çizgisinde hareket etmeyi savunuyordu. Bu açıdan o denli etkili oldular ki, Bakan Tevfik İleri'yi gerici milliyeçilik adına örgütleyerek gerekçesiyle Celal Bayar'a ve kamuoyuna şikâyet ettiler. Celal Bayar, Tevfik İleri'nin istifası-

nı istedi. Tevfik İleri istifa etmek zorunda kaldı. Bu, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun karşı çıkışıyla oldu.”

Kültür kolu çalışmaları

“Kültür kolunda çalışmam nedeniyle şair ve yazar arkadaşlarla daha yoğun ilişkilerim vardı. Cemal Süreya da bunlardan biriydi. Cemal Süreya, daha öğrenciliğinde o güzel şiirleri yazmaya başlamıştı. Sezai Karakoç ne kadar sağa yatkınsa, o da o kadar sola yatkın... Karakoç da iyi bir şairdi. Süreya, şairliği ve yazarlığıyla Sezai'den daha çok tanındı ve sevildi. Maliye müfettişi olarak da iyi bir bürokrat oldu, Darphane Müdürlüğü'ne kadar yükseldi. Devlet hizmetini toplum yararına kullananlardan biriydi.

Mülkiye'deki ilk şiir gününü Kültür Kolu başkanı olarak ben düzenledim. Mülkiyeli şairleri davet ettik. Cahit Külebi o zaman Konservatuvarda müdür yardımcısı. Ben gittim, kendimi tanıttım. Şairler günü yapıyoruz, siz baş konuk olarak davetlisiniz dedim. Kabul etti. Şiirlerini okudu. Mülkiye'yi bitirmemiş, ikinci sınıftan terk etmiş. Sayıştay'da denetmen olarak çalışan, meşhur Otuz beş Yaş şiirinin yazarı Cahit Sıtkı Tarancı, Mehmet Çınarlı, Sabahattin Tahsin Teoman vardı. Öğrenci şairlerden Cemal Süreya, Nihat Etiz, Yahya Benekay, Erdoğan Konuralp, Sezai Karakoç da şiirlerini okudular. Güzel bir gece oldu. Ankara'da ve Mülkiye'de bir ilkti. Sonra bu başka etkinliklerle sürdürüldü.”

Hisar Dergisi

Geray, 1950'lerden sonra çıkmaya başlayan *Hisar Dergisi* çevresinde toplanan şair ve edebiyatçılarla birlikte çalışmalarda bulunur. “Ben dergide Ankara'da ve Türkiye'de kültür ve sanat hareketlerini izleyen bir muhabir gibi çalışıyordum. Sanat hareketlerini de izlemiş oluyordum. Tiyatrolar, resim sergileri ile ilgili bir sayfa hazırlıyordum. Derginin yazarları ayda iki kez toplanır, sohbet ederler, edebi konuşmalar yapar, şiirlerini okurlardı.

Bir de Nurullah Ataç'la bir röportaj yapıp yayınladık *Hisar Dergisi*'nde. Bu dergi, sonradan tutucuların eline geçip iyice sağa kayınca dergi ile ilişkim kalmadı.

Mülkiye Dergisi

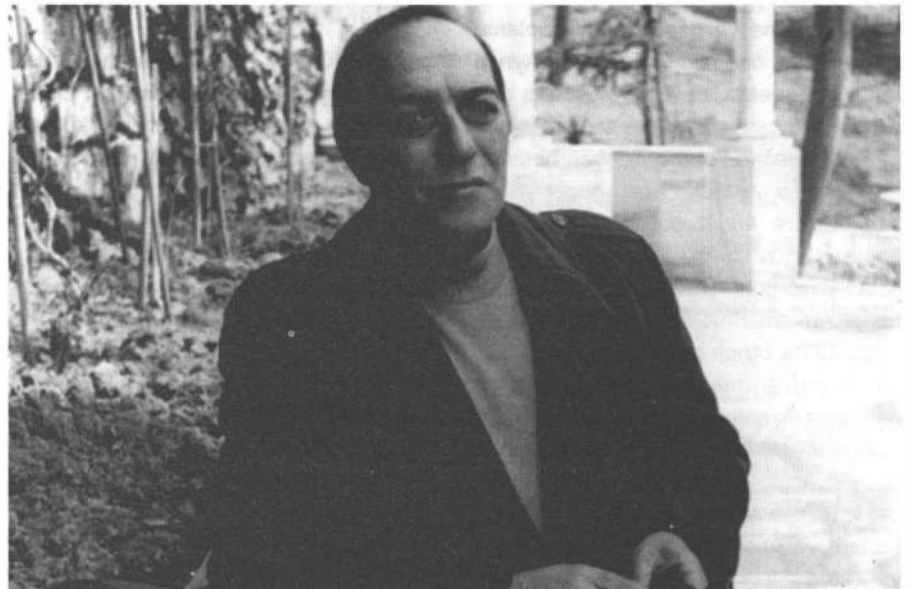
Geray'ın dergicilik alanındaki çalışmalarına Mülkiye Dergisi de eklenir: “Bir *Mülkiye Dergisi* vardı. Sonradan İstanbul Üniversitesi Genel Sekreterliği de yapan ve Prof. Dr. İter Turan'ın babası olan Hasan Fehmi Turan diye bir Mülkiyeli ağabeyimiz çıkarmış, sonra yayınlarına son vermişti. Biz neden çıkarmayalım dedik. Nejat Tunçsiper ile birlikte *Mülkiye* adlı bir dergi çıkardık. Nejat yazı işlerinden sorumlu olan çok girişken bir arkadaşımızdı. Sonradan ANAP'tan ya da Adalet Partisi'nden milletvekili oldu. Matbaa olarak da Ulucanlardaki yeni cezaevinin basım evini bulmuştuk. Ucuz oluyordu. Hem de hükümlülerle çalışmak onları tanımak açısından önemliydi. Birkaç sayı çıkardık. O dergiyi çıkarırken şu önem kazandı. Ciddi bir dergi olsun, Siyasal Bilgiler'e katkıda bulunsun. Anımsıyorum, James Bryce adlı bir yazarın *Demokrasi* adlı kitabından “Kamuoyu” adlı bir bölümü çevirip yayımlamıştık. Seha Meray ders notlarında bu çeviriden alıntılar yapmıştı.

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

Geray örgütlenmeye ilişkin bazı girişimlere katılır. “Öğrencilik yıllarında Yekta Güngör Özden, Rahmi Magat, Sami Özerdim, Muhaddere Özerdim ve daha birçok arkadaşla, düşündük; ‘Demokrat

Parti işi azıtıyor, Atatürk Devrimlerine aykırı işler yapıyor, bir örgüt kurarak bu uğurda çaba gösterelim’ dedik. Türk Devrim Ocakları, İstanbul'dan da arkadaşların katılımıyla kuruldu. Yeni mezun olmuştum. İstanbul'da Türkiye Milli Talebe Federasyonu öncülüğünde Türk Kadınlar Birliği, Yeşilay Gençlik Şubesi ile birlikte Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'nı kurduk. O dönem, Avrupa Birliği'nin kurulması için çaba gösteriliyordu. Gençliğin Avrupa kampanyası diye Avrupa ölçeğinde bir çalışma vardı. Biz de Avrupa Birliği kampanyasına katıldık.

Türkiye'nin sorunları ile ilgili konular da münazara ve paneller düzenlediğimiz oldu. Anımsıyorum, Tevfik Çavdar o zaman İktisat Fakültesi'ni ya bitirmiş ya da bitirecek. Ona bir dolmakalem hediye edildiğini anımsıyorum. Tevfik Çavdar'la orada tanıştım. Sonradan Aydın Aybay TMGT'ye sahip çıktı. Demokratik açılımlar yaptılar. Floransa'da Avrupa Gençlik Kampanyası için bir konferans düzenlendi. Biz de Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı olarak 6-7 kişilik bir delegasyonla katıldık. Çok da iyi oldu. Başka ülke çocukları ile karşılaştık. Kendimizin bazı konulara yatkın olmadığımızı anladım. İngilizler, Avrupa Birliği'ne karşı çıktılar. “Avrupa birlik değildir. Birlik olmasında güçlükler vardır” biçiminde ulusal bir siyaset güttüler. Biz karşı çıkma değil; tavır alacak bir politikayı bile benimsemedik. Şu ha-

“Kültür kolunda çalışmam nedeniyle şair ve yazar arkadaşlarla daha yoğun ilişkilerim vardı. Cemal Süreya da bunlardan biriydi. Cemal Süreya, daha öğrenciliğinde o güzel şiirleri yazmaya başlamıştı.”

Cevat Geray bitirme tezi olarak Ankara'da nasıl bir konut politikası izlenmesi gerektiğini, Ankara'nın konut gereksiniminin ne olduğunu ve bunun giderilmesinde Yenimahalle deneyiminin önemini vurgulayan bir çalışma yapıyor.

liyle AB'ye karşı çıkmak için o kadar çok neden var ki. İngiltere'nin karşı çıkışları aslında uyarıcıydı. O zamanlar Avrupa Birliği kurulsun, biz de üye olalım diye düşünüyorduk."

Ankara'nın konut gereksinmesi: Yenimahalle örneği

Cevat Geray bitirme tezi olarak Ankara'da nasıl bir konut politikası izlenmesi gerektiğini, Ankara'nın konut gereksiniminin ne olduğunu ve bunun giderilmesinde Yenimahalle deneyiminin önemini vurgulayan bir çalışma yapıyor. Yenimahalle deneyimi; yol gösterici dersler çıkarılabilecek bir çabadır. Planlı gelişme ve gecekonduyu önleme bakımından önemlidir. Estetiktir. Ayrıca rantta engel olan, başarılı bir halkçı girişimdir. "Bu çalışmada ilk kez gereksinim nedir, ne değildir onu belirleyen birtakım açıklamalar yaptım. Yenimahalle'yi biz şehircilik ve konut politikası açısından önemsiyoruz. Çünkü 1949 yılında 5218 sayılı yasa çıktı. Belirli bir alandaki topraklar Ankara Belediyesi'nin mülkiyetine geçti. O da örnek projeler yaparak kendisinin çizdiği imar planına göre, gereksinimi olan insanlara bu arsaları tahsis etti. Yapı yapacaklara bazı destekler sağladı. Şehircilik bakımından önemi: Planlı gelişme için kamunun arsalarının özel kişilere verilmesi, bu arsalar üzerinde iki yıl içinde yapıya başlamayan, 4 yıl içinde konutunu tamamlamayanların elinden arsanın alınması, 10 yıl süre ile satılma-

ması ile ilgili yasa, gecekonduyu önleme bakımından önemli, başarılı bir girişimdi. O zaman Ankara memur kenti idi. Büyük bir konut darlığı vardı. İnsanlara olanak sağlandı. Türkiye'de yaşanmış olan bu halkçı deneyimden ders çıkarılabildi. Sonradan bu iki katlı evler yıkıldı, apartmanlara dönüştürüldü. Böyle planlı bir girişimin heder edilmesi gerçekten çok yanıltıcı. Demetevler'de aksi yapıldı. Tarlalara apartmanlar diktiler. Hisseli tapu mülkiyeti sorunu vardı. Sonradan tapular alındı ama şehircilik kurallarına göre bir girişim olmadı."

Maiyet memurluğu ve kaymakamlık

Cevat Geray 1953 yılında fakülteden mezun oluyor. Arzusu kaymakam olarak Ankara'ya atanmaktır. Burslu okuması nedeniyle zorunlu hizmeti vardır. Ankara'ya beklediği tayin gerçekleşmez: "Fehmi Yavuz Hoca'yı tanıdıktan ve onun öğrencisi olduktan sonra, şehircilik sorunları, belediyeçilik, kent yönetimi, bölgesel gelişme konularına ilgi duymaya başladım. Bir de Fehmi Hoca, Ernst Reuter'den sonra ilk Türkçe şehircilik kitabını yazan kişidir. Ernst Reuter daha çok yerel yönetimler ve ulaşım ekonomisiyle ilgili kitaplar yazmıştı. Ben tanıyordum kendisini ama bizim kürsümüzün kurucusudur. Ben şehirciliğe o kadar meraklıydım ki, Fehmi Hoca bana çok güvendi. Yayınladığı şehircilik kitabında, kendisine düzeltmen olarak yardımcı ol-

mamı istedi. Yardımcı oldum fakat hiçbir zaman Fehmi Yavuz Hoca bu yardımcılığı bir asistanlıkla ödüllendirmedi.

Atamalarımız İçişleri Bakanlığı'ndan yapıldığı için neresi boş ise oraya gönderiyorlar. Burslu okuma nedeniyle mecburi hizmetimiz vardı. Ben Ankara'ya tayin bekledim ama olmadı. Bursa'ya gittim. Valinin gözetiminde, il maiyet memuru olarak görevlendirildim. Yılmaz Ergun adında bir sınıf arkadaşımız vardı o da oraya atanmıştı. Biz de onunla birlikte kardeş kardeş bir pansiyon tuttuk."

"Marksist demokrasiler", "Klasik demokrasiler"

O arada İstanbul'da İdari Bilimler Kongresi toplanıyordu. Kongre kapsamında Bursa'yı gezdirme programı vardı. Ben vilayet adına Bursa'yı gezdirme, tahnit görevini üstlendim. Bu gezi ile ilgili Bursa'daki *Hâkimiyet* gazetesine bir yazı yazdığımı anımsıyorum. Sınıf arkadaşım olan Mümtaz Soysal'dan da bu kongre için bir rapor hazırlamasını istemişlerdi. O da tüm üye ülkelere bir soru kağıdı göndermiş ve onları çözümleyerek bir rapor hazırlamıştı. Mümtaz, bu raporda demokrasileri 'Marksist demokrasiler' ve 'Klasik demokrasiler' olarak ikiye ayırıyordu. Uluslararası kabul gören bir rapor oldu.

Halkın yönetime katılması konusunda ilk kuramsal bilgileri de bu raporda görebiliyoruz. İki tür katılımdan söz ediyordu. Birisi eş yönlü, birisi de karşı tepki olarak katılım. Marksist yönetimlerde eş yönlü katılım oluyor; çünkü her aşamada, komiteler, kurullar kanalıyla, halkın temsilcileri yoluyla bir katılım söz konusu oluyordu. Buna karşılık klasik demokrasi-lerde daha çok karşı tepkiler söz konusu, miting, halk oylamaları vb. yoluyla. Bu önemli bir katkıydı. İlk kez uluslararası bir kongrede yönetim kurulunun isteğiyle hazırlanan bir raporda bunu açıkça ortaya koydu ve tartışmaya açtı. Bu benim için çok yol gösterici olmuştu. Bu katılım konusu hâlâ sürüyor. Mümtaz, bunu 1953 yılında en iyi şekilde ifade etmişti. Daha sonra da Amme İdaresi Enstitüsü 'Halkın Yönetime Etkisi' diye bu raporu yayınladı."

İstanbul ve gecekondular sorunu

Daha sonra İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Gökay'ın da yardımıyla İstanbul'a nakli yapılır. Geray, kaymakamlık stajı, o zamanki adıyla maiyet memurluğu sırasında, rüşvetin nasıl meşru görüldüğünü gözlemler.

"Beyoğlu geniş bir alan. Gecekondular önlemek mümkün olmuyordu. Takma evler gibi getirip yapıyorlardı. Özellikle Şişli ve civarında. Kaymakam, jandarma görevlisi askerlerden yararlanarak, 5-6 ekibi her akşam gecekondular yapılan bölgelere gönderiyordu. Birkaç kez ben de gittim. Kamyonda bir şeyler görüyorduk. Gecekondular yapımında kullanılan duvar, kapı, pencere gibi şeyler. Gecekondular o zaman masum bir gereksinmeyi karşılamak içindi. Denetlemek için bekçiler doluşuyordu. Zaman zaman gecekondular yapımı önleniyordu. Birkaç kez malzemeyi yakaladık. Bir gece hiç unutmuyorum; yokuşun başında dinlenirken tak tuk sesleri geliyordu. "Yavaşça ilerle, birdenbire farları yak" dedim. Şunu gördük. Gece bekçisi başında bekliyor, 10-20 lira karşılığında takibi engellemek için. Buradan şu sonuca vardık: Biz ne kadar denetimi artırırsak artıralım başarılı olmaz. Çünkü ihtiyaç. Günümüzde gecekondular, daha ticari ve spekülasyon." "

Rize'nin İkizdere ilçesi

Geray, 1955 seçimlerinde kaymakam vekili olarak geçici görevle Rize'nin İkizdere ilçesine atanıyor. Onun İkizdere ilçesindeki kaymakamlık günleri Anadolu gerçeğini anlamasına yardımcı oluyor. Kaymakamlık tezini *İstanbul'un konut ve gecekondular sorunları* konusunda yapmayı planlamaktadır. Konuyla ilgili tüm kaynakları İkizdere'ye götürür. Ancak kırsal bölgede yaşanan bir toplumsal soruna yönelir. İlçede resmi nikâh kıyılmamış ve bu yüzden yasal olarak miras vb. haklardan yararlanamayan eşler ve çocuklar sorunu çok yaygındır. O dönemde milletvekili İzzet Akçal, evlilik dışı doğan çocukların neseplerini sahipsiz kılmaya, imam nikâhlı evlilik dışı birleşmelerin evlilik olarak tesciline olanak veren bir yasa tasarısı hazırlamış ve yasa, meclise sunulmuştur. "Gecekondular konusunu inceleyme-

ceğim yerde İkizdere ilçesinde bu yasanın uygulamasını inceleyim, dedim. Kaç kişiye uygulanmış, kaç tane resmi nikâhlı olmayan evlilik tescil edilmiş, Kaç tane çocuğun nesebi sahipsiz olmuş. Çok ilginç veriler topladım. Bir de ilçede yaşayanlara anket yolladım. Sonuçları çizelgelere dökerek kaymakamlık tezimi yazdım. Kabul edildi. Tez kaymakamlık kursuna katılmak için ön koşuldur. Araştırma *İdare Dergisi*'nde yayınlandı. Etkili oldu. Böyle yerel bir araştırmanın etkili olacağını bilmiyordum. Örneğin hukuk sosyolojisi ile ilgili bir yayında bu yazıya atıfta bulunuldu. Daha sonra İstanbul'da bir sosyoloji profesörü olan Ziyaettin Fahri Findıkoğlu'nun çıkardığı *İş ve Düşünce* dergisinde yayımlandı. Rona Aybay'ın bu yazıyla ilgili olarak 'Hocam seninle iftihar ediyoruz' dediğini anımsarım. İkizdere hem Karadeniz insanlarını tanıma hem de araştırma vesilesi olmuştur benim için."

Cevat Geray İkizdere kaymakam vekilliğinden sonra üç ay süren kaymakamlık kursuna katılır ve başarılı olur. Kaymakamlık kurası çekiminin olduğu gün Siyasal Bilgiler Fakültesi Şehircilik Kürsüsü'nde asistanlık sınavına girmiş ve kazanmıştır. Aynı zamanda Antalya'nın Gündoğmuş ilçesine ataması çıkmıştır. "Fehmi Bey, 'Atama işleri, mecburi hizmetin üniversiteye devri uzun sürebilir, git, Gündoğmuş Kaymakamı yazılsın

siciline ne olur ne olmaz' dedi. Ben de gittim, kırk gün kırk gece orada kaldım."

Yeniden Mülkiye ve asistan olmak

Mülkiye'de şehircilik daha çok bir sosyal bilim anlayışıyla işlenir. Şehirciliğin içinde toplum bilim, hukuk bilimi, yönetim bilimi, yerel yönetimler vardır. Yani disiplinler arası bir yaklaşım söz konusudur. Geray, Mart 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Şehircilik Kürsüsü'nde asistanlığa başlar. Doktora programına Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ve onun ilk eşi Gülgün Gönenç ile birlikte başlarlar. Değişim programı ile gelmiş yabancı kökenli çok değerli hocalardan ders alırlar. "Asistanlık, akademik bir meslek olarak usta-çırak ilişkisiydi. Hocaların elvereceği, yetiştireceği ve onların yerini alacak bilim insanlarını yetiştirilmesiydi. Doktora yaptıktan sonra ne olacağım sorunu yoktu. Ben akademisyen olacağım amacıyla hareket edenler asistan oluyorlardı. Bu nedenle başarı oranı çok yüksekti. İkincisi hocalar, yetiştirdikleri öğrenciler arasında en yatkın olanları yönlendiriyorlardı.

Geray, İstanbul'da kaymakamlık stajı yaparken, gecekondular yapımını engellemek için görevlendirilen bekçilerin aldığı rüşvetin nasıl meşru görüldüğünü gözlemler.

"Asistan, hocanın yardımcısı idi. Bu yakın ilişki onun yetişmesine yarardı. Derse beraber girer, kalabalık bir sınıfta yoklamayı alabilirdi. Kaynaklara ulaşmada öğrencilere yardım etmek gibi görevleri vardı. Biraz da fakülte etkinliklerine katkıda bulunuyorlardı. Belirli bir sürede doktora yapmayı başaramazsa ya da birtakım yanlışlıklar olursa ilişkisi kesiliyordu. Tembelliğe yer yoktu. Özel işlerde kullanmalar bazı fakültelerde oluyordu ama Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Şehircilik Kürsüsü'nde asla. Fehmi Yavuz Hocamız o kadar titiz davranırdı ki çantasını bile tutturmazdı. Olsa olsa bize önerilerde bulunurdu.

O zaman asistanlık, çok para sıkıntısı çekilen, ancak gönül veren insanların yöneldiği bir meslekti. Kaymakamlığın çok altında bir maaş alınıyordu. Fakülte bize bazı olanaklar sağladı. Spor salonunun bulunduğu yerde odalar vardı. Asistanlar orada kalırlardı. Bahri Savcı bekâr olduğu için orada kalmıştı. Bizden önce Fehmi Yavuz Hoca da orada kalmıştı. Ben, Yılmaz Günel ve Ruşen Keleş aynı dönemlerde asistandık. Bize de orada birer oda verdiler. Bizden önce hep varlıklı ailelerin çocukları öğretim üyeliği mesleğine girmişlerdi. Bizim anabilim dalımızdaki hocaların çoğunluğu işçi, memur çocuğu idiler. Bunlar kamusal eğitimin parasız yatılı dizgesinin olumlu sonuçlarıdır."

Şehir planlamasında katılım konusu

Cevat Geray doktora derslerini tamamladıktan sonra 1957 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderiliyor ve New York Üniversitesi Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Fakültesi Şehircilik Bölümü'nde şehir planlaması, yerel yönetimler ve konut ile ilgili konularda ders alıyor, incelemelerde bulunuyor. "Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları" konulu tezinin alt yapısını büyük ölçüde orada oluşturuyor. 1959 yılının Temmuz ayında yurda dönüyor. Daha sonra, o zamanki adıyla "Siyasal İlimler Doktoru" unvanını alıyor. "Ben tezimde 'gün ışığı açılım düzlemi' diye bir kavramı önerdim. Bu New York ve ABD'de uygulanan bir tekniktir. Yükseklikler ve açık alanlar ara-

Geray, doktoradan sonra toplumun kalkınmasının köyün, köylünün sorunlarının çözümünden geçtiğini düşünmeye başlıyor.

sında ya da arsa ile yapı alanı arasındaki oranları belirleyen mimari bir kavramdı. Şehir planlamasında katılım konusu belki de ilk kez benim tezimde işlenmiştir, diyebilirim. Bunlar Amerika'da öğrendiğim şeylerdi. Amerika'dan gelince tezimi toparladım. Fehmi Yavuz'un danışmanlığında Yavuz Abadan ve Cahit Talas'ın olduğu üç kişilik bir jüri önünde tezimi savundum. Kısa zamanda yayımlandı."

Kırsal kalkınma ve toplum kalkınması

Geray, doktoradan sonra toplumun kalkınmasının köyün, köylünün sorunlarının çözümünden geçtiğini düşünmeye başlıyor. "Önceleri daha çok kırsal alanla kentsel alanların bütünleşmesini sağlayacak bir yaklaşımın gerekli olduğunu düşünüyorduk. İngiliz geleneği, kır ve kent planlamasının birbiri ile tutarlı olması gerektiği ile ilgili tartışmalara dayalıydı. Kentin sorunlarının çözümü için kırdan başlanması gerektiği düşünülüyordu. O günlerde bütün dünyada kırsal gelişme için toplum kalkınması gündeme geldi. 'Toplum Kalkınması' ile ilgili Hindistan'da toplanan bir konferansa Türkiye'den katılma fırsatı buldum. Toplum Kalkınması tartışması o zaman Hindistan'da çok yaygındı. Hindistan ev sahipliği yaptı.

Afrika ve Asya ülkelerinden gelenlerin yaptığı sunuşlar benim çok dikkatimi çekti. Sonra Birleşmiş Milletler ve diğer kurumların kaynaklarını tarayarak toplum kalkınması nedir, ne değildir araştırdım. Bu konferans çok yol açıcı oldu.

Fehmi Yavuz Hoca da köyde kalmış, öğretmenlik yapmış bir insan olarak köy sorunlarına ilgi duyuyordu. O da toplum kalkınması ile ilgili yayınları incelediği gibi, yayın yapmaya da başlamıştı. Hindistan'da toplanan Asya-Afrika Ülkeleri Uluslararası Toplum Kalkınması Konferansı toplandığı zaman Türkiye'de henüz toplum kalkınması çalışmaları başlamamıştı. Geri kalmış ülkelerdeki çalışmaları, oralarda güdülen amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için uygulanan yöntemlerin, tekniklerin neler olduğunu orada görmüştük. Ayrıca Hindistan'daki çalışmaları izleme fırsatı buldum. Hindistan, toplum kalkınması çalışmalarını siyasal irade doğrultusunda gerçekçi bir biçimde ve dizgesel olarak uygulayan bir ülkedydi. Bu da benim için bir açılım sağladı. DPT aracılığıyla OECD'den bir burs sağlanınca önce İsrail, sonra Hindistan'ı ziyaret ederek kırsal-bölgesel gelişme konularını izleme olanağı buldum.

Hindistan'da Köy Enstitüleri'nden esinlenmiş okul

Geray, Yeni Delhi'de 5 yıllık kalkınma planlarında köye yönelik ne tür olanaklar sağlandığını, Bombay'da konut sorunlarını nasıl çözdüklerini, Pune Üniversitesindeki kırsal kooperatifleme konusundaki çalışmaları, Hayderabad'da toplum kalkınması alanında çalışacak yöneticileri yetiştirmeyi amaçlayan Toplum Kalkınması Enstitüsü'nün çalışmalarını inceleme ve gözleme olanağı buluyor. "Genellikle ilçelere gidiyordum. Orada Köy Enstitüleri'nden esinlenmiş bir okul vardı. Köy gençlerini alıp, köy önderi olacak, eğitimlik, öğretmenlik yapacak biçimde yetiştiriyorlardı. Okul bu amaçla kurulmuştu. O okulda bir diploma törenini izledik. Çocuklar cirit oynuyorlardı. Hayvanların bulunduğu damları gezerken bir kırat vardı, adı Cevat'tı. Bir de doru at vardı, onun adı da Ruşen'di. Bizim isimlerimizin atlara verildiğini duyunca çok duygulandım."

Hindistan'da toplum kalkınması uygulamaları önce, Nihokheri adlı eyalette pilot proje olarak denenmiş. Başta Başbakan Nehru olmak üzere, bütün parlamenterler toplum kalkınması eğitiminden geçirilmiş. Sonuçlar değerlendirildikten sonra bu uygulamalar yaygınlaştırılmış. Geray, bu incelemeler sırasında daha önce yapıtlarını okuduğu ve Toplum Kal-

kınması, Yerel Yönetimler ve Kooperatifçilik Bakanlığı'na getirilen S. K. Dey ile tanışma fırsatı da bulmuş.

27 Mayıs 1960 dönemi ve sonrasında Mülkiye

27 Mayıs 1960 devrimi yapıldığında Cevat Geray, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistandır. Üniversiteler susturulmak istenir. O dönem Dekan olan Turan Feyzioğlu, üniversite açılışında "Nabza göre şerbet veren münevverlerden olmayın" öğüdünü veren bir konuşma yapar. "Bu bir nasihatti aslında ama büyük ölçüde zülfü yâre dokunuyordu. Onun hakkında soruşturma başlatıldı. Daha sonra Turan Feyzioğlu dekanlıktan istifa etti.

Feyzioğlu'nun hedef olmasının asıl nedeni *Forum Dergisi*'nde demokrasi ve hükümetin yaptığı yanlışları eleştiren yazılar yazmasıydı. Ben de o Forum grubuna dâhildim. En son herkes görevden ayrıldı, yönetimde sorumluluk almak bana kaldı. Birkaç sayıyı daha çıkarabildiğimizi hatırlıyorum.

Bülent Nuri Esen, çocuğunun dini eğitime zorlanması gerekçesi ile Danıştay'a açtığı davayı kazanmıştı. Tepki için cüppelerimizle 'Anayasa Yürüyüşü' yaptık. Menderes bu nedenle bize 'Kara Cüppeliler' adını verdi. Bu tepkiler hep Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden geldiği için

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kapatılarak yüksekokula dönüştürülüp Konya'ya taşınması için bir yasa teklifi verdiler. Bütün bu gelişmeler üzerine öğrenciler, öğretim üyelerinin de benimsediği bir eylemler dizisini başlattılar."

28 Nisan Olayları

Öğrencilerin iktidar karşıtı eylemleri önce İstanbul'da başlıyor. Polis, İstanbul Üniversitesi'ne girerek öğrencilerin üzerine ateş açıyor. Beyazıt Meydanı'nda Turan Emeksiz adlı öğrenci polis kurşunu ile ölüyor. Mülkiye'de asistan olan Cevat Geray, o günleri çok iyi anımsıyor. "Öğrenciler, 'Başbakan istifa', 'hükümet istifa' diye bağırıyorlardı. Güvenlik güçleri ilk önce Hukuk Fakültesi'nin bahçesine, daha sonra Mülkiye'ye yöneldiler. Süvari Birliği'ni Hukuk Fakültesi'nin içine soktular. Hukuk Fakültesi'nin içinde atların nal sesleri vardı. Sıkıyönetim komutanı Nurettin Aknoz, öğrencilerin üzerine ateş açılması emrini verdi. Fakülte önündeki askerler gelişi güzel havaya ateş açtılar. Tarih 29 Nisan 1960. Doğrudan öğrencilerin üzerine ateş açılmasa da fakültemize silahlı saldırı yapıldı. Bazı askerler fakülteye girdiğinde biz, fakülte Dekanımız Fehmi Yavuz'un yanındaydık. Fehmi Yavuz 'Buraya giremezsiniz, ben öğrencimi vermem' şeklinde mukavemet gösterince copu yedi ve tırnağı koptu. İçeride barut kokuları vardı.

Siyasal Bilgiler Fakültesi, demokrasi-nin bir simgesi olarak yaralanmıştı. Fakülte, o zaman çok sayıda insanın gelip duvarlarını seyrettiği bir tapınak gibi oldu. Olaylar olduktan bir gün sonra Başbakan Menderes, Dekanımız Fehmi Yavuz'u arayarak 'Hemen o delikleri kapatınız, badana yapınız...' deyince Dekanımız, 'O izler Mülkiye'nin şerefidir ve uzun seneler kalacaktır' yanıtını verdi. Fehmi Yavuz'un o karşı duruşu gazetelerde yer aldı. İstanbul'da da gösteriler sürüyordu."

Hükümeti protesto için düzenlenen 555 K gösterisi

555 K (Beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da) diye bilinen olayda Menderes kalabalığın ortasına geliyor. Yuhalanıyor. Olaylar, mitingler her hafta

Polis, İstanbul Üniversitesi'ne girerek öğrencilerin üzerine ateş açıyor. Beyazıt Meydanı'nda Turan Emeksiz adlı öğrenci polis kurşunu ile ölüyor. Mülkiye'de asistan olan Cevat Geray, o günleri çok iyi anımsıyor.

sonu devam ediyor. "21 Mayıs 1960'ta Harp Okulu öğrencileri iktidara karşı sessiz uyarı yürüyüşü gerçekleştirirler. Biz de onları karşıladık. Onları karşılayanlar arasında Doçent Mehmet Selik, Gazeteci Mustafa Ekmekçi, sınıf arkadaşım Altan Öymen de vardı. Onlarla birlikte Kızılay'a yürüdük. Öğrenciler düzgün bir yürüyüş yapıp sonra dağıldılar. Bu bir gösteriydi. Bundan ders almaları gerekirdi. İtibar etmediler.

İhtilal olabileceğine dair bir görüş birliği vardı. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece yarısı radyodaki marşlarla uyandık. Oradaki ses, 'Ordu idareye el koymuştur. NATO'ya, CENTO'ya bağlıyız' şeklinde açıklama yapıyordu. Sesin sahibi Türkes'ti. Ertesi gün kabine ilan edildi. Fehmi Yavuz Hoca Milli Eğitim Bakanı olarak atandı. Sokağa çıkma yasağına rağmen ertesi gün, fakültemiz Dekan Vekili olan Aziz Köklü eve geldi. 'Haydi, hazırlan. Seni Millî Eğitim Bakanlığı'na götürüceğiz, hocana yardım edeceksin' dedi. Hayır diyemezdim. Özel Kalem Müdürü kadrosuyla ama danışman gibi çalıştım."

Millî Eğitim Bakanı: Fehmi Yavuz

27 Mayıs 1960'ta ihtilal gerçekleşir. Fehmi Yavuz Millî Eğitim Bakanı olur. Cevat Geray da Özel Kalem Müdürü olarak hocasının yanındadır: "27 Mayıs'tan sonra Millî Eğitimde neler oldu. Bakanlığa özlük hakları ile ilgili dilekçeler, şikâyetler geliyordu. O zaman Fehmi Yavuz, bir inceleme komisyonu oluşturdu. Bakanlık emrine alınan Fakir Baykurt ve bazı öğretmenler görevlerine iade edildiler.

Cevat Geray'ın özel kalem müdürü olmasıyla ilgili düşüncelerini, Fehmi Yavuz anılarında şöyle anlatıyor: "Millî Eğitim Bakanlığı'na SBF'den iki arkadaş daha gitti. Seha Meray ve Cevat Geray. Bu iki arkadaşımın bana büyük destek olduklarını, yükümü hafiflettiklerini, açık seçik olarak vurgulamak isterim. Seha Meray Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü görevini üstlendi. Özel Kalem Müdürü olan Geray'ın yardımını ne kadar övsem azdır."(1)

Muzaffer İlhan Erdost (soldan ikinci) ve Cevat Geray (en sağdaki)

Fehmi Yavuz, Geray'ın Şehircilik dersini aldığı öğretim üyesidir ve onun şehircilik alanına yönelmesinde etkili olmuştur. "Fehmi Yavuz gerçekçi, nazik, ülkesini seven, yapıcı yaklaşımlar içinde olan bir kişiydi, ilkeliydi. Düşündüğü gibi yaşayan, sade bir insandı. Bu davranışları bana hep örnek oldu. Doktora tezimi yayınladığım zaman 'gerçek bir insana' diyerek ona ithaf ettim.

Fehmi Bey, 4-5 ay sonra uzmanlık alanına daha uygun olarak İmar İskân Bakanı oldu. Bana devam etmemi söylediye de ben üniversiteye dönmek zorunda olduğumu belirttim. Üniversiteye döndüm."

12 Mart Dönemi: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Mümtaz Soysal tutuklanıyor

Geray, 1971 yılında TRT'nin genel yayın planlaması için gerekli araştırmaları yapmak ve Türkiye'de bölgeler arası programların düzenlenmesine ilişkin öğeler geliştirmek üzere TRT Genel Müdürü'nün danışmanı olarak görev yapar. 12 Mart öncesinde zamanının çoğunluğu fakülteden çok TRT'de geçer. "Biz bu çalışmalarını yürütürken 12 Mart darbesi oldu. Önce TRT planlama dairesinde olan İlhan Baş, sonra TRT Yönetim Kurulu üyesi Muammer Sun içeri alındı. Biz dedik ki bitirelim çalışmamızı; ister uygulasınlar, ister uygulamasınlar. Cahit Talas, Bülent Nuri Esen, Uğur Alacakaptan tutuklandı. Dekanımız Mümtaz Soysal

fakültenin önünden götürüldü. Mümtaz Soysal götürüldüğü zaman fakültede değildim, ama fakülteden fazla tepki olmadığını duydum. 'Vekâletle fakülte yönetilmez' denilerek yanlış bir kurul kararı alınmış ve yeni bir dekan seçimine gidildi. Ruşen Keleş Dekan oldu, sıkıyönetimin o döneminde o iş başında kaldı. Henüz bir mahkûmiyet olmadan demokrasiyi, özerkliği savunan bir fakültenin ilkelerinde direnmemesi sakıncalı olmuştur.

Mümtaz Soysal da kurul kararına karşı koymuştur. Bir fakülte dekanının fakültenin önünden cipe bindirilip götürülmesi, geminin kaptanını esir almaktır. Üzücü bir olaydır. Duygusal olarak beni çok üzen bir olay olmuştur. Ama Mümtaz döndü, savaşımını yaptı, hâlâ da yapıyor."

O dönemde Siyasal Bilgiler Fakülte Kurulu, içlerinde Fehmi Yavuz, Alpaslan Işıklı, Gündüz Ökçün ve Cevat Geray'ın da bulunduğu 13 kişinin imzaları ile demokratik uygulamalara geçilmesi, aydınlarla yapılan baskıların kaldırılması yönünde bir bildirge hazırlayarak Başbakanlığa verirler. Daha sonra bu bildirge, sıkıyönetim albayı tarafından "muhtıra" olarak nitelenir.

Halk Eğitimi Bölümü

Cevat Geray, akademik olarak eğitim bilimleri içinde halk eğitimi alanının kurulup kökleşmesinde temel rolü üstlenmiştir. "Ben doçentlik tezimi toplum kalkınması alanında verdim. Bu konu Türki-

ye'de ilk kez benim tezimde çalışılmıştır. Konunun halk eğitimi ile ilişkisini bildikleri için, Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan, 'Basın Yayın Yoluyla Halk Eğitimi' dersini okutmamı istediler. 1961 yılında o derisi ben başlattım. Toplum kalkınmasında halk eğitime, toplum eğitiminin bir yönütemi olarak giriyorduk.

Bu arada Eğitim Fakültesi kuruldu 1964 yılında. Hamide Topçuoğlu benden Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması dersini okutmamı istedi. 'Ben eğitimci değilim' dedim ama Topçuoğlu ısrar etti. İki ya da üç saatlik bir dersti. Sonucunda ders başarılı oldu, çocuklar ilgi duydu. Ertesi yıl toplum kalkınması ayrı, halk eğitimi ayrı ders olarak üçer saat okutuldu.

İkinci bir gelişme de TRT Televizyonunun yayına girmiş olmasıydı. Benden katkı istediler. Ben orada "Köy Meydanı" programını başlattım. Eğitim planlaması yaparak, hangi konuları ele alacağımızı köylülerle konuşarak, ihtiyaçlarını belirleyerek yaptık. Öğrenciler, akşamları yayın saatinde köylüyle birlikte yayınları izliyor, sonradan anket uyguluyorlardı. Nerede aksıyoruz, köylü ne istiyor ortaya çıkıyordu. Bayağı ilgi çekici oluyordu. Sorunlarla ilgili bazı belgeseller de sokuyorduk yayına.

O zaman TRT özerkti ve üniversiteyle iş birliği yapmaya yatkındı. Ben zaten Ankara Radyosu'na *Günaydın* programı için toplum kalkınması ile ilgili metinler veriyordum. Haftada bir gün yapımcılar onu okuyorlardı. Böyle bir deneyim birikimimiz vardı. Metinlerin örnekleri kayboldu. Programlar da unutuldu. O zaman Üniversitenin TRT ile ilişkileri çok iyi idi. Fakülte Yönetim Kurulu kararı ile TRT Genel Müdürü Orhan Öztrak'a program planlamasında danışmanlık yapmak üzere görevlendirilmiştim."

12 Eylül'e doğru

18 Nisan 1976'da Milli Birlik Komitesi Üyesi ve Senatör Muzaffer Yurdakuler'in oğlu Hakan Yurdakuler, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bahçesinde öldürülüyor. "Bu acı olaydan sonra fakültede yönetim değişikliği oldu. Gündüz Ökçün Dekan oldu, ben de Basın Yayın Yüksek Oku-

lu (BYYO) Müdürlüğü'ne seçildim. Hakan Yurdakuler'in katledilmesi, öğrenci olaylarını ateşlendirdi. Müdür olarak ben de olaylarla karşı karşıya geldim. Gündüz Ökçün, olay çıkmasının muhtemel olduğu günlerde kan dökülmemesi için fakülteyi tatil etmek zorunda kalıyordu. Okulların kapatılması nedeniyle oluşan öğretim açığını gidermek için yaz aylarında yoğunlaştırılmış ve hızlandırılmış eğitim yaptığımızı anımsıyorum."

"Sonradan Gündüz Ökçün milletvekili seçilince hem BYYO Müdürü hem de Siyasal Dekan Vekili olarak bu olaylarla karşı karşıya kaldım. Doğrusu hem okul müdürlüğü yapmak hem Dekan Vekilliği'ni yürütmek hem gücü hem de demokratik değildi. Yüksel Koç Yal-kın müdürlüğe seçildi, ben de Haziran 1977'de Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı seçildim. Eski yasaya göre dönem tamamlama diye bir şey vardı. Daha sonra 'sen bu yolda devam et' dediler ve Ekim 1977'de yeniden dekan seçildim."

Tarafsız yönetimimiz en çok sağcı öğrenciler tarafından takdir edilmiştir

12 Eylül öncesi Siyasal Bilgilerde sağcı öğrenciler küçük bir gruptur. Bu öğrencilerin okula gelmesi ile ilgili olarak solcu öğrenciler zaman zaman tepki gösterirler. "Sağcı öğrenciler gelmeden önce bu öğrencilerden yana olan Pol-Bir'li polisler gelirdi. Biz bu öğrencileri önce kurala aldık, onlarla konuştuk, durumu an-

lattık, 'sizin güvenliğinizi sağlamak amacımızdır ama sağlayamadığımız zaman siz de tahrik edici sözlerden ve davranışlardan kaçının' dedik. Öğrencilerden biri bile 'ben öğrenimime devam edemedim, bu yüzden de okulumu bitiremedim' diyemez. Sınavları, 'taş oda' dediğimiz ayrı bir yerde yapmak gibi önlemler alındı. Tarafsız yönetimimiz en çok sağcı öğrenciler tarafından takdir edilmiştir. Zaman zaman 'faşist-idare iş birliğine son' şeklinde eleştiriler de almışızdır."

12 Eylül darbesi: "Bizim çocuklar işi başardı"

"12 Eylül sabahı sağ-sol çatışması da eylemler de durdu. Bu da eylemlerin aynı merkezden yönetildiğini ortaya koyuyordu. Sonradan öğrendik Amerika'nın 'bizim çocuklar işi başardı' dediğini."

12 Eylül bütün demokratik kazanımları yok edercesine davrandı. YÖK adı altında çağdaş ve özerk üniversite yok edildi. İşkence sistematik hale getirildi. Depolitizasyon topluma egemen kılındı. Sakıncalı görülen öğretim üyeleri, kamu görevlileri 1402 sayılı yasaya göre yargılanmadan işlerinden uzaklaştırıldı."

1402'li yıllar

Cevat Geray, Ekim 1980'de 3. kez Dekan seçiliyor ama YÖK yasasının süreyi iki dönemle sınırlaması nedeniyle bir yıl daha dekanlık yapması gerekirken 3 Eylül 1982'de görevi bırakıyor. 1982-

Cevat Geray (solda) ve Sabih Kanadoğlu (sağda)

1983 öğretim yılında da dersleri kaldırıyor. Daha 1402'lik olmamıştır. Ama bunlar belirtileridir. Üzücü olan, dost, arkadaş bildiği yöneticiler, bazı şeyleri yapmak ellerinde olmasa bile, ona içten bir açıklama yapmazlar.

1983 Şubat'ında ilk sarı zarf Tuncer Bulutay'a gelmiştir. O sarı zarfın bir benzeri de Cevat Geray'a gelir. Rektör Tarık Somer imzalı mektupta "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 07.02.1983 tarihli yazılarına uyularak 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2301 ve 2766 sayılı kanunla değişik 2. maddesi gereğince görevinize son verilmiştir" yazmaktadır.

"Böylece 1402'lik oldum. Telefon durmuyor, 'geçmiş olsun' diyenlere 'gelecek olsun' diyorum. Hatta Feyzullah Ertuğrul 'bu ne güzel cevap' dedi.

Daha sonra genişçe bir grup; Korkut Boratav, Bahri Savcı, Cem Eroğlu, Rona Aybay Alparslan Işık ve Kurtan Fişek de 1402'lik olurlar. Sıkıyönetimin 1402 'Sayılı Yasası, 12 Eylül askeri yönetiminin yaygın bir biçimde giriştiği bir uygulamadır. Hiçbir yargı kararı olmaksızın kamu çalışanlarının, bu arada özellikle öğretmenlerin, öğretim üyelerinin işlerine son verilmiştir. Bu işlem yargı denetiminin de dışında tutulmuştur.

Geray 1402'lik olduğu dönemde emekliliğini ister. Ancak geçim sıkıntısı başlamıştır. Emeklilik ikramiyesi ile borçlarını ancak kapatabilmiştir. Sonraları maddi sıkıntı başlar. Ev kirası 60 lirayken, bağlanan emekli maaşı 59 liradır. Geray, üniversite dışında kaldığı bu dönemde Kent-Koop'un Genel Başkanı Murat Karayalçın'ın "Senin yerin Kent-Koop'tur, bekliyoruz, birlikte çalışacağız" daveti üzerine Ekim 1983'te Kent-Koop'ta çalışmaya başlar. Yaptığı iş akademik ilgi alanı ile yakından ilişkilidir. Kendisinin "1402'lik yıllar" dediği dönem 8 Şubat 1983 ile 15 Mayıs 1990 arasında yedi yıl, iki ay, yedi gün sürmüştür.

Aydınlar Dilekçesi

12 Eylül 1980 darbesini izleyen karanlık yıllarda aydınları önemli sorumluluklar beklemektedir. Başta Aziz Nesin olmak üzere pek çok değerli insan bu gö-

Geray, 1980 sonrası darbeye karşı ilk önemli politik karşı çıkış olan Aydınlar Dilekçesinin imzalamacıları arasındadır.

revi gururla omuzlar. İşte onlardan biri de Cevat Geray'dır. 15 Mayıs 1984'te "Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Özlem ve İstemler" başlıklı dilekçe Cumhurbaşkanlığı'na ve TBMM Başkanlığı'na verilir. Bu dilekçe kamuoyunda "Aydınlar Dilekçesi" adıyla anılır. Bu karşı çıkış toplumda muhalefetin canlanması için bir işaret fişeği rolü oynar.

Hazırlanmasına çok sayıda aydının katıldığı dilekçe yaklaşık 1300 kişi tarafından imzalanmıştır. "Sıkıyönetim yasalarına aykırı bildiri dağıtmak suçundan" 1984'te 59 kişi için dava açılmış, Şubat 1986'da dava tüm sanıkların aklanmasıyla sonuçlanmıştır. "Aydınlar Dilekçesini hazırlayanlar arasında olmaktan hep onur duymuşumdur. 12 Eylül paşaları, önce söz konusu dilekçe için yayın yasağı koydular. Sonra, zamanın devlet başkanı Evren de imzalayanları 'vatan haini' ilan etti. Böylece, kendi koyduğu yayın yasağını ihlal ederek devlet televizyon ve radyolarından böyle bir dilekçenin verilmiş olduğunu halkımıza duyurmuş oldu"

"Bu dava, 12 Eylül'ün tüm insan dışlıklarını, tüzeye aykırılıklarını tarihe kayıt düşercesine ortaya koydu. Davanın kayıtları yargılanan aydınların, halkına karşı olan görevlerini yerine getirmenin bilinci, onuru ve erinci içinde 'suçluysam cezalandırın' diyen yiğitçe meydan oku-

malarıyla doludur."

Geray'ın, Aziz Nesin'le birlikte on bin kişinin imzaladığı "Ekmek ve Hak Dilekçesi"nin hazırlanmasında da etkin katılımı olur.

Örgütlenme çalışmaları ve diğer demokrasi mücadeleleri

Geray, 1978'de kurulan Tüm Öğretim Üyeleri Derneği'nin (TÜMÜD) kurucu ilk başkanıdır. "O güzel bir örgütlenmeydi ama 12 Eylül'de diğer kuruluşlar gibi dağıtıldı. Sonraki yıllarda Alparslan Işık onu toparladı."

1981'den sonra kurulan ilk memur sendikası olan ve Niyazi Altunya'nın başkanlığını yaptığı "Eğitim İşkolu Kamu Görevlileri Sendikası"na (Eğitim-İş) üye olan ilk beş profesörden biri de Cevat Geray'dır,

Türk Dil Kurumu'nun 12 Eylül Cuntası tarafından 1983 yılında kapatılmasından sonra 18 Nisan 1987'de kurulan Dil Derneği'nin de kurucu Başkanı Geray'dır. "Mademki Türk Dil Kurumu kapatıldı, biz de o zaman dernekleşelim, onun aynısını yeniden kuralım dedik. Bunun öncülüğünü üç kişi yaptık: Haldun Özen, Sevgi Özel ve Ali Püsküllüoğlu. Ben o zaman Mülkiyeliler Birliği Başkanıydım. İlk Dil Bayramını, 26 Eylül'de Mülkiyelile-

rin o küçük salonunda kutladık. Salon dolup taşmıştı. Bir panel düzenleyerek, o dönemde, o koşullarda anı Türkçe savaşımımızı sürdürdük.”

Bağımsız Cumhuriyet Partisi

“Bağımsız Cumhuriyet Partisi’nin kurucularından biriydim. Onun kuruluş çalışmasına katıldım. Atatürk ilkelerini savunan, onların çağdaş bir yorumunu yapan güzel bir program hazırladık. ‘Türkiye, Türkiye’den yönetilir’ sloganı altında bağımsızlık, halkçılık, devletçilik, milliyetçilik, devrimcilik ve laiklik ilkeleri, özüne sadık kalınarak bu programda yer aldı. Mümtaz Soysal kardeşimizin partideki rolü çok önemliydi. Seçimlere girebilecek boyutta örgütlendik. Ama her yerde örgütlenemedik. Parasal kaynaklarımız da çok sınırlıydı. Sonra iyice geriledik. Şimdi bir başka ekip yürütüyor. Biz eski kadroların ilişiği kalmadı o partiyle.”

Cevat Geray’ın demokrasi mücadelesini taçlandıran ve kendisinin de düzenleyici kurullarda yer aldığı için gurur duyduğu üç önemli etkinlik, 1987’de düzenlenen Birinci Demokrasi Kurultayı, 1989’da gerçekleşen Anayasa Kurultayı ve 1997 yılında uluslararası düzeyde örgütlenen Köktendinciliğe Karşı Aydınlanma Konferansı’dır.

Dinsel örgütlenmeye özgürlük tanımak demokrasi midir?

“Demokrasi Kurultayı’nda dinsel örgütlenmeye karşı olan 163. Maddenin kaldırılmasını önerdik ve daha sonra o madde kaldırıldı. Fakat keşke kaldırıl-

masaydı. Böyle bir örgütlenmenin demokrasiye ne ölçüde aykırı olduğunu son yıllarda yaşayarak gördük. Anayasa Mahkemesi gerçekten bağımsız olsaydı yaşanan pek çok şey olmazdı. Yargı bağımsızlığı kalmadı. Hukukun üstünlüğü sözde kaldı. Yasama, yürütme, yargı tek kişide toplanmış durumda. Anayasal suç işleniyor. Bir gün tüm bunların hesabının sorulması söz konusu olabilir. O günleri biz görür müyüz, bilmiyorum.”

Eğitim Fakültesi’ni kendi fakültem gibi gördüm

“1991’de 1402 kararı iptal edilince tekrar üniversiteye döndüm. Yeniden Siyasal Bilgiler Fakültesi yanı sıra Eğitim Fakültesi’nde de ders vermeye başladım. ‘Türkiye’de Halk Eğitimi Uygulamaları ve Siyasaları’ başlıklı bir ders açtım. Öğrencileri araştırmalara yönelterek ve sunu yaptırarak o dersi yürüttüm.

Daha sonra kendime Mersin Üniversitesi’ne rotasyon uyguladım. Gidip gelmek yorucu olduğu için Eğitimi Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki dersleri bırakmak zorunda kaldım. Emekli olduktan sonra her iki fakülte’deki arkadaşlar lisansüstü ders vermemi isteyince, bilgi ve deneyimlerimi genç kuşaklara aktarmak bakımından bunu bir fırsat bildim. Şu an bu iki fakültede derslerimi sürdürüyorum. Geçen dönem Burdur’dan bir çalıştay için çağırdılar, gittim. Daha önce de Amasya ve Kırşehir üniversitelerinden çağırmışlardı. Kendimi iyi hissedersen gidiyorum.”

Çocukları ve torunu

Cevat Geray’ın dört çocuğu var. En büyüğü Haluk Geray; İletişim Fakültesi’nde profesör, şimdi Ankara Üniversitesi’nin Uzaktan Eğitim Merkezi’nin yöneticisi. Kızı Damla Geray; Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun, Sermaye Piyasası Kurulunda Baş Denetçi. Diğer oğlu Kırayhan Yücel Geray; Eskişehir Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümü’nden mezun, Beğendik’te çalışıyor. Küçük oğlu Erdem Geray ise üniversite giriş sınavına hazırlanıyor. Dudu adlı bir de torunu var.

Son söz

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi’nde öğretim üyesi olan Meral Uysal, *Efsane Dekan, Anılarla Cevat Geray* adlı kitabında “Cevat Geray’la ilgili bir son söz söylemek olanaklı mı?” diye soruyor. Yanıtı şöyle: “Geride kalmış 80 yıllık onurlu bir yaşam bize örnek olmaya devam ediyor. Geray, hiç ödün vermediği bilimsel, demokrat, toplumdan yana tutum ve davranışlarıyla ve elbette coşkusundan hiçbir şey kaybetmeyen bir öğretmen olarak hâlâ yanı başımızda...”

Cevat Geray ders vermeye, söyleşi, seminer, konferans vb. etkinliklere katılmaya devam ediyor. Devam etmeye de kararlı. Çünkü bilgi ve deneyimlerini genç kuşaklara aktarma olanağı onu mutlu ediyor. Ona, toplum olarak ufukumuzu açan, yolumuzu aydınlatan tüm emekleri için teşekkür ediyoruz.

Teşekkür

A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi Meral Uysal’a önemli ölçüde yararlandığım *Efsane Dekan, Anılarla Cevat Geray* başlıklı kitabı için teşekkür ediyorum.

Dipnot

(1) Yavuz (1982, 88)

Yararlanılan Kaynaklar:

Geray, Cevat (2002) *Halk Eğitimi*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Özberk, Feyziye (2016) *Cevat Geray’la, 15. Haziran 2016 günü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde yapılan görüşme.*

Uysal, Meral (2011) *Efsane Dekan, Anılarla Cevat Geray*, İsim Yayınları, Ankara.

Yavuz, Fehmi (1982) *Anılarım, Mülkiyeliler Birliği Yayınları*, Ankara.

Geray 1978’de kurulan Tüm Öğretim Üyeleri Derneği’nin (TÜMÖD) ve 1987’de kurulan Dil Derneği’nin de kurucu başkanıdır.

“İkili” - “Duo” türü üzerine birinci örnek

Sevgili Bilim ve Ütopya okuyucuları,

Hepinizi saygı ve sevgilerimle selamlıyorum.

Klasik Batı Müziği türlerini anlatmaya başladığımız bu yazı dizimizin üçüncüsünde sizlerle birlikteyiz.

“Oda müziği” kategorisi, iki çalgının bir arada icra ettiği eserlerden başlayıp on bir çalgının birlikte eser icra ettiği sayıya kadar ulaşmaktadır. İngilizce karşılığı “Chamber music” olan “Oda müziği” kategorisi için Ahmet Say’ın *Müziğin Kitabı* başlığını taşıyan kitabında şöyle bir tanım yer almaktadır: “Az sayıda çalgı sanatçısından oluşan topluluklar için bestelenmiş ya da onlar tarafından seslendirilen müzik çeşidine ‘Oda müziği’ denir.”

Klasik Batı Müziği’nin dağarındaki eserlerin icra edildiği çalgılar kendi içlerinde altı ana gruba ayrılmaktadırlar:

Yaylı çalgılar ailesine üye çalgılar keman, viyola, viyoloncel ve kontrabas çalgılarıdır.

• Tahta nefesli çalgılar ailesine üye çalgılar flüt, obua, klarinet ve fagot çalgılarıdır.

Bakır nefesli çalgılar ailesine üye çalgılar trompet, trombon, korno, tuba çalgılarıdır.

Vurmalı çalgılar ailesine üye çalgılar kendi içlerine iki alt sınıfa ayrılırlar. Belirli bir nota sesini çıkaran çalgılar timpani, xylophone, marimba, vibrafon gibi çalgılar olup; belirsiz nota sesine sahip çalgılar ise trampet, büyük davul, zil gibi çalgılardır.

Telli çalgılar ailesine üye çalgılar gitar, arp çalgıları ve tuşlu çalgılar ailesine üye çalgılar piyano, org, celesta çalgılarıdır.

Oda müziği kategorisinin en minimal düzeydeki örneği, iki çalgı için bestelenmiş olan “İkili – Duo” yapısındaki eserlerdir. Bu iki çalgı aynı çalgı ailesine ait olabileceği gibi farklı iki çalgı ailesine de ait olabilir. Radyo programında ses örneğini dinleyebileceğiniz veya vermiş olduğum ağ adresine tıklayarak videosunu izleyebileceğiniz ilk örneğimizde aynı aileye ait olan yani yaylı çalgılar ailesi üyeleri olan keman ve viyola çalgıları yer almaktadır. Keman çalgısı daha kolay algılanabilen bir çalgıdır; ancak viyola çalgısının fiziksel yapısı kemana göre biraz daha geniş olup, ses yapısı ise

kemana göre biraz daha kalınca bir yapıdadır.

W. A. Mozart’ın keman ve viyola için bestelemiş olduğu ikili (duo) eserinin sesli müzik icralarını dinlemeniz için size iki ayrı ağ bağlantısı adresi vereceğim. Birincisi YouTube kanalından bir ağ bağlantısı olacaktır. Bu videoda eser bir konserde seslendirilmektedir. Ağ bağlantısı adresi şöyledir:

<https://www.youtube.com/watch?v=G9qPd0aF1gQ>

Prof. Server Acim’in “İstanbul Teknik Üniversitesi Radyosu-Klasik Müzik” kanalında 2014 yılında hazırlamaya başladığı bir radyo programı vardır. Program, “Klasik Batı Müziği’nde Türler, Biçimler ve Besteciler” adını taşımaktadır. Bu programın beşinci bölümünde yukarıda video örneğini vermiş olduğum W. A. Mozart’ın keman ve viyola için bestelemiş olduğu eser bölümünü detaylı açıklamalarla dinleyebilirsiniz. Programın başında da “Duo – İkili” türü hakkında da ayrıca gerekli bilgiler aktarılmaktadır.

Bu programı dinleyebileceğiniz web sayfamın ağ adresi ise şöyledir:

<https://acimanasayfa.wordpress.com/kbb-muziginde-tbb/>

Yukarıda vermiş olduğum ağ bağlantısında 08 Ekim 2014 tarihinde yayınlanan “Program 5”i dinleyerek W. A. Mozart’ın *Keman ve Viyola için İkili-Duo*’sunu detaylı bilgilerle birlikte dinlemiş olacaksınız. Görüş, eleştiri ve düşüncelerinizi serveracim@gmail.com e-posta adresime iletebilirsiniz.

Klasik Batı Müziği’nde hız ve ifade terimleri

Besteciler müzik eserlerinin notalarının ilk başına ve sola yukarı gelecek şekilde eserini hangi hızda çalınacağını İtalyanca dilinde belirten kelimeler kullanmaktadırlar. Bu kullanımın amacı eseri seslendirecek olan müzisyene eserin seslendirilme hızı hakkında fikir vermektir. Müzik sanatının gelişiminde İtalya’nın rolü çok büyüktür. Bu yüzden hız ve ifade terimlerinin İtalyan-

ca dilinde kullanılması bir “gelenek” haline geldiği için hız ve ifade terimleri İtalyanca dilinde kullanılmaktadır. Eserin bestecisi örneğin Alman olsa bile, hız ve ifade terimlerini gelenek olduğu için İtalyanca yazmaya devam etmiştir. Ancak, 20. yüzyılın başlarında ulusalcı akımların yükselmesinin etkisiyle bazı Fransız bestecileri, eserlerinin notalarında hız ve ifade terimlerini kendi dillerinde belirtmeye başlamışlardır.

Bazı hız terimlerini açıklamaya devam edelim.

“Largo, Adagio ve Lento” başlığına sahip olan bu üç hız terimi de “çok ağır” anlamına gelmektedir.

“Moderato”: orta hızda, “Allegretto”: hayat dolu, “Allegro moderato”: ölçülü bir canlılıkta.

Ahmet Say, *Müziğin Kitabı*’nın 56. sayfasında yer alan “Müzikal İfade” başlığının altında şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: “Müzik diliyle anlatılan duygular, düşünceler, tasarımlar ve izlenimler vardır. Geniş bir yelpazesi olan bu ruhsal dışavurumları anlatım (ifade) denir.”

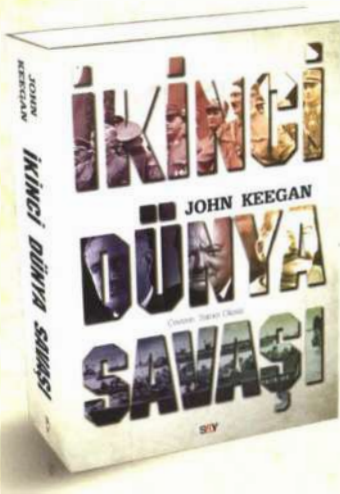
Bazı ifade terimlerinin kısa karşılıkları şöyledir:

“Amabile”: sevimli, “amoroso”: aşkla, “animato”: canlı, “appassionata”: ihtirasla. Gelecek yazılarda hız ve ifade terimlerinin kısa karşılıklarını sunmaya devam edeceğiz.

Hız ve ifade terimleri hakkında bilgi verirken kaynak olarak Ahmet Say’ın *Müziğin Kitabı* adlı kitabını kullanmaktayım. Gelecek yazıda yeni bilgilerle karşınızda olmak umuduyla hoşçakalın, müzikle kalın.

Oda müziği kategorisinin en minimal düzeydeki örneği, iki çalgı için bestelenmiş olan “İkili-Duo” yapısındaki eserlerdir.

"John Keegan'ın kaleminden çıkan *İkinci Dünya Savaşı* rakipsiz bir eser."

— Preview

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

John Keegan
Çeviren: Samet Öksüz
624 sayfa

Tanrılar ve tanrıçalar, kahramanlar ve canavarlar, savaşlar ve birlikteliklerle dolu ilginç ve fantastik bir dünyayı şekillendiren, birbirine bağlı hikâyeler dizisinden oluşan *İskandinav Mitolojisi* size soluksuz bir okuma vaat ediyor.

İSKANDINAV MITOLOJİSİ

Viking Mitlerinde Tanrılar, Kahramanlar, Canavarlar
Kevin Crossley-Holland
Çeviren: Simge Kavran
408 sayfa

Tarikat, Cemaat, Kadın, Neo-Oryantalist tarikat ve cemaatlerin kadın üzerinden nasıl siyasal İslamcı bir hegemonya kurmaya çalıştıklarını felsefi açıdan irdeleyen bir kitap.

TARİKAT, CEMAAT, KADIN

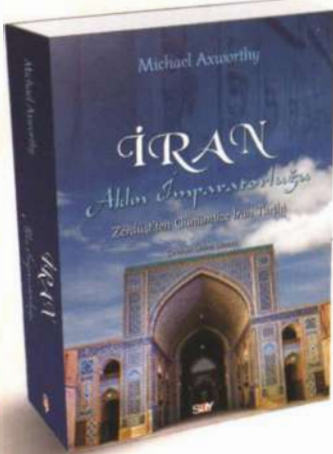
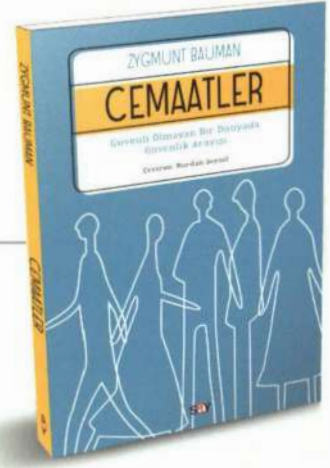
Neo-Oryantalizm'in Kadın Üzerinden Egemenlik Arayışı ve Siyasal İslamcılık
Prof. Dr. Şahin Filiz
256 sayfa

İnsanlar niçin bir cemaatin parçası olmak ister? Ünlü sosyolog Zygmunt Bauman bu soruya "hiçbir zaman tam olarak elde edemeyecekleri güvenceye ulaşabilmek için" yanıtını veriyor.

CEMAATLER

Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı
Zygmunt Bauman
Çeviren: Nurdan Soysal
168 sayfa

"Bir romandan bile daha sürükleyici... *İran: Aklın İmparatorluğu*'nun gözünden günümüz İran'ı ve karşılaştığı zorlukları okumak, binlerce belgeye ve makaleye eşdeğer."

—Robert IRWIN, Prospect

İRAN: AKLIN İMPARATORLUĞU

Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi
Michael Axworthy
Çeviren: Özlem Güntez
408 sayfa

Alanının önde gelen din ve bilim tarihçilerinin kaleme aldığı bu eser, birbirleriyle karmaşık bir etkileşim içinde olan din ile bilimin kesişme noktasını daha iyi anlamamız için farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

BATİ GELENEĞİNDE BİLİM VE DİN TARİHİ

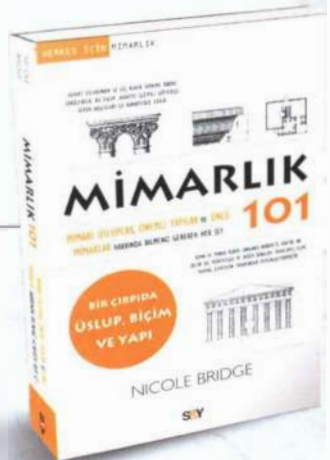
Gary B. Ferngren
Çeviren: kolektif
832 sayfa

Tüm dünyada müthiş ilgi uyandıran 101 dizisinin yeni kitabı *Mimarlık 101* sizi dünyanın en mükemmel binalarını, en önemli üsluplarını ve ünlü mimarlarını keşfetmeye davet ediyor.

MİMARLIK 101

Mimari Üsluplar, Önemli Yapılar ve Ünlü Mimarlar Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey
Nicole Bridge
Çeviren: Funda Sezer
256 sayfa

internet satış: www.saykitap.com

Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com
www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayinlari

ABONE OL GÜÇ VER!

ABONELİK BEDELLERİ*

6 aylık 60 ₺

1 yıllık 120 ₺

0312 418 52 64

www.bilimveutopya.com.tr

bilimveutopya@gmail.com

[bilimveutopyadergisi](https://www.facebook.com/bilimveutopyadergisi)

Dr. Mediha Eldem Sok. N:51/1
Kızılay-ANKARA

[bilimveutopya](https://twitter.com/bilimveutopya)

* Abonelik bedellerine kargo dahildir.